

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА ПЛЕЯДА

КОЛИЙН
МАКЪЛОУ

— 1 —

ЛЮБИМЦИ
НА СЪДБАТА

ДИКТАТОРЪТ

КОЛИЙН МАККЪЛОУ
ЛЮБИМЦИ НА СЪДБАТА
ЧАСТ I: ДИКТАТОРЪТ

Превод: Борис Тодоров

chitanka.info

В романите е описана историята на Гай Марий — богаташ с плебейски произход, и на Сула — обеднял аристократ, които основават най-могъщата империя в света.

Във времената на величествени победи и варварска жестокост вътрешен бунт заплашва да разруши устоите на великата римска империя. Гай Марий се изправя срещу ново поколение убийци и интриганти, както и срещу Луций Сула.

ЛЮБИМЦИ НА СЪДБАТА — 1 — ДИКТАТОРЪТ

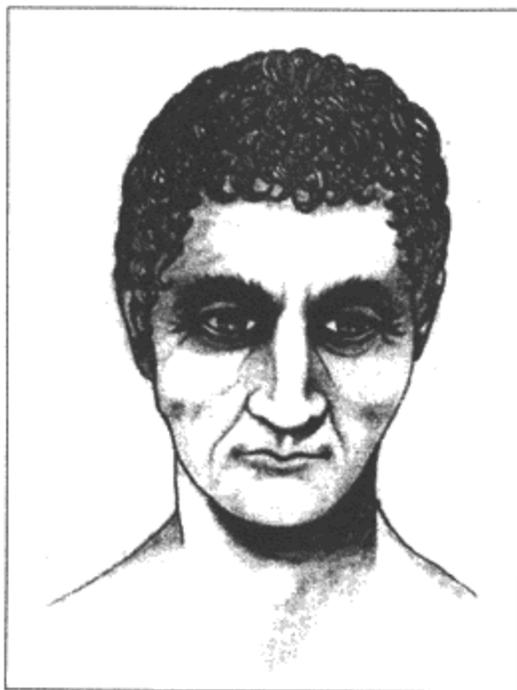
Докато Луций Корнелий Сула воюва с Митридат Евпатор, политическите му противници в Рим отменят ултраконсервативните закони, които е прокарал преди заминаването си.

Сула разчита на своята малобройна, но придобила огромно самочувствие армия, която вече не служи на Рим, а единствено на него. Вследствие на тежко заболяване Сула е станал неуравновесен и никой не знае каква е истинската му цел: дали да възвърне стария политически ред, дали да защити собствената си поругана чест... или да превърне Рим в театрална сцена, където класическата трагедия, римската сатира и гладиаторските представления се смесват в неподражаемо зрелище.

Никой не смее да се опълчи срещу него, единствено младият Гай Юлий Цезар и майка му Аврелия приемат предизвикателството и смело се хвърлят в политическата борба. Кой ще победи зависи единствено от капризите на съдбата.

1

От април 83 г. до декември 82 г. пр.Хр.

Квинт Цецилий
Метел Пий

Слугата вдигна високо свещника и освети двамата в леглото, но знаеше, че това няма да е достатъчно, за да събуди Помпей. Необходима му беше помощта на съпругата. Тя се размърда, намръщи се, обърна глава на другата страна, но слугата не ѝ позволи отново да заспи.

— Господарке! Господарке!

Макар и донякъде объркана — в дома на Помпей робите нямаха навика да нахълтват в спалнята на господаря — Антистия попита:

— Какво има? Какво се е случило?

— Пристигна важно съобщение за господаря. Събуди го и му предай да дойде в атрия — нареди й доста нелюбезно слугата. Обърна се и излезе от стаята, отнасяйки свещника; вратата се затвори и помещението потъна в непрогледен мрак.

Какъв зъл човек! Беше го сторил напълно съзнателно! За щастие Антистия знаеше къде е оставила дрехите си, облече туниката си и извика да й донесат светлина.

Нищо не можеше да разбуди Помпей. След малко, загърнатата с дебел шал и със свещ в ръка, Антистия се върна при леглото: мъжът й продължаваше да спи. Легнал по гръб, той дори не усещаше студа.

Беше й се случвало — при други обстоятелства и по други причини — да се опитва да го събуди с целувки, но така и не беше успяла. Трябваше здравата да го разтърси.

— Какво? — надигна се Помпей, прокара пръсти през гъстите си руси къдрици и внимателно се огледа. Такъв си беше Помпей: допреди секунда спеше дълбоко, а сега изглеждаше съвсем бодър. И едното, и другото бяха войнишки навици.

— Какво има? — попита той повторно.

— Някакво важно съобщение те чакало в атрия.

Не беше довършила, когато той скочи, нахлузи си чехлите и се наметна с туниката си. В следващия миг вече беше изчезнал през зейналата врата.

Антистия остана на мястото си, без да знае какво да стори. Мъжът й не беше взел свещта със себе си — очите му виждаха и на тъмно — и тя спокойно можеше да го последва, ако не предчувстваше, че той не го желае. Какво пък! Съпругите имат право да научават новините, когато те са достатъчно важни, за да се безпокоят господарите. Затова вдигна свещта и тръгна из просторния коридор с голите каменни стени. Завой, няколко стъпала и ето я във от ледената галска крепост на семейните покои, наред уютата на римската цивилизация, сред боя и мазилка.

Беше осветено добре; робите все пак се бяха погрижили нещо да е наред. Пред нея стоеше Помпей, който дори и само по туника беше самото въплъщение на бога Марс!

Може би щеше да сподели с нея новината, но в същия миг се появи забързан Варон и Антистия нямаше скоро да научи причината мъжът ѝ така да се вълнува.

— Вароне, Вароне! — извика Помпей, нещо, което прилягаше повече на някогашните гали, когато са се спускали през Алпите, за да заграбят земите на Италия, отколкото на почтен римски гражданин. Всъщност Пиценум, родината на Помпеевия род, беше част от галските владения...

Антистия уплашено подскочи. Варон също се стресна.

— Какво има?

— Сула е дебаркирал в Брундизий!

— В Брундизий! Откъде знаеш?

— Има ли значение? — прекрачи няколкото плочки Помпей и го сграбчи за раменете. — Той е тук, Вароне! Приключенията най-сетне започват!

— Приключения? — зяпна го Варон. — О, Велики, кога ще пораснеш? Това никакво приключение не е, а нова гражданска война, при това пак на италийска земя!

— Няма значение! — отвърна му Помпей. — За мен това е приключение. Ако знаеш колко време съм чакал тази новина, Вароне... Откакто Сула замина, Италия заприлича на дома на весталките.

— Ами обсадата на Рим?

Радостното вълнение в погледа на Помпей изчезна и той отпусна ръце. Отстъпи крачка назад и изгледа мрачно приятеля си.

— Бих искал да не си спомням за обсадата на Рим! — разгневи се той. — Как влачиха по улиците голия труп на баща ми, вързан за някакво си магаре!

Бедният Варон така се смути, че чак плешивото му теме почервения.

— О, Велики, моля за извинение! Не исках... Аз съм твой гост, прости ми!

Но мрачното настроение вече си беше отишло. Помпей се засмя и го потупа по гърба.

— Не се безпокой, знам, че не е твоя вината!

В просторното помещение беше студено и Варон разтърка ръце.

— Най-добре да замина веднага за Рим.

— За Рим? — изненада се Помпей. — Никакъв Рим, идваш с мен! Какво очакваш да се случи в Рим? Стадо овце ще вдигат врява по площада, докато старите баби в Сената се карат в продължение на дни... Ела с мен, ще бъде много по-забавно!

— А ти къде смяташ да отидеш?

— При Сула, разбира се.

— Не ти трябва за това, Велики. Качвай се на коня и заминавай. Сула ще се радва да те назначи за военен трибун. Сигурен съм. Ти си войник с опит.

— О, Вароне! Нямам намерение да се записвам като младши офицер в армията на Сула! Смятам да му заведа три легиона войници! Какво, аз да бъда лакей на Сула? Никога! Смятам да бъда негов равноправен партньор.

Това изненадващо съобщение смая едновременно и съпругата, и приятеля на Помпей. Без да иска, Антистия ахна, затова веднага се отмести встрани. Той беше забравил за нея, а тя държеше да чуе всичко. Беше длъжна да знае.

През двете години и половина, откакто бяха женени, Помпей я беше напуснал един-единствен път за повече от ден. Колко прекрасни бяха тези години! Антистия можеше да се радва на цялото внимание на съпруга си. Дните ѝ бяха изпълнени с незабравими изживявания... Като в сън. Кой би предположил? Тя, дъщерята на редови сенатор с неголеми доходи, да бъде омъжена за Гней Помпей — човека, когото наричаха Великия! Богаташ, способен да си купи, която иска жена, господар на половин Умбрия и Пиценум, красив и светлокос, все едно самият Александър Македонски се е превъплътил в него. Как баща ѝ беше успял да ѝ намери подобен съпруг? И то след като няколко години тя бе живяла в постоянна тревога, че така и ще си остане без подходящ мъж, толкова беше скромна зестрата ѝ.

Разбира се, Антистия знаеше защо Помпей се беше оженил тъкмо за нея: беше благодарност за извършена от баща ѝ голяма услуга. Защото той беше назначен съдия по делото срещу Помпей. Цялата работа беше нагласена, цял Рим го знаеше. Цина се нуждаеше спешно от пари, с които да събере армия за новия си поход, а богатствата на Помпей можеха да му осигурят нужните средства. Затова и младежът беше обвинен в престъпления, които по-скоро се отнасяха до покойния му баща — Помпей Страбон — а именно в

злоупотреба с пляката от превзетия по време на войната с италиейците Аскул Пицент. Ставаше дума конкретно за една мрежа за лов и за няколко свитъка книги. Забележително. Престъплението не представляваше нищо, но глобата можеше да представлява всичко: в случай, че Помпей беше признат за виновен, слугите на Цина щяха да решават каква глоба да бъде наложена — ако бяха поискали, можеха да му отнемат цялото имущество.

В подобен случай повечето римляни биха посрещнали предизвикателството, като се защитят пред съда или като подкупят заседателите; но Помпей — у когото дори чертите на лицето му издаваха галския произход — предпочете да се ожени за дъщерята на съдията. Бракът беше сключен през октомври. Ноември и декември се изнизаха неусетно, без председателят на съда, бащата на Антистия, да се е накарал да съди заподозрения. Процесът срещу новия му зет се отлагаше по най-различни причини: от божествени — ауспициите винаги се оказваха неподходящи, до чисто светски — неколцина от заседателите бяха обвинени в корупция, а Сенатът ставаше арена на празни спорове и дискусии. В крайна сметка дойде януари и консулт Карбон убеди Цина да търси другаде пари. Никой не заплашваше повече богатството на Помпей.

Осемнайсетгодишната Антистия последва своя съпруг в именията му в североизточния край на Италийския полуостров. Там, сред черните стени на Помпеевата крепост, тя се бе потопила в удоволствията от това да бъдеш жена на Помпей. За щастие Антистия беше хубаво момиче с трапчинки на бузите и закръглени форми, можеше на свой ред да го ощастливи в леглото и да гарантира по този начин блаженство за самата себе си. Когато най-сетне започна да я обхваща смътно безпокойство, то не се дължеше толкова на обожавания Помпей, колкото на верните му приятели и слуги, които не само че я гледаха отвисоко, но и не си правеха труда да го крият. Това не беше голяма тревога, не и докато Великия се връщаше всяка вечер у дома. Но ето, че се канеше да върви на война, да набира легиони и да защитава каузата на Сула! Какво щеше да прави тя без своя любим съпруг, който да я пази от слугите?

Помпей продължаваше да убеждава Варон, че единственият правилен избор е да го придружи при Сула, но дребничкият педант —

да се чуди човек как за по-малко от две години, прекарани в Сената, се бе научил да разсъждава като старец — упорстваше.

— Колко войска има със себе си Сула? — питаше той.

— Пет легиона ветерани, шест хиляди души конница, известен брой доброволци от Македония и Пелопонес и пет кохорти испанци под командването на онзи мръсен изменник Марк Крас. Общо трийсет и девет хиляди.

Отговор, от който на Варон едва не му се зави свят.

— Повтарям ти, Велики, време е да пораснеш! Току-що се връщам от Ариминум, където Карбон чака с осем легиона и огромна конница — а това е само началото! Само в Кампания дебнат още шестнайсет легиона! За тези три години Цина и Карбон събраха голяма войска — на територията на Италия и Италийска Галия стоят мобилизирани сто и петдесет хиляди души! Как смята Сула да се справи с такъв противник?

— Сула ще ги унищожи — отвърна невъзмутимо Помпей. — Освен това аз ще му заведа три легиона ветерани, служили под командването на баща ми. Войниците на Карбон са предимно новобранци.

— Наистина ли смяташ да набираш армия?

— Наистина.

— Велики, ти си само на двацет и две! Как си представяш, че войниците на баща ти ще те последват?

— Защо да не ме последват?

— Първо, не ти достигат осем години, за да влезеш в Сената. Още двацет години трябва да чакаш, за да станеш консул. Дори хората на баща ти да се съгласят да воюват за теб, ти нямаш законно право да искаш това от тях. Ти си частно лице, а никой не може да събира армия на частни начала.

— В продължение на три години Рим се управлява незаконно — възрази му Помпей. — Цина беше избран четири пъти за консул, Карбон — два, Марк Гратидиан беше два пъти градски претор, почти половината сенатори бяха обявени извън закона, Апий Клавдий беше осъден на изгнание при условие, че се ползваше с империум, Фимбрия се разхожда на воля из Мала Азия и сключва някакви си свои сделки с цар Митридат — всичко се обърна на шега, не мислиш ли?

Варон продължаваше да играе ролята на всезнаещото муле — не му беше трудно при условие, че по произход беше сабин, а из сабинските села мулетата са най-често срещаният добитък.

— Въпросът трябва да бъде разрешен по конституционен път.

Тук вече другият мъж прихна да се смее.

— О, Вароне, колкото и да ти се възхищавам, трябва да ти кажа, че не разсъждаваш реалистично! Ако въпросът можеше да се разреши по конституционен път, за какво служат тези сто и петдесет хиляди войници?

Варон размаха ръка.

— Добре, добре, както кажеш! Идвам с теб.

Помпей грейна от щастие, хвана го за раменете и го поведе към стаите за гости.

— Прекрасно, прекрасно! Ще можеш да напишеш историята на ранните ми военни кампании — ти си по-добър стилист от приятеля си Сизена. А аз съм най-важната историческа фигура на нашето време, затова заслужавам да имам свой хронист.

Варон сякаш се съгласи с него.

— Все някога трябва да се окажеш важна историческа фигура. Иначе защо ще ти викаме Велики? Хубав прякор си си измислил, няма що — изсумтя подигравателно. — „Велики“? Баща ти беше скромнен човек, наричахме го просто Кривогледия.

Помпей не обърна внимание на закачката, защото вече даваше първите заповеди на слугата и оръжейника си.

Най-накрая сред златото и стенописите на атрия останаха само Помпей и Антистия. Той се приближи до нея.

— Глупаво малко коте, ще настинеш — смъмри я и нежно я целуна. — Хайде в леглото, сладурчето ми.

— Искаш ли да ти помогна за багажа? — попита тя.

— Хората ми ще го сторят вместо теб, но ти можеш да гледаш.

Този път мрачният коридор беше осветен от тежкия свещник в ръката на един от робите; Антистия вървеше до Помпей и го придружи до помещението, където той пазеше доспехите и оръжието си. На стените висяха десет различни ризници — някои от злато и сребро, други от обикновена кожа, общита с железни пластини, бяха наредени шлемове и мечове, няколко кожени поли и различни подплънки.

— Сега ще застанеш ето тук и няма да мърдаш — каза Помпей на жена си, вдигна я на ръце и я настани на някакъв сандък.

Оттам нататък Антистия беше напълно забравена. Помпей и робите му провериха една по една всяка вещ в стаята: имаше ли полза от нея, щеше ли да послужи за нещо? Накрая, след като прерови останалите сандъци, той безцеремонно премести жена си на съседния, за да провери какво се е крие под нея, и започна да прехвърля на прислугата предмет след предмет. През цялото време говореше сам на себе си и от радостта в гласа му Антистия разбираше, че няма да му липсва никак по време на войната. Нито тя, нито домът му, нито спокойният живот на мирен гражданин... Разбира се, винаги бе знаела, че Помпей гледа на себе си най-вече като на войник, че се отнася с презрение към повечето увлечения на своите връстници — риториката, правото, администрацията, политиката с нейните голословия и заговори. Колко пъти го беше слушала да казва, че ще отиде до консулския пост с помощта на копието си, а не на красиви слова и безсмислени фрази... Сега му се даваше възможност да докаже на дело това, за което само беше говорил: той, войникът, син на войник, отиваше на война.

Щом последният от натоварените роби излезе през вратата. Антистия скочи от сандъка и застана пред съпруга си.

— Преди да заминеш, Велики, трябва да говоря с теб.

Това очевидно беше загуба на време, но Помпей се спря да я изслуша.

— Какво има?

— Колко време ще отсъстваш?

— Нямам представа — отговори ѝ безгрижно той.

— Месеци? Година?

— По-вероятно няколко месеца. Сула бързо ще се справи с Карбон.

— Тогава бих искала да се върна в Рим и да живея в къщата на баща си, докато теб те няма.

Но той само поклати глава, очевидно смаян от думите ѝ.

— Няма да позволя жена ми да се разхожда из Карбоновия Рим, докато аз и Сула воюваме срещу същия този Карбон. Оставаш тук.

— Прислугата и всички останали не ме харесват. Много ще ми е трудно, докато теб те няма.

— Глупости! — обърна ѝ той гръб.

Но тя го спря и отново застана пред него.

— Моля те, съпруже, отдели ми няколко минути. Знам, че времето ти е скъпоценно, но все пак аз съм твоя жена.

Помпей въздъхна.

— Добре, добре! Но по-бързо, Антистия.

— Не мога да остана тук!

— Можеш и ще останеш.

— Когато теб те няма, Велики, дори за няколко часа, хората ти не се държат любезно с мен. Досега не съм се оплаквала, защото ти си бил винаги добър с мен, а и винаги си си бил у дома, освен когато замина до Анкона, да се срещнеш с Цина. Но сега в къщата няма друга жена, освен мен, аз ще бъда съвсем самичка. По-добре ще е за мен да се прибера в дома на баща си, докато войната свърши. Повярвай ми.

— И дума да не става. Баща ти е човек на Карбон.

— Не е. Баща ми е човек на самия себе си.

Никога досега жена му не му беше възразявала, никога дори не беше разговаряла с него по подобни въпроси. Помпей започна да губи търпение.

— Виж какво, Антистия, имам по-важни неща за вършене от това да се карам с теб. Ти си моя жена и следователно ще живееш в моята къща.

— Където слугата ти ме гледа отвисоко и ме оставя без свещ в тъмното; където нямам нито една робиня, която да ми прави компания — възпротиви се Антистия. Опитваше се да изглежда спокойна и разумна, но паниката я завладяваше.

— Това са пълни глупости!

— Не са, Велики, не са! Не знам защо всички ме презират, но е така.

— Разбира се, че ще те презират! — изненада се Помпей. Тя го изгледа удивено.

— Разбира се, че ще ме презират ли? Как така „разбира се“?

Той вдигна рамене.

— Майка ми беше Луцилия. Както и баба ми. А ти коя си?

— Много правилен въпрос. Аз коя съм?

Помпей виждаше, че жена му е ядосана, и това го подразни. За пръв път имаше възможност да се прояви на война, а това създание без

всякакво значение си беше наумила да разиграва сцени! Жените можеха ли изобщо да разсъждават?

— Ти си моята първа съпруга.

— Първа?

— Временна мярка.

— О, разбирам! — замисли се Антистия. — Временна мярка. Дъщерята на съдията, това е, което имаш предвид.

— Не ми казвай, че не си го знаела.

— Да, но това беше толкова отдавна. Мислех, че нещата са се променили, казвах си, че ме обичаш. Освен това произхождам от сенаторска фамилия, не съм неподходяща съпруга.

— За всеки друг да, но не и за мен.

— О, Велики, откъде ти идва това самочувствие? Затова ли никога не свърши в мен? Защото не съм подходяща майка за твоите деца?

— Именно! — изкрещя той и понечи да излезе. Тя го последва. Беше толкова вбесена, че не я беше грижа дали прислугата я слуша.

— Бях достатъчно подходяща, когато Цина искаше да ти вземе парите!

— Вече се разбрахме по въпроса.

— Но още по-подходящо се оказа Цина да умре!

— Да, подходящо за Рим и за всички почтени римляни.

— Ти си наредил да го убият!

Думите прокълтяха из целия коридор, достатъчно широк, за да мине цяла армия из него. Помпей се закова на място.

— Цина бе убит след пиянско спречкване с недоволни новобранци.

— В Анкона, твой град, нали, Велики? В твой град! И то веднага, след като ти се беше срещнал с него! — крещеше обезумяла Антистия.

В следващия миг съпругът ѝ я стисна за гърлото и я притисна до стената.

— Да не съм те чул да повториш това, жено! — закани ѝ се тихо.

— Така твърди баща ми! — отвърна Антистия с пресъхнала от страх уста.

Мъжът ѝ я стисна по-силно.

— Баща ти не обичаше особено Цина. Виж, за Карбон няма нищо напротив, затова и ми се ще да го убия със собствените си две

ръце. Но няма да е същото, ако убия теб. Аз жени не убивам. Дръж си езика зад зъбите, Антистия. Смъртта на Цина няма нищо общо с мен, става дума за нещастна случайност.

— Искам да се прибера при родителите си в Рим!

Помпей я пусна и я отблъсна.

— Отговорът е не! Сега ме остави на мира!

След което се отдалечи и почна да вика слугата; Антистия го чу как нарежда на отвратителния си роб жена му да не напуска стените на Помпеевата крепост, докато той отсъства. Разтреперана, младата жена се добра до спалнята, която беше споделяла заедно с Помпей в продължение на две години и половина като негова първа съпруга; временна мярка. Недостойна да му роди деца. Как не се беше сетила по-рано?

Едва съдържаше сълзите си. Беше ужасно да види всички свои мечти разбити, преди дори любовта ѝ към Помпей да е угаснала.

Отвън се разнесоха отново варварските крясъци на мъжа ѝ, който продължаваше да вика из къщата:

— Отивам на война, отивам на война. Сула е стъпил на италийска земя, войната започна!

Едва беше пропукала зората, когато Помпей се появи облечен в сребърната си ризница наред Ауксим. Рамо до рамо с него вървяха осемнайсетгодишният му брат и Варон, а подире им подтичваха неколцина писари. Излязоха на пазара и младият Помпей заби знамето на баща си наред площада. Без да крие нетърпението си, изчака подчинените му да сглобят походните масички, да подредят листовете и писците си и да излеят мастилото из каменните мастилници.

Едва след като всичко беше готово, а тълпата вече изпълваше целия площад и страничните улици, Помпей пъргаво се качи на дървения подиум под знамето с кълвача — герба на баща му Помпей Страбон.

— Е, времето дойде! — извика той на гражданите. — Луций Корнелий Сула е дебаркирал в Брундизий, за да поиска това, което по закон му се полага — консулски империум, право на триумф, привилегията лично да положи лавровия си венец в краката на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолийския хълм! Тъкмо по това

време, само че миналата година, другият Луций Корнелий — онзи, когото наричахме Цина — се намираше недалеч отгук и напразно се опитваше да свика под знамената си ветераните на моя баща. Така и не успя. Вместо това умря. Днес обаче виждате мен. А аз виждам пред себе си мнозина от същите тези ветерани. Аз съм син на баща си! Неговите хора са и мои хора. Неговото минало е моето бъдеще. Аз смятам да отида в Брундизий и да се бия за Сула, защото негово е правото. Колко от вас ще ме последват?

Кратко и ясно, мислеше си Варон и неволно се възхищаваше на приятеля си. Може би младежът беше прав, като се заканваше да получи консулството с помощта на копието си, вместо да си губи времето в празни приказки. Присъстващите на площада не изглеждаха разочаровани от краткото слово на Помпей. Още не беше свършил, а жените вече се оттегляха и обсъждаха отсъствието на мъжете и синовете си. Някои отчаяно кършеха ръце, други вече бързаха да съберат дрехи, трети бяха свели очи, опитвайки се да прикрият усмивките си. Мъжете пъдеха децата надалеч и се редяха пред писарите.

Варон си беше харесал едно от стъпалата пред стария храм на бог Пик, откъдето спокойно можеше да наблюдава. Дали навремето се бяха писали със същото това желание доброволци при Помпей Кривогледия? Навярно не. Онзи беше просто господарят, строг човек, но добър началник; хората му щяха да го слушат с желание, но без усмивка. Със сина нещата стояха другояче. „Имам пред себе си истински феномен — разсъждаваше Варон. — Едва ли мирмидонците са следвали с такова желание Ахил. Дори и македонците не са били така готови да умрат за Александър. Те го обичат! Той е техният любимец, техният талисман, едновременно баща и дете на всички присъстващи.“

Някой се отпусна на стъпалото до Варон и той инстинктивно обърна поглед към новодошлия. Червени коси, червендалесто лице, интелигентен поглед, който внимателно го преценяваше — него, единствения чужденец на площада.

— Кой си ти? — попита едрият мъжага.

— Казвам се Марк Теренций Варон, сабинянин съм.

— Като нас, а? Е, поне преди време така е било. — Огромната му длан посочи Помпей. — Я го погледни! Ех, Марк Теренций Варон, ех,

сабинянино, да знаеш колко време чакаме този миг! Не е ли той медената кифличка на Богинята?

Варон се усмихна.

— Не съм сигурен дали изразът е точен, но разбирам какво имаш предвид.

— Ти не само имаш три имена като достоен господар, но си и благовъзпитан! Дали не си случайно негов приятел?

— Случайно може и да съм.

— А от какво ли би могъл да си изкарваш хляба?

— В Рим сенаторствам, а в Реате отглеждам кобили.

— Вместо мулета?

— По-изгодно е да се отглеждат коне. Земите ми включват добри пасища, а покрай кобилите гледам и няколко магарета за разплод.

— Чудя се на каква ли възраст би могъл да бъдеш?

— Трийсет и две — отговори му Варон, на когото разговорът доставяше удоволствие.

Но изведнъж въпросите секнаха. Новодошлият се намести удобно на стъпалата, облегна се на лакът и изпъна херкулесовските си крака. Дребничкият Варон с възхищение забеляза, че пръстите на краката на пицентиеца са колкото неговите пръсти на ръцете.

— А ти как се казваш? — попита той.

— Квинт Скапций.

— Дали не си се записал в армията?

— Всичките слонове на Ханибал не биха могли да ме спрат!

— А навярно си и ветеран?

— Хванах се в армията на таткото, когато бях на седемнайсет. Това беше само преди осем години, но оттогава съм участвал в дванайсет похода и вече никой не може да ме праща насила — похвали се Квинт Скапций.

— Явно не е трябвало насила да те карат.

— Нали ти казвам, Марк Теренций, всички слонове на Ханибал...

— А може би имаш чин на центурион?

— Кой знае, може този път да имам.

Докато разговаряха, двамата следяха всяко движение на любимия си Помпей, застанал пред централната маса, за да поздравява лично познатите си войници.

— Казва, че преди луната да е залязла, вече сме щели да бъдем на път — подметна Варон, — но не виждам как ще стане. Разбирам, че хора като вас не се нуждаят от обучение, но откъде ще се снабдите с необходимото оръжие? Откъде ще намерите товарни коли и добитък? Храна? Как ще се сдобие Помпей с достатъчно пари за такова смело начинание?

Скапций изсумтя, навярно в израз на задоволство.

— Той не трябва да мисли за всичко това! В началото на войната с италийците баща му ни даде на всички оръжие и доспехи; когато той умря, синчето ни каза да си ги запазим. Всеки от нас получи по едно муле, а центурионите запазиха каруците и воловете. Така че до изгрев-слънце всички трябва да сме готови. Помпеевци са готови винаги за всичко! В хамбарите ни има достатъчно жито, по складовете сме скътали храна. Жените и децата няма да стоят гладни, докато ние сме на поход.

— Ами пари откъде ще намери? — попита Варон.

— Пари ли? — Скапций му отвърна с нескрито пренебрежение. — Кое то си е истина, служихме на баща му, без да видим кой знае какъв кяр. По онова време просто нямаше. Когато синчето намери пари, ще даде и на нас. Ако не намери, здраве да е. Той е добър господар.

— Разбирам.

Отново потънаха в мълчание и Варон насочи вниманието си към приятеля си Помпей. Носеха се легенди колко независим и своенравен е бил Помпей Страбон по време на Съюзническата война: как бил запазил легионите си месеци, след като му е било заповядано да ги разпусне, как с тази си постъпка пряко бил повлиял над събитията в Рим. Когато след смъртта на Гай Марий Цина беше преглеждал сметките на хазната, не се беше сблъскал с големи разходи за войнишки заплати; Варон сега разбра защо — Помпей Страбон не си беше правил труда изобщо да плаща на войниците си. Защо да им плаща, след като те по право му принадлежат?

В този момент Помпей напусна поста си до масите на писарите и се запъти към храма на Пик.

— Тръгвам да търся място за лагер — каза той на Варон, след което широко се усмихна на едрия мъж, седнал до него. — Рано си минал на опашката, а, Скапций?

Скапций тежко се надигна.

— Да, Велики. Най-добре да си вървя у дома да си събирам нещата, а?

Значи всички го наричаха Велики! Варон на свой ред се изправи.

— Ще дойда с теб, Велики.

Тълпата оредяваше, на свой ред жените се завръщаха на пазара. Неколцината търговци, допреди малко изтласкани встрани, вече сглобяваха сергиите си, докато робите бързаха да разтоварят стоката. Купища мръсно бельо ограждаха големия фонтан пред местния храм на ларите и една-две девойки бяха надигнали поли, за да нагазят в плитката вода. Колко типичен италиански град, мислеше си Варон, докато вървеше след Помпей: слънце и прах, няколко сенчести дървета, жужене на насекоми, усещане за безвремие, гнили плодове по земята, забързани люде, които знаят и кътните зъби един на друг. В Ауксим тайни нямаше!

— Тукашните си ги бива — подхвърли той на приятеля си, докато отиваха към конете си.

— Сабини, Вароне, също като теб — обясни Помпей. — Дори да са дошли от тази страна на Апенините преди столетия.

— Не мисля, че си приличаме! — възрази Варон, докато един от робите му помагаше да се качи на седлото. — Може и да съм сабинянин, но не съм войник като тях.

— И ти си дал своето по време на Съюзническата война, предполагам?

— Разбира се. Участвах в десет военни кампании. Колко бързо ги навъртахме по време на конфликта! Но откакто войната свърши, не съм и поглеждал меча си.

Помпей се засмя.

— Говориш като приятеля ми Цицерон.

— Марк Тулий Цицерон! Адвокатът-чудо?

— Същия. Ненавиждаше войната. Просто не му стискаше да бъде войник, нещо, което баща ми така и не можа да приеме. Но иначе си беше святно момче, обичаше да се занимава с неща, които аз ненавиждам. Затова знаехме как да угодим на баща ми. — Помпей въздъхна. — След като превзехме Аскул Пицент, Цицерон настоя да се прехвърли при Сула в Кампания. Липсваше ми!

За петнайсет дни Помпей успя да събере обещаните три легиона от доброволци — ветерани в укрепения лагер на седем-осем километра от Ауксим, на брега на малка рекичка, вливаща се в Езис. Санитарните условия вътре в лагера бяха идеални, Помпей държеше хигиената да се спазва. Навремето Помпей Страбон се беше оказал жертва на провинциалния си произход, знаеше само един начин как да се оправя с нужниците, помийните ями и боклука: щом вонята станеше непоносима, просто преместваше лагера. Затова и умря от коремен тиф пред Колинската порта под стените на Рим, а жителите на Квиринал и Виминал, чиято питейна вода беше заразена от неговите войници, бяха разкарвали трупа му из улиците на града.

Варон с възхищение следеше как от ден на ден армията на младия му приятел нараства. Не можеше да изрази почудата си от военния гений на Помпей, от разбиранията му по армейска организация и логистика. Нито една подробност, колкото и незначителна да изглеждаше, не беше пропусната; не само това, ами всяка нова заповед, независимо колко бе трудна, беше изпълнявана с бързина, която говореше за забележителна ефективност. „Имам честта да съм неразделна част от един истински феномен — повтаряше си Варон. — Той наистина ще промени света, в който живеем, ще промени начина, по който виждаме с очите си света. У Помпей няма и следа от страх, самоувереността му не познава що е колебание.“

„И все пак — разсъждаваше Варон — и други са се държали по подобен начин, преди да се разрази истинската буря. Как ли ще изглеждат нещата, когато начинанието започне, когато се наобиколи не само с поддръжници, но и с неприятели, когато се сблъска — не, не става дума за Карбон или Серторий, — когато се сблъска със Сула? Ето тогава ще е истинското изпитание! Дали ще воюват заедно или един срещу друг, отношенията между стария и младия бик ще решат бъдещето на младия. Дали ще се огъне? Може ли да се огъне? Какво ли крие бъдещето за един толкова млад и самонадеян човек? Има ли на света сила или личност, способни да го пречупят?“

Очевидно Помпей не смяташе, че такава сила или личност съществуват. Не се увличаше от мистиката, но бе съумял да изгради около себе си духовна обстановка, в която най-добрите черти на характера му можеха да се проявят. Така например Помпей смяташе,

че някои качества — непобедимост, неуязвимост, непреклонност — са му дадени от боговете, че той самият не е сторил нищо, за да ги придобие. При условие, че те се усещаха и край него, очевидно не зависеше от него, дали ще ги владее или не, те просто съществуваха. Божията воля действаше чрез него, божията закрила го обграждаше постоянно като в облак. От ранно детство Помпей бе живял с мечти за величие; мислено беше разигравал десетки хиляди сражения, беше се возил в колесницата на стотици триумфи, беше се чувствал като самия Юпитер, слязъл на земята, за да види как Рим се прекланя в краката му — на него, най-великия човек на земята.

Но това, което правеше мечтателя Помпей различен от останалите, беше способността му да общува с действителността — беше способен да вижда света, в който живееше, с изключителна и безпристрастна точност, никога не изпускаше от вниманието си възможности и дори слаби вероятности, обмисляше фактите около себе си — големи като планини и дребни като капки роса, — все едно ги връзваше като кучета с ума си. Така величавите мечти се превръщаха в наковалнята, върху която той изковаваше формата на своите напълно реални дни и нощи, за да ги сглоби в общата, колосална постройка на забележителния си живот.

Така Помпей лично разпреди хората си по центурии, центуриите — по кохорти, кохортите — по легиони; прекара цялата си армия като през сито, за да се увери, че всяка вещ, всяко оръжие са в добро състояние; прегледа и добитъка, отстрани най-възрастните животни за клане, провери здравината на осите и колелата на каруците. Всичко около Помпей трябваше да е съвършено, да не би да му попречи на самия него да бъде съвършен.

Дванайсет дни, след като той се зае със събирането на войска, дойде вест от Брундизий. Сула бил потеглил на север по Апиевия път, посрещан като спасител във всеки град, село или селска колиба. Но преди да напусне пристанището, добави пратеникът, Сула бил поискал от цялата си армия да му се закълне във вярност. Ако онези в Рим се бяха съмнявали в решимостта му да се отърве от бъдещо съдебно преследване, самият факт, че армията му се бе заклела да го поддържа при всякакви обстоятелства — дори срещу управляващите — беше доказателство за неизбежността на войната.

Нещо повече, продължи да разправя вестоносецът. Войниците на Сула по своя воля отишли при него и му предложили парите си, за да купува с тях житото и овеса, плодовете и зеленчуците от селата на Калабрия и Апулия; не искали никой да се чувства оцетен от техния пълководец, никой да не стане жертва на кражба и убийство, никоя жена да не пострада и никое дете да не гладува, защото армията на Сула е минала през земите им. Всичко да бъде, както Сула реши. Някой ден, когато стане господар на Рим и цяла Италия, той щял да им се отплати.

Новината, че Южна Италия била щастлива да посрещне Сула, не зарадва особено Помпей, който се надяваше, че до мига, в който му се притече на помощ начело на трите си легиона, Сула ще е загазил достатъчно, за да оцени услугата. Толкова по-зле; Помпей вдигна рамене и промени плановете си според това, което беше научил.

— Ще вървим по брега до Бука, оттам ще поемем навътре в сушата, към Беневент — обясни той на главните центуриони, командващи трите легиона. По принцип командването на легионите се полагаше на знатни младежи с ранг на военни трибуни. Ако се беше поразтърсил, Помпей щеше да си намери такива, но знатните младежи щяха да оспорят правото му да командва армията, затова предпочете да се довери на свои хора; пък дори да знаеше, че мнозина знатни римляни биха го осъдили за постъпката.

— Кога тръгваме? — попита Варон, понеже другите не смееха.

Осем дни преди края на април — рече Помпей.

Тогава обаче на сцената се появи Карбон и Помпей пак трябваше да си променя плановете.

На север от склоновете на Западните Алпи се спускаше Емилиевият път, който разсичаше Италийска Галия на две и стигаше до Адриатическо море при Аримин; от Аримин започваше друг прекрасен път, който следваше брега на морето до Фан Фортуна, откъдето по Фламиниевия път се стигаше чак Рим. Това правеше Аримин изключително важен от стратегическа гледна точка град. Само Арций имаше подобно значение за контрола на Апенините.

Беше логично Гней Папирий Карбон — два пъти консул, сега управител на Италийска Галия — да се настани заедно с осемте си легиона и конницата в близост до Аримин. От тази си база той можеше спокойно да се придвижва в три посоки: по Емилиевия път, през Галия към Алпите; по адриатическото крайбрежие в посока Брундизий и по Фламиниевия път към Рим.

В продължение на година и половина Карбон бе очаквал завръщането на Сула. Беше сигурен, че ще дебаркира в Брундизий. В Рим обаче бяха останали твърде много хора, които сега можеха да твърдят, че са неутрални, ала случеше ли се везните да се наклонят към Сула, веднага биха заели страната му; всички те се ползваха с достатъчно политическо влияние, за да съборят сегашните управляващи, което значеше, че столицата не бива да се изпуска от очи. В същото време Метел Пий се беше окопал в Лигурия на западната граница на Италийска Галия заедно с двата легиона от Римска Африка, които го бяха последвали, след като Карбон го лиши от управлението на провинцията. В мига, в който научеше за пристигането на Сула, Прасчо-син щеше да поиска да го посрещне, а това правеше Италийска Галия още едно несигурно място.

Разбира се, можеше да се разчита на шестнайсетте легиона в Кампания, а оттам до Брундизий беше по-близо, отколкото от Аримин, където чакаше Карбон; но до каква степен можеше да разчита на действащите консули Норбан и Сципион Азиаген? Карбон не знаеше. Нямахме я вече желязната му ръка да контролира Рим. В края на предната година той се бе убедил в две неща: че Сула ще се появи напролет и че Рим би бил по-склонен да му се противопостави, ако самият Карбон не е в града. Затова си беше осигурил избора на двамина верни поддръжници в лицето на Норбан и Сципион Азиаген, след което сам си връчи управлението на Италийска Галия, за да има добра позиция за наблюдение и да бъде готов за действие, щом се

наложи. Изборът на двамата консули — поне на теория — беше добър: нито Норбан, нито Сципион Азиаген можеха да се надяват на милост от страна на Сула. Норбан беше клиент на Гай Марий, а Сципион Азиаген се беше преоблякъл като роб, за да избяга от Езерния по време на Съюзническата война — проява на слабост, която беше отвратила Сула. И все пак щяха ли да се справят двамата? Щяха ли да използват шестнайсетте легиона като истински пълководци, или щяха да изтърват птичето от клетката? Карбон не можеше да бъде сигурен.

Имаше и нещо, което не беше предвидил: че синът на Помпей Страбон, макар и още момче, ще има дързостта да събере три легиона от войниците на баща си, за да се присъедини към Сула! Не че Карбон вземаше младежа много насериозно. Обаче трите легиона опитни войници го притесняваха. Стигнаха ли веднъж до Сула, той щеше да знае как да ги използва.

Новината за планове на младия Помпей беше донесена на Карбон от неговия квестор Гай Верес.

— Момчето трябва да бъде спряно, преди да е сторило беля — намръщи се Карбон. — Каква досада! Да се надяваме само, че докато се разправяме с Помпей Младши, Метел Пий няма на свой ред да се появи от Лигурия. И да разчитаме, че двамата консули ще съумеят да неутрализират Сула.

— Бързо ще приключим с Помпей — увери го самонадеяният Гай Верес.

— Съгласен съм, но така или иначе момчето си е проблем. Би ли извикал легатите?

Но те се оказаха трудни за откриване; Верес трябваше доста време да обикаля лагера, а това нямаше да се хареса на Карбон. Докато търсеше, много мисли минаха през главата му, но нито една не се отнасяше до младия Помпей, сина на стария Помпей Кривогледия. Не, този, който не му даваше мира, беше Сула. Макар никога да не се беше срещал лично с него (пък и нямаше защо, бащата на Верес беше скромнен сенатор без политическо влияние, а по време на Съюзническата война самият той беше служил при Гай Марий и след това — при Цина), добре си спомняше как бе изглеждал по време на церемонията по встъпването си в консулската длъжност. Още оттогава му беше направил силно впечатление. Понеже не беше войник по душа, на Верес не му беше хрумвало да се пише доброволец за похода

на Сула на изток; пък и Рим по времето на Цина и Карбон не беше никак лошо местенце за такива като него. Верес обичаше да стои там, където се въртят големите пари, защото обичаше да хвърля тлъсти суми за изкуство и имаше големи амбиции. И все пак, докато търсеше легатите на Карбон, започваше да се чуди не е ли време да мине на другата страна.

Ако трябва да сме съвсем точни, Гай Верес дори не беше и квестор, а само проквестор: официално бе изгубил сана си с изтичането на предишния годишен мандат. Това, че продължаваше да изпълнява функциите си, се дължеше единствено на Карбон, към когото беше прикрепен предната година. Карбон беше изказал голямо задоволство от работата му и бе поискал да служи при него и в Италийска Галия. И понеже задълженията на квестора бяха да се грижи за средствата, които харчи техният началник, Гай Верес бе поискал веднъж — от името на Карбон — и бе получил от хазната сумата от два милиона двеста трийсет и пет хиляди четиристотин и седемнайсет сестерции; цялата тази субсидия трябваше да покрива разходите на Карбон: да стигне за заплатите на легионерите, да осигури достатъчен разкош за самия него, за легатите, нисшите офицери и квестора, както и да изплатят всички онези хиляди дреболийки, които не можеха да се вместят в гореспоменатите харчове.

Още не беше минал април, а повече от милион и половина сестерции бяха похарчени, което означаваше, че Карбон скоро ще трябва втори път да се обръща към хазната за нови пари. Легатите му си живееха охолно, самият той беше свикнал да разполага с държавния бюджет, както намери за добре. Да не говорим за Гай Верес; той отдавна беше бръкнал в кацата с меда, още преди да напълни кесииите на армията. Досега бе съумял да прикрива злоупотребите си, но, убеждаваше се той, при условие, че цялата ситуация коренно щеше да се промени, може би не беше повече нужно да се крие. Щом Карбон му обърнеше гръб, за да се занимава с трите легиона на Помпей, Гай Верес щеше да изчезне. Време беше да смени отбора.

И така, Гай Верес си замина. Още рано на другата сутрин Карбон поведе четири легиона — без конница — и отиде да се разправя със синчето на Помпей Страбон. Скоро след изгрев-слънце Гай Верес на свой ред пое по пътя, придружен от личните си прислужници. Вместо да последва Карбон на юг обаче, той тръгна за Аримин, където под

опеката на местния банкер Карбон държеше парите си. Само две личности имаха право да теглят пари от сметката: управителят на провинцията — Карбон и неговият квестор — Верес. Верес нае дванайсет мулета и освободи банкера от грижата за четиридесет и осем торби сребро, всяка една на стойност от половин талант. Не му трябваше дори да дава обяснение: мълвата за пристигането на Сула бе обиколила Аримин по-бързо от вятъра, а банкерът вече знаеше, че Карбон е потеглил с половината си пехота на поход.

До обяд имаше много време, когато Гай Верес бе напуснал областта заедно с шестстотин хиляди сестерции от официалния бюджет на Карбон. По незнайни пътища той първо се озова сред собствените си имения по горното течение на Тибър — където разтовари половината торби, — а след това продължи на юг с надеждата някъде да се сблъска със Сула.

Без да подозира за постъпката на квестора, Карбон пое на юг по адриатическия бряг, за да нападне лагера на Помпей на река Езис. Толкова беше самоуверен и не бързаше, че дори не се опита да прикрие приближаването си.

Младите му войници имаха случай да потренират. Колкото й опитни да бяха трите легиона войници на покойния Помпей Страбон, Карбон знаеше от опит, че една армия е толкова добра, колкото й позволи пълководецът. Техният беше просто едно дете! Следователно и да се справи с тях, щеше да бъде детска игра.

Когато му донесоха, че Карбон настъпва, Помпей незабавно събра войниците си.

— Не ни се налага дори да напускаме родните си места, за да спечелим своята първа победа! — извика той на легионите. — Карбон лично идва от Аримин, за да се справи с нас, но е изгубил битката предварително! И защо? Защото знае, че аз командвам! Вас той уважава като войници! Мен не ме уважава като пълководец. Вие знаете, че щом съм син на Касапина, значи знам как се режат пържоли. Но Карбон е глупак! Мисли си, че синът на Касапина е твърде хубавичко и разглежено дете, за да си цапа ръцете със занаята на баща си. Е, тук му е грешката! Вие го знаете, аз го знам. Нека го покажем и на Карбон!

И добре го показаха. Четирите му легиона се показаха край бреговете на Езис, строени достатъчно добре, и също тъй дисциплинирано изчакаха съгледвачите да проверят речния брод, станал по-дълбок заради пролетното пълноводие. Карбон знаеше, че Помпей се е скрил в лагера си на другия бряг и до такава степен презираше своя противник, че дори за миг не му мина през ума да провери дали не е заел Помпей позиции и на отсамния.

Много преди Карбон да се появи, Помпей беше разделил силите си на две и беше пратил половината да чакат в засада от северния бряг на Езис. Щом двата първи легиона на Карбон преминаха през брода, войските на Помпей излязоха едновременно от скривалищата си от двете страни на гората и пометоха всичко по пътя си. Имаха защо да се раздават: трябваше да докажат нагледно, че синът на Касапина си разбира от работата по-добре дори от бащата. Като върховен пълководец Помпей трябваше да чака от южната страна на реката и беше безпомощен да стори това, което най-много му се искаше — сам да залови Карбон. Пълководецът, беше обяснявал многократно баща му, не трябва да се отдалечава от укрепения лагер, да не би битката да се развие непредвидено и да се наложи войската да отстъпва. Затова Помпей трябваше да изгледа отдалеч как Карбон и Луций Квикций, неговият легат, изтеглят двата легиона, останали на северния бряг на Езис, за да отстъпят обратно към Аримин. От онези, които бяха прехвърлили реката, жив не остана никой. Синът на Касапина добре беше научил семейния занаят. Беше време да се срещне със Сула!

Два дни по-късно, яхнал белия си кон, който сам беше кръстил Държавния кон на Помпеевци, сиреч коня, който римската държава им е връчила, за да се защитават редът и мирът, Помпей поведе своята войска на юг, през земите на народи, които само допреди няколко години бяха настроени изключително враждебно към Рим. Южните пиценци, вестините, маруцините, френтаните, всички се бяха борили за свободата на италийските съюзници, заробени отдавна от Рим. Тяхното поражение до голяма степен се дължеше на човека, когото Помпей искаше да срещне — Луций Корнелий Сула. И все пак никой не помисли да попречи на военните му планове, дори имаше желаещи да се запишат в армията му. Новината за поражението, което бе

нанесъл на Карбон, беше разбунило духовете на тези войнолюбиви народи. Ако битката за Италия беше изгубена, все щеше да се намери друга кауза, за която да се воюва; общото мнение бе, че ще е добре да се вземе страната на Сула, вместо на Карбон.

Настроението на легионите беше приповдигнато, когато стигнаха град Бука и оттам продължиха навътре през сушата по хубавия път, който водеше до Ларин, в Апулия. Шестнайсет дни изминаха, преди Помпей с осемнайсет хиляди войници да стигне малкото, но преуспяващо градче, център на плодородните земи наоколо. Там бе посрещнат от тържествена делегация, от която не отсъстваше нито един по-виден гражданин на Ларин. Целта на делегацията бе една — по-бързо да го отпратят да си търси късмета далеч от домовете им.

Следващото сражение се разигра на пет километра от Ларин. Карбон бе побързал да съобщи в Рим за сина на Касапина и трите му легиона опитни войници. От Рим на свой ред се постараха да попречат на войските на Помпей и Сула да се съберат. Два от легионите в Кампания под командването на Гай Албий Каринат бяха пратени незабавно със задачата да спрат Помпей. Двете армии се срещнаха: сблъсъкът беше тежък, кървав и решителен. Каринат разбра, че няма да спечели, и побърза да отстъпи, преди да е изгубил твърде много хора — синът на Касапина започваше да се ползва с уважение.

Войниците на Помпей вече бяха достатъчно самоуверени и се движеха по-бързо. Бяха преминали петстотин километра. Достигнаха Сепин, град по-малък от Ларин, където се разбра, че Сула е близо. Бил отседнал на лагер в съседство с Беневент.

Но имаше още една битка за спечелване. Луций Юний Брут Дамазип, брат на някогашния приятел и легат на Помпей Страбон, се опита да приготви засада из пресечената местност между Сепин и Сирпий. Обаче съгледвачите на Помпей отдалеч откриха скривалището на Брут Дамазип и двата му легиона и той ги нападна изневиделица. Брут Дамазип изгуби неколкостотин войници, преди да успее да се измъкне и да се изтегли възможно най-бързо към Бовиан.

Помпей не пожела да преследва врага, но далеч не поради съображения, каквито Варон или подчинените му офицери предполагаха. Не го тревожеше това, че не познава местността, че не е сигурен дали врагът не се опитва нарочно да го подмами към капан. Не, Помпей имаше съвсем други мотиви. Цялото му съзнание бе

обзето от една-единствена мисъл — приближаващата среща с Луций Корнелий Сула.

Пред невиждащите му, замечтани очи се разгръщаха величествени картини: как двама полубогове с искрящи коси и красиви лица слизат грациозно от седлата си и с походка на лъвовете, с премерени, тържествени крачки вървят един срещу друг по каменните плочи на римски път; как от двете страни на пътя са се скупчили хиляди люде от околността, а зад всеки от двамата великани са се строили в покорство римски легиони и хиляди очи са се вперили във всеки техен жест. Зевс се среща с Юпитер, Арес се среща с Марс, Херкулес се среща с Милон, Ахил — с Хектор. Да, този миг щеше да бъде възпяван през вековете, както дори легендите за Еней и Турн не са били възпявани! Първата среща между двамата колоси на този свят, на двете слънца, които огряват земята. И макар залязващото слънце все още да напича, огненият му диск почти докосва хоризонта. Докато изгряващото! Вече на свой ред изгаря земята, но тепърва ще става още по-изпепеляващо, докато не стигне зенита си високо в небето. „Слънцето на Сула вече залязва — мислеше си победоносно Помпей. — Докато моето едва се показва над източния хоризонт.“

Прати най-напред Варон, за да предаде благопожеланията му на Сула и да му разкаже за цялата експедиция от Ауксим до Беневент, без да спестява нищо от тежките загуби на противника, нито имената на победените пълководци. Както и да поиска от Сула лично да посрещне Помпей на пътя, за да видят всички с очите си как Помпей е дошъл доброволно и с мир, за да предложи себе си и своите легиони на най-великия човек на епохата. Варон в никакъв случай не биваше да казва: „на всички епохи“ — това Помпей със сигурност не мислеше и никога не би изрекъл.

Помпей прехвърляше през ума си всяка подробност от предстоящата среща, постоянно се чудеше и как точно да се облече. Отначало беше в неизменни златни доспехи; впоследствие започна да го гризе съмнение и най-накрая призна пред себе си, че златните доспехи са знак на твърде голяма суета и показност, каквито не подхождат на човек в неговото положение. В следващите варианти започна да си представя себе си облечен в бяла римска тога, обшита с

пурпурен кант, както подобава на хората от коническото съсловие, но без каквито и да е военни атрибути: накрая отново надделя колебанието, защото бялата тога щеше да се слее с белия му кон и той самият щеше да се изгуби. После Помпей носеше сребърната броня, която баща му му беше подарил след обсадата на Аскул Пицент; този път съвестта му остана спокойна и той заключи, че това е подходящото облекло.

И все пак, докато робът му помагаше да възседне големия си бял „държавен“ кон, Гней Помпей (Велики), носеше най-обикновена желязна броня, кожената му офицерска поличка не беше украсена нито с пискюли, нито с ресни, а шлемът не се различаваше по нищо от този на редовите легионери. Единственото, с което искаше да изтъкне знатния си произход, беше самият кон — свидетелство, че младежът принадлежи на една от осемнайсетте коннически центурии, които образуваха Първата, най-висша класа на римското общество. Нека се знае, че в рода на Помпеевци са яздили държавния кон в продължение на няколко поколения поне. Затова конят беше натруфен с всякакви сребърни копчета и медальони, с червен кожен хомот, инкрустиран със сребро, под изваяното метално седло беше наметнат с бродирано наметало, от което се спускаха множество сребърни украси. Докато яздеше начело на строената си в прави редици армия по пътя за Беневент, Помпей сам се поздравяваше колко добре изглежда — като истински войник, който си разбира от занаята. Нека конят извести славата му на света!

Беневент се намираще на отсрещния бряг на река Калор — там, където Апиевият път се съединяваше с Минуциевия, водещ на юг към Апулия и Калабрия. Слънцето бе високо в небето, когато Помпей и легионите му изкачиха малък хълм и видяха в краката си водите на реката. Отсам реката, на сред пустия път, на гърба на изпосталаляло муле чакаше самият Луций Корнелий Сула. Придружаваше го Варон. И никой друг. Къде беше възторженото местно население? Къде бяха офицерите, къде бяха войниците? Защо дори случайни пътници не минаваха по пътя?

Инстинктът проговори у Помпей и той веднага се обърна към стоящия най-отпред знаменосец. Нареди на всички да спрат, а сам заслиза по склона към чакащия Сула. Лицето на младежа се беше стегнало като в гипсова маска, която всеки момент можеше да се

напука от напрежение. Щом Помпей се приближи на стотина крачки от мулето, Сула се изхлузи на една страна и щеше да се изгърси по гръб, ако не се беше хванал с две ръце за животното. Изправи се и тръгна по пустия път.

Помпей на свой ред скочи от белия си жребец, без да е сигурен дали краката ще го удържат.

Дори от разстояние виждаше, че мъжът, който идваше насреща му, няма нищо общо с онзи Сула, когото Помпей помнеше отпреди няколко години. Колкото повече се приближаваха, толкова по-добре различаваше пораженията на възрастта и тайнствената ужасна болест, която мъчеше Сула. Не толкова със съжаление и съчувствие, колкото с ужас и недоумение наблюдаваше Помпей великия пълководец пред себе си.

Сула го посрещаше пиан. Това Помпей би могъл да прости, ако имаше пред себе си онзи величествен римски консул, когото помнеше от деня на тържествената новогодишна церемония. Но от красивия и внушителен мъж не бе останало нищо, дори и кичур посивяла или побеляла коса, която да напомня за отминалото достойнство. Сегашният Сула носеше перука, с която да скрие голото си теме — потресаващо огненочервено кече от ситни къдрици, под които се спускаха сивите езичета на неговата коса. Зъбите му липсваха, в същото време брадичката му се беше издала напред, за да заприлича устата му на незараснала рана под характерния му топчест нос. Кожата на лицето му сякаш беше наполовина свалена, в голямата си част беше моравочервена, само тук-там светлееха бели парченца за спомен от младите му години. Макар да беше кльощав, изглежда доскоро Сула е страдал от затлъстяване, защото кожата по гушата и лицето висеше като празен мях.

„Как бих могъл аз да грея на фона на тези жалки човешки останки?“ — мислеше си Помпей, докато се бореше със сълзите на разочарование, които напиреха в очите му.

Когато се приближи, Помпей протегна десницата си, изпъна длан и разпери пръсти.

— Императоре! — извика той.

Сула се изкикоти и с огромни усилия на свой ред вдигна ръка в армейски поздрав.

— Императоре! — извика той набързо, преди да залитне срещу Помпей. Мократа му, изцапана кожена броня вонеше на вино и повръщано.

Варон веднага дотича от другата страна на Сула; двамата с Помпей помогнаха на Луций Корнелий да се върне до мулето, след което го качиха на голия му гръб.

— Изрично настоя да те посрещне на пътя, както ти беше пожелал — прошепна Варон на Помпей. — Така и не можах да го разубедея.

Помпей на свой ред яхна „държавния“ си кон и кимна на войниците си да продължат след него. След това застана от едната страна на Сула и заедно с Варон поведоха мулето към Беневент.

— Не мога да повярвам! — не се сдържа Помпей пред Варон, след като двамата предадоха почти заспалия Сула на слугите му.

— Прекара доста тежка нощ — отговори приятелят му. Помпей никога не беше споделял с него своите фантазии, затова и той не можеше да знае колко огромно е разочарованието му.

— Тежка нощ? Какво искаш да кажеш?

— Всичко е заради кожата му. Бедният. Преди известно време прекарал тежка болест и го пратили в Едепс — самотно селце недалеч от Халкида Евбейска. Лекарите в тамошния храм се смятат за най-добри в цяла Гърция. И което си е истина, успели да спасят живота му! Наредили му да не яде зрели плодове, мед, хляб, сладкиши, вино. Но освен това му препоръчали да се кисне в някакви лечебни води до храма и тогава цялата кожа на лицето му започнала да се лющи. Откакто отишъл в Едепс, Сула има периодични пристъпи на ужасен сърбеж. Все така се въздържа от зрели плодове, мед, хляб и сладкиши, но затова пък виното облекчава сърбежа. — Варон въздъхна. — Оттогава постоянно прекалявал с виното.

— Защо точно лицето? Защо не краката или ръцете? — попита недоверчиво Помпей.

— Кожата му била жестоко изгоряла от слънцето. Не си ли спомняш как неизменно носеше шапка с периферия да му пази сянка, ако слънцето напича. Но в Едепс организирали някаква много важна местна церемония в негова чест и въпреки болестта си той се изкушил

вместо шапка да си сложи боен шлем. Предполагам, че е получил жестоки изгаряния, които са се възпалили от водата. — Варон така и не разбираше защо приятелят му така се възмуцава от трагедията на Сула. — Главата му е заприличала на някакъв натезжал плод, който обаче пръска кръв и меса! Невероятна гледка!

— Невероятно е, че говориш като циничен гръцки лекар — ядоса се Помпей. — Къде ще ни настанят? Далеч ли е? И какво ще правя с войската си?

— Мисля, че Метел Пий вече отиде при войниците да ги отведе до лагера. Офицерите сме настанени в хубава къща недалеч оттук, на тази улица. Ако сега отидем да похапнем, ще имаш време да се заемеш с разквартируването на войниците.

Варон така и не разбираше какво тревожи приятеля му Помпей по природа не беше състрадателен, в това бе имал случай да се увери; тогава защо го бе налегнала мъката?

Същата вечер Сула покани двамата новодошли на обилна вечеря в своята собствена квартира, за да ги запознае с останалите офицери. Мълвата за пристигането на Помпей отдавна бе обиколила Беневент. Всички говореха колко е млад, колко е красив, до каква степен го обожават войниците му. И легатите на Сула всички до един стояха като на тръни, отбеляза с известна ирония Варон, докато ги наблюдаваше. Когато Сула покани Помпей на най-почетното място на своята кушетка, без да остави място за трети човек между тях, останалите бяха готови да убият с поглед младока. Но Помпей нехаеше! С нескрито задоволство се настани на кушетката и заговори със Сула, сякаш другите наоколо не съществуваха.

Сула беше изтрезнял и не му личеше да страда. Там, където сутринта бе текла кръв и лимфа, сега се бяха оформили корички, което го правеше спокоен и дружелюбен — очевидно леко замаян от запознанството си с Помпей „Щом и Сула вижда у Помпей това, което аз виждам, значи съм прав“ — повтаряше си Варон.

Той си каза, че ще е най-добре, ако първо насочи вниманието си към своя съсед по кушетка, преди да се заинтересува и от останалите. Затова приятелски се усмихна на сътрапезника си — Апий Клавдий Пулхер. Човек, когото харесваше и уважаваше.

— Дали Сула е в състояние да ни поведе към победа? — попита Варон.

— Умът му работи, както и преди — увери го Апий Клавдий. — Ако успеем да го държим повече време трезвен, Карбон просто няма шансове, с колкото и войска да разполага — Клавдий чак потръпна при мисълта и направи кисела гримаса. — Усецаш ли в стаята нечие злокобно присъствие?

— Определено — съгласи се Варон, макар да знаеше, че двамата говорят за различни неща.

— Посветих известно време на проблема — започна да обяснява Апий Клавдий. — Това беше по време на престоя ни в Делфи. Посещавах по-малките и неизвестни храмове, за да се уча на място. Навсякъде около нас действат невидимите пръсти на тайнствени сили. Повечето хора не си дават сметка за тях, но ние с теб, Вароне, сме свръхчувствителни към излъчването на тези сили, достигащо до нас от най-различни места.

— Какви най-различни места? — изненада се той.

— Под нас, над нас, навсякъде около нас — заговори му Апий Клавдий с гробовен глас. — Пръсти на тайнствени сили! Не знам как по-добре да се изразя. Как може човек да опише нещо невидимо, осезаемо само за свръхчувствителните? Не става дума за боговете, нашите или олимпийските, не става дума дори за старите римски божества — нумините...

Но останалите хора в трапезарията вече бяха привлекли вниманието на Варон и докато бедният Клавдий разгорещено му разгръщаше своите теории, сътрапезникът му насочи погледа си към другите легати на Сула.

Най-напред Филип и Цетег, двамата вечни изменници. Всеки път, щом Фортуна набележеше своите нови избраници, те обръщаха тогите си наопаки според това, как ще се хареса на новите господари, и им предлагаха услугите си. От двамата Филип бе по-амбициозният. След няколко изборни неуспеха се бе добрал до заветната консулска длъжност, след което при Цина и Карбон дори стана цензор, върха в политическата кариера, на който и да е римлянин. Цетег от своя страна — и той като Сула от патрицианската фамилия на Корнелиите — предпочиташе да стои в сянка, да използва положението си на скромен римски сенатор, за да манипулира своите колеги от задните редове на

залата. Двамата лежаха един до друг, говореха на висок глас и не обръщаха внимание на останалите.

На съседната кушетка, отново вгълбени в собствения си разговор, бяха настанени трима млади люде. Каква прекрасна комбина! Верес, Катилина и Офела. Един от друг по-големи разбойници, в това Варон беше сигурен, нищо че Офела мислеше повече за политическа кариера, отколкото за пари. За сметка на това Верес и Катилина дори не криеха амбициите си: за тях винаги бе достатъчно да спечелят някоя жълтица в повече.

На четвърта кушетка се разполагаха други три знатни фигури, този път символи на римската почтеност и достойнство: Мамерк Емилий Лепид, Метел Пий и Варон Лукул (Варон се казваше осиновителят му, по рождение Варон Лукул беше брат на най-верния поддръжник на Сула — Луций Лукул). И тримата дори не се мъчеха да скрийт презрението си към Помпей.

Мамерк беше зет на Сула — спокоен и уравновесен човек, съумял да спаси голяма част от богатствата на Сула, както и да отведе роднините му в безопасност в Гърция.

Метел Пий — или Прасчо-син — беше преплавал морето от Лигурия до ПUTEОЛИ с войската си и в компанията на легата Варон Лукул. Стъпил в Южна Италия в средата на април, той прекоси безпрепятствено Кампания, за да се съедини с легионите на Сула часове преди Сенатът в Рим да мобилизира армията, за да го спре. Допреди идването на Помпей Метел Пий и Варон Лукул се бяха топлели необезпокоявани на слънцето на Сулановата благодарност, защото му бяха довели два боеспособни легиона. Но ако сега недоволстваха от младежа, то не бе толкова задето ги бе надминал, колкото заради самата му личност кои бяха тези Помпеевци от Северен Пицен? Парвенюшка фамилия, издигнала се от нищото. Та те дори не бяха римляни! Навремето бащата на младежа си бе спечелил прякора Касапина заради жестокостта си. Вярно, беше достигнал консулския пост и се ползваше с голямо политическо влияние, но това не беше достатъчно в очите на един Метел или един Лукул. Никой чистокръвен римлянин, пък ако ще и от сенаторска фамилия, не би помислил на двайсет и две годишна възраст да набира сам — в пълно противоречие със закона — армия, за да се яви с нея пред великия патриций Луций Корнелий Сула дори не като помощник, а като независим съюзник,

партньор така да се каже. Войската, която Метел Пий и Варон Лукул бяха довели със себе си, автоматично премина под върховното командване на Сула; той единствен щеше да разполага с нея. Да им беше благодарил Сула, пък после да ги беше отпратил, и Метел Пий, и Варон Лукул щяха да се подчинят, дори да изгарят от гняв и възмущение. И двамата бяха свикнали да спазват закона, оценяваше ги Варон. Затова сега стояха настрана и беснееха срещу Помпей, който се бе възползвал от верността на войниците си, за да си присвои пост, какъвто никой римски младеж не би могъл да заема — поста на пълноправен римски пълководец. Всъщност той дори можеше да изнудва Сула, ако пожелаеше.

Сред всички присъстващи, разбира се, най-интересен бе Марк Лициний Крас. Миналата есен беше пристигнал в Гърция, за да предложи услугите си на Сула. Беше довел със себе си две хиляди и петстотин войници, които лично бе събрал в Испания. Сула го бе посрещнал със същото хладно безразличие, с което го бе отпратил преди това Метел Пий от Римска Африка, където бе управител.

Ако хората не обичаха особено Крас, то се дължеше на рухването на уж гениалната система за бързо забогатяване, която бяха замислили с конника Тит Помпоний-син. Системата им беше изсмукала средствата на твърде голям брой наивници по време на първата от двете години, когато Цина и Карбон държаха заедно консулството. Годишната изтичаше, скритите вдън земя по време на бурните събития пари срамежливо се показваха наяве, когато изведнъж гръмна новината, че опасността откъм понтийския цар Митридат е била окончателно отстранена, след като Сула е спазарил договора от Дардан. Възползвайки се от оптимизма сред конническото съсловие в Рим, Крас и Тит Помпоний започнаха да продават дялове в някакво новоизмислено търговско дружество, което всъщност целеше да откупи събирането на данъци в Римска Азия. Катастрофата се дължеше на един непредвиден ход от страна на Сула, който изцяло реорганизира финансите на провинцията и премахна възможностите за големи злоупотреби.

Вместо да чакат в Рим тълпите от излъгани вложители да им откъснат главите, Крас и Тит Помпоний предвидливо заминаха далеч от града. Всъщност пред тях имаше само една възможност, само един човек би бил склонен да ги приеме при себе си — Сула. Тит Помпоний

се беше хванал веднага за сламката, събра цялото семейно наследство, което не беше никак малко, и пристигна в Атина. Високообразован, с държането си на истински римлянин, който дори пише художествена литература, Тит Помпоний се бе възползвал от младежкия си чар и може би заради собствената си слабост към малките момченца скоро влезе под кожата на Сула. Но след като откри, че именно Атина е градът, който най-много отива на сексуалните и артистичните му вкусове, той предпочете да остане и дори си добави прякора Атик — Атинянина.

Крас не беше толкова уверен в чара си, затова му трябваше време, за да последва примера на Атик.

Обстоятелствата се бяха струпали по такъв начин, че Марк Лициний Крас по онова време беше единственият мъж в знатната си, но силно обедняла фамилия. Всички пари в семейството принадлежаха на Аксия, вдовица едновременно и на двамата му по-големи братя. Зестрата ѝ не беше единствената причина съпрузите ѝ да държат на нея: Аксия бе хубава, мила, жизнена и способна да отдава сърцето си. Също както майката на Крас Винулея, Аксия бе родом от Реате, столицата на сабините — двете със свекърва си бяха близки роднини. Богатствата ѝ се дължаха на тучните пасбища, на които единствени в Италия можеха да се видят прочутите магарета за разплод. Заради армията от муленца, на които едно подобно магаре можеше да даде живот, цената му стигаше до шейсет хиляди сестерции.

Когато първият съпруг на Аксия — Публий, най-големият син на стария Крас Оратор — загина под стените на Агрумент по време на Съюзническата война, тя вече чакаше дете от него. В традиционно и сплотено семейство като тяхното имаше само една възможност — бременната вдовица да се омъжи за втория брат. Изчакаха да изминат десетте месеца траур и Луций Крас на свой ред се задоми с Аксия. От Луций тя нямаше деца. Когато хората на Фимбрия го заклаха на улицата пред дома му, Аксия остана за втори път вдовица. Както овдовя и Винулея — виждайки какво го чака него самия, Крас-баща сам сложи край на живота си.

По онова време Марк беше на двацет и девет, но не се беше включвал в политическия живот на града. Баща му (бивш консул и цензор) бе предпочел да държи поне един от синовете си далеч от стихията на Форум, та да има кой да се погрижи за потомството, ако

фамилията бъде застрашена. Собствеността на стария Крас беше конфискувана, включително и тази на жена му Винулея. Но роднините на Аксия се намираха в превъзходни отношения с Цина, затова нейната зестра остана непокътната. Когато изтече вторият ѝ десетмесечен траур, Марк Лициний Крас я взе за себе си и осинови малкия си племенник Публий. Женена три пъти за трима братя, Аксия получи името Тертула — Тройчицата. Тя сама предложи на околните да я наричат така: Аксия звучеше твърде провинциално, Тертула ѝ се струваше по римско.

Величествената финансова пирамида, която Крас и Атик бяха запланували да построят — и която може би щеше да надмине и техните очаквания, ако Сула не се бе заел с реформи в Азия — разби на пух и прах това, която Крас се надяваше да превърне в ново семейно състояние. С почти празна кесия беше принуден да бяга далеч от дома, лишен от всякаква надежда за бъдещето. Остави след себе си две самотни жени и невръстно дете. Два месеца след бягството му от Рим Тертула роди син и от него — Марк.

Но къде да се скрие? Крас заложи на Испания. Там чакаха жалките останки от големите богатства на баща му. Преди много години Крас Оратор беше плавал до Калаените острови, Каситеридите, където бе сключил договор единствен да търгува с калаената руда през Северна Испания за бреговете на Средиземно море. Съюзническата война бе съсипала търговията, но Крас-син не губеше нищо да опита вместо баща си. Затова замина за Близка Испания, където се свърза с един клиент на баща си — някой си Вибий Пакциан. Той го скри в една изба, където Крас изчака да види няма ли кредиторите му да го настигнат. Когато се увери, че е в безопасност, излезе от скривалището и започна да възстановява търговията на баща си. Дори успя да придобие дял в сребърните мини в Южна Испания.

Дотук добре, но подобна дейност можеше да донесе печалба само ако финансовите институции и търговските дружества в Рим станат достъпни партньори. За да се сдобри със съгражданите си, Крас се нуждаеше от нечия могъща опека. Такава можеше да открие единствено у Сула. За да спечели благоволенieto му (при условие, че Крас не беше чаровен и ерудиран като съдружника си Тит Помпоний Атик), трябваше да му занесе нещо в дар. Най-ценен дар биха били военни подкрепления. Започна да събира около себе си старите

клиенти на баща си: състави пет кохорти, но добре въоръжени и с известен боен опит.

Щом напусна Испания, Марк Крас се отби най-напред в Утика, в Римска Африка, където беше чул, че Квинт Цецилий Метел Пий се опитва с всякакви средства да задържи управлението. Крас беше посетил Африка миналото лято, колкото да се увери в недоверието, с което старомодният, почтен Прасчо се отнася към търговските му дела. Крас остави Метел Пий сам да си троши главата и се прехвърли в Гърция, където Сула прие поверените му пет кохорти, но се отнесе доста хладно с новодошлия.

Сега Крас следеше с малките си сиви очички всеки жест на Сула, надявайки се великият човек да изрази своето одобрение, но само се убеждаваше, че цялото му внимание е заето с Помпей. Името „Крас“ — Тлъстия — не се дължеше лично на сегашния Марк Крас, а се беше предавало в рода в продължение на поколения. И все пак Варон отбеляза с известно любопитство, че и досега прякорът отговаряше на истината: по-висок, отколкото изглеждаше, Крас имаше набита фигура като същински вол и дори в чертите на лицето му се забелязваше известна вялост и примирение като у животното.

Варон огледа хората край себе си и въздъхна. Да, наистина, Крас беше единственият от присъстващите, който заслужаваше повече внимание. Всички бяха амбициозни, повечето бяха навярно способни да изпълнят амбициите си, да не говорим, че имаше и такива, готови на всичко за целта, но като се изключат, разбира се, Помпей и Сула, единствен Марк Крас имаше поглед към бъдещето.

Докато се връщаха обратно в квартирата заедно с трезвения като весталка Помпей, Варон изпита чувство на благодарност към приятеля си, задето го бе взел със себе си. Така се бе намерил в центъра на събитията.

— За какво разговаряхте със Сула? — попита той.

— За нищо кой знае колко важно — рече уклончиво Помпей.

— Затова ли през цялото време внимавахте другите да не ви чуят?

— Нали? Бяхме много невъзпитани — съгласи се с бледа усмивка Помпей. — Не е глупак Сула, дори да не е човекът, който беше навремето. Ако никой от съмнителните ни сътрапезници не е чул

какво си говорим, как може да е спокоен, че не сме обсъждали точно него?

— Сула съгласи ли се да бъдете партньори?

— Ще запазя командването на собствените си легиони. Това и исках. Той знае, че не съм му ги дал просто ей така.

— Говорихте ли открито по въпроса?

— Казах ти вече, Сула не е глупак — отвърна му лаконично Помпей. — Нямахше изрична уговорка, следователно той остава с развързани ръце.

— И ти си доволен?

— Разбира се! Все пак той знае, че има нужда от мен.

Още преди изгрев-слънце на другия ден Сула беше станал и час по-късно цялата му армия пое по пътя за Капуа. Вече се бе научил да съобразява собствената си активност според това, дали сърбежите му дават мира или не. След като се бе надигнал от постелята с глава натезала от виното, той реши да се възползва от временното облекчение и да свърши работа. Само трябваше да внимава да не би сам да си влоши състоянието. Най-важното бе в никакъв случай да не докосва лицето си ръце — задача, която му костваше огромно усилие. Човек трябва да попадне в такова състояние, за да си даде сметка колко често просто несъзнателно докосва лицето си. Най-лесно бе през първия ден от цикъла, но с времето Сула забравяше какво е обещал на себе си и започваше да се почесва я по носа, я по бузата, докато цялото мъчение не започнеше отначало. А това рано или късно щеше да дойде, затова се бе научил да действа бързо, с цел да отхвърли колкото се може повече работа, преди да е надигнал чашата отново, изпадайки в пълна безпомощност.

Но му костваше големи усилия! Толкова неща трябваше да се свършат, толкова задачи стояха пред него, а Сула бе само жалка сянка на самия себе си. Винаги му се бе налагало да прескача огромни препятствия, но от мига, в който го нападна онази ужасна болест в Гърция, той започна да се замисля какъв е смисълът от цялата тази борба. Както Помпей бе отбелязал, Сула не беше глупак; той добре съзнаваше, че не му остава много живот.

В ден като този, разбира се, освободен от мъките на болезнените сърбежи, бе способен да си отговори защо продължава да се бори: защото беше най-великият човек на света и трябваше най-после да убеди и света в този факт. Онзи ясновидец, Набопаласар, му го беше предрекъл преди много години на бреговете на Ефрат, а дори и боговете не могат да променят това, което е видял в бъдещето един халдеец. Но за да бъдеш по-велик от останалите, в това Сула трябваше да се убеждава ден след ден, означаваше и да носиш по-големи страдания. Опитваше се да възпре усмивката си (всяка една усмивка можеше да разрани лицето му), докато си припомняше разговора предишната вечер с младежа — човек, който дори не бе започнал да проумява истинската стойност на човешкото величие!

Помпей Велики. Сула бе разбрал, че така го наричат войниците му. Младеж, който си мисли, че величието не е плод на упорит труд, че му се полага по рождение, че не е възможно някога да го напусне. „Иска ми се от сърце, Помпей Велики, да доживея да видя с очите си кое ще донесе твоя провал и падение!“ — помисли си той. И все пак младежът беше забележителна личност. Чудо на природата. Помпей не се беше родил, за да бъде предан помощник на Сула. Не, той вече беше негов съперник. И гледаше на себе си като на такъв. На двацет и две години... Сула знаеше как да използва опитните пиценци, които Помпей му беше довел. Но как да използва самия Помпей? Дали да му даде повече свобода на действие? Реши да му възлага само задачи, които знае, че Помпей ще успее да изпълни. Щеше да го ласкае, да го хвали, по никакъв начин не биваше да накърнява безграничното му себелюбие. Щеше да го заблуждава, че се е оставил да го използва, за да не разбере, че сам е бил използван. „Отдавна ще съм умрял, когато съдбата го смаже, не за друго, а защото докато съм жив, никой с пръст не ще посмее да го докосне. Той е твърде полезен за мен. Твърде... ценен.“

Мулето, което яздеше, изрева и заклати глава в знак на съгласие. Заради страха си от сърбежа дори и в този случай Сула не се усмихна. Той чакаше. Чакаше вълшебния мехлем и рецептата. Десет години, откакто за пръв път бе усетил първите признаци — когато се завръщаше от земите отвъд Ефрат. Колко успешен беше онзи поход!

Тогава и синът му беше с него — момчето на Юлила, което в юношеските си години се бе превърнало в най-близкия приятел на

баща си, в довереник, какъвто Сула никога не бе имал през живота си. Момчето бе партньор в едни отношения между равни! Как разговаряха двамата за всичко! Как момчето се бе оказало способно да прости на баща си неща, които самият Сула не можеше да си прости — о, не ставаше дума за убийствата и останалите необходими за издигането му мерзости. Те бяха деяния, които животът го бе принудил да извърши. По-скоро грешките, дължащи се на емоционалната му натура, слабостите, към които го подтикваше онази глупава, безсмислена и забранена любов. Колко сериозно малкият Сула беше изслушвал баща си, как бе успял на такава възраст да го разбере, да го утеши и да го оправдае. Пустият и самотен свят, в който Сула живееше, се бе огрял от лъчиста светлина, беше се разгърнал, за да побере цялата обич на сина му.

И тогава, след като двамата се върнаха живи и здрави от Ефрат, малкият Сула ненадейно умря. Ей така, от нищо. За два дни животът му угасна. Беше си отишъл приятелят, довереният съветник. Беше си отишъл възлюбеният син!

В очите на Сула напиряха сълзи, но той нямаше да заплаче точно сега. За нищо на света не биваше да плаче! Само една сълза да се изтърколи по лицето му и мъките отново щяха да започнат. Мехлем. Трябваше да мисли само за целебния мехлем. Морсим го бил намерил в някакво забравено селце близо до река Пирам в Малка Киликия. С този мехлем той сам се бил изцерил...

Преди шест месеца Сула беше писал на Морсим, етнарх на град Тарс, с молба да му намери чудотворния мехлем дори ако трябва да претърси цяла Киликия. Веднъж да се намери мехлемът, и кожата на Сула щеше да се оправи. Междувременно трябваше да чака. Страдаше. От ден на ден все по-ужасно. Чуваш ли, Помпей Велики, от ден на ден все по-страшно...

Той се извъртя на седлото си и кимна на Метел Пий и Марк Крас, които яздеха след него (Помпей с неговите три легиона пазеше тила им).

— Има един проблем — каза им, когато се приближиха.

— Кой? — попита Прасчо, разбрал за какво става въпрос.

— О, бил си досетлив! Проблемът се крие в нашия дълбоко уважаван съратник Луций Марций Филип — рече Сула.

— Така си е. Дори без Апий Клавдий Луций Филип създава проблеми — съгласи се Крас, който бързо прехвърляше всякакви комбинации през ума си. — Но присъствието на Клавдий допълнително утежнява положението. Човек би рекъл, че щом Апий Клавдий е чичо на Филип, племенникът му не би го изгонил от Сената, но той постъпи точно така.

— Може би защото племенникът Филип е с няколко години по-стар от чичо си Клавдий — подхвърли с ирония Сула.

— И как точно искаш да се справим с проблема? — попита Метел Пий, който мразеше да се обсъждат сложните роднински връзки сред висшата римска аристокрация.

— Знам как бих постъпил аз, но зависи единствено от теб, Крас, дали то ще стане възможно.

Крас премигна в учудване.

— По какъв начин проблемът засяга мен?

Сула бутна назад сламената си шапка и изгледа легата си с малко повече топлина отпреди. Крас се напрегна. Сула най-последно щеше да му повери задача!

— Това да обикаляме провинциите и да си купуваме храна и фураж от местните производители е много хубаво — започна да фъфли Сула с беззъбата си уста, — но в края на лятото ще се нуждаем от вносно жито, което да пристигне по море. Не ни трябва реколтата на Сицилия или Африка, но ще е нужно доста зърно, за да изхраним войниците и добитъка. А аз искрено вярвам, че армията ми ще нараства.

— Разбира се — съгласи се Метел Пий. — Но есента ще можем спокойно да разполагаме с цялото жито на Сицилия и Африка. Просто през есента Рим ще бъде в наши ръце.

— Съмнявам се.

— Защо? Враговете ни сами ще се изядат едни други!

Сула въздъхна.

— Скъпи Прасчо, ако искам да помогна за въздигането на Рим, трябва да оставя време на римските граждани да решат моята съдба по мирен начин. Виж, това няма да стане до есента. Ето защо не бива да изглеждам твърде опасен. Не ми е работа да тръгна право по пътя и да обсаждам Рим, както го бяха обсадили Цина и Марий, след като заминах на изток. Първия път, когато трябваше да завладявам Рим,

имах предимството на изненадата. Никой не вярваше, че ще дръзна да вляза с войска. Никой не ми се противопостави, с изключение на шепата роби и наемници, които Гай Марий събра в последния момент. Този път обаче е различно. Всички очакват от мен да атакувам Рим, така че ако избързам, няма да успея. О, не че Рим ще издържи на моята армия! Но превземем ли града сега, нашите врагове ще пренесат съпротивата из цялата страна, ще се скрият в крепости и твърдини и ще ми трябват години да ги смажа окончателно. Не разполагам нито с време, нито със сили. Затова ще напредваме към Рим бавно.

Метел Пий се замисли над чутото и се увери, че Сула е прав. Затова не можа да скрие възхищението си от ледения поглед в зачервените очи на началника си. Мъдростта не беше качество, което Метел свързваше с римските благородници; те обикновено гледаха нещата единствено от политическата им страна и не им оставаше време да разсъждават като мъдреци. Всичко трябваше да се постига възможно най-бързо, по най-лесния начин. Дори Скавър Принцепс Сенатус, който имаше дългогодишен опит, и се радваше на голяма популярност сред управляващите, не разсъждаваше мъдро. Същото важеше и за бащата на Метел Пий, Метел Нумидик. Човек смел, безстрашен, непоколебим, принципен във всичко. Но не и мъдър. Затова на Прасчо му се струваше истинско щастие, че воюва на страната на човек, който освен всичко друго действа с ума си. Като истински Цецилий Метел Прасчо имаше основания да се бие и на едната, и на другата страна в конфликта. Беше предпочел Сула до голяма степен заради личната си симпатия към него. В тяхното общо начинание обаче имаше една подробност, която ужасно го гнетеше — Метел Пий съзнаваше, че дори да не иска, ще му се наложи със собствените си ръце да съдейства за гибелта на мнозина свои роднини. Ето защо оценяваше решението на водача си да напредва бавно. Може би братовчедите му Цецилий Метели ще осъзнаят грешката си, преди да е станало твърде късно.

Разбира се, Сула усещаше за какво мисли приятелят му Прасчо и го остави да си разсъждава на спокойствие. Той самият се замисли над стратегията си: „Вече съм в Италия, скоро ще навлезем в Кампания — онова прелестно местенце, където се събират всички красоти на земята. Може би ако сам обърна поглед далеч от Рим, ще си спестя страдания, по-големи дори от сърбежа. Рим ще бъде мой. Но колкото и

престъпления да съм извършил, колкото и безскрупулен човек да съм, не искам да вляза в родния си град със зло. По-добре Рим да ми се предаде с добро.“

— Сигурно сте забелязали, че откакто дебаркирахме в Брундизий, вода постоянна кореспонденция с водачите на някогашните италиийски съюзници. Постоянно им обещавам, че лично ще се погрижа всеки жител на полуострова да получи пълни граждански права според договореност след Съюзническата война. Ще се погрижа новите граждани да бъдат равномерно разпределени из всичките тридесет и пет триби. Повярвай ми, Прасчо, докато стигнем ще съм се огънал като нишка от паяжина.

— Какво общо имат италиийците с Рим? — попита неспокойно Метел Пий, който открай време бе против раздаването на пълно римско гражданство сред италиийските народи. Тайно беше одобрявал дейността на Филип като цензор, защото заедно с колегата си Перперна той бе направил всичко възможно италиийците да не получат гражданство.

— И аз, и Помпей прекосихме доста земи, населени с народи, които допреди няколко години воюваха с Рим. Вместо омраза срещнахме топло гостоприемство. Може би хората се надяват, че веднъж да взема властта в Рим, ще обърна въпроса с гражданството в тяхна полза. Италиийската подкрепа ще ми е нужна, за да убедя Рим да се предаде с добро.

— Съмнявам се — възрази му Прасчо. — Но ти по-добре знаеш какво искаш. Нека се върнем на въпроса с Филип и какъв е проблемът с него.

— Тъкмо това ти обяснявам! — изгледа го Сула и в очите му заиграха иронични пламъчета.

— И какво общо има Филип с мен? — попита на свой ред Крас, на когото му омръзна другите двама да си говорят помежду си.

— Трябва да се отърва от него, Марк Лициний. Но по възможно най-безболезнен начин, защото с времето той се е превърнал в свята римска институция.

— Сигурно защото вълпява идеала на всеки римлянин да знае как да следва конюнктурата — усмихна се Прасчо.

— Доста точно се изрази — кимна Сула. — Та, мой едри и невъзмутими приятелю Крас, имам да ти задам един въпрос. Искам да

ми отговориш честно. Като се има предвид тъжната ти слава, дали изобщо си способен да говориш откровено?

Крас с нищо не издаде да се е засегнал от въпроса.

— Ще се постарая, Луций Корнелий.

— Между теб и твоите испански войници съществува ли здрава емоционална връзка?

— Откакто аз трябва да се грижа за прехраната им, мисля, че всякаква подобна връзка се е разпаднала.

— Добре! Би ли се разделил с тях?

— Ако ти мислиш, че не са ти нужни, да.

— Чудесно! Тогава, скъпи Марк Лициний, с твоето флегматично съгласие ще ударя с една стрела два заека. Имам намерение да връча командването на твоите испанци на Филип, който да завземе с тях Сардиния. Когато дойде време за жътва, Филип ще бъде така добър да ни прати цялата реколта.

Сула се наведе и посегна към малки кожен мях, в който носеше киселото си розово винце. Вдигна го над главата си и насочи струйката в беззъбата си уста, без нито една капка да падне на лицето му.

— Филип ще откаже — предположи Метел Пий.

— Няма — увери го Сула. — Ще го изкуши с това, че ще бъде пълновластен господар на областта, ще отговаря за цялото снабдяване, а и сардинските разбойници ще го приемат като свой човек. В сравнение с него всеки от тях е като невинно агънце.

Мрачни съмнения обземаха Крас. Той тихичко изръмжа, но нищо не каза.

— Май се чудиш ти какво ще правиш, щом като я няма войската ти?

— Нещо подобно — съгласи се предпазливо Крас.

— Ти би могъл да ми бъдеш от голяма полза — подхвърли му Сула.

— Как?

Майка ти и жена ти произхождат от видни сабински фамилии. Защо не отидеш в Реате, за да набираш войници за мен? Ще започнеш със сабините, сетне ще се прехвърлиш и сред марсите. — Сула се протегна и го потупа по ръката. — Повярвай ми, Марк Лициний, другата пролет ще има много работа на бойното поле за теб. А ти ще командваш добри войници, може би не римляни, но все пак италийци.

— Това е добре — кимна Крас. — Съгласен съм.

— Ех, да можеше всичко да се урежда толкова лесно и толкова добре! — възкликна Сула и отново посегна към меха с виното.

Двамата му спътници се спогледаха над наведената глава с изкуствените къдрици; колкото и да се оправдаваше вас сърбежа си Сула, очевидно бе, че и без да го мъчи лицето малко време издържа без вино. По време на мъчителните си лутания из дебрите на физическите страдания, той бе прихванал нова болест — беше се пристрастил към своето единствено лекарство. Но дали го съзнаваше? Може би не?

Ако бяха намерили смелост да попитат, Сула с готовност щеше да им отговори. Да, знаеше, че е пристрастен към виното. Хляба, меда, плодовете и сладкишите, всички тези забранени неща Сула и без това не обичаше. Лекарите в Едепс бяха прави да отстранят излишните деликатеси от диетата му, в това той отдавна се беше убедил. Когато се бе обърнал за помощ към лекарите, знаеше, че умира. Най-напред се пристрасти към сладките неща и натрупа доста килограми, дори мулето отказваше да го носи на гърба си. После краката му започнаха да отмаляват, той престана да ги чувства, най-накрая се появиха болки, които не му позволяваха да спи през нощта. Сула започна да пие в огромни количества тежко, подсладено вино, което го упояваше и му помагаше да заспи. После започна да се поти, да се задъхва и да слабее. Едва не се изгуби в дрехите си. Изпиваше мехове вода, но жаждата постоянно го мъчеше. И което бе най-ужасно — започна да недовижда.

Повечето от симптомите изчезнаха скоро след посещението му в Едеис. Сула вече бе престанал да се грижи за лицето си — онова красиво лице, което караше мъжете да се забравят, докато беше юноша, а жените — през целия му останал живот. Но това, от което не можа никога да се освободи, бе слабостта му към виното. Лекарите-жреци от Едепс отдадоха тази му страст на неизбежната човешка участ, но успяха да го убедят да изостави подсладените сортове и да свикне със сухите. Сула послуша съвета им и след известно време се научи да пие виното толкова кисело, че лицето му се разкривяваше в гримаса. Когато сърбежът временно минаваше, Сула можеше да ограничи донякъде пиенето, така че да запази ясна мисълта си. Дори се убеждаваше, че виното изостря сетивата му.

— Ще задържа Офела и Катилина при себе си — заяви той на Крас и Метел Пий и отново надигна меха. — Но Верес наистина отговаря на името си — по-лакома свиня не съм виждал през живота си. Мисля да го върна в Беневент, поне на първо време. Оттам ще организира доставките и ще пази тила ни.

Прасчо доволно се изкикоти:

— Няма да му е зле на момчето!

— Дори Крас си позволи да се усмихне.

— Ами какво ще правиш с Цетег? — попита той.

— Сега-засега ще задържа и Цетег. Той може да наглежда нещата в Кампания.

Малко преди войската му да прекоси река Волтурн близо до град Касилин, Сула прати шестима души да преговаряй с Гай Норбан, по-способния от двамата консули, които беше сложил Карбон. Норбан бе взел осем легиона със себе си и беше отишъл да защитава Капуа, но щом пратениците на Сула се появиха в лагера, той ги арестува, без да зачита правата им на парламентъори. След това изведе армията си на откритото поле в подножието на планината Тифата. Разгневен от незачитането на хората му, Сула са закани да научи Норбан на обноски. Разположи войските си по склоновете на планината и те се спуснаха като лавина над нищо неподозиращите Норбанови легиони. Победен още преди битката да е започнала, Норбан се прибра зад стените на града, престои изплашените си войници и прати два легиона в Неапол да пазят пристанището за Карбон. След което се приготви за дълга обсада.

Благодарение на мъдрия народен трибун Марк Юний Брут Капуа имаше причини да защитава интересите на управляващите в Рим. Порано същата година Брут бе издействал градът да получи статут на римска колония и понеже в Капуа бяха свикнали римляните да ги наказват заради многобройните бунтове и размирици, сега населението беше изключително доволно. Норбан нямаше причина да се тревожи да не би местните жители да се уморят присъствието на армията му. Капуа отдавна посрещаше и изпращаше всякакви римски легиони.

— Държим Путеоли, затова Неапол не ни е нужен — каза Сула на Помпей и Метел Пий, докато вървяха към Теан Сидицин — ще ни трябва и Капуа, защото си имаме Беневент. Сигурно съм имал предчувствие, за да оставя там Гай Верес — Той се спря, замисли се и кимна, все едно си отговаряше. — Цетег може да получи нова задача. Ще го назнача отговорник по военновременните запаси. Така ще проверя що за дипломат е!

— Тази война — изсумтя недоволно Помпей — доста се проточи. Защо просто не нападнем Рим?

Сула го изгледа бащински.

— Търпение, Помпей! Може да си се научил да воюваш, но от политика не разбираш абсолютно нищо. Ако до края на годината не научиш някои неща, ще се превърнеш в нагледен пример докъде може да стигне политическата манипулация. Преди да решим да превземем града, трябва да убедим жителите му, че сегашните управници са

неспособни да ни победят. Тогава, ако Рим се окаже достатъчно благоразумен, сам ще ни се предложи.

— Ами ако не ни се предложи? — попита Помпей, без да знае, че Сула вече е разисквал въпроса с Метел Пий и Крас.

— Времето ще покаже! — беше единственият отговор, който получи.

Бяха подминали Капуа, сякаш вътре нямаше консул с осем легиона войници, и продължиха необезпокоявани към позициите на другата консулска армия — тази на Сципион Азиаген и помощника му Квинт Серторий. Малките, но процъфтяващи градчета в Кампания посрещаха добре Сула, защото го познаваха: в продължение на почти цялата Съюзническа война именно той бе командвал римските войски в региона.

Сципион Азиаген се беше разположил между Теан Сидицин и Калес, където се вливаше малък, но придошъл с топенето на снеговете приток на река Волтурн. От хладните, буйни води климатът беше приятно хладен дори в разгара на лятото.

— Това — каза Сула — е идеално място за зимен лагер. — След което зае отсрещния бряг и издигна своя лагер. Конницата бе отпратена обратно в Беневент под командването на Цетег, докато Сула прати нови парламентъори с изрични обяснения как да издействат примирие от Азиаген.

— Той не е бил клиент на Гай Марий, за разлика от Норбан, затова ще е по-сговорчив — обясняваше на Помпей и Метел Пий. Сърбежът на лицето му беше поносим и той успяваше да ограничи дневната си дажба вино. Настроението му бе добро и той бе способен да крои велики планове.

— Може би — съгласи се с половин уста Метел. — Ако беше само Сципион, щях да ти повярвам. Но с него е Квинт Серторий, а ти го познаваш най-добре, Луций Корнелий!

— Той е голям проблем — кимна Сула.

— Дали да не измислим най-напред как да обезвредим Серторий?

— Не ми е работа аз да мисля по въпроса, Прасчо. Сципион ще свърши работата вместо мен. — Сула посочи с пръчката мястото, където заради завоя на реката двата лагера се оказваха в

непосредствена близост един до друг. — Твоите войници, могат ли да копаят, Гней Помпей?

Помпей примигна.

— По-добре от всеки друг!

— Добре. Докато другите се готвят за зимата, нека твои те хора издълбаят голям плувен басейн до реката.

— Каква чудесна идея! — усмихна се невъзмутимо младият воин. — Ще се заловят още днес. — Взе на свой ред пръчката от Сула и посочи отсрещния бряг. — Ако нямаш нищо против, мога по-добре да изроня брега и да разширя цялото корито на реката. Ще е по-практично от отделен басейн. А мисля, че няма да е зле, ако покрия част от отсечката със заслон. Ще пази от студ.

— Точно така! Действай — подкани го Сула и Помпей побърза да се отдалечи.

— За какво изобщо става дума? — навъси се в недоумение Прасчо. Така и не можеше да се примири с топлик чувства на Сула към младока.

— Той ме разбра — подразни го Сула.

— Да, ама аз не разбрах! — тросна му се Метел. — Би ли ми обяснил?

— Побратимяване, мили Прасчо! Да не мислиш, че хората на Сципион ще устоят на изкушението да се къпят през зимата? А защо не и по време на горещините? В крайна сметка и нашите войници са римляни! Няма по-добро средство за побратимяване на двете войски от това да се радват на общи удоволствия. Щом Помпей постои басейна, той ще се ползва от всички войници. Двете войски ще започнат да общуват помежду си — ще си разправят смешки, ще се оплакват от командирите си. Изобщо ще станат едно цяло. Обзалагам се, че дори няма да се стигне до бой.

— И мислиш, че той е разбрал всичко това от една дума?

— Абсолютно.

— Тогава ме изненадва, че толкова бързо се съгласи! Помпей иска да воюва.

— Така е. Но той е длъжен да ми се подчинява, Прасчо, а вече разбра, че до другата пролет бойни действия няма да се водят. Помпей не би спечелил нищо, ако ми се противопостави, защото има нужда от мене.

— На мен ми се струва, че е способен да те изостави по-рано, отколкото трябва.

— Значи не си го опознал.

Три дни по-късно Сула и Сципион Азиаген лично разговаряха на пътя между Теан и Калес. И двамата бяха съгласни на примирие. По това време войниците на Помпей вече бяха изкопали басейна и след като направи специален график за ползването му, така че да има място и за чужди хора, пушна войниците си да го ползват. Само два дни по-късно движението между двата лагера стана толкова оживено, че...

— ... Остава да се прегърнем — отбеляза мрачно Квинт Серторий пред началника си.

Сципион Азиаген спокойно отвърна:

— Не е лошо.

Здравото око на Серторий погледна небето, сякаш търсеше помощ. Той открай време си беше едър човек, но откакто навърши трийсетте, бе станал огромен — с дебел врат, здрави мускули и страшно изражение. В известен смисъл това беше недостатък, защото имаше твърде животински вид за човек с неговия интелект. Беше братовчед на Гай Марий и беше наследил много повече от таланта му на пълководец, отколкото например младият Марий. Едното му око беше извадено по време на бой малко преди обсадата на Рим; за щастие беше лявото, така че загубата не повлия особено на качествата му на боец. Заради грозния белег лицето му беше станало гротескно.

Сципион вечно го подценяваше, не го уважаваше, нито го разбираше. Затова и сега го гледаше, все едно го е изненадал.

Серторий се опита да го вразуми.

— Луций Корнелий, помисли! Как искаш войниците да се бият за нас, ако им позволяваме да се сприятеляват врага?

— Ще се бият, защото така им заповядваме.

— Не съм съгласен. Сула строи басейн, за да примами хората ни при себе си. Едва ли толкова го е грижа за войниците му! Това е клопка, а ти веднага попадаш в нея!

— Сключили сме примирие, а в противниковия лагер живеят същите римски граждани като и в нашия — инатеше се Сципион Азиаген.

— Противниковият лагер е под командването на човек, от когото трябва да те е страх, все едно армията му се е родила от зъбите на дракона! Не трябва да отстъпваш пред него, Луций Корнелий! Веднъж да се огънеш, и отгук до Рим цялата територия ще попадне в негови ръце.

— Преувеличаваш — разсърди се Сципион.

— Ти си глупак! — не се сдържа Серторий. Но Сципион дори и сега не се вслуша в думите му.

Прозя се, почеса се по брадичката и сведе поглед към красивите си поддържани нокти. Най-накрая вдигна глава към надвисналия като стълб над него Серторий и му се усмихна.

— Я се разкарай!

— Точно това и ще направя! И то веднага! — вбеси се той — Може би Гай Норбан ще ти вдъхне повече разум!

— Предай му много поздрави — подвикна му Сципион. И така, Квинт Серторий подкара в галоп за Капуа, където се срещна с доста по-разбран човек от Сципион Азиаген. Един от най-заклетите марианци, Норбан далеч не беше фанатичен поддръжник на Папирий Карбон. След смъртта на Цина продължи да защитава Карбоновата партия само защото мразеше Сула още повече.

— Искаш да кажеш, че онова дебело чудо на аристокрацията е сключило примирие със Сула? — кипна Норбан при самата мисъл за своя враг.

— Да. И позволява на войниците си да се побратимяват с тези на Сула — допълни Серторий.

— Защо трябваше да ми пратят глупак като Азиаген? — ядосваше се Норбан, но накрая вдигна рамене. — Какво да се прави, Квинт Серторий, Рим е неспособен да намери нищо по-добро. Ще пиша на Азиаген, но той едва ли ще обърне сериозно внимание. Теб обаче те съветвам изобщо да не се връщаш при него. Няма да те оставя в ръцете на Сула — той просто ще намери начин да те убие. Ти измисли нещо, с което да му подлееш на свой ред вода.

— Поне някой да мисли като нормален човек — въздъхна другият воин. — Ще се опитам да настроя градовете на Кампания срещу Сула. Говори се, че градското население било на негова страна, но има много мъже, които са на противоположното мнение. — Квинт Серторий беше направо погнусен. — Жените, Гай Норбан! Жените!

Само да чуят името му и пощръкляват. Жените, не мъжете, решиха, че Кампания трябва да го подкрепя.

— Тогава най-добре е да видят на какво е заприличал — намръщи се Норбан. — Вече бил изгубил човешкия си вид.

— Изглежда по-зле и от мен?

— Много по-зле, доколкото знам.

Серторий свъси вежди.

— И аз чух нещо подобно, но Сципион не позволи да участвам в преговорите, затова не съм го виждал. Сципион нищо не спомена за външния му вид. — Той злобно се изсмя. — О, обзалагам се, че му е зле на старата курветина! Толкова беше суетен... Като жена.

Норбан се усмихна.

— Ти май не обичаш женския пол...

— Нямам нищо против сладостите му, но никога няма да се оженя. Майка ми е единствената жена, която ще имам близо до себе си през целия си живот. Виж, тя е жена за пример! Не се меси в мъжките работи, не се опитва да командва вкъщи, не използва задника си вместо оръжие. — Серторий взе шлема си и шумно го нахлузи на главата си. — Тръгвам, Гай Норбан. Дано успееш да убедиш Сципион, че не е прав.

На тръгване Серторий размисли и реши да потегли на запад към морския бряг, където малкото уютно пристанище Синуеса Аврунка може би щеше да възприеме благосклонно една декларация против Сула. Пътищата в Кампания бяха спокойни и безопасни. Като се изключи формалната обсада на Неапол, Сула не бе поставял постове и блокади. Навярно всеки момент щеше да прати войски да притиснат Норбан зад стените на Капуа, но докато Серторий беше в града, не забеляза раздвижване. Въпреки това той избра да мине по безлюдните пътища, които му връщаха усещането за някогашните скиталчества. Самотните пътешествия из пусати места го караха да се чувства истински войник, напомняйки му донякъде за годините, когато се беше преобразил на келтски воин от Испания, за да проникне сред германите. Това беше живот! Не му се налагаше да се занимава със затлъстели римски сенатори! Беше в постоянно движение, срещаше се с жени, които си знаеха мястото. Дори се бе оженил за германка,

имаше син от нея, без дори за миг да се усети вързан за двамата. Сега те си живееха в Испания, в планинската крепост Оска, а момчето навярно бе възмъжало. Не че Квинт Серторий тъгуваше по тях или се интересуваше много от съдбата на сина си. Това, по което тъгуваше, беше младостта му. Свободата, единственото нещо, за което истинският войник трябваше да бъде благодарен на съдбата. Да, това бяха дните на неговия живот...

Както винаги Серторий пътуваше сам, дори без прислужник. Подобно на покойния си братовчед Гай Марий той вярваше, че войникът трябва при всички обстоятелства да се грижи сам за себе си. Разбира се, вещите и оръжията му чакаха в лагера на Сципион Азиаген и той щеше да отиде да си ги прибере... Или по-добре да не ходи? Замисли се дали има неща, за които си заслужава да рискува: меча, който най-често използваше, ризницата, която беше пленил по време на войните в Галия и предпочиташе заради лекотата и изящната изработка, каквито никой майстор в Италия не би постигнал, зимните ботуши, купени в Лигурия. Да, налагаше се да се върне. Сципион нямаше да бъде сразен толкова бързо.

Затова обърна коня си и потегли на североизток с намерение да заобиколи лагера на Сула откъм гърба. Така забеляза групичката, която допреди малко го бе следвала. Четирима мъже и три жени! Ех, тези жени! Серторий вече се канеше за втори път да обърне, но накрая предпочете да подкара коня си в галоп и да се размине възможно най-бързо с непознатите. В крайна сметка те се бяха запътили към морето, докато той бе избрал да се върне в планините.

Но щом ги наближи, той се намръщи. Мъжът начело на групата му се стори познат. Беше същински исполин със светли руси коси и огромни мускули — нямаше грешка, това беше германец. И то не кой да е германец, а Бургунд! Богове, нямаше грешка, това бяха Бургунд, Луций Декумий и двамата му синове!

Бургунд също го беше разпознал; и двамата пришпориха конете си, и се втурнаха един към друг. Дребничкият Луций Декумий също подкара крантата си да настигне германеца. Да не му е името Луций Декумий, ако изпусне някоя дума!

— Какво ви е прихванало да скитате насам? — попита Серторий, след като си стиснаха ръцете и се потупаха по гърба с двамата пътници.

— Загубихме се, ей това ни е прихванало — обясни Луций Декумий и се опита да изпепели Бургунд с поглед. — Той се закле, че знаел пътя!

След няколкото години, прекарани под постоянните ругатни на Декумий, Бургунд бе престанал да ги чува. И сега германецът слушаше невъзмутим и само поглеждаше към спътника си, като че ли имаше някоя крякаща жаба до себе си.

— Опитваме се да открием имението на Квинт Педий — обясни бавно на лошия си латински Бургунд. Усмиваше се на Серторий, защото той беше сред малкото хора, които харесваше. — Господарката Аврелия иска да вземе дъщеря си при себе си в Рим.

Ето я и самата нея, изправила се на здравето си муле. Дори и по прашните пътища на Италия поддържаше прическата си и си пазеше робата чиста. Придружаваха я огромната ѝ галска робиня Кардикса и някаква друга слугиня, която Серторий не познаваше.

— Квинт Серторий — зарадва се Аврелия и отне думата от мъжете.

Виж, това се казваше жена! Серторий бе споделил пред Норбан, че от целия женски пол уважава единствено майка си, но беше пропуснал Аврелия. Така и не разбираше как съумява да бъде едновременно красива и умна; знаеше само, че е единствената, която го е постигнала. Освен това тя се държеше достойно като истински мъж, не лъжеше, не въздишаше, не се оплакваше, работеше здраво и не се бъркаше в делата на другите. Двамата със Серторий бяха връстници — на по четиридесет — и се знаеха от деня, в който Аврелия се омъжи за Гай Юлий Цезар.

— Имаш ли вести от майка ми? — попита той, щом тя подкара мулето си по-надалеч от останалите.

— За последен път я видях на миналите римски игри, значи не знам нищо повече от теб. Но обеща да ни гостува за тазгодишните игри, изглежда, смята да го превърне в навик.

— Голяма напаст, какво да се прави... Не я съдържа на едно място.

— Чувства се самотна, Квинт Серторий, а твоята къща е доста пуста. У нас е същинска бъркотия, а на нея това ѝ се нрави. Не казвам, че би желала да живее в подобна обстановка, но колкото за игрите, винаги ни гостува.

Доволен, че е чул добра дума за майка си, Серторий смени темата:

— Наистина ли сте се изгубили?

Аврелия кимна и въздъхна.

— Страхувам се, че е така. Като си представя как ще реагира синът ми, щом научи! Няма да ми го прости до края на живота ми. Но той самият не може да напусне Рим, нали го направиха жрец на Юпитер, затова трябваше да се доверя на Бургунд. — Изглежда, искрено съжаляваше за грешката си. — Кардикса право говореше, че Бургунд се губел между нас и Форума, но бях решила, че преувеличава. Сега разбирам, че е била напълно права.

— А Луций Декумий и момчетата му не могат ли да помогнат?

— Та те не са излизали извън градските стени. И все пак — допълни веднага Аврелия — не бих могла да разчитам на по-предани защитници от тях. Пък и след като срещнахме теб, вече съм сигурна, че ще намерим дома на Квинт Педий.

— Ще ви упътя. — Серторий я изгледа замислено с единственото си око. — Дошла си да си вземеш обратно щерката. Защо?

Тя се изчерви от смущение.

— Не е точно така. Лично Квинт Педий ме помоли. Изглежда и Сула, и Сципион са разположили войските си близо до земите му и той си е рекъл, че Лия ще е в по-голяма безопасност далеч от дома му. Но тя отказвала да си тръгне!

— Не се и съмнявам, все пак и тя е дъщеря на Цезар — усмихна се Серторий. — Инат човек.

— Колко си прав! Трябваше брат й да дойде; него веднага щеше да послуша. Но Квинт Педий се надява да се справя сама. Работата ми е не толкова да взема щерка си със себе си, колкото да я убедя да дойде с мен.

— Ще се справиш. Цезарите може и да са твърдоглави, но пък младият Цезар не се е научил от баща си да командва. Научил се е от теб, Аврелия. — Изражението му изведнъж се промени. — Надявам се, няма да се обидиш, че бързам. Ще вървим известно време заедно, но за съжаление не мога да те придружа до дома на Квинт Педий. За целта ще трябва да се допиташ до Сула. Лагерът му стои точно на пътя за имението на Квинт Педий.

— Ти бързаш да се прибереш при Сципион — кимна тя с разбиране.

— Не бих казал, че се прибирам — призна си той. — Изобщо не бих стъпил там, ако не бях оставил толкова много ценни неща.

Големите виолетови очи на Аврелия го изгледаха внимателно.

— Разбирам! И Сципион не се е оказал началникът, който те заслужава.

— Би ли могъл да се окаже?

— Никога.

Настъпи кратко мълчание. Двамата поеха обратно на посоката, от която бяха дошли. Придружителите на Аврелия ги следваха мълчаливо.

— Какво възнамеряваш да правиш, Квинт Серторий?

— Да създам възможно най-много главоболия на Сула. Смятам да започна от Синуеса. Но не и преди да съм си прибрал нещата от лагера на Сципион. — Той се покашля. — Мога да ви отведа при Сула. Той не би се опитал да ме задържи, ако знае, че идвам по лична работа.

— Не, ще ни оставиш на място, откъдето можем сами да намерим лагера, без да се изгубим. — Аврелия тихо въздъхна. — Колко мило да се срещна отново с Луций Корнелий! Четири години, откакто е напуснал Рим. Посещаваше ме при всяко свое завръщане в града. Дори и в дните, преди да замине за Гърция. Това беше нещо като традиция. Сега аз трябва да я нарушавам, и то заради твърдоглавата си дъщеря. Но няма значение. Важното е, че имаме случай да се видим с Луций Корнелий. Посещенията му ми липсваха.

Серторий понечи да я предупреди за промяната у Сула, но предпочете да замълчи. В крайна сметка не го беше виждал с очите си, знаеше за болестта му само от слухове. Беше сигурен, че тя ще предпочете сама да се увери кое е истина и кое — не.

Когато ръбът на дървените палисади се открие на фона на близките хълмове, Квинт Серторий тържествено се сбогува с Аврелия, която му се падеше далечна роднина, и пришпори коня си.

Полето беше прорязано от нов път, прокаран от краката на легионерите и десетките коли с провизии, които бяха снабдявали лагера. Нямахше да се изгубят отново.

— Сигурно сме минали покрай него — ядоса се Луций Декумий. — Не сме го видели заради тебе, Бургунде!

— Стига, стига — прекъсна го Аврелия. — Дотегна ми да се карате!

Това сложи точка на разговорите. Час по-късно пътниците спряха пред портата на лагера и Луций Декумий поиска да види главнокомандващия. Пуснаха ги и Аврелия изведнъж попадна в съвсем непознат свят. За пръв път ѝ се случваше да влезе във военен лагер. Докато минаваше по централната алея, която водеше право към малкия изход от обратната страна на лагера, мнозина легионери я проследиха с жадните си погледи. Аврелия се смая от площта, на която бе разположен лагерът: може би пет километра от единия до другия край.

По средата се издигаше малка изкуствена могила, а върху нея — голямата каменна сграда, в която живееше военачалникът. Голямото червено знаме на покрива беше знак, че пълководецът е в квартирата си. Офицерът, който беше дежурен на масата пред входа, подскочи от изненада, щом видя, че на посещение при началника му идва не мъж, а жена. Луций Декумий, двамата му синове, Бургунд, Кардикса и другата робиня останаха при конете, господарката Аврелия се запъти към офицера и стражите на вратата.

Гостенката беше навлечена с дебели вълнени дрехи, затова младият Марк Валерий Месала Руф успя да различи единствено лицето ѝ. Но и това беше напълно достатъчно, каза си мислено той. Жената беше на възрастта на майка му, но беше красива! Пък и Троянската Елена също не е била млада. Годините не бяха отнели от очарованието на Аврелия; щом излезеше от дома си, мъжете по улицата се обръщаха след нея.

— Ако обичате, бих желала да говоря с Луций Корнелий Сула.

Месала Руф не само не я попита за името, но дори не се сети да предупреди началника си; просто кимна на посетителката и ѝ махна с ръка да влиза. Аврелия му се усмихна и го подмина.

Капаците на прозорците бяха широко отворени, но въпреки това вътрешността на къщата тънеше в сянка. Особено мрачен беше далечният ъгъл на помещението, където някакъв мъж пишеше на светлината на маслена лампа.

— Луций Корнелий? — попита Аврелия. Нямахше как да не я познае по гласа.

И тогава нещо се случи. Приведените рамене на мъжа насреща се свиха, все едно очакваха да се стовари тежък удар върху тях; ръцете

му изпуснаха писалката и свитъка. Но мъжът така и не помръдна, останал с гръб към нея.

Аврелия направи няколко крачки напред.

— Луций Корнелий?

Отново никаква реакция. Очите ѝ обаче свикнаха с тъмнината и забелязаха червената коса, която нямаше как да принадлежи на Луций Корнелий Сула. Малки и жалки рижави къдрички.

Най-накрая човекът се извъртя към нея и тя можа да го познае само защото очите насреща ѝ принадлежаха на същия онзи Луций Корнелий Сула, когото беше познавала навремето. Да, това бяха неговите очи...

Богове, как бе могла да му скрои подобен номер? Но не знаеше! Ако знаеше, с обсадна машина да я бяха докарали, пак нямаше да влезе! Какво ли изразяваше в този миг лицето ѝ? Какво четеше той в очите ѝ?

— Луций Корнелий, колко се радвам да те видя — намери тя подходящия тон, направи още няколко крачки, застана пред него и го целуна по сбръчканите, обезобразени от раните бузи. След което седна на сгъваемия стол до масата, прибра ръце в скута си и му се усмихна някак отнесено, все едно не беше сигурна къде се намира.

— Имах намерение никога повече да не те виждам, Аврелия — посрещна я Сула, без да сваля поглед от лицето ѝ. — Не можа ли поне да изчакаш да вляза в Рим? Ето, че това отклонение от нашите навици ме сварва неподготвен.

— Рим, изглежда, не е готов да те посрещне с разтворени обятия. Иначе защо ти е цялата тази армия? А може би съм имала предчувствие, че този път изобщо няма да ме навестиш. Но не, скъпи Луций Корнелий, не се безпокой, попаднах при теб по съвсем други причини. Загубих се.

— Загубила си се?

— Да, опитвам се да намеря дома на Квинт Педий. Глупавата ми дъщеря отказва да се прибере в Рим и Квинт Педий — нейният втори съпруг, няма откъде да знаеш — не иска около жена му да се навъртат две армии едновременно.

Като че ли думите ѝ звучаха непринудена, казваше си Аврелия. Трябваше да го успокои.

Но тъй като на Сула нищо не можеше да убегне, той каза направо.

— Май здравата те изплаших.

Този път Аврелия беше откровена:

— В известен смисъл. Най-вече с тая перука. Предполагам, че косата ти е опадала.

— Заедно със зъбите — оголи той венци като маймуна.

— Ще се случи на всички ни, ако поживеем достатъчно.

— И все пак не ти се иска да ме целунеш както преди няколко години?

Тя наклони глава и се усмихна.

— Не ми се е искало да те целувам и тогава, макар да ми хареса. Твърде много, за да спя спокойно след това. Колко омраза се четеше в очите ти тогава!

— А ти какво очакваше? Ти се подигра с мен. Не обичам жените да се подиграват с мен.

— И това си спомням!

— Аз пък си спомням гроздето.

— И аз.

Сула си пое дълбоко дъх и притвори очи.

— Искам да заплача.

— Радвам се, че не можеш, приятелю — увери го нежно Аврелия.

— Ти тогава плака.

— Да, но не бих се разплакала сега. Все едно да ми е мъчно за някакво си отражение, което е отплавало заедно с водите на реката. Имам те пред себе си, това ми е достатъчно да бъда щастлива.

Най-накрая той се надигна от стола си. Беше като грохнал старец.

— Да ти предложи чаша вино?

— С удоволствие.

Аврелия забеляза, че той налива от две различни кани.

— Няма да ти хареса пикнята, която ми се налага да пия напоследък. По-горчива е дори от тона ми.

— И аз съм горчива, да не мислиш. Но няма да настоявам: доверявам се на твоя вкус. — Тя пое металната чаша, която Сула ѝ подаде, и на лицето ѝ се изписа блаженство. — Благодаря. Много е

хубаво. Доста време прекарахме по пътищата в търсене на Квинт Педий.

— А за какво служи съпругът ти, щом ти трябва да се занимаваш с това? Пак ли е някъде надалеч? — разположи се по-удобно той.

Блясъкът в очите ѝ помръкна.

— Вече две години, откакто съм вдовица, Луций Корнелий.

Това явно го изненада.

— Гай Юлий е починал? Та той беше здрав като младо момче! Да не е загинал в битка?

— Не. Просто умря... Ей така, изведнъж.

— А ето ме мен, хиляда години по-стар от Гай Юлий. И все така вкопчен в живота — горчиво изрече.

— Да, но ти си бил винаги печелившият кон, докато съпругът ми беше твърде обикновен. Добър човек, беше ми приятно да съм негова жена. Но никога не е бил за мен мъжът, когото ще искам винаги до себе си.

— Предполагам, че и той така е мислил за теб. Ако беше жив и превземех Рим, навярно би заел страната на Карбон.

— Навремето беше с Цина заради Гай Марий. Но Карбон? Не знам. — Тя побърза да смени темата. Вече беше свикнала с новия вид на Сула, някогашния Аполон. — А твоята жена добре ли е, Луций Корнелий?

— Поне доскоро беше. Оставих я в Атина. Миналата година ми роди близнаци: момче и момиче. — Сула се засмя. — Страхува се, че като пораснат, ще приличат на чичо ѝ Прасето.

— Горките! Но децата са хубаво нещо. Сещаш ли се понякога за другите близнаци, онези, които ти роди германката? Вече са станали мъже.

— Двама млади херуски! Готови да секат скалпове и да пържат римляни на бавен огън.

Всичко идваше на мястото си. Той изглеждаше успокоен, по-уверен в себе си. Аврелия често се бе замисляла какви ли нещастия крие съдбата за нейния Луций Корнелий, но че ще изгуби физическата си хубост, никога не ѝ беше минавало през ума. И все пак си беше

останал Сула. Жена му, мислеше си Аврелия, навярно го обичаше все така горещо, както и когато изглеждаше като Аполон.

Поговориха си известно време. Сула, забеляза Аврелия, най-често се спираше на своето протеже Лукул, а тя както той на свой ред установи, обожаваше да хвали единствения си син, когото наричаше просто Цезар.

— Доколкото си спомням, малкият Цезар беше ученолюбиво дете. Ролята му на Фламен Диалис би трябвало да му допадне — подхвърли Сула.

Аврелия се поколеба, но накрая предпочете да послъже:

— Полага големи усилия да бъде добър жрец, Луций Корнелий.

Сула се намръщи и отмести поглед към близкия прозорец.

— Слънцето скоро ще залезе, тук вече не се виждаме. Време е да тръгвате. Ще наредя на неколцина от кадетите да ви придружат — земите на Квинт Педий не са далеч от лагера. Можеш да кажеш на дъщеря си, че ще е глупачка да остане. Хората ми не са лешояди, жадни за мърша, но ако е красива както останалите Юлий, ще бъде прекалено голямо изкушение за войниците ми. Все пак не мога да им забраня да пият вино, докато чакат. Ще я отведеш веднага в Рим. Вдругиден ще ти осигуря въоръжена охрана до Ферентин. Така ще бъдете в безопасност и от моята армия, и от противниковата.

Аврелия стана от мястото си.

— Придружават ме Бургунд и Луций Декумий с двамата си синове. Но ако наистина можеш да ми отделиш войници, ще ти бъда благодарна. Нима не се очаква в скоро време битка със Сципион Азиаген?

Колко тъжно, че вече никога нямаше да види някогашната му чаровна усмивка!

— С тоя идиот? Не, не мисля, че ще се стигне до битка изобщо. — Сула беше застанал до вратата и дори леко я избута пред себе си. — Сега върви, Аврелия. И не ме очаквай повече на гости в Рим.

Тя тръгна към своите спътници, докато Сула даваше нареждания на Месала Руф. Само след секунди, струваше й се, всички вече бяха тръгнали отново по широката алея към отсрещния изход на огромния лагер.

По погледа в очите й всички бяха разбрали, че не бива да задават въпроси. Аврелия искаше да прекара последните часове от пътуването

си сама с мислите си.

„Винаги съм го харесвала, нищо че се превърна в наш враг. Дори и да не е добър човек. Съпругът ми беше добър човек, винаги съм го обичала и съм му била вярна както с тялото, така и със сърцето си. И все пак, едва сега разбрах, била съм отдала частица от себе си на Луций Корнелий Сула. Онази същата частица, която мъжът ми никога не пожела за себе си, с която не би знаел какво стори, ако бе я притежавал. Двамата с Луций Корнелий сме се целунали един-единствен път. Но спомените ми за този миг са колкото мрачни и нерадостни, толкова красиви и прекрасни. Бях като затънала в тинестите води на своята страст. Но успях да се изтръгна навреме. И все пак, богове, какво ми костваше това! Чувствах се като победител от сражение, но може би изгубих войната...“

„Всеки път, щом Сула нахлуеше в моя малък, уютен свят, сякаш внасяше със себе си стихията на живота. Може да е бил Аполон, но беше и Еол, защото знаеше как да командва теченията на духа ми, знаеше как да изтръгва от душата ми мелодии, каквито съпругът ми никога не беше и чувал... О, мъката ми е по-дълбока, отколкото от смърт или последно сбогуване! Видях с очите си разбити мечтите не само на Сула, но и моите. И той, бедният Луций Корнелий, го знае не по-зле от мен. Каква смелост! Много други на негово място отдавна да са посегнали на живота си. Представям си какво страдание изпитва! И защо ли мисля за него? Та не съм ли аз обикновена, практична, стъпила здраво на земята жена? Успях да уредя живота си, да изпитвам наслада от дните си. Едва сега разбирам, че част от мен винаги му е принадлежала. Същата онази част, която при други обстоятелства би искала да отлетя да се издигна над земята, да погледна на света като на нещо жалко и незначително. Не, не съжалявам, че останах на земята, никога не съм съжалявала, няма и да съжалявам занапред. Харесвам се такава, каквата съм. Двамата с него не бихме имали и минута покой. Но ще плача за него! Ще лея кървави сълзи!“

И понеже Аврелия яздеше мулето си начело на малката колона, заедно с римските офицери, никой от спътниците ѝ не видя сълзите ѝ; както и никой не беше видял обезобразеното лице на Луций Корнелий Сула.

Писмото, с което Гай Норбан изразяваше несъгласие с решенията на колегата си Сципион Азиаген, не помогна Сципион да избегне катастрофата; но никой не бе по-изненадан от него самия, когато един ден заповяда на войните си да нападнат, а те отказаха да му се подчиняват. Осемте легиона масово минаха на страната на Сула.

Всъщност Сципион Азиаген беше невъзмутим човек. Когато Сула му отне знаците на консулската власт и го отпрати под стража, той все още не усещаше в какво положение беше поставил Рим. Спокойно, дори с известно самодоволство, се запъти за Етрурия и започна да набира нова армия сред огромния брой местни клиенти на покойния Гай Марий. Гай Марий може и да е умрял, но споменът за него скоро нямаше да угасне. Докато хора като Сципион Азиаген идваха и заминаваха.

— Той дори не си даде сметка, че нарушава нашето тържествено примирие — смая се от поведението му Сула. — Знаех, че в рода на Сципионите нещата вървят на зло, но този тук... Той изобщо няма право да носи името Корнелий. Ако превзема Рим, ще заповядам да го екзекутират.

— Трябваше да го екзекутираш, докато ти беше в ръцете — напомни му Прасчо. — Така си остави едно главоболие в повече.

— Напротив, той е човекът, който ще усмири Етрурия вместо мен — възрази му Сула. — По-добре змията насреща ти да е с една глава, Прасчо, отколкото с няколко.

Още една мъдра фраза, усмихна се Метел Пий.

— Каква чудесна метафора!

Месецът беше квинктил(юли), до края на лятото имаше много време, но Сула не пожела да се заеме, с каквото и да е. След заминаването на Сципион той заповяда двата лагера да бъдат обединени в един, след което центурионите му започнаха да обучават младите и неопитни, на които доскоро бе разчитал Гней Папирий Карбон. Страхът от Ветераните на Сула бе въздействал много по-силно върху душите им, отколкото тъй нареченото „побратимяване“. Само за няколко дни контакт в плувния басейн младоците бяха открили, че хората срещу тях не им приличат с нищо: Сула командваше опитни воители, свикнали на всякакви несгоди зрели мъже. Във всеки случай

хора, с които едни новобранци не биха желали да си имат неприятности. Дезертърството им се беше сторило по-доброто решение.

Отцепването на Синуеса Аврунка, където се бе настанил Квинт Серторий, изглеждаше дребна работа. Сула обсади града, но само за да потренира новите си войници. Не му трябваше нито да изтощава града от глад, нито да превземе с щурм; изобщо не искаше да се пролива кръв, не и до края на годината. Единствената истинска полза обсадата на Синуеса бе, че Серторий се окажа изолиран, съответно безполезен за своя началник Карбон, който би му намерил по-сериозни задачи.

От Сардиния дойде вестта, че Филии и испанските кохорти с лекота са се наложили на власт. Островът ще да прати цялата своя годишна реколта на Сула. В уговорения срок корабите с житото пристигнаха в пристанището на ПUTEОЛИ. Никъде по пътя не се бяха сблъскали с вражи кораби или с пирати.

Зимата дойде по-рано и се оказа доста люта. За да разпръсне удвоените си сили, Сула прати няколко кохорти да обсадят Капуа, Синуеса и Неапол, така че жителите Теан да се погрижат за тяхната прехрана. Верес и Цетег се оказаха оправни хора и продължаваха с редовните доставки, дори измислиха как да съхраняват уловената в Адриатическо море риба. Нареждаха я в съдове, запълнени със сняг. Войниците на Сула, които се бяха научили по време на престоя си в Гърция да ядат риба, бяха благодарни на изобретението.

Сула не беше издържал и беше разчесал една от раните по лицето си, при което целият цикъл от страдания започна отначало. Всички край него го убеждаваха да изчака коричките съсирена кръв сами да паднат, но той не можеше да чака.

Резултатът беше плачевен (може би студът усложняваше нещата, чудеше се Варон, който заради научните си интереси се бе превърнал в нещо като личен лекар на Сула) и в продължение на три месеца виеше като вълк и чешеше до кръв, крещеше от болка и се наливаше с вино.

В един момент Варон дори му върза ръцете, за да не си пипа лицето — също както моряците били вързали Одисей за мачтата на кораба, за да чуе песента на сирените. Сула се съгласяваше по принцип с предложението, но след това веднага молеше да го освободят. Естествено накрая го пускаха и той започваше отново да се чеше. Към края на годината Варон се отчая и отиде да сподели с Метел Пий и

Помпей съмненията си, дали Сула изобщо ще успее да се оправи до пролетта.

— Дойде писмо за него от Тарс — осведоми го Метел Пий, който за свое неудоволствие беше принуден да прави компания на наперения Помпей. Крас се губеше сред марсите, докато Апий Клавдий и Мамерк командваха обсадните действия.

Варон наостри слух.

— От Тарс?

— Точно така. От тамошния етнарх Морсим.

— А с писмото дали е дошло някакво гърне?

— Не, само писмо. Ще може ли сам да го прочете?

— Не.

— Тогава най-добре му го прочети ти — подкани го Помпей.

Метел Пий го изгледа възмутен.

— Прекаляваш, Гней Помпей!

— О, Прасчо, не бъди толкова принципен! — въздъхна с известна досада младият мъж. — Знаем, че Сула от много време чака някакво магическо биле, което Морсим е обещал да му намери. Ето, че идва новина от Тарс, а той не може сам да я прочете. Именно заради доброто на Сула трябва Варон да го стори вместо него. Не си ли съгласен?

И така на Варон беше позволено да прочете писмото на Морсим.

„Ето я рецептата, Луций Корнелий, повече нищо не мога да сторя за теб, приятелю и покровителю мой. Доколкото разбирам, мехлемът трябва да се ползва само в прясно състояние — дори да ти пратя от него по куриер, като имам предвид голямото разстояние между Киликия и Рим, ще е без ефект. Затова трябва сам да си потърсиш съставките и да си го приготвиш. За щастие всяка една от би могла да се намери в Италия, нищо че приготвленията са много сложни.

За лекарството ти е нужна една или няколко овци. Най-напред се сдобиваш с току-що остригана и необработен, вълна. След това някой трябва да изстърже влакната едно по едно с инструмент, който да е достатъчно

твърд, за да ги смачка, но не чак толкова остър, че да ги пререже. На ръба на острието ще започне да се отделя особено доста мазно вещество, с твърдината на младо сирене. Както ми каза билкарката, нужни са доста вълма. След туй накисваш събраното вещество в топла, а не в гореща вода. Не трябва да бъде и хладка. Най-добре ще е да я провериш с пръст: да е топла, но не дотолкова, че да се опариш. Веществото ще се разтопи и ще изплува на повърхността. Тъкмо то ти трябва. Събираш от него една цяла винена чаша.

След това взимаш ново вълмо вълна, само че с кожата и задължително малко тлъстина по кожата. За целта животното трябва да бъде прясно заклано. Сваряваш валмото, от което се отделя мазнина. Тази мазнина преваряваш още на два пъти и я пресилваш в друга винена чаша.

Овчата мазнина, както твърди моят източник, трябвало да бъде примесена с някаква особена тлъстина, която се изваждала от самите вътрешности на животното. Иначе мазнината ставала много твърда. Според източника ми — най-смадливата и грозна вещица, която съм виждал през живота си, да не говорим колко пари ми взе — въпросната тлъстина трябва да бъде остъргана от повърхността на бъбреците, след което здравата да се намачка. След това се стопява в топла вода, също както веществото от вълната. По повърхността на водата отново се образува плътен слой, от който отбираш две трети от винена чаша. Към тия две части добавяш трета с течността от овчата жлъчка, изстискана веднага след заколването на животното.

Накрая продължително разбъркваш всички съставки. Мехлемът е доста твърд, но не толкова, колкото овчата тлъстина в сурово състояние. Трябва да се мажеш поне четири пъти на ден. Да те предупредя, скъпи Луций Корнелий, че лекарството ужасно смърди, но според източника ми в никакъв случай не бива да се смесва с ароматизатори, подправки или гроздови зърна.

Пиши ми да ми съобщиш дали мехлемът върши работа! Дъртата вещица се къльне, че тя била приготвила онова гърне, което ти помогна навремето, но нещо ме кара да се съмнявам.

Поздрави от Морсим.“

Щом прочете писмото, Варон събра няколко роби и се зае с изнамирането на подходящо стадо овце. След което се настани в малка къщичка в съседство с главната квартира на Сула и се наобиколи с всевъзможни казани и инструменти за мъчение. Държеше лично да проверява всяко заколено животно, лично да оглежда вътрешностите му, лично да проверява достатъчно ли е топла водата, лично да измерва количествата, докато накрая и на най-смирените роби им омръзна от постоянните му забележки. Преди да се захванат със същинската работа, Варон например бе прекарал цял час да се чуди колко големи трябва да са винените чаши, докато най-накрая не се разсмя гръмогласно на собствената си глупост: при условие, че са еднакви, какво значение имаше конкретният размер?

Най-накрая Варон се сдоби с голямо гърне мехлем. Колкото до смазаните от умора роби, на тях поне се паднаха сто одрани, но почти недокоснати овчи трупа — твърде достойно възнаграждение за положения труд.

Беше късно вечерта и Сула, както съобщи дежурният офицер, бил заспал на кушетката в трапезарията.

— Пиян ли е? — попита Варон.

— Съвсем вярно, Марк Теренций.

— Май така е по-добре.

След което влезе на пръсти в помещението и се надвеси над бедното, измъчено създание, което представляваше великият Сула. Перуката се беше смъкнала от главата му и беше обърната с мрежата нагоре. Хиляди човешки косми бяха използвани за изплитането на ситните червени къдрици, навързани на ръка за мрежата. „Дори и мехлемът ми отне по-малко време!“ — възхити се Варон на незнайния перукер. Въздъхна и поклати глава. Бръкна с пръсти в гърнето и започна леко да маже с балсама раненото лице на Сула.

Спящият веднага отвори очи. В замъгления от виното поглед се четеше и болка, и страх. Устата се отвори и измежду голите венци се показа езикът. Но той не намери сили дори да извика.

— Мехлемът, Луций Корнелий — прошепна в ухото му Варон. — Направих го точно по рецептата. Ще издържиш ли да те намажа?

В очите на Сула се появиха сълзи, но понеже беше легнал по гръб, така и не потекоха по страните му. Варон веднага извади мека кърпа и ги избърса. Но Сула продължи да плаче от болка.

— Не трябва да плачеш, Луций Корнелий. Мехлемът трябва да се нанася на суха кожа. Стой неподвижен и затвори очи!

Сула затвори клепачи. В началото при всяко докосване подскачаше от болка, но накрая свикна и се успокои. Постепенно напрежението го напусна.

Варон свърши, вдигна свещника и огледа лицето на болния. Навсякъде, където кожата бе разранена, се бяха образували малки топчета лепкава течност.

— В никакъв случай да не се чешеш. Много ли сърби? — попита Варон.

Сула остана със затворени очи.

— Да, сърби. Но преди и по-силно ме е сърбяло. Вържи ми ръцете за тялото.

Той го послуша.

— Ще дойда пак рано сутринта, за да те намажа отново. Кой знае, Луций Корнелий? Може би до изгрев-слънце сърбежът ще престане?

След което излезе.

Рано сутринта сърбежът не бе намалял, но след внимателен преглед Варон установи, че кожата на Сула изглежда по-спокойна. Намаза го повторно, а болният сам пожела ръцете му да останат вързани. Но вечерта, след още три намазвания, заяви, че ще може и сам да се въздържа от чесане, затова Варон го освободи от ремъците. След още четири дни Сула се похвали, че сърбежът е престанал.

— Лекарството действа! — отиде зарадван Варон при Помпей и Прасчо. Чувстваше се щастлив, сякаш беше лекар, спасил със собствените си ръце живота на тежко болен.

— Ще се оправи ли до пролетта? — интересуваше се Помпей.

— Ако мехлемът продължи да действа така, ще се оправи много по-скоро — увери го Варон и се отдалечи със скъпоценното гърне, за да го зарови в снега. На студено балсамът щеше да издържи по-дълго, но по вонята на ръцете си Варон имаше усещането, че скоро ще започне да се разваля. „Има защо да се нарича Феликс!“ — каза си той наум. Сула се беше родил човек с късмет.

Когато още в началото на онази мразовита зима Рим беше засипан със сняг, мнозина видяха в това лошо предзнаменование. Норбан и Сципион Азиаген не се бяха върнали след претърпените поражения, нито бяха пратили ободряващи вести от провинцията. Норбан защитаваше Капуа от нерешителните пристъпи на врага, докато Сципион продължаваше да търси новобранци в Етрурия.

Към края на годината Сенатът реши да проведе специално заседание, на което да обсъди бъдещето на града. Заеха се само част от шестстотинте места, които Сула бе узаконил навремето. Мнозина се бяха оттеглили още преди година-две, когато Сула чакаше в Гърция, други бяха избягали от града наскоро, за да го посрещнат на италийска земя. Макар все още да се намираха сенатори, които да твърдят, че са неутрални, всички в Рим, богати и бедни, знатни и неизвестни, знаеха, че обществото окончателно се е разделило на две. Италия беше твърде малка, за да побере едновременно Сула и Карбон. Двамата защитаваха твърде различни ценности, имаха твърде различни виждания за държавната уредба, споделяха твърде различни идеи за бъдещето на Рим. Сула се застъпваше за традицията, за вековните обичаи и закони, според които единствено земевладелската аристокрация имаше право да направлява съдбините на града, докато Карбон бранеше интересите на заможните търговци и предприемачи — конническото съсловие и по-заможните представители на останалите обществени класи. Тъй като нито една от две обществени групи не желаше да управлява заедно с другата, поредната гражданска война щеше да определи кой ще надделее.

Това, че Сенатът изобщо се реши да заседава, се дължеше единствено на завръщането на Гней Папирий Карбон от Галия. Карбон спешно беше извикан от базата си в Аримин от народния трибун Марк Юний Брут — същия, който бе връчил гражданство на жителите на Капуа. Двамата се срещнаха в дома на Брут, на Палатинския хълм, понеже там бяха в по-голяма безопасност. Според мълвата в дома на Карбон дори момчето, което изхвърляше нощните гърнета, взимало подкупи от любопитните да узнаят какво ново е решил бившият консул.

Това, че в дома на Брут издайници нямаше, се дължеше най-вече на неговата съпруга Сервилия, която държеше прислугата далеч по-строго, отколкото Сципион Азиаген — своите легиони. Сервилия не прощаваше и най-малките провинения; нищо не можеше да убегне от погледа ѝ — все едно беше стоокият Аргос, или от слуха ѝ, остър като на прилеп. Не се беше родил още робът, способен да надхитри или измами господарката си, онези пък, които имаха дързостта да я предизвикват, намираха смъртта си.

И така, Брут и Карбон можеха да се заемат със своите тайни кроежи, без да се страхуват, че стените ще ги чуят. Ако не се смята естествено самата Сервилия. Не можеше в нейната къща да бъде изречена дума, без тя да я научи — поверителният разговор между двамата управници нямаше да остане скрит за нея. Брут и гостът се бяха затворили в кабинета, но самата Сервилия подслушваше под отворения прозорец. Там беше студено и неудобно, но тя беше готова на всякакви жертви, само и само да разбере за какво става дума.

Двамата мъже започнаха с шегички.

— Как е баща ми? — попита Брут.

— Добре е, праща ти много поздравички.

— Учудвам се как го търпиш — избухна Брут и замълча, учуден от нетактичността си. — Съжалявам, не исках да прозвучи грубо. Всъщност мен това не ме засяга.

— И все пак ти е странно, че се разбираме с него?

— Да.

— Той е баща — отбеляза Карбон, — при това е възрастен. Разбирам защо ти досажда. Но аз не го възприемам по същия начин. Така или иначе, откакто Верес обра остатъка от бюджета на провинцията, ми беше нужен нов квестор. Както добре знаеш, двамата с баща ти сме приятели още от времето, когато той и Гай Марий се върнаха от изгнание. — Гостът млъкна, навярно за да потупа Брут по рамото, каза си подслушващата Сервилия; твърде добре знаеше как Карбон води мъжа ѝ за носа. — Когато ти се ожени, баща ти ти купи къщата, за да не си пречите един на друг. Това, за което не се беше замислил тогава, бе самотата, на която сам се обричаше с подобна жертва. В крайна сметка двамата с него бяхте прекарвали твърде дълго

време заедно като, да речем, ергени. Представям си го да съжителства със снаха си — навярно скоро би се превърнал в голямо бреме за нея. Затова когато му писах, че го искам за свой проквестор, той с радост прие. Не мисля, че ти трябва да се чувстваш гузен. Баща ти е доволен от живота, който води в момента.

— Благодаря — въздъхна Брут.

— А сега, какво толкова важно се е случило, та трябваше лично да идвам?

— Изборите. Откакто Филип избяга от града, всички са отчаяни. Никой не иска да ръководи държавата, никой няма смелост да я ръководи. Затова си рекох, че ще е добре ти да се върнеш, поне за изборите. Не мога да намеря един-единствен човек, който да отговаря на изискванията и едновременно с това да иска да бъде консул! Никой човек с положение не желае да заема каквато и да е висока длъжност — ядосваше се Брут.

— Ами Серторий?

— Той е педант, знаеш го добре. Писах му в Синуеса, помолих го да се кандидатира за консул, но той отказа. По две причини. Едната я знаех — тази, че е действащ претор. Няма право да се кандидатира веднага за консул. За целта трябвало да минат поне две години. Надявах се да се освободи от скрупулите си, но той си намери и второ оправдание.

— И какво е това второ оправдание?

— Това, че Рим вече бил свършен, че той отказвал да управлява народ от страхливци и предатели.

— Добре се е изразил!

— Искал да стане управител на Близка Испания. Щял замине незабавно.

— Мамицата му и предателска!

Брут не обичаше подобни изрази и не знаеше как да отвърне. И понеже очевидно нямаше какво повече да каже настъпи известно мълчание.

Сервилия не издържа и надникна през пролуката в дървения капак на прозореца. Карбон и съпругът ѝ стояха от двете страни на писалището. Биха могли да минат за братя, разсъждаваше тя: и двамата бяха тъмнокоси и не особено стройни.

Защо, често се беше питала Сервилия, Съдбата не я бе обвързала с мъж с по-забележителна външност, такъв, в чиято политическа кариера тя да бъде сигурна? Брут отдавна се бе отказал от военната кариера. Беше му останала само политиката. Но най-доброто, на което се бе оказал способен, бе онзи закон за капуанците. Идеята не беше лоша, най-малкото внесе разнообразие в скучния политически живот миналата зима, но това не беше достатъчно Марк Юний Брут да запише името си сред великите народни трибуни — като вуйчо й Марк Ливий Друз например.

Брут беше избран за съпруг на Сервилия от вуйчо Мамерк, въпреки че самият вуйчо Мамерк като предан последовател на Сула се намираше с него в Гърция, когато стана време за женене на най-голямото от шестте деца, на които бе станал по неволя настойник. Тогава Сервилия живееше в Рим под формалното попечителство на своята далечна и обедняла братовчедка Гнея, а всъщност под непрестанния тормоз от страна на ужасната й майка — Порция Лициниана! Случи ли му се на човек да бъде опекун на чужди деца, където и на света да се намира, може да е сигурен, че семейната чест няма да бъде докосната с пръст, ако отрочетата са под контрола на Порция Лициниана! Дори родната й дъщеря Гнея, вместо да разцъфти, от ден на ден все повече и повече се свиваше в моминската си черупка.

Та всъщност леля Порция бе посрещала кандидатите за ръката на Сервилия още преди девойката да е навършила осемнайсет. Тя единствена предаваше нужната информация на вуйчо Мамерк, заедно с всички свои проницателни наблюдения относно добродетелността, високия морал, предпазливостта, трезвостта и всички останали качества, които й се искаше да открие у годеника. И макар Порция Лициниана да не бе тъй нетактична, че открито да посочи кого от кандидатите намира за най-подходящ, именно според нейните проницателни наблюдения вуйчо Мамерк изгради своето мнение по въпроса. В крайна сметка Сервилия разполагаше с огромна зестра и се радваше на изключително благородно патрицианско потекло. Освен това, споделяше Порция пред вуйчо Мамерк, самата Сервилия имала с какво да привлече погледите върху себе си.

Та вуйчо Мамерк избра най-лесното: съгласи се с предложението на мъжа, когото Порция най-упорито му бе препоръчвала с намеци и недомлъвки: Марк Юний Брут. Вече беше прехвърлил трийсетте, заседаваше в Сената, следователно бе надживял лудориите на младостта и склонността към изневери; когато баща му си отидеше от този свят (а Порция Лициниана предричаше това да стане всеки момент), Марк Юний щеше да застане начело на почтена и знатна фамилия (пък макар и плебейска), разполагаща с достатъчно богатства.

Самата Сервилия не го беше виждала, не ѝ беше позволено да се срещне с годеника си дори и след като Порция я осведоми кой е той. С Брут се запознаха в деня на сватбата. Прилагането на тази архаична традиция не се дължеше единствено на строгата пазителка; Сервилия трябваше да изтърпи докрай жестокото наказание, което ѝ бяха наложили още в ранното детство. Понеже навремето беше служила доброволно като шпионин в полза на отреклия се от децата си Квинт Сервилий Цепион — нейния баща, — вуйчо Друз, който я бе приел в дома си, я бе наказал с нещо като домашен арест: нито за миг през цялото си съществуване Сервилия нямаше право да стои сама. Не ѝ даваше отделна стая, нямаше свое собствено пространство, не ѝ се позволяваше да напуска къщата без придружител. А тогава тя беше още дете, далеч от всякаква мисъл за женитба. Много скоро след това всички нейни роднини — майка, баща, леля, вуйчо, баба, доведен баща — един след друг бяха измрели, но наказанието продължаваше да се прилага.

Ето защо Сервилия с нетърпение очакваше своята сватба. Толкова ѝ се искаше да напусне дома на вуйчо си Друз, че дори не я интересуваше за кого ще се омъжи. За нея той беше преди всичко друго освободител от жестокото детство. Когато научи името му обаче, тя затвори очи и блажено въздъхна. Годеникът беше човек с нейното обществено положение, а не — както навремето ѝ се беше заканил вуйчо Друз — първият селяк, който се появи. За щастие вуйчо Мамерк не виждаше причина да омъжи племенницата си за недостоен съпруг; още по-малко — Порция Лициниана.

Сервилия се премести в дома на Марк Юний Брут, изпълнена с признателност. Донесе му зестра от двеста таланта, пет милиона сестерции. Нещо повече — зестрата си оставаше при всички случаи нейна. Вуйчо Мамерк я беше вложил в сигурни ръце, за да може

племенницата му да разчита на постоянни доходи. След смъртта на Сервилия наследството ѝ щеше да бъде поделено между дъщерите ѝ. Колкото до съпруга ѝ Брут, той имаше достатъчно пари, така че нямаше от какво да се оплаква. Имаше жена от видна патрицианска фамилия, която при това сама щеше да плаща за капризите си — дали желае роби, дрехи, бижута или вили в провинцията, Сервилия щеше сама да си ги плаща. Неговите пари си бяха за него!

Като се изключи свободата да върши каквото иска и да се среща, с когото пожелае, бракът на Сервилия се оказа лишен от радости. Съпругът ѝ беше прекарал твърде дълго време като ерген, при това без майка, която да се грижи за дома му. Беше уредил живота си така, че място за жени просто не оставаше. Никога нищо не споделяше със Сервилия, дори и физическите удоволствия. Ако канеше приятели на вечеря, молеше я да не се показва в трапезарията. В кабинета му ѝ беше забранено да пристъпва. Никога не я викаше да обсъждат заедно семейните дела. Никога не се хвалеше пред нея каква нова вещ си е купил, отиваше ли на почивка в провинцията, никога не я вземаме със себе си. Колкото до плътските контакти, е, случваше се да я посети в леглото. Приучена да живее в постоянното присъствие на чужди хора, Сервилия изведнъж установи, че подобна самостоятелност я потиска и я кара да се чувства още по-самотна. Тъй като мъжът ѝ беше свикнал да спи сам, тя дори нямаше с кого да споделя страха си от гробното мълчание в спалнята.

Та в крайна сметка съпругеският живот се оказа поредната вариация на онази тъжна тема, която я бе преследвала от съвсем малка: чувството за непотребност и незначителност. И понеже от малка Сервилия се бе научила да привлича внимание с лошите си постъпки, тя се постара да бъде зла с всички, с които можеше да си го позволи. Никой роб или робиня в къщата не беше в безопасност. Единствено със съпруга си Сервилия беше мила и добра, защото знаеше, че не я обича, а имотните им отношения правеха развода лесен. Но колкото любезно се държеше тя с Брут, толкова брутална бе с всички останали.

Все пак мъжът ѝ си беше свършил работата. Две години след сватбата Сервилия забременя. Също както майка си се оказа достатъчно здрава, за да ражда без проблеми. Самото раждане ѝ се стори далеч от онези предсмъртни мъки, с които цял живот я бяха

плашили. Бяха й нужни седем часа една ледена мартенска нощ, за да се освободи от сина си, но вместо да заспи, изчака да го изкъпят.

Нищо чудно как малкият Брут зае цялото празно пространство на никому непотребното й сърце. Нищо чудно, че не даваше на друга жена да го кърми, да се грижи за него. Люлката му бе пренесена в нейната спалня, пелените му се сменяха единствено от нея.

Защо тогава Сервилия толкова държеше да чуе какво се говори в кабинета, та мръзнеше под колонадата през този късен ноемврийски ден? Едва ли защото толкова я вълнуваше политическата кариера на съпруга й. По-скоро защото той беше бащата на обичния й син, а тя се бе зарекла пред боговете да бди над наследството, репутацията и бъдещото му щастие. Това означаваше, че трябва да се осведомява за всичко. Нищо не биваше да убегне от погледа й! Най-малко политическите ходове на мъжа й.

Сервилия нехаеше за Карбон, но си даваше сметка, че той е човек с тежест. Бе имала случай да се увери, че е склонен да защитава личния си интерес пред този на държавата; за жалост не беше сигурна дали Брут е способен да го прецени с нейния поглед. Идването на Сула в Италия дълбоко бе разтревожило Сервилия, защото тя притежаваше вроден усет към политиката и виждаше бъдещето далеч по-ясно, отколкото мнозина мъже, прекарали половината си живот в Сената. Бе сигурна в едно: Карбон не разполагаше с достатъчно власт и енергия, за да задържи Рим единен пред надвисналата опасност.

Сервилия се отдръпна от прозореца. Коленичи на леденостудените плочки и отново се заслуша. Заваля сняг, което беше добре: гъстата пелена на снежинките щеше да я откъсне от шетащата напред-назад в отсрещния край на градината прислуга — там, където беше кухнята. Не че се страхуваше да не я разкрият: където и да я завареха, никой от робите не би посмял да й държи сметка. По-скоро й беше неприятна мисълта как властна жена като нея се принуждава да клечи на студа под прозореца на мъжа си, за да подслушва. Робите не биваше да си променят представите за господарката.

Изведнъж Сервилия застина и наостри слух. Карбон и Брут сменяха темата!

— Сред онези, които са навършили годините за претори има неколцина свестни — обясняваше Брут. — Каринат и Дамазип са способни и популярни в обществото.

— Ами! — не се съгласи с него Карбон. — И те като мен позволиха на онова безбрадо момче да ги бие. Но за разлика от мен бяха предупредени, че младият Помпей е не по-малко безскрупулен от баща си, при това десет пъти по-талантлив. Ако Помпей се кандидатира за претор, ще спечели повече гласове от Каринат и Дамазип взети заедно.

— Не Помпей, а ветераните му спечелиха сраженията — възрази Брут.

— Дори така да е, Помпей е достатъчно мъдър, за да ги остави сами да се оправят. — Личеше си, че Карбон твърде сериозно възприема този въпрос, затова побърза да смени темата. — Не ме вълнуват преторите, Бруте. Тревожи ме кой ще стане консул. И то заради твоите мрачни предсказания. Ако стане нужно, ще се кандидатирам аз. Но кого да взема за колега? Кой в този проклет град ще ми помогне да изплувам, вместо да ми виси като камък на шията? Напролет ще се води жестока война, в това поне можем да сме сигурни. Сула бил тежко болен, но хората, които ме осведомяват, твърдят, че докато се стопят снеговете, здравето му ще бъде по-добро.

— Не само болестта е причина да не бърза — каза Брут. — Из Рим се разнесоха слухове, че той нарочно се бавел, за да даде време на римските граждани да капитулират доброволно.

— Тогава напразно се е бавил! — избухна Карбон. — Стига с тия празни разсъждения! Кого да избира за втори консул?

— Никого ли нямаш предвид?

— Никого. Трябва ми човек, способен да вдъхва доверие у народа. Човек, който да убеди младежта да влезе в армията, а старите хора — да съжаляват, че не могат да сторят същото. Човек като Серторий. Но ти си категоричен, че той няма да се съгласи.

— Ами Марк Марий Гратидиан?

— Той е Марий само по име, а това не е достатъчно. Предпочитам Серторий, защото е една кръв с покойника.

Отново настъпи мълчание. Брут си пое дълбоко дъх и Сервилия остана неподвижна. Не биваше да изпусне нито дума.

— Ако ти трябва роднина на Марий — изрече бавно Брут, защо да не е младият Марий?

Отново настъпи мълчание, този път като след гръм. Най-накрая Карбон отвърна:

— Не е възможно! Ама, Бруте, той едва ли има и двацет години!

— Двацет и шест, ако трябва да сме точни.

— Не му достигат още четири, за да влезе дори в Сената!

— В законите никъде не е записано, че човек трябва да има определена възраст, за да заеме даден пост. Всичко въпрос на традиция. Затова предлагам Перперна веднага да го включи в сенаторските списъци.

— Но той не може да се мери с баща си! — възкликна Карбон.

— Има ли значение? А, Гней Папирий? Има ли? Признавам, че идеалният представител на фамилията е Серторий — никой в Рим не може по-добре от него да командва армията; никой не се ползва с повече уважение сред войниците. Но той не желае да се кандидатира. И кой друг остава, освен младият Марий?

— С него всички ще желаят да воюват — разсъждаваше Карбон.

— И ще се бият като спартанците на Леонид.

— Мислиш ли, че ще успее?

— Мисля, че поне ще иска да опита.

— Искаш да кажеш, че той вече се е предложил за консул?

Брут се засмя, което не му се случваше често.

— Не, Гней Папирий, разбира се, че не! Той може и да е надут човек, но не е много амбициозен. Искам да кажа, че ако ти просто отидеш и поговориш с него по въпроса, младият Марий би се съгласил веднага. Животът досега не му е представял случай да съперничи на баща си. Подобна възможност ще му позволи поне в едно отношение да го надмине — Гай Марий се добра до консулската длъжност на стари години. Синът му ще бъде по-млад дори от Сципион Африкански навремето. Независимо дали ще се справи или не, това само по себе си е достатъчна слава.

— Да постигне и половината от това, което постигна навремето Сципион, Рим пак ще се чувства в безопасност.

— Не се надявай да откриеш у младия Марий Сципион Африкански — предупреди го Брут. — Сципион никога не би убил началника си в гръб, както това стори Марий.

Карбон се засмя:

— Ако не друго, то поне Цина извади тогава късмет Старият Марий го затрупа с пари, само и само да не повдига обвинение в убийство.

— Да — продължи Брут с най-сериозен тон. — Но нека случаят ти служи за обица на ухото. Като твой колега младият Марий може да ти създаде и проблеми.

— Да не му показвам гърба си, това ли ме съветваш?

— Да не му даваш да командва твоите легиони. Нека първо докаже, че го бива за пълководец.

След което столовете на двамата изскърцаха. Сервилия се изправи и хукна към затоплената си стая, където младото момиче, което переше пелените на малкия Брут, бе използвало възможността да го вземе в скута си.

Сервилия изпадна в ярост. Вдигна ръка и я стовари с такава сила върху лицето на момичето, че опрялата се на люлката робиня залитна и изпусна детето. Малкият Брут щеше да тупне на пода, ако майка му не го беше грабнала. След което го притисна към гърдите си и подгони слугинята.

— Още утре ще те продам! — крещеше Сервилия из колонадата, която обикаляше вътрешния двор с градината. Но внезапно извика: — Дите! Дите!

Слугата, чието пълно име беше Епафродит, но господарите за по-кратко го наричаха Дит, притича незабавно.

— Да, господарке?

— Това момиче — галката, която прати да пере дрешките на Бебе... Искам да я нашибаш с камшик и да я продадеш като лоша робиня.

Той я зяпна.

— Но, господарке, тя е прекрасна робиня! Не само, че пере добре, но е напълно отдадена на Бебе.

Сервилия го удари, след което започна да го ругае:

— Слушай какво ти говоря, тлъста, угоена гръцка свиньо! Когато ти заповядам нещо, ще се подчиняваш, без да възразяваш! Само да посмееш да хленчиш пред Марк Юний ще съжаляваш, задето си се родил. Сега отведи момичето в стаята си и ме изчакай. Знам, че я

харесваш, затова ако не те наблюдавам, няма да я набиеш, както трябва.

На лицето му се бяха отпечатали пръстите ѝ, но не толкова шамарът, колкото последните ѝ думи накараха Епафродит да занемее. Щом господарката му млькна, гъркът веднага хукна да изпълнява заповедта.

Сервилия не повика друга робиня; вместо това уви бебето в дебел вълнен шал и го взе със себе си в стаята на слугата. Момичето бе вързано и със сълзи на очи Епафродит започна да го налага под каменния поглед на господарката. От ударите на камшика кожата на робинята почервения и пръски кръв започнаха да хвърчат. Побелелият от падащия сняг двор ехтеше от писъците на момичето, като дори снежинките не можеха да скрият грозната сцена. Никой обаче не посмя да се обади, дори господарят, който, както предполагаше Сервилия, беше излязъл заедно с Карбон, за да посетят младия Марий.

Най-накрая тя кимна и ръката на иконома безпомощно се отпусна. Господарката стана от мястото си да огледа отблизо как си е свършил работата.

— Добре! — заключи тя доволно. — Няма смисъл да я продаваме, никой не би дал и сестерция за нея. Разпъни я на кръст. Ей тук, в градината. Нека ви служи за назидание. Няма да ѝ строшиш краката! Нека умира бавно.

След което Сервилия се отправи към покоите си. Там разсъблече малкия Брут и му смени ленените пелени. Взе го в скута си и започна да му се любува. От време на време го целуваше и му нареждаше важни, наставнически слова.

Двамата бяха красива гледка — малкото мургавичко детенце в скута на дребната си мургава майка. Сервилия беше красива жена със стегнато, добре оформено тяло и дребно, издължено лице с тънки устни и тежки клепачи, които сякаш криеха милион тайни. За разлика от майка си детето не беше хубаво. С грозновато лице и безизразен поглед, то минаваше за „добро бебе“, защото не плачеше и не пречеше на околните.

Така ги и завари Брут, след като се върна от гостуването си у младия Марий. Без да каже дума, изслуша разказа за небрежната робиня и смъртното ѝ наказание. Той никога не се беше месил в отношенията на жена си с прислугата (едно беше сигурно, откакто

беше женен за Сервилия домът му беше много по-добре поддържан), затова не посмя да отмени присъдата на момичето. Когато малко по-късно извика слугата при себе си, дори не спомена за побелялата човешка фигура в двора.

— Цезаре! Къде си, Цезаре?

Младежът излезе бос от някогашния кабинет на баща си. Беше облечен само по туника и изглеждаше изнервен, защото майка му беше прекъснала заниманията му.

Навялякла няколко ката дебели вълнени дрехи, тя се грижеше много повече за телесното му състояние, отколкото за духа му.

— Гол ще ми ходиш! Поне чехли да си беше сложил! Цезаре, хороскопът ти предсказа, че ще бъдеш повален от изключително тежка болест. Защо трябва сам да изкушаваш господарката Фортуна да изпълни своите зли намерения? Хороскопите се изготвят при раждането на човек, за да знае как той да се пребори с потенциалните опасности. Бъди така добър да се облечеш.

Аврелия наистина се притесняваше от тези неща, затова Цезар ѝ се усмихна с чаровната си усмивка — единствения начин да ѝ се извини, без да засяга собствената си гордост.

— Какво е станало? — попита той. От пръв поглед разбра, че работата му в кабинета ще трябва да почака; майка му се канеше да излиза.

— Леля Юлия ни вика у дома си.

— В този час? И в това време?

— Радвам се, че поне си обърнал внимание на времето! Което очевидно не е причина да се облечеш по-добре.

— В стаята гори мангал. Не един, ами два.

— Тогава бягай на топло и се обличай. Тук става течение. — Преди Цезар да се е обърнал, Аврелия допълни: — Най-добре намери и Луций Декумий. Всички трябва да отидем.

Това „всички“ включваше и двете сестри на Цезар, което го изненада. Значи предстоеше истинско семейно събиране! Канеше се да каже, че Луций Декумий не е необходим, но предпочете да си замълчи. Така или иначе не можеше да убеди майка си в нищо, защо да си хаби думите? Аврелия винаги знаеше по-добре...

След няколко минути Цезар се показа отново на вратата, облечен в жреческите си одежди на фламин Диалис. В мразовит ден като този му се налагаше да сложи три туники отдолу, дебели вълнени гащи и чорапи, но иначе трябваше да спазва обичая: груби зимни галоши без връзки и тежко наметало, което заменяше традиционната тога. Наметалото, наречено „лена“, представляваше голямо, кръгло парче плат с дупка за главата по средата, обшито с широки алени и тъмночервени ивици. Лената стигаше, до коленете и скриваше ръцете му, което поне му спестяваше (опитваше се Цезар да открие някакво предимство в омразната си дреха) вълнените ръкавици през зимата. На главата си жрецът на Юпитер носеше тъй наречения „апекс“ — шлем от слонова кост със заострен като копие край, на който стоеше забучено кръгло парче дебел вълнен плат.

От деня на официалното си възмъжаване Цезар трябваше да се примири с множество свещени забрани, свързани със свещеническите му функции: нямаше право да тренира на Марсово поле, нямаше право да се докосва до железни предмети, нямаше право да носи връзки и ремъци по себе си, нямаше право да вика на кучетата по улицата, обувките му трябваше да са от кожата на животни, убити по случайност, а не нарочно, а на трапезата му се поднасяха ограничен брой ястия. Трябваше да се мъчи с бръснач от бронз, а за да не се спъва постоянно по улицата, сам си беше измислил ботуши, които хем да не се връзват, хем да не се измъкват от краката му.

Дори майка му имаше само бегла представа до каква степен младият Цезар ненавиждаше жреческата си длъжност, която го бе обрекла на доживотно затворничество. Когато на петнайсет години и половина напусна юношеската възраст, той бе приел върху себе си безсмислените тегоби на фламина, без да покаже ужаса и погнусата си. Тогава дори Аврелия се бе подлъгала и си бе позволила да си отдъхне с облекчение. Синът ѝ бе успял да превъзмогне младежкото си разочарование. Това, което не знаеше, бе, че Цезар е приел присъдата си единствено заради гражданското си и родово самосъзнание на римски патриций. Това означаваше две неща: че ще изпълнява абсолютно всичко, което му повелява традицията, и че ще се съобразява със старите суеверия. Цезар беше длъжен да се подчини! Ако се възпротивеше на своята съдба, тя завинаги щеше да му обърне гръб. Фортуна никога не би се усмихнала на неговите начинания,

следователно той никога нямаше да успее. Макар и осъден доживотно, Цезар продължаваше да се уповава на своята съдба, която щеше да му посочи пътя... Ако той съвестно си изпълняваше задълженията пред върховния римски покровител — Юпитер Оптимус Максимус.

И все пак послушанието не означаваше примирение, както се заблуждаваше Аврелия. Послушанието означаваше единствено, че от ден на ден Цезар се изпълваше с все по-голяма ненавист към длъжността си. И то не за друго, а защото законът всячески му забраняваше да се раздели с нея. Старият Гай Марий бе намерил начин да му надене хомота, само Фортуна можеше да го отърве.

Цезар беше на седемнайсет, седем месеца му оставаха да навърши осемнайсет, но изглеждаше доста по-възрастен. Вече беше възприел маниерите на високомерен сенатор, който не само е бил консул, но смята да се кандидатира за цензор. За това помагаха, разбира се, високата му снага и широките рамене. Баща му беше починал преди две години и половина, което означаваше, че той вече е глава на семейството. Ролята му прилягаше. Момчешката му красота се бе запазила, макар Цезар да се бе превърнал в истински мъж — носът му се бе издължил, за да стане типично римски, прикривайки нежните му черти, които биха представлявали тежест за човек с неговите амбиции — да бъде добър войник, голям държавник, голям почитател на жените.

Семейството му вече се бе събрало в приемната и се готвеше да тръгне из студените улици на Субура. Отсъстваше единствено единайсетгодишната му съпруга Цинила, която все още бе смятана за твърде малка, за да участва в родовите съвещания. Но и тя бе дошла да ги изпрати — единствената дребна и тъмнокоса представителка на дома. Когато Цезар се появи на вратата, погледът на черните ѝ като въглен очи веднага се стрелна към него. Той обожаваше съпругата си, затова отиде първо при нея, вдигна я и я целуна по бузата. Вдиша дълбоко, за да се наслади на детския ѝ дъх, все едно не му беше жена, а малкото му дете.

— Все така обречена да си стоиш вкъщи! — целуна я Цезар втори път.

— Някой ден ще порасна — усмихна му се Цинила и на бузите ѝ се появиха трапчинки.

— Разбира се, че ще пораснеш! И тогава ще бъдеш по-важна дори от майка ми, защото ти ще си стопанката на дома — остави той детето на земята, погали го по гъстите черни коси и намигна на Аврелия.

— Няма да бъда стопанка на този дом — напомни му тържествено Цинила. — Ще бъда фламиника Диалис и ще се грижа за Държавния дом.

— Вярно — съгласи се Цезар. — Как можах да забравя?!

След което излезе навън под сипещия се сняг и пое покрай малките дюкянчета, подслонили се в голямата, многоетажна сграда, собственост на Аврелия. Трябваше да отиде до ъгъла, където имаше малка триъгълна постройка. На пръв поглед приличаше на кръчма, но не беше: вътре се помещаваше Колегията на братята от кръстопътя. Въпросните братя се грижеха за всичко, материално и духовно, във връзка с кръстовището, най-вече за високия като кула олтар в чест на Ларите и големия фонтан, чиито водни струи бяха замръзнали на огромни синкави блокчета.

Луций Декумий седеше на обичайното си място зад масата в далечния ляв ъгъл на просторното и чисто заведение. Напоследък косите му бяха посивели, но по лицето му все още нямаше нито една бръчка. Наскоро Декумий бе въвел двамата си синове в Братството и сега ги запознаваше със задълженията им. Двамата седяха от двете му страни подобно на лъвовете пред статуята на Великата богиня — тържествени, с прибрани нокти, светлокоси, дългокоси, със светли очи. Не че Луций Декумий можеше да мине за въплъщение на богинята! Той си беше все така дребен и незабележим; синовете му приличаха много повече на майка си — едра жена от келтски произход, родом от италиятския североизток. Ако човек не го познаваше, никога не би предположил какъв е в действителност: смел, аморален тип, способен да се измъква от всякакви ситуации, високоинтелигентен и предан на приятелите си.

Тримата Декумий посрещнаха с усмивка младия Цезар, но само старият Луций Декумий стана от мястото си да го посрещне. Провирайки се между масите и столовете, той застава пред Цезар, надигна се на пръсти и го целуна с нежност, каквато не таеше дори за родните си синове. Отнасяше се бащински към младежа.

— Момчето ми! — зарадва се той и пое ръката на Цезар.

— Здравсти, татенце — усмихна му се младежът, вдигна ръката на Декумий и допря хладното си лице до пръстите му.

— Да не би пак да си мел къщата на някой покойник? — попита Луций Декумий, имайки предвид жреческите му одежди. — Намерили хората в какво гадно време да умират! Ще пийнеш ли винце да се сгрееш?

Цезар се намръщи в лека погнуса. Така и не беше свикнал с виното.

— Нямам време, татенце. Дошъл съм да вземе със себе си неколцина от братята. Трябва да отведа майка си и сестрите си в дома на Гай Марий, а майка ми все още не вярва, че мога сам да се справя.

— И е напълно права — просветнаха игриви искрици в очите на Луций Декумий. Кимна към двамата си синове, които веднага станаха от масата. — Обличайте се, младежи! Ще водим дамите в дома на Гай Марий.

Луций Декумий Младши и Марк Декумий не се сърдеха на баща си, че има слабост към Гай Юлий Цезар. Дватама кимнаха и дружески потупаха Цезар, докато се разминаваха.

— Ти няма нужда да се разкарваш, татенце — опита се да го спре Цезар. — Стой си на топло край огнището.

Но той не го послуша.

— Къде е загубеният Бургунд? — попита Декумий, докато излизаха.

Цезар се засмя.

— Отсъства. Пратихме ги двамата с Кардикса в Бовила. Жената късно роди, но оттогава не е престанала да се плоди. Откакто се харесаха с Бургунд, всяка година има бебенце. Вече чакаме четвъртото.

— Така поне ще си имаш лична охрана, когато станеш консул.

Цезар потръпна, но не от студ, а от яд.

— Аз консул няма да стана — напомни той на Декумий, но след това се изправи и реши да се пошегува: — Майка ми постоянно натяква как сме отглеждали семейство титани. Като ги знам колко ядат, не се и съмнявам.

— Но са добри.

— Да, добри са.

Вече бяха стигнали дома на Аврелия и изведоха жените на улицата. Много богати римлянки биха предпочели в подобно време да

се придвижват с носилка, но в рода на Юлиите на това се гледаше с лошо око. Трите дами се запътиха пеша по улицата, донякъде улеснени от двамата синове на Декумий, които отгъпкваха снега пред тях.

Форумът беше пуст и изглеждаше доста странно с шарените си колони, фасади и покриви, затрупани от снега.

Групичката пое нагоре към Хълма на банкерите, минаха през широката порта Фонтиналис и се озоваха пред дома на Гай Марий. Дворът на голямата къща беше от задната страна, затова влязоха направо в приемната, където се освободиха от натежалите си от снега дрехи (с изключение на Цезар, задължен да стои постоянно с лената си). Луций Декумий и синовете му бяха отведени от слугата Строфант, за да се почерпят, докато Цезар и жените бяха поканени в атриум.

Ако времето не беше толкова студено, може би щяха да останат там, защото часът за вечеря беше минал, но през отворения квадрат в покрива нахлуваше зимният мраз и басейнчето в средата на помещението се беше превърнало в ледено огледало.

Младият Марий се показа на една от вратите, за да ги посрещне и покани в трапезарията, където било по-топло. Цезар бегло отбеляза възмущението по лицето на братовчед си и си каза, че това е на добро. Марий беше на неговия ръст, но беше набит като баща си, със сиви очи и красиво лице. Беше доста по-привлекателен от баща си, но му липсваше онзи тайнствен чар, който бе направил от стария Гай Марий един от най-великите римляни. Векове трябваше да минат, разсъждаваше Цезар, преди учениците да престанат да изучават славните подвизи на Гай Марий. Нямаше да е такава съдбата на сина му.

Цезар ненавиждаше дома на братовчед си заради дългите месеци, които беше прекарал в него. Докато другите момчета на неговите години безгрижно се бяха забавлявали на Марсово поле, той трябваше всеки ден да се явява в дома на покойния си чичо, за да прави компания на престарелия и изпълнен със злоба Марий. И макар лично Цезар да бе измел дома със свещената си метла, зловещото присъствие на покойника все още се усещаше между стените. Или поне той така си внушаваше. Навремето бе обичал Марий и искрено му се беше възхищавал. Но сетне Марий нарочно посочи него за жрец на Юпитер и така с един-единствен удар завинаги го лиши от възможността да му съперничи по слава и величие. Да не се докосва до

желязо, сиреч до оръжие, да няма право да гледа мъртъвци, сиреч да воюва, такава беше съдбата на Юпитеровия жрец! На петнайсет години Цезар беше сенатор, но без правото да се кандидатира, за която и да е от римските магистратури — такава беше съдбата на Юпитеровия жрец! Негова беше честта да бъде уважаван, без сам да е заслужил с нищо това уважение, фламин Диалис не беше свободен гражданин, а роб на държавата, заложник на старите традиции, закони и обичаи.

Разбира се, колкото и да ненавиждаше дома, в който живееше, Цезар продължаваше да обожаваше своята леля Юлия, сестра на баща му и вдовица на Гай Марий. След майка си нея най-много обичаше на света. Ако любовта беше само чувство, то Цезар обичаше Юлия повече, отколкото Аврелия. Майка му заемаше постоянно място в мислите му, защото беше съперник и съюзник, критик и съветник, във всеки случай човек равен на него самия. Докато леля Юлия го прегръщаше и го целуваше, радваше му се и го топлеше с погледа на красивите си сиви очи, в които не се четеше укор или неодобрение. Цезар дори не можеше да си представи живота без майка си или без леля си.

Юлия и Аврелия предпочетоха да седнат една до друга на обща кушетка. Чувстваха се неудобно, защото бяха жени, а в римското общество на жените не се позволяваше да се хранят легнали. Двете седнаха като на тръни на самия ръб.

— Нямате ли столове? — попита Цезар братовчед си, който носеше възглавници, та да могат майка му и леля му да се облегнат.

— Благодаря, племеннико, но възглавниците са достатъчни — както винаги Юлия се опита да изглади недоразумението. — Не мисля, че в цялата къща ще се намерят столове за всички ни! Това си е направо женско събрание.

Неоспорима истина, призна си с известна ирония Цезар. В целия род мъжете бяха само двама — той и Марий Младши. И двамата единствени синове на покойните си бащи.

Жените бяха доста повече. Една до друга бяха седнали две от най-представителните римски дами — Юлия и Аврелия. И двете бяха слаби и високи, но докато Юлия носеше със себе си вродената грация на Цезарите, Аврелия бе придобила своя делова походка и стил. Юлия имаше светлокестеняви, почти руси коси и големи сиви очи, а

красивите ѝ черти можеха да служат за модел на статуята на Клелия на Форум Романум. Аврелия имаше лъскави тъмни коси и изключително красиво лице, което навремето бе карало мъжете да я сравняват с Елена от Троя заради стойката ѝ на гръцка богиня. Дългите ѝ черни мигли пък криеха очи, за които многото кандидати за ръката ѝ настояваха, че са пурпурни на цвят.

Юлия беше на четиридесет и пет, Аврелия — на четиридесет. И двете бяха овдовели при доста трагични, затова пък и доста различни обстоятелства.

Гай Марий бе покосен от третия мозъчен удар, но не и преди да подеме кървава оргия, каквато Рим никога нямаше да забрави. Всички врагове, до които се беше добрал, бяха платили с живота си. Дори беше посегнал и на свои приятели. Дървената трибуна на рострата беше окичена с главите на жертвите.

Съпругът на Аврелия беше един от най-преданите поддръжници на Цина след смъртта на Марий. Пък и нямаше как другояче, след като Цина беше дал по-малката си дъщеря на сина му. Гай Юлий Цезар Старши беше заминал за Етрурия, за да набира войска, когато една сутрин в Пиза се навел да си завърже обувката и умрял. Официалното заключение на тамошните лекари било мозъчен кръвоизлив. Бяха изгорили трупа му на кладата, без дори да известят роднините му, и едва след това прахът му беше пратен в Рим. Аврелия дори не знаеше за смъртта на мъжа си, когато пратеникът на Цина почука на вратата ѝ, за да ѝ предаде погребалната урна. Как възприе тя това, какво чувстваше, никой така и не разбра. Дори родният ѝ син, който тогава не бе навършил и петнайсет години, не можеше да каже. Аврелия никога не бе плакала пред други хора, изражението на лицето ѝ никога не се беше променило. Защото тя таеше всичко дълбоко в себе си. Синът ѝ беше единственото човешко същество, към което Аврелия изразяваше някакви чувства.

Младият Марий нямаше сестра, докато Цезар имаше две по-големи от него. И двете приличаха на леля си Юлия.

Юлия Старша, или Лия, беше на двайсет и една години, но по очите ѝ можеше да се познае, че добре познава живота. И имаше защо. Първият ѝ съпруг беше обеднял патриций на име Луций Пинарий, който беше запленил сърцето ѝ още в девически години. С известни възражения родителите ѝ се бяха съгласили тя да се омъжи за него,

скоро след което Лия му роди син. Малко след това щастливо събитие (което не се оказа достатъчно бащата да се откаже от своите младежки слабости) Луций Пинарий умря при загадъчни обстоятелства. Хората вярваха, че е бил убит от някой свой приближен, но доказателства така и не се намериха. На деветнайсет години Лия остана вдовица, при това толкова бедна, че се принуди да се върне в дома на майка си. Но между сватбата и смъртта на Пинарий бе умрял и баща ѝ, така че думата в семейството вече имаше друг човек. Оказа се, че невръстният ѝ брат е доста по-упорит и последователен човек, отколкото бе навремето баща им. Малкият Цезар каза, че сестра му ще се омъжи втори път, само че за човек, който той ѝ избере.

— Очевидно — беше казал той, — че ако те оставя сама да избираш, ще си хванеш още някой идиот.

Как точно бе намерил Квинт Педий Цезар, никой не разбра (макар някои да подозираха, че запознанството им се дължи на Луций Декумий, който дори и да беше представител на четвъртата класа, имаше доста приятели сред висшите кръгове). Така или иначе Педий се появи един ден в Дома на Цезарите и се ожени за овдовялата голяма сестра на фламина. Младоженецът беше богат и уважаван конник от Кампания, който нямаше аристократично по-текло, но семейството му се ползваше с добро име. Педий не беше красавец. Не беше и интересна личност, при това не беше млад. Обаче разполагаше с огромно имущество и нямаше как да не се благодари на съдбата, че го срещнала с красива млада жена като Юлия, при това наследница на една от най-старите патрициански фамилии в Рим. Лия тежко преглътна, погледна петнайсетгодишния си брат и даде съгласието си. Дори на тези години Цезар знаеше как да внушава на хората край себе си, че не бива да му възразяват.

За щастие бракът се оказа сполучлив. Лия установи, че дори да не е красив, интересен и млад, Квинт Педий има с какво да я ощастливи. Едва сега тя откри какви предимства крие съвместният живот с по-зрял мъж, така че с времето започна да се привързва към скромната особа на съпруга си. Родил му син и до такава степен привикна на безгрижното си съществуване в семейното имение край Теан Сидицин, че когато Сципион Азиаген и Сула разположиха армиите си в съседство, отказа на майка си да се върне в Рим. Защото Аврелия, знаеше си Лия, имаше навика да налага диети, да тормози

хората с физически упражнения, да принуждава всички край себе си — били те деца или внуци — да се съобразяват с вижданията ѝ за ред и дисциплина. Разбира се, майка ѝ пристигна лично в дома на зет си (изглежда, не и преди да се срещне случайно със Сула — случка, за която отказваше да говори) и Лия беше отведена в Рим. Но, уви, без синовете си; Квинт Педий бе предпочел да задържи двете деца при себе си в Теан.

Юлия Младша, или Ю-Ю, се бе омъжила тази година, съвсем скоро след осемнайсетия си рожден ден. И този път Цезар направи избора вместо нея. Макар сестра му отначало да се противеше, в крайна сметка той успя да я убеди. За втори път доведе в дома на майка си богаташ, този път представител на стара сенаторска фамилия. Годеникът принадлежеше към сенаторското съсловие, но не се увличаше от голямата политика. Родом беше от Ариция — градче, намиращо се по Апиевия път, малко след Бовила, където Цезарови притежаваха земи. Беше от латински произход, тоест нещо повече от обикновен кампаниен като Педий. Щом видя Марк Аций Балб, Ю-Ю престана да се съпротивлява. В сравнение с Квинт Педий той ѝ се стори идеален — само на трийсет и седем, при това доста привлекателен.

В качеството си на сенатор Марк Аций Балб притежаваше, освен огромните си имения в Ариция и собствена къща в Рим — Ю-Ю се радваше на още едно предимство пред сестра си, а именно, че прекарваше по-голямата част от годината в големия град. Този зимен следобед, когато цялата фамилия беше повикана по спешност у леля ѝ Юлия, Ю-Ю вече знаеше, че чака дете. Това не беше причина майка ѝ да ѝ спести ходенето пеша.

— Не е добре бременните жени да мързелуват — твърдеше Аврелия. — Това е основната причина за многото смъртни случаи при раждането.

— Аз пък си мислех, че причината се крие в яденето на фасул — подхвърли с известна ирония Ю-Ю, докато гледаше с тъга носилката, с която я бяха докарали от къщата на мъжа ѝ в Карина до дома на майка ѝ в Субура.

— Вярно е и едното, и другото. Лекарите-питагорейци са същинска напаст.

На семейното събиране присъстваше още една жена, която нямаше кръвна връзка с останалите, поне не и близка връзка. Казваше се Муция Терция и беше съпруга на младия Марий. Беше единствена дъщеря на Сцевола Принцепс Сенатус, но я наричаха Муция Трета, за да я различават от двете ѝ известни лели, дъщерите на стария Сцевола Авгур.

Муция Терция не беше красавица, но бе лишавала не един и двама мъже от спокойния им сън. Кафеникавозелените ѝ очи бяха твърде раздалечени, миглите още повече подчертаваха тази аномалия. Всъщност Муция нарочно подрязваше миглите си с египетската си ножичка. Тя беше умна жена и съзнаваше, че чарът ѝ се дължи именно на физическите ѝ странности. Дори дългият ѝ прав нос не я правеше по-малко привлекателна. Широката уста на Муция също не отговаряше на римските разбирания; когато се усмихваше, хората оставаха с впечатлението, че изящните ѝ зъби са повече от обичайното. Затова пък устните ѝ бяха плътни и чувствени, а матовата ѝ кожа се съчетаваше чудесно с тъмночервените ѝ коси.

Цезар намираше Муция за хубава, а на седемнайсет години и половина той вече имаше богат опит. Нямаше жена в цяла Субура, която да не иска да сподели част от миговете си с толкова красив и представителен младеж като него, дори да държеше твърде много на чистоплътнето. В скоро време целият град знаеше за тайните оръжия на младия фламин, които не само били доста внушителни, но и изключително добре използвани.

Това, което най-много привличаше Цезар у Муция Терция, беше тайнствеността, която я обграждаше. Колкото и да се опитваше да проникне до дъното на душата ѝ, не успяваше. Тя често се усмихваше, но усмивката никога не достигаше до необикновените ѝ зелени очи, а тя никога не издаваше с жестове или гримаси мислите си.

Беше се омъжила за Марий преди четири години, но показваше безразличие към съпруга си. Младият Марий като че ли имаше подобно отношение към нея. Двамата обичаха да си бърбят за това-онова, но в разговорите им липсваха онези погледи, чрез които обикновено общуват истински близките хора. Те никога не посягаха един към друг, затова вероятно нямаха и деца. Ако съвместният им живот наистина бе лишен от всякакво чувство и желание, то Марий едва ли страдеше особено: похожденията му отдавна бяха публично

достояние. Но как ли възприемаше Муция този факт? През тези четири години нито веднъж не бе плъзнала каквато и да е клюка за нея. Дали беше щастлива? Дали обичаше младия Марий? А може би го мразеше? Никой не можеше да каже, но Цезар оставаше с усещането, че жената е изключително нещастна.

Всички роднини се бяха разположили и погледите им се бяха насочили към Марий, който нарочно бе предпочел да седне на стол. Цезар също си взе стол, но седна доста далеч от братовчед си. Кушетките в стаята бяха подредени така, че Марий стоеше точно в средата, докато Цезар се настани близо до майка си. От мястото си не можеше да вижда лицата на семейството си, затова пък наблюдаваше Марий, Муция и слугата Строфант, който също присъстваше. Марий го беше поканил да седне, но робът бе отказал и стоеше до вратата.

Младият Марий облиза устни — знак, че е напрегнат и заговори:

— Днес следобед бях посетен от Гней Папирий Карбон и Марк Юний Брут.

— Доста странна двойка — прекъсна го нарочно Цезар; винаги бе държал братовчед му да се чувства неловко в негово присъствие.

Младият Марий го стрелна с гневен поглед, но това не бе достатъчно да изгуби нишката на мисълта си.

Само след секунда Цезар се оказа поставеният на място. Това, което Марий съобщи на роднините си, беше наистина зашеметяващо:

— Двамата ме помолиха да се кандидатирам за консул заедно с Гней Карбон. Обещах им да го сторя.

Всички присъстващи бяха изненадани. Цезар прочете смайването по лицето на сестрите си, неволния гърч на леля си и странния, неразгадаем поглед в красивите очи на Муция Терция.

— Сине мой, та ти още не си влязъл в Сената — възрази му Юлия.

— Ще вляза утре, когато Перперна ме включи в списъците.

— Но ти не си бил дори квестор.

— Сенатът е склонен да заобиколи това.

— Да, но ти нямаш нито нужния опит, нито нужните познания!
— настояваше отчаяната Юлия.

— Баща ми е бил седем пъти консул. Израснал съм в средата на римски управници. Освен това Карбон притежава опит за двама.

В този миг се намеси Аврелия:

— А ние защо сме тук?

Марий отмести сериозния си, почти умоляващ поглед от майка си към леля си.

— За да обсъдя въпроса с роднините си! — отвърна ѝ той, все едно не разбираше въпроса.

— Глупости! — ядоса се Аврелия. — Ти не само си решил, но вече си обещал пред Карбон. По-скоро ми се струва, че искаш да чуеш какво е донесла градската мътва за теб.

— Нищо подобно, лельо Аврелия!

— Разбира се, че е така! — подчерта тя.

Младият Марий се изчерви и се обърна отново към майка си. Протегна ръка към нея, все едно искаше тя да го защити.

— Мамо, това не е вярно! Обещах на Карбон да се кандидатирам, но... но аз винаги съм търсил мнението на роднините си! Винаги бих могъл да променя решението си!

— Ха! Няма да го промениш — прекъсна го Аврелия. Юлия я хвана за ръката.

— Тихо, Аврелия. Не искам гняв в дома си.

— Права си, лельо Юлия. Гневът е последното, от което имаме нужда — подкрепи я Цезар и за всеки случай се намести между майка си и Юлия. От това място можеше по-добре да следи реакциите на братовчед си. — И ти защо обеща на Карбон?

Въпросът му не притесни Марий.

— О, Цезаре, не ме вземай за глупак! — отвърна му с известно пренебрежение. — Съгласих се със същите мотиви, с които би се съгласил и ти, ако не носеше лена и апекс!

— Разбирам защо ти си мислиш, че бих се съгласил, но в действителност не бих го сторил. Всяко нещо с времето си, така смятам аз, че е най-добре.

— Не е законно — обади се неочаквано Муция.

— Законно е — Цезар изпревари Марий с отговора си. — Може да е против установените традиции и дори против лекс Вилия анализ, но това не значи, че е незаконно. Би могло да се смята незаконно, ако братовчед ми се добере до властта против волята на Сената или народа, и тогава би трябвало да го съдят. Но ако Сенатът и народът решат да отменят лекс Вилия, никой не може да ги спре. А точно това ще се случи. Римският сенат и римският народ ще приемат всички

необходими закони; единственият, който ще приеме подобен избор за незаконен, е Сула.

Настъпи мълчание.

— Това е най-страшното — изрече с треперещ глас Юлия. — Ще се наложи да воюваш срещу Сула.

— Така и така ще воювам със Сула, мамо — възрази Марий.

— Но не и като избран представител на сената и народа. Да бъдеш консул означава да поемеш върху себе си най-тежката отговорност — ти ще си този, който ще командва римската армия. — Една сълза плъзна по бузата на Юлия. — Сула ще съсредоточи цялото си внимание върху теб! Не го познавам толкова добре, колкото го познава леля ти Аврелия, но имам представа що за човек е. Навремето дори го харесвах, тогава, когато се грижеше за баща ти, спомняш си, че и такова време имаше. Сула беше способен да изглади всички малки проблеми, които баща ти беше склонен да създава. Беше доста по-търпелив и предвидлив от него беше и човек с голямо достойнство. Но между баща ти и Сула има нещо твърде общо — когато мирните средства се окажат недостатъчни, когато решат, че не могат да разчитат на закона и народната подкрепа, и двамата са — или по-точно бяха — еднакво решени да постигнат целите си с цената на всичко. Затова и двамата нападناха Рим. Ето защо и Луций Корнелий ще атакува Рим повторно, ако ние изберем подобна политика... ако изберем за консул теб. Самият факт, че си бил избран именно ти, ще означава единствено, че Рим е решен да се бие докрай, че мирът е невъзможен. — Юлия въздъхна и избърса сълзата. — Само заради Сула ми се иска да промениш решението си, Гай. Ако беше на неговите години, ако имаше неговата подготовка, може би щеше да спечелиш. Но ти си млад и не можеш да го победиш. А аз ще изгубя единственото си дете.

Това бяха думи на мъдрия и препатил родител. Марий обаче не беше мъдър, нито препатил, нито имаше деца. Вместо да омекне, изражението му още повече се напрегна. Понечи да отговори, но Цезар отново го изпревари:

— Е, майко, както леля Юлия казва, ти познаваш най-добре от всички ни Сула. Какво мислиш по въпроса?

Аврелия леко се смути, понеже не искаше да споделя с никого подробностите от последната си среща със Сула: онова ужасно, незабравимо свиждане в лагера.

— Вярно е, добре познавам Сула. Дори го видях преди няколко месеца, както всички знаете. Но навремето аз бях просто последният човек, когото той виждаше, преди да заmine, и първият — когато се връщаше. Между тези заминавания и тези завръщания почти не съм имала случай да общувам с него. Това си беше негова приумица. По душа той е актьор. Не може да живее без някаква драма край себе си. Винаги знаеше как да превърне един непринуден разговор в извор на недоразумения и многозначителни жестове. Затова избираше да ме вижда все в някакви важни за него моменти. Така придаваше повече смисъл на моето присъствие в живота си. Вместо да дойде на гости у една роднина, с която да обсъжда относително несериозни теми, той винаги превръщаше нашите срещи в сърцераздирателни раздели и събирания. Мисля, няма да излъжа, ако кажа, че търсеше в мен предзнаменования.

Цезар ѝ се усмихна.

— Ти не отговори на въпроса ми, майко.

— Не, не отговорих — отвърна му Аврелия, без да се притеснява. — Но сега ще ти стане ясно. — Тя погледна към племенника си. — Това, което трябва да знаеш, е, че веднъж приел консулската длъжност в името на Римския сенат и народ, ти ще се превърнеш в ново знамение за Сула. Защото у теб живее частица от баща ти, а това ще подтикне Сула да разиграе поредната велика драма. За него борбата за надмощие в римската политика ще придобие характера на лична трагедия. А всичко това едва ли ще бъде утеха за майка ти, племеннико. Заради нея се откажи, докато е време! Ти пак ще можеш да се опълчиш на Сула, но като обикновен римски офицер.

— А ти какво мислиш? — обърна се Марий към Цезар.

— Какво мисля ли... Давай смело, братовчеде. Нека бъдеш най-младият римски консул.

— Лия?

Тя се спогледа смутено с леля си Юлия, преди да отговори.

— Моля те, братовчеде, недей!

— Ю-Ю?

— Съгласна съм със сестра си.

— А ти, жено?

— Трябва да следваш своята съдба.

— Строфанте?

Старият слуга въздъхна.

— Господарю, недей!

Марий кимна в знак, че е приел думите на всеки, седна отново на стола си и прокара ръка по високата му облегалка. Присви устни в нервна гримаса и шумно изсумтя.

— Е, не мисля, че ме изненадахте. Жените и слугата ми предлагат да се откажа. Не искат да се захващам с работа, която не е за мен и която може да застраши живота ми. Може би леля ми се опитва да ми внуши, че по този начин заплашвам и честта си. Жена ми ме съветва да оставя всичко на съдбата — но дали аз съм сред нейните любимци? А братовчед ми е на мнение да рискувам.

Марий се изправи на крака.

— Ще устоя на обещанието си пред Гней Папирий Карбон и Марк Юний Брут. Ако Марк Перперна е съгласен да ме запише в Сената, а Сенатът гарантира да прокара нужните закони, ще се обявя за кандидат за консулския пост.

— Но така и не пожела да обясниш защо — напомни му Аврелия.

— Мислех, че е очевидно. Рим е в отчаяно положение. Карбон не може да си намери достоен колега. Къде да го потърси? В сина на Гай Марий. Рим ме обича! Рим се нуждае от мен! Ето защо — обясни младежът.

Само най-старият, най-преданият роб би посмял да изрече на глас пред господаря си думите, с които Строфант отвърна на Марий. При това говореше не толкова заради разтревожената майка, колкото заради покойния му баща:

— Рим обича баща ти, господарю. Рим се обръща към теб, защото си син на баща си. Но Рим не те познава, не знае друго за теб, освен че си син на човека, който спаси града от германите, който спечели първите победи срещу италийците и бе избран седем пъти за консул. Ако станеш сега консул, то ще е само заради спомена за баща ти, не заради теб самия.

Младият Марий обичаше Строфант, както робът добре знаеше; затова и възприе думите му благосклонно, дори добронамерено. Когато Строфант замълча, Марий му отвърна кратко и ясно:

— Знам. От мен зависи да докажа на Рим, че синът на Гай Марий е не по-малко достоен от него.

Цезар сведе поглед и не каза нищо. „Защо — питаше се той — онзи луд старец не връчи някому другиму лената и апекса на Юпитеровия жрец? Аз бих могъл да се справя. Но младият Марий няма да успее.“

И така, към края на месец декември, избирателите се събраха по центурии на Марсово поле, в местността, наречена Кошарите, и гласуваха. Гай Марий Младши бе избран за първи консул, а Гней Папирий Карбон — за втори. Самият факт, че младият Марий спечели много по-голяма поддръжка от Карбон, беше достатъчно доказателство за страховете, съмненията и най-накрая дълбокото отчаяние, обзело римските граждани. И все пак, докато гласуваха, мнозина от тях искрено вярваха, че нещо от гения на Гай Марий трябва да е било наследено от сина му; че има голяма вероятност малкият Марий да победи Сула.

В едно отношение поне резултатите от изборите се оказаха изключително полезни: набирането на нови войници особено в Етрурия и Умбрия, се ускори. Синовете и внуците на Гай — Мариевите клиенти се редяха на огромни опашки, само и само да влязат в списъците на доброволците. Сякаш камък беше паднал от сърцето им, всички се изпълваха с ново самочувствие. И когато младият консул посети бащините си владения, навсякъде го посрещаха като спасител.

На първи януари, деня на встъпването в длъжност на консулите, Рим се изпълни с празнично настроение и хората излязоха да видят новите избраници. Имаше защо. Младият Марий заразяваше народа с приповдигнатия си дух, сияещото му от щастие и гордост лице докара сълзи на радост по лицата на мнозина. Новия консул не само излъчваше величие, но непрестанно се усмихваше и махаше на многобройните си познати сред тълпата. Всички отрано знаеха къде ще застане майка му да наблюдава церемонията (под навъсения бюст на покойния си съпруг близо до рострата), затова и всички видяха как новият консул се отделя от мястото си в тържественото шествие, приближава се до Юлия, целува я по ръцете и устата и отдава чест на статуята на баща си.

„Навярно — разсъждаваше Карбон — на римския народ му се искаше в такъв критичен миг да се уповава на младостта. Минаха години, откакто за последен път новоизбраният римски консул беше посрещан с такъв ентузиазъм от съгражданите си. Моля се на боговете римляните да не съжаляват за прибързаното решение! Досега младият Марий не се бе показал твърде достоен за поста; мислеше, че всичко ще се нареди от само себе си, че няма да му се наложи с пот на челото

да постига своите успехи, че всички битки са спечелени предварително.“

Предзнаменованията не бяха добри, макар двамината новоизбрани консули да не бяха станали свидетели на нещо необичайно по време на нощното си бдение на Капитолия. Това, което тревожеше Карбон, бе едно потискащо отсъствие: там, на върха, където в продължение на пет столетия се бе издигал величественият храм на Юпитер, сега имаше само някакви овъглени руини. Предната година, на шестия ден от месец квинктил, във вътрешността на големия храм бе избухнал пожар, който бе горял цели седем дни. Накрая не бе останало нищо. Абсолютно нищо. Храмът беше толкова стар, че само подът му беше от камък. Тежките капители на дорийските колони бяха дървени, също и стените, гредите, вътрешната облицовка... Размерите и здравината на конструкцията, необичайните и скъпи бои, с които бе изписан, величествените фрески и многото злато бяха лъгали окото в продължение на векове, убеждавайки римляните, че са построили достоен дом на своя покровител, който не биваше да живее другаде, освен на Капитолийския хълм. За разлика от гръцкия Зевс, който бе избрал за свой дом непристъпния Олимп, римският Юпитер нямаше право да стои далеч от смъртните.

Когато пожарът стихна, жреците обиколиха мястото и се заеха да разкриват една след друга страшните гледки. От огромната теракотена статуя на божеството, изработена от етруския скулптор Вулка още по време на царуването на Тарквиний Горди, не бе останала и следа. Статуите от слонова кост, изобразяващи съпругата на Юпитер Юнона и дъщеря му Минерва, също бяха изчезнали. Бяха се стопили в небитието и старите своенравни обитатели на светилището — Термин и Ювента, които упорито бяха отказвали да си вървят по времето, когато цар Тарквиний се захващаше да строи храма на Юпитер Оптимус Максимус. Бяха изчезнали старите колкото света таблици със законите, също както сибилските книги и много други пророчески документи, на които Рим винаги се беше уповавал във време на опасност и криза. Неизброими златни и сребърни съкровища се бяха разтопили от горещината, сред които и статуята на Виктория, изработена от масивно злато и подарена на града от Хиерон Сиракузки след битката при Тразимена. Беше се повредила и другата статуя на Виктория — от позлатен бронз, на която богинята на победата бе

яхнала бойна колесница, теглена от два коня. Събраните метални парчета бяха предадени на ковачите за обработка, но кюлчетата, които майсторите бяха отсекли (и които бяха пратени на съхранение в хазната под храма на Сатурн в очакване на деня, когато нови майстори ще се заемат с ваенето на скулптури), не можеха да заменят творенията на безсмъртни майстори като Праксител и Мирон, Стронгилий и Поликлет, Скопас и Лизип. Изкуството и историята бяха изгорели ведно с дома на Юпитер.

Съседните храмове също бяха пострадали, особено този на Опс, който беше тайнственият пазител на римското обществено благополучие и нямаше собствен образ; но и неговият храм беше толкова порутен, че трябваше да бъде построен и осветен повторно. До него и храмът на Всеобщата вярност се нуждаеше от ремонт. От горещината на близките пламъци всички договори и споразумения, окачени по стените на сградата, се бяха свили и пожълтели, също както и ленената превръзка около ръката на статуята, за която се вярваше — без да е сигурно, че изобразява самата Вярност. Последната засегната сграда беше нова, стените ѝ бяха от мрамор, затова беше достатъчно да се пребоядиса. Това беше храмът на Честта и Храбростта, който лично Гай Марий издигна, за да съхранява в него многобройните си бойни трофеи, отличията, които Рим му беше връчил за заслугите, и подаръците, които той самият беше поднесъл на Рим. Това, което най-много смущаваше римляните, бе ролята на божествата, чиито домове бяха пострадали: Юпитер Оптимус Максимус беше духовният водач на римския народ; Опс се грижеше за общественото благополучие на града, Всеобщата вярност изразяваше съгласието между римляните и техните богове, а Честта и Храбростта бяха основните черти на римската бойна слава. Така всеки римлянин се питаше дали пожарът не е знамение, че възходът на Рим е стигнал своя край. Дали самият Рим не беше обречен?

На първи януари двамата нови консули бяха първите, встъпили в длъжност далеч от благосклонната сянка Юпитер. Върху овъгления подиум на изгорелия храм бе издигнат балдахин, който подслоняваше временен олтар; там двамата консули трябваше да поднесат своите дарове към бога и да положат клетвата за вярна служба на народа.

Като фламин Диалис Цезар също присъстваше на церемонията. Русите му коси се криеха под шлема от слонова кост, елегантната му

фигура се губеше под полите на вълнената лена, пък и на него не беше отделена важна роля в ритуала, затова не се набиваше в очи. Новогодишната церемония бе задължение на главния жрец на републиката — върховния понтифекс, Квинт Муций Сцевола, тъста на консула Гай Марий.

Цезар стоеше настрана от главните действащи лица и се измъчваше от това, че след пожара в храма той като жрец се бе оказал без собствен дом и че заради жреческите си одежди никога не би могъл да си надене обшитата с пурпур тога на римски консул. Но дългът му налагаше да потисне болката и да премине през всички религиозни церемонии с гордо вдигната глава и невъзмутимо лице.

Тържественото събрание на Сената и празничното пиршество по принуда бяха преместени от храма в Курия Хостилия, сградата, подслоняваща Сената, но в същото време религиозно светилище. Юношеската възраст на Цезар му забраняваше да престъпва прага на Курията, но откакто бе надянал фламинските одежди, той автоматично бе станал член на Сената, затова никой не понечи да го спира на вратата. Цезар седна на мястото си и изслуша краткото, официално слово, което младият Марий трябваше да произнесе в качеството си на първи консул. Отсега бе ясно кой ще управлява римските провинции следващата година — за целта се тегли жребий между двамата консули и действащите претори, след което се насрочи датата за празника на Юпитер Латиарис на Албанската планина и другите тържествени дни, чиито религиозен календар се местеше всяка година.

Заседанието бе последвано от пищен банкет, но тъй като на жреца на Юпитер бяха забранени повечето от предложените храни, Цезар си намери скрито местенце и се заслуша в разговорите на сенаторите около себе си. По принцип по-важните сенатори — бившите и настоящите магистрати, жреците и авгурите — заемаха според ранга си по-почетните места, но голямата маса от гостите имаха право да полегнат, където искат, за да си хапнат от неизброимите лакомства, които бездънната кесия на младия Марий бе осигурила за празника.

На събранието присъстваха едва стотина души, след като също толкова сенатори вече бяха избягали при Сула. Това не означаваше, че всички присъствали на церемонията поддържаха каузата на новите консули. Квинт Лутаций Катул например трудно можеше да мине за

съмишленик на Карбон; баща му Катул Цезар (заклан по време на кървавата баня, устроена от Марий) цял живот се беше борил срещу Гай Марий, а синчето имаше същите предразсъдъци, само че без аристократичното възпитание и политическия нюх на баща си. Това, разсъждаваше Цезар, се дължеше на размитата му кръв — баща му можеше да е по рождение Юлий, но майка му беше Домиция, от фамилията на Ахенобарбите, които бяха сред знатните плебейски родове, но не се славиха с висок интелект. Цезар не харесваше втория си братовчед, може би заради външния му вид — Катул беше нисък и слаб, с лунички и червени коси като майка си. Беше женен за сестрата на човека, който сега лежеше до него — Квинт Хортензий (още един от онези, които твърдят, че са неутрални). Хортензий пък беше женен за неговата сестра Лутация. Скоро беше навършил трийсет, но още по времето на Цина се бе сдобил със славата на най-добрия римски адвокат; някой дори говореха, че Хортензий е най-големият римски юрист за всички времена. Беше доста красив мъж, издадената му долна устна разкриваше вкус към дребните житейски удоволствия, докато погледите, които хвърляше на Цезар, недвусмислено говореха за слабостта му към момченцата. Цезар отдавна знаеше как да разпознава подобни погледи, затова присви устни, сякаш сучеше мляко, и прибра очите си, все едно е кривоглед. Хортензий се изчерви и веднага отмести поглед към събеседника си Катул.

В този миг един от робите се приближи до Цезар и го покани да отиде при братовчед си в далечния край на залата. Младежът се надигна от долното стъпало, където се бе настанил, и тръгна към кушетката на Марий и Карбон. Целуна братовчед си по бузата и седна на ръба на трибуната, в краката на консулите.

— Нищо ли няма да хапнеш? — попита Марий.

— Малко от нещата са ми позволени.

— О, вярно, забравих — промърмори Марий, който току-що бе налапал парче риба. Преглътна и посочи големия поднос на масата пред кушетката. — Но никой не те спира да опиташ от това.

Цезар с безразличие погледна наполовина изядената риба: явно беше тибърски костур.

— Благодаря — рече той, — но никога не съм разбирал защо трябва да ядем лайна.

Младият Марий се изхили на забележката му, но това не му попречи да продължи с костура. Цезар беше прав, тъй като тибърският костур се въдеше само в отсечката между Дървения и Емилиевия мост край Рим и се хранеше предимно от римската канализация. За радост на фламина обаче Карбон се оказа по-гнуслив и вместо към рибата, ръката му се насочи към печеното пиленце.

Разбира се, на масата на консулите Цезар трудно можеше да се скрие, но затова пък и сам можеше да ги наблюдава. Докато разговаряше с братовчед си Марий, очите му постоянно се местеха от човек на човек. Рим можеше и да е доволен от избора на двайсет и шест годишния Марий, установяваше Цезар, но мнозина присъстващи на тържествения обяд бяха разочаровани. Най-вече приближените на Карбон: Луций Юний Брут Дамазип, Гай Албий Каринат, Марк Фаний, Гай Марций Цензорин, Публий Буриен, Публий Албинован Луканеца и други като тях... Разбира се, имаше и радостни лица — Марк Марий Гратидиан и върховният понтифекс Сцевола, но те и двамата бяха роднини на Марий, затова имаха личен интерес от негово издигане.

Зад кушетката на Карбон се появи младият Марк Брут, който беше поздравен, забеляза Цезар, с неочаквана топлота от иначе въздържания Карбон. При вида на новодошлия Марий се обърна на другата страна и си потърси по-приятна компания. Преди да се излегне до консулите, Брут само кимна на Цезар. Това му беше най-хубавото на жречеството: никой не му обръщаше внимание заради политическата му незначителност. Карбон и Брут нямаха причина да крият разговора си от младия фламин.

— Мисля, че можем да се поздравим с нашия избор — взе си от рибата Брут.

— Ъ — отвърна му Карбон и посегна към хляба.

— Трябва да се радваш.

— На какво да се радвам? На него ли? Брут, главата му е куха като изсмукано яйце! Цял месец общувам с него имах време да се убедя. Може той да държи фасциите през януари, но аз ще трябва да върша всичко сам.

— Надявам се, не си очаквал нещо друго?

Карбон вдигна рамене и остави и хляба; откакто Цезар бе споменал за рибата, беше загубил апетит.

— Не знам... Може би се надявах с годините да поумнее. В крайна сметка, той е син на Гай Марий, по майчина линия е наследник на Юлиите. Мислех си, че това е достатъчна гаранция.

— Но не е, доколко усещам.

— Не струва даже колкото старата носна кърпа на баба ти. Единственото, което мога да кажа за него, е, че е добро украшение — с него изглеждаме по-красиви в очите на народа и повече доброволци се записват в легионите.

— Може да се окаже добър водач — предположи Брут, докато бършеше ръце в кърпата, която робът му поднесе.

— Може. Но ако ме питаш, няма. По този въпрос определено смятам да се вслушам в съвета ти.

— Кой съвет?

— Да не позволя той да командва по-добрите легиони.

— О — захвърли кърпата Брут. — Квинт Серторий не дойде. Надявах се поне по случая да се прибере в Рим. В крайна сметка с Марий са роднини.

Карбон тъжно се засмя.

— Серторий, скъпи Бруте, загърби каузата ни. Остави Синуеса сама да се оправя, замина за Теламон, където събра легион от клиентите на Гай Марий и отплава посред зима за Таракон. С други думи, побърза да поеме управлението на Испания. Сигурно си прави сметката, докато стигне, в Италия вече всичко да е решено.

— Страхливец! — възмути се Брут. Карбон обаче се ядоса на думите му.

— Не и страхливец! Просто е различен. Забелязал ли си, че Серторий няма приятели? Нито е женен. Но му липсват амбициите на Гай Марий, за което можем да благодарим на звездите. Ако той бе пожелал, Бруте, отдавна да е станал консул.

— Е, мисля само, че е жалко, дето ни остави сами да се оправяме. Самото му присъствие на бойното поле можеше да обърне везните в наша полза. Ако не друго, той добре познава тактиката на Сула.

Карбон се оригна и се хвана за корема.

— Мисля, че ще се оттегля да глътна нещо за храносмилане. Толкова много храна ми се отрази зле.

Брут помогна на консула да се надигне от кушетката и го отведе до скрития зад параван край на залата, където зад подиума неколцина роби бяха наредили гърнета за сенатори.

Цезар изгледа с известно презрение гърба на Карбон и си каза, че няма какво по-интересно да научи на сенаторското пиршество. Изхлузи си галошите и безшумно се измъкна навън.

Луций Декумий чакаше в един от ъглите на преддверието и веднага се приближи до Цезар, щом младежът излезе от залата. Беше се натоварил като магаре: носеше чифт ботуши, наметало с качулка, дебели чорапи и вълнени гащи. За броени секунди Цезар се отърва от фламинските одежди. Докато той се преобличаше, зад Декумий се изправи нечий огромен силует, който на свой ред пое лената, анекса и галошите и ги натъпка в голяма кожена торба.

— А, Бургунд, да не си се върнал от Бовила? — учуди се възнещият от студ Цезар, докато се бореше с проклетите си ботуши без връзки.

— Да, Цезаре.

— Как вървят нещата? Всичко наред ли е с Кардикса?

— Имам си още един син.

Луций Декумий доволно се изкикоти.

— Казвам ли ти, паунчето ми, докато станеш консул, вече ще имаш лична гвардия!

— Няма да стана консул — преглътна тежко Цезар и погледна далечния край на Базилика Емилия, където се помещаваха службите на римските управници.

— Глупости! Разбира се, че ще станеш — успокои го Луций Декумий. — Стига си унивал! Решиш ли, че трябва да постигнеш нещо, целият свят да е срещу теб, пак няма да те спре! — Декумий извика на Бургунд: — Хайде, германска буцо! Разчисти път за господаря!

Ужасната зима продължи твърде дълго. Откакто Сцевола бе станал върховен понтифекс, сезоните вървяха според римския календар; и той като Метел Далматик навремето държеше месеците и годишните времена да бъдат в хармония, но прекият му предшественик, Гней Домиций Ахенобарб, беше позволил на

календара да се премести месеци напред. Римската година беше с десет дни по-къса от слънчевата година на гърците и Ахенобарб умишлено не променяше нищо, уж защото не обичал финикийските навици на гърците.

Най-накрая през март времето омекна и Италия започна да се надява слънцето да огрее дворове и градини. Легионите подновиха редовните си упражнения. Гай Норбан реши да не чака снеговете да се стопят и още в началото на март изведе шест от осемте си легиона, за да се присъедини към Карбон, който чакаше в Аримин. Войските му минаха покрай лагера на Сула, който предпочете да не ги забележи. Въпреки снега Норбан можа бързо да се изтегли по Латинския и Фламиниевия път и скоро се озова в Аримин. Пристигането му увеличи войските на Карбон до трийсет легиона и няколко хиляди души конница — огромна тежест както за римската държава, така и за Галската земя, както се наричаше областта.

Но преди сам да замине за Аримин, Карбон се бе погрижил да разреши един много важен въпрос: да намери парите, с които да поддържа бойния дух на армията си. Може би идеята му дойде при гледката на разтопените кюлчета злато от унищожените статуи в храмовете на Калилия, защото първата му стъпка бе да си ги присвои. Великият Юпитер трябваше да се задоволи с писмена разписка, че Рим му дължи злато и сребро. Много от останалите римски храмове също имаха съкровища и при условие, че в римското общество религията беше държавна грижа, следователно средствата за поддръжката на различните култове идваха от държавата, Карбон и младият Марий решиха на своя глава да „заемат“ средствата, които жреците пазеха. На теория това не бе нарушение, но на практика си беше богохулство — средство, до което никой римски управник не беше прибегвал. Така или иначе от тайниците на храмовете започнаха да изникват един след друг сандъци със злато и сребро. Така например от храма на Юнона Луцина бяха извадени всички сестерции, които се даваха при раждане на дете; от храма на Ювента — денариите, които се жертваха, щом детето възмъжеше или станеше мома за женене; от този на Меркурий — тлъстите сумички, които суеверните търговци даваха на своя покровител, след като са потопили лавровото си клонче в свещения извор; от светилището на Венера Либитина — сестерциите, които ѝ се плащаха да се грижи за душите на умрелите; от дома на Венера

Еруцина — парите, с които ѝ се издължаваха забогателите проститутки; и всичко това — за военната машина на Карбон. Квесторите събираха и злато на кюлчета, дори златни и сребърни вещи, освен ако не притежаваха твърде голяма художествена стойност.

Преторът-пелтек Квинт Антоний Балб — който не беше роднина на покойния цензор Марк Антоний — имаше нелеката задача да сече новите пари и да подрежда и изчиства старите. Колкото и голямо светотатство да бяха извършили консулите, резултатите бяха зашеметяващи. Карбон спокойно можеше да остави Рим на младия си колега и да се оттегли в далечния Аримин.

Въпреки че в двата лагера не си даваха сметка за това, и Сула, и Карбон постъпваха по сходен начин — новата гражданска война не биваше да разори Италия, всяка хапка от войнишката дажба трябваше да бъде заплатена на производителя. Докато военните действия продължаваха, издръжката на войските трябваше да се заплаща с пари. Съюзническата война бе довела цялата страна почти до разорението; полуостровът нямаше да оцелее, ако само няколко години по-късно същите грабежи се повтореха. Това съзнаваха и Сула, и Карбон.

Двамата също така си даваха сметка, че конфликтът помежду им не се основава на някакви благородни начинания — в очите на обикновените люде сегашната гражданска война нямаше за основа онова непримиримо, но оправдано противоречие между Рим и неговите съюзници, което бе довело до предишните кръвопролития. Тогава ставаше дума за война между италиийските народи, които искаха да основат независима държава, и Рим, който искаше съседите му да бъдат държани в подчинение. Защо обаче се налагаше римляните отново да воюват? Защото гражданите се бяха разделили на два лагера и един от тях искаше да вземе цялата власт за себе си. Ставаше дума за личен конфликт между две амбициозни натури — Сула и Карбон — и колкото и да се стараеха двамата да облекат действията си в политическа пропаганда, не можеха да скрият този елементарен факт. Обикновените хора в Рим и Италия не бяха глупаци. Затова нямаше да допуснат доброволно земите им да бъдат опустошавани и благосъстоянието на държавата да бъде застрашено само защото двамата римски аристократи не се харесват.

Сула беше взел пари на заем от своите си войници, Карбон не се беше посвенил да поиска от боговете. И двамата пълководци с ужас си

мислеха за това как при евентуална победа ще им се наложи да изплащат дълговете си.

Но младият Марий нехаеше. Като син на баснословно богат човек той никога не бе познал истинската стойност на парите, независимо дали ги харчеше за собствено удоволствие или заради легионите, които командваше. Ако старият Гай Марий бе разисквал навремето финансовата страна на военното дело, то това беше пред малкия Цезар, който се бе грижил за него, докато Марий се възстановяваше от втория си удар. Със сина си той рядко бе разговарял за сериозни неща. Защото по времето, когато му беше нужен помощник и довереник, малкият Марий вече бе твърде голям и повече го интересуваеше градският живот, отколкото съжителството с остарелия баща. Цезар — девет години по-малък от братовчед си — много по-лесно свикна с мисълта да прекарва времето си с болния Марий. Освен това Цезар знаеше да слуша и бе научил твърде много неща, които се оказаха безполезни, щом му надянаха фламинските одежди.

Когато в началото на март времето започна да се стопля, Марий и военният му щаб напуснаха Рим и се настана лагер близо до градчето Ад Пикта, намиращо се на Лабикановия път — малко разклонение, което заобикаляше Албанската планина и се вливаше повторно в Латинския път при град Сакрипорт. Там, на алувиалната равнина, която се бе образувала край реката, осемте легиона доброволци от Етрурия и Умбрия бяха прекарвали цялата зима на лагер, следвайки възможно най-тежкия и изморителен режим, който позволяваха студовете. Центуриони бяха все стари ветерани от Мариевата армия, които знаеха да тренират новобранци, но при пристигането на младия консул в лагера войските все още нямаха опит. Марий Младши изобщо не се безпокоеше от това. Той живееше с мисълта, че всеки римски войник, пък бил той новобранец, ще се сражава за него, както опитният ветеран би се сражавал за баща му. Това му даваше сила смело да посрещне настъпващия Сула.

В лагера му се намираха хора, които много по-добре от Марий разбираха тежестта на задачата, но никой така и не се постара да предупреди своя млад началник. Ако ги запиташе човек защо, офицерите навярно биха отговорили, че младият Марий просто е неспособен да възприеме истината. Той не беше дошъл, за да

командва, а да им служи вместо талисман — малка и скъпоценна вещ, която трябваше да бъде пазена далеч от всякаква опасност.

Когато разузнавачите донесоха, че Сула се кани да ги нападне, младият Марий дори се зарадва. Разбра се, че Сула е отделил единайсет от общо осемнайсетте си легиона и заедно с част от конницата ги е пратил под командвало на Метел Пий по посока на Адриатика, за да воюват с Карбон. Това означаваше, че самият Сула оставаше със седем легиона — по-малко от силите, с които Марий разполагаше.

— Ще го победя! — закани се той пред един от легатите си, Гней Домиций Ахенобарб.

Ахенобарб беше женен за голямата дъщеря на покойния Луций Цина, затова се бе оказал обвързан с каузата на Карбон, макар да предпочиташе Сула. Твърде силно обичаше червенокосата си съпруга, затова изпълняваше всяко нейно желание. Дори фактът, че повечето му роднини или бяха със Сула, или спазваха пълен неутралитет не можа да го разколебае.

Сега слушаше въодушевения Гай Марий Младши и усещаше как косата му настръхва. Може би отсега трябваше да се замисли кога и къде да избяга, ако консултът се окажеше неспособен да удържи обещанието си.

На първия ден от април младият Марий си облече парадната униформа и с фанфари и знамена поведе армията си. Мина между древните пилони, които отбелязваха границите на Сакрипорт, и излезе на Латинския път. Оттам се насочи на юг към Кампания и лагера на Сула. Марий не искаше да губи време, защото по пътя го чакаха два моста, а той искаше да ги е прехвърлил, преди да се срещне с войските на Сула. Никой не го попита наистина ли е по-добре да се срещне със Сула по пътя, вместо да го изчака под стените на града, а самият Марий, макар да бе пътувал десетки пъти из областта, нямаше набитото око на пълководец да запомни добре подробностите от терена.

На първия мост — над река Верег — Гай Марий остана последен да изчака легионите да минат и тогава му хрумна, че теренът около Сакриорт е по-удобен за водене на бой. Но така и не спря. На втория мост — над доста по-бързите води на потока Толер — той вече си даваше сметка, че води войските си към местност, където ще им е

много по-трудно да се разгърнат. Съгледвачите му съобщиха, че Сула е на петнайсетина километра надолу по пътя и вече подминава град Ферентин. Марий изведнъж изпадна в паника.

— Мисля, че ще е най-добре да се върнем при Сакрипорт — сподели той пред Ахенобарб. — В този насечен терен не мога да разгърна силите си така, както бих желал, а Сула ми е запречил пътя към равнините на Кампания. Ще го изчакаме пред Сакрипорт. Не мислиш ли, че така е по-добре?

— Щом казваш — отвърна му Ахенобарб, който добре си даваше сметка какво въздействие ще окаже върху новобранците подобна заповед за отстъпление, но предпочете да си замълчи. — Ще дам заповед: обратно към Сакрипорт!

— Бързо! — извика Марий, който усещаше как самоувереността го напуска с всеки следващ миг.

Ахенобарб го изгледа с известно недоумение, но пак не каза нищо. Ако Марий иска хората му да се изтощат от няколко километра, кой беше той да му възразява? Така или иначе щяха да загубят.

И така, осемте легиона бяха върнати обратно към Сакрипорт. Хилядите млади войници бяха смаяни, когато центурионите им ги караха не само да се връщат, но и да тичат! Младият Марий сам се зарази от всеобщото настроение и на свой ред хукна да обикаля редиците и да подвиква на легионерите да бързат, без да им обясни, че не става дума за отстъпление, а за маневра, с цел да заемат по-добри позиции. Резултатът бе, че когато най-после армията се върна на терена, който би им свършил работа, нито физическото, нито психическото им състояние позволяваха те да се възползват от него.

Подобно на всички знатни римляни и Марий беше учен на тактика и стратегия, но някак лекомислено се бе надявал геният на баща му да му се е предал по наследство. Пред вратите на Сакрипорт обаче, наобиколен от легати и военни трибуни, които чакаха заповеди, той не можа да измисли нищо, умът му престана да работи и той установи, че няма никакви военни познания.

— Ами — рече най-накрая той, — легионите да се разположат в карета от по осем редици и два легиона да застанат отзад за подкрепления.

Заповедите не бяха адекватни, но никой не се опита да му възрази. Уморените войници бяха оставени все така неосведомени

какво точно се случва край тях. Вместо да повдигне бойния им дух с реч, младият Марий се отдалечи в края на полето.

Сула застана на една височина между Толер и Сакри порт, огледа предпазливо подредените войски на противника и въздъхна. Вдигна рамене и заповяда на пет от легионите си с ветерани да се втурнат в атака под командването на Гней Корнелий Долабела и Публий Сервилий Вация. Двата най-добри легиона от армията на Сципион Азиаген остави в резерв под командването на Луций Манлий Торкват, докато той самият се върна на билото на хълма, придружен от конна дружина, която щеше да разнася заповедите му, ако се наложеше промяна в тактиката. До него стоеше не друг, а самият лидер на сената Луций Валерий Флак. Той най-сетне се беше решил и по време на най-жестоките февруарски студове бе напуснал Рим за лагера на Сула.

Щом видя приближаващите суданци, младият Марий донякъде се успокои, макар от предишния му оптимизъм да не бе останала и следа. Пое лично командването на лявото крило и се върна при войската, но без да знае какво точно да прави. Двете армии се срещнаха един-два часа след пладне и преди да е изтекъл и час селянчетата от Етрурия и Умбрия, които се бяха записали с такъв ентузиазъм в армията на Гай Марий Младши, вече бягаха по широкото поле край Сакрипорт. Ветераните на Сула лесно се справиха с тях. Накрая един от двата легиона, които Марий бе оставил в резерв, предпочете масово да дезертира на страната на Сервилий Вация, за да изгледа спокойно клането на доскорошните си другари.

Именно гледката на изменническия легион довърши младия Марий. В последния момент той си спомни, че недалеч на изток от Сакрипорт се намира непревземаемата крепост Пренесте, и заповяда бързо отстъпление към нея. Вече бе възвърнал самообладанието си и успя да изтегли лявото крило на армията си в сравнително добър ред. Офела, който командваше дясното крило на Сулановата армия, забеляза оттеглянето на врага и се нахвърли отгоре му със злост, на която дори началникът му се възхити. Войниците на Офела не даваха мира на противника и като хиени се нахвърляха над всеки изостанал от редицата. Гай Марий хвърли цялата си енергия да поддържа духа и да спаси колкото се може повече от младите си легионери. Но когато най-

сетне стигна стените на Пренесте и прибра войските си в града, от армията му бяха оцелели само седем хиляди души.

Войниците от центъра на Мариевата армия бяха изклани почти до крак, но дясното крило, командвано от Ахенобарб, успя да постигне примирие и бързо се оттегли в Норба. Тази стара крепост на волските, фанатично предана на Карбон, се намираше върху планинско възвишение на трийсетина километра югозападно от полесражението. Местното население с радост отвори вратите си за десетте хиляди войници на Ахенобарб. Но не и за самия Ахенобарб! Легатът пожела здраве и успех на войниците, които бе успял да спаси, и продължи пътя си към Тарацина, на морския бряг, откъдето хвана първия кораб за Африка — най-далечното място, до което можеше да стигне веднага.

Без да знае, че главният му легат е дезертирал, младият Марий се чувстваше добре в Пренесте. Сула трудно би го измъкнал от място като това; ако изобщо му беше по силите. Градът се намираше на около трийсет и пет километра от Рим и заемаше труднодостъпните височини на дял от Апенините. Стръмните склонове вече бяха защитили града не веднъж и дважд от чужди нападения, и то векове, преди Марий Младши да се озове зад стените му. Задната част на града беше абсолютно недостъпна, понеже оттам склонът бе изключително стръмен и противникът не би могъл да разгърне силите си. В същото време именно от тази си страна Пренесте можеше да поддържа връзка със света и да се снабдява с провизии. Вътре в крепостта имаше няколко естествени извора, а в големите изби под величественния храм на Фортуна Примигения, гордостта на Пренесте, бяха складирани огромни количества жито, зехтин и вино, както и други бавно развалящи се стоки като местното твърдо сирене или стафиди. От есента бяха останали дори ябълки и круши.

Въпреки че гражданите на Пренесте можеха да се похвалят с древен латински произход, а имаха основание да се гордеят, че говорят най-автентичния латински в Италия, градът никога не се беше съюзявал с Рим. През цялата Съюзническа война се беше сражавал на страната на италиейските народи и продължаваше да смята, че гражданството на Пренесте струва повече от това на Рим... В очите на местните жители Рим беше сборище на парвенюта. Ето защо те подкрепиха младия Марий: в очите на пренестяни той беше единственият защитник на Италия от кървавата мъст на римлянина

Сула, при това беше син на баща си, следователно заслужаваше добър прием. Като благодарност към своите домакини Марий организира войниците си и започна да снабдява града с фураж и храна по козите пътеки, които водеха през стръмния склон към близките села. Пренесте имаше да храни много гърла.

— До лятото Сула ще се принуди да свали обсадата и тогава ще можете да се оттеглите — беше казал главният управител на града на римския консул.

Но предположението му се оказа прибързано; само няколко дни след поражението при Сакрипорт Марий и жителите на Пренесте видяха с очите си как врагът опасва града в железен обръч — Гай Марий щеше да бъде принуден да се предаде. Планинските потоци, които се спускаха по склона към Рим, се вливаха в река Анио, докато другите следваха обратната страна на билото и се стичаха до река Толер. Пренесте бе на самия вододел. С бързина, която обсадените намираха за невероятна, Сула издигна стена и ров, който тръгна чак долу от Анио, прехвърли билото и продължи към бреговете на Толер. Когато строителните работи привършиха, единственият път за и от Пренесте оставаха козите пътеки по скалистия склон. Разбира се, при условие, че врагът не пазеше и тях.

Новината за разгрома при Сакрипорт достигна Рим още преди слънцето да е залязло след трагичните събития; затова пък се разпространи тайно и до малко хора. Гражданството щеше да почака за новината. Веднага щом се затвори на сигурно зад стените на Пренесте, Гай Марий набързо продиктува текста на писмо, което трябваше да прочете единствено градският претор Луций Юний Брут Дамазип. В него се казваше следното:

На юг от Рим всичко е изгубено. Нека се надяваме, че в Аримин Карбон ще успее да организира военните действия по начин, който да затрудни Сула, най-малкото заради численото превъзходство на Карбон. Войниците му са доста по-добре подготвени от моите. Липсата на опит и

физическа подготовка бяха причина легионите ми да не издържат дори и час срещу старите кучета на Сула.

Предлагам ти да подготвиш Рим за отбрана, макар толкова голям град, населен с толкова различно мислещи хора, да е труден за опазване. Ако мислиш, че гражданите ще откажат да се защитават, трябва да очакваш Сула след няколко дни. Между Пренесте и Рим вече няма никакви войски, които да му се изпречат. Дали той самият иска да превземе Рим, нямам представа. Надявам се да избере да подмине града, за да нападне Карбон. От това, което съм чувал баща ми да говори за Сула, той би желал да притисне Карбон като в клещи, използвайки Метел Пий като второ крило. Искан ми се да знам каква ще е следващата му стъпка, но няма как да разбере. Може би Сула ще сметне за прибързано да нахлуе в Рим още сега, но не виждам реално обяснение защо ще допуска такава грешка.

Аз може би ще остана дълго време в Пренесте, където бях посрещнат доста топло — тукашните изпитват голямо уважение към Гай Марий, затова няма да откажат помощ на сина му. Щом Сула потегли срещу Карбон, аз ще пробия обсадата и ще се притека на помощ на Рим. Може би ако лично се намирам в Рим, жителите биха били по-склонни да се защитават.

Струва ми се, че сега му е времето да се отървем веднъж завинаги от всички отровни змии — съмишлениците на Сула, които са се настанили в любимия ни град. Избий ги всички, Дамазип! Не позволявай на чувствата да разколебаят решимостта ти! Не трябва да оставим живи хората, които биха подкрепили Сула и биха направили защитата на града невъзможна. Ако отсечем главите на по-знатните сред враговете си, анонимните им поддръжници ще сведат своите в подчинение. Всеки, който чувства, че може да помогне на Карбон на бойното поле, да напуска Рим незабавно. Това включва теб самия, Дамазип.

Следват имената на няколко усойници, които биха служили добре на Сула. Изпуснал съм десетки, но ти ще помислиш вместо мен: върховният понтифекс, старият

Луций Домиций Ахенобарб, Карбон Арвина, Публий Антистий Вет...

Брут Дамазип се зае да изпълнява заповедта. По време на онази кратка, но добре подготвена кървава баня, която беше устроил старият Гай Марий навремето, върховният понтифекс Квинт Муций Сцевола беше нападнат и наръган с нож по причини, които никой не може да назове. Атенаторът (същият онзи Гай Флавий Фимбрия, който бе заминал заедно с Луций Валерий Флак, за да отнеме командването от Сула във войната срещу цар Митридат, и който бе убил Флак) не намери по-добро оправдание от това да се изхили и да заяви пред всички, че много добре знаели, че и Сцевола трябва да умре. Но Сцевола не умря, макар че раната му беше дълбока. Здрав като бик, върховният понтифекс се беше възстановил и само два месеца след инцидента се бе върнал към своите обществени задължения. Този път обаче Сцевола не може да се спаси. Макар да беше тъст на младия Марий, той беше заклан, докато бързаше да потърси закрила в храма на Веста. Никой нямаше причина да го подозира в предателство спрямо зет му.

Старият Луций Домиций Ахенобарб, бивш консул и брат на предишния върховен понтифекс, беше убит наред дома си. Беше убит и тъстът на Помпей Велики, който навярно се е радвал, заедно с кръвта на Публий Антистий не изцапа неговите ръце. Жената на Антистий, съкрушена от мъка, сама посегна на живота си. Докато Брут Дамазип реши, че е изпълнил добре задачата, поставена му от Марий, на рострата на Форумта стояха забучени на копия главите на поне тридесетина души, смятани за врагове на Карбон; мнозина от онези, които се наричаха неутрални (като Катул, Лепид или Хортензий), залостиха вратите на домовете си и не смееха да се покажат навън, да не би убийците на Дамазип да решат, че и те трябва да си отидат.

След като си свърши работата, Брут Дамазип веднага избяга от града, също както стори и другият претор, Гай Албий Каринат. И двамата се присъединиха към Карбон. Преторът, който отговаряше по монетосеченето, Квинт Антоний Балб, на свой ред напусна Рим, но

начело на цял легион; задачата му бе да дебаркира в Сардиния и да елиминира Луций Филип.

Най-странно се оказа обаче бягството на народния трибун Квинт Валерий Соран. Той беше ерудиран човек и се славеше като голям хуманист, затова му беше невъзможно да приеме хладнокръвното убийство на толкова много хора, за които дори нямаше доказателства, че са заемали страна в конфликта. Но как да изрази протеста си по начин, който да бъде разбран от цял Рим? Как можеше човек в неговото положение да разруши този проклет Рим? Квинт Валерий Соран бе стигнал до заключението, че за да оцелее светът, Рим трябва да бъде унищожен. След като мисли дълго над средствата за постигане на тази цел, той стигна до доста оригинално решение. Отиде на рострата, качи се и наобиколен от кървавите трофеи на Брут Дамазип, започна да крещи на висок глас тайното име на Рим:

— АМОР, АМОР!

Онези, които го чуха и разбраха за какво става дума, затиснаха ушите си с ръце и хукнаха да бягат. Защото тайното име на Рим не биваше никога да бъде произнасяно на глас! Иначе градът и всичко, свързано с него, щеше да се разруши за броени минути като след опустошително земетресение. Квинт Соран тъкмо на това се беше надявал, но след като назова тайното име на Рим пред птиците и хората на площада, реши да се спасява в Остия, учуден защо градът на седемте хълма така и не се беше разклатил из основи. От Остия отплава за Сицилия, за да се спасява от гнева на воюващите.

Практически лишен от управници, градът нито се разпадна, нито се събори. Хората си вършеха делата, както ги бяха вършили цял живот; лека-полека неутралните събраха смелост и се показаха на улицата. Рим чакаше да види какво ще стори Сула.

Сула влезе в Рим, но без излишен шум и без войска, която да го следва.

Нямаше кой знае колко сериозна пречка той да влез в града като свободен човек. Въпросът беше защо бе длъжен да го стори. За въпроси като този за консулския му империум — дали сам се лишаваше от него в мига, в който стъпваше в свещените предели на града или не, — малко се вълнуваше. Кой щеше да посмее да го обвини, в каквото и да е, кой щеше да му държи сметка за противозаконни действия, кой щеше да насочи божия гняв срещу него?

Ако Сула се връщаше в Рим, той идваше като господар и победител; разполагаше с достатъчно власт да поправи всички грешки, които се бяха обърнали против него. Затова спокойно премина помериума и се зае да съставя правителство.

Най-висшият магистрат, който беше останал в Рим, беше един от двамата братя Магии от Еклан. Имаше ранг на претор. Него Сула направи върховен управител на града, заедно с едилите Публий Фурий Красип и Марк Помпоний: Когато разбра за греха на трибуна Соран, Сула гневно се навъси, но накрая вдигна безпомощно рамене. Отрязаните глави, които стърчаха на рострата, не му направиха особено впечатление. Той просто нареди да бъдат свалени и погребани както подобава. Не произнасяше речи пред народа, не свикваше заседание на Сената. Без да прекара и двацет и четири часа в града, Сула си тръгна отново, за да се върне под стените на Пренесте. След себе си остави две дружини конница под командването на Торкват — за да помагат на магистратите да поддържат реда, обясни той.

Сула не направи опит да се срещне с Аврелия, която цял ден се чудеше дали ще бъде посетена. Когато научи, че си е заминал, постара се с нищо да не изрази изненадата си пред роднините, най-малко пред Цезар, който знаеше, че последната ѝ среща със Сула е била особена.

Легатът, който отговаряше за обсадата на Пренесте, бе изменникът Квинт Лукреций Офела. На него лично връчи заповедите си Сула:

— Искам малкият Марий да остане в Пренесте до смъртта си — беше наредил той на Офела. — Ще построиш стена десет метра висока от бреговете на Анио до бреговете на Толер. Стената ще се брани от двацетметрови кули, които ще се наредят през двеста метра. Между стената и града ще изкопаеш ров, шест метра дълбок и шест метра широк, ще набучиш на дъното му колове, остри и тесни като блатна тръстика. Когато свършиш със стената, ще сложиш пазачи на всяка пътечка, която води от Пренесте към Аденините. Никой да не влиза и излиза от града. Искам това нагло хлапе да разбере, че отсега нататък друг дом, освен Пренесте няма. Ще остане там, колкото му е писано да живее. — Сула кисело се усмихна. — Искам и жителите на Пренесте

да разберат, че младият Марий ще живее при тях до последния си ден. Нека глашатаите им го напомнят по шест пъти на ден. Едно е да подслониш красив младеж с голямо име, друго е да осъзнаеш, че красивият младеж с голямото име е донесъл със себе си само смърт и страдания.

Сула потегли на север към Вейи, като остави на Офела само два легиона. Но и те бяха достатъчни да си свършат работата. За тяхно улеснение местността се оказа богата на вулканичен туф — онази необикновена скала, която можеше да се реже с нож като сирене, но се втвърдяваше, щом бъдеше изложена на въздух. Благодарение на удобния материал стената изникна като огромна гъба след дъжд и всеки ден ровът пред стените на Пренесте се разширяваше. Изровената пръст се скупчи на втори вал, между него и стените на града остана голяма зона, лишена от всякаква растителност, която да служи за прикритие. По планинския склон зад града дърветата също бяха отсечени, а обсаждащите не позволяваха градът да се снабдява с храна и с фураж.

Офела знаеше как да се справя с подобни задачи. Тъй като го смятаха за несигурен съюзник, обсадата на Пренесте му даваше възможност да докаже противното. Самите войници също не бяха много сигурни: единият легион бяха изменниците, дезертирвали при Сакрипорт, другите бяха от бившата армия на Сципион Азиаген. Тяхната вярност също трябваше да бъде изпитана. Лека-полека огромният ров, който отделяше обсадения Пренесте от света, доказваше до каква степен Сула може да разчита на новите си легиони. Младежите работеха с ръчните си инструменти, понякога дори с голи ръце. Но бяха над десет хиляди чифта ръце, при това снабдени с качествени инструменти и под командването на опитни центуриони, които показваха на неопитните тайните на строителното изкуство. Да организира подобно начинание се оказа сравнително лесно за Офела, който притежаваше типично римското чувство за ред и методичност в работата.

Два месеца бяха достатъчни стената и ровът да бъдат завършени. Те бяха дълги повече от дванайсет километра и пресичаха на две места Лабиканския и Пренестинския път. Така отсечката между Тускул и Бола ставаше неизползваема. Римските конници и сенатори, чиито имения бяха станали недостъпни, с мрачни лица изчакваха обсадата да

бъде вдигната... и проклинаха младия Гай Марий. От друга страна, дребните собственици се радваха на купищата каменни блокове, използвани за строежа на стената. Когато градът се предаде и обсадата се вдигна, местните жители щяха да разполагат с материали за строеж.

Колкото до Сула, щом стигна във Вейи, даде два от петте легиона на Публий Сервилий Вация. Вация пое командването им и потегли за крайбрежието на Етрурия, докато Сула и Долабела Старши поведоха другите три по Касиевия път към град Клузий. Идваше месец май и Сула беше изключително доволен от напредъка на войските си. Ако Метел Пий и неговите единайсет легиона се справеха успешно със ситуацията, имаше възможност още тази есен Сула да се превърне в пълновластен господар на цяла Италия.

Но как всъщност се справяше Метел Пий със своята голяма армия? Сула знаеше малко за похода, но вярваше на този свой най-предан поддръжник. Беше любопитен да разбере ще успее ли Помпей Велики да се справи със своите задачи. Сула нарочно бе връчил командването на по-голямата част от армията си на Метел, оставяйки на Помпей петхилядната конница, която така или иначе не можеше да бъде използвана в планинските части на Централна Италия.

Метел Пий се бе насочил към Адриатическото крайбрежие начело на своите два легиона (под командването на легата му Варон Лукул), шестте легиона — дезертъори на Сципион Азиаген, трите легиона, които Помпей смяташе за свои, и петхилядната конница на Помпей.

Разбира се, Варон Сабинянина пътуваше заедно със своя приятел Помпей, за да се вслушва в оплакванията му и да ги записва.

— Трябва да подобря отношенията си с Крас — сподели Помпей пред него, докато яздеха към Пицена. — Метел Пий и Варон Лукул може да се каже, че ми допадат. Но Крас е голям темерут, а струва повече от всички останали. Трябва да го привлека на моя страна.

Варон беше яхнал малко жребче, та да гледа от ниското Помпей на неговия огромен бял „държавен кон“.

— Започвам да си мисля, че зимните месеци, прекарани в лагера на Сула, са те научили на нещо — отбеляза Варон. — Досега не съм те

чувал да искаш да спечелиш, когото и да било на своя страна... С изключение на Сула, естествено.

— Да, понаучих се — призна великодушно приятелят му. Красивите му бели зъби блеснаха в широка усмивка. — Хайде сега, Вароне! Знам, че скоро ще се превърна в най-ценния съюзник на Сула, но не ми е трудно да проумея, че той се нуждае и от други приятели. Макар че може би си прав. За пръв път се подчинявам на друг началник, освен на баща си. Мисля, че баща ми беше велик воин, но не го беше грижа за нищо, което се случва далеч от родните му земи. Сула е нещо различно.

— В какъв смисъл? — попита Варон.

— За повечето неща около себе си нехае... Включително за хората, които нарича свои легати или колеги, или каквото му хрумне според случая. Съмнявам се дори дали се вълнува от съдбата на Рим. Това, което тежи на душата му, не принадлежи на материалния свят. Пари, земи, дори политическа му кариера или общественото мнение това са все неща, които не го занимават особено. Не, Сула мисли за нещо друго.

— За какво? — попита пак Варон, смаян от самия факт, че самовлюбеният Помпей е забелязал нещо, което е убягнало от неговия поглед.

— Може би единствено за достойнството си — отговори Помпей.

Варон се замисли върху думите му. Може би приятелят му беше прав? Достойнството на римския гражданин и патриций! Това беше то, най-трудно осезаемата сред всички придобивки на римския благородник. Политическата тежест беше само дреха, мярка за влиянието му в обществото за способността му да въздейства на общественото мнение, на решенията в Сената и държавните институции.

Докато достойнството беше нещо друго. То беше изключително лично, дори интимно, но се отнасяше до всички страни на нечий обществен живот. И беше толкова трудно да се определи какво точно представлява. Оттам, разбира се, идваше и коренът на думата „дигнитас“... „Дигнитас“ означаваше най-напред способността на човек да прави впечатление на околните... А може би означаваше и слава? Достойнството събираше в себе си всичко, което правеше

човека отделна личност и обществен водач. То включваше едновременно гордостта, почитеността, интелекта, делата, способностите, знанията, положението в обществото, мъжките му качества. Достойнството надживяваше човека, това беше единственият начин смъртният да победи смъртта. Да, това беше най-доброто обяснение. Достойнството представляваше триумфът на човек над тленната му физическа обвивка. Ако наистина нещо имаше стойност за Сула, това беше неговото достойнство. Беше се зарекъл, че ще победи Митридат. Беше се зарекъл, че ще се върне в Италия и ще получи възмездие. Беше се зарекъл да възстанови републиката в нейната традиционна форма. И след като веднъж се бе зарекъл, щеше да изпълни обещанието си. Не успееше ли, щеше да накърни собственото си достойнство; останеше ли той човек извън закона, продължеше ли римското гражданство да го третира с презрение и пренебрежение, Сула щеше да изгуби своето достойнство завинаги. Затова той се мъчеше да държи на думата си. Щеше да бъде доволен едва тогава, когато всяко дадено обещание се окажеше изпълнено. Дотогава Сула нямаше право на почивка.

— С тези думи — отбеляза Варон — ти направи на Сула най-големия комплимент, който един римлянин може да получи.

Сините очи на Помпей го изгледаха с недоумение.

— Как така?

— Искам да кажа — обясни търпеливо приятелят му, — че ми доказва защо Сула не може да изгуби. Той се сражава за нещо, което Карбон е неспособен дори да възприеме.

— О, да! — съгласи се Помпей.

Бяха приближили река Езис, в самото сърце на Помпеевата родина. Горделивият младеж от миналата година не беше изчезнал напълно, но се беше променил; Помпей беше пораснал. Подаръкът, който Сула му бе направил с конницата, го накара да се интересува от една нова страна на военното дело, която досега беше подминавал. Разбира се, това се дължеше на римското му съзнание. Римляните все още вярваха в пехотата и в известна степен бяха свикнали да смятат конницата по-скоро за украшение, отколкото за полезна част от армията. С други думи, предпочитаха да се оправят без нея. Варон например беше убеден, че римляните нямаше да създадат своя конница, ако нямаха враговете им.

Преди много време, когато Рим се управляваше от царете и после, в най-ранните години на републиката, конницата представляваше военният елит на града, предната редица на римската армия. Именно покрай конницата се бе създадо конническото съсловие — Ордо Еквестер, както го бе наричал Гай Семпроний Гракх. Конете били изключително скъпи, твърде скъпи, за да си ги позволи човек. Оттам се създаде държавната конница, с други думи, конница, поддържана за сметка на държавата.

Лека-полека с годините римската конница бе изчезнала от бойното поле, за да се запази само като термин от обществено-икономическите отношения. Конникът, независимо дали живее от поземленото си владение или от предприемачество, членуваше в Първата имуществена класа, сиреч сред най-богатите. Но за спомен от онези славни времена, когато бе съставлявал ударната сила римската армия, държавата и до ден-днешен се грижеше всеки от хиляда и осемстотинте най-видни конници да притежава своя „държавен“ кон.

Варон си даде сметка, че е забравил основната си мисъл. А тя беше: Помпей и неговият интерес към конницата. Конницата вече не се попълваше от римляни. Петте хиляди души, които Сула бе предал под командването на Помпей, бяха дошли с него от Гърция, следователно не бяха и гали. Конницата на Сула беше предимно тракийска смесена с неколкостотин галати, сиреч пак гали по произход, но от онези, които век и половина по-рано се бяха настанили в Мала Азия. И траките, и галатите бяха добри войници, при това достатъчно предани за хора, които не знаят що е римско гражданство. В римската армия заемаха положение на съюзници и след дългите години на служба в полза на римския си началник някои от тях може би щяха да бъдат възнаградени с граждански права и с парче земя в Италия.

През целия път от Теан Сидицин Помпей се бе занимавал с тези странни люде, носещи дълги кожени гащи и кожени брони, въоръжени с малки кръгли щитове, дълги копия и дълги мечове — далеч по-удобни от късите остриета на римските пехотинци. Ако не друго, Помпей показваше способност да разсъждава, успокояваше се Варон, докато приближаваха бреговете на Езис. Започваше да установява предимствата на конницата и да обмисля къде да я използва. Правеше планове, чудеше се дали с нещо не могат да се подобрят екипировката и военното им обучение. Конниците бяха организирани в няколко

полка от по петстотин души. Всеки от тези полкове се разделяше на десет дружини от по петдесет души, които си имаха свой началници. Единственият римлянин, който можеше да им заповядва, бе върховният началник на конницата. В този случай това беше Помпей. Той беше като замаян от запознанството с новите си подчинени и смяташе да докаже, че и един римлянин може да използва правилно техните възможности. Варон си обясняваше тази нова страст на Помпей към конницата с неговия далечен галски произход.

Колко странно! Ето ги пак на същата река Езис, пред същия стар лагер на Помпей. Бяха се върнали там, откъдето всичко започна, сякаш хилядите километри, които бяха изминали, се бяха оказали безсмислени. Една дълга разходка, за да се запознаят с някакъв беззъб и оплешивял старец, разнообразена с не особено вълнуващи сражения.

— Чудя се — обади се Варон — дали хората ни се питат за какво изобщо е цялата тази война?

Помпей примигна от изненада.

— Какъв странен въпрос! Защо им е да се питат, за каквото и да е? Нали офицерите са затова. Нали аз съм за това, за да си задавам въпроси и да им търся отговори. Те просто трябва да вършат каквото им се заповядва.

Помпей чак се възмути на революционната мисъл на приятеля си, който бе способен да предположи, че войниците на пиценския касапин са способни да разсъждават.

Но Варон не се предаде лесно.

— Хайде сега, Велики! И те са хора — в това отношение не се различават особено от нас. И като хора им е дадена способността да мислят. Дори много от тях да не могат да четат, едно е да изпълняваш заповедите на офицера, друго е да не се питаеш за какво става дума.

— Не мога да направя разликата — призна си Помпей.

— Велики, става дума за често срещан феномен, който наричаме човешко любопитство! В природата на човека е да си задава въпроси за причината на това и онова! Дори един редови легионер от Пицена, който никога не е стъпвал в Рим и не може да направи разлика между Рим и Италия, е склонен да си задава въпроси. Ние тръгнахме от тук и стигнахме Теан, тръгнахме от Теан и се върнахме тук, до стария ни лагер. Не мислиш ли, че сред войниците може да има и такива, които

да се чудят защо изобщо трябваше да бием път до Теан, за да се върнем по домовете си една година по-късно?

— О, те това го знаят! — отвърна му нетърпеливо Помпей. — Освен това говориш за войници — ветерани. Ако поучавах по хиляда сестерции на всеки извървян километър през последните десет години, всеки от тях би имал пари да си вдигне къща на Палатина и да си гледа екзотични рибки в аквариум. Колко си оригинален, Вароне? Всеки път ще ме смаеш с нещо... Как може да те занимават подобни мисли изобщо! — Помпей пришпори държавния си кон и пое в галоп по последния склон. Изведнъж избухна в смях и размаха ръце из въздуха. Вятърът донесе думите му: — Който е последен, е глупак!

„Дете! — каза си Варон наум. — Какво правя аз тук? От каква полза бих могъл да бъда? Та това всичко е само игра, величествена и прекрасна игра.“

Може би наистина беше игра, но късно същата вечер Метел Пий свика на съвещание тримата си легати, както и Варон, който придружаваше Помпей навсякъде. Всички бяха силно развълнувани от пристигналите вестии.

— Карбон се намира съвсем наблизко — съобщи Прасчо. После се поправи. — Така де, не точно Карбон, но Каринат. А Цензорин всеки момент може да го настигне. По всяка вероятност Карбон е решил, че осем легиона са достатъчни да ни спре, но след това е разбрал с какви сили разполагаме и е пратил Цензорин с още четири легиона. Ще стигнат Езис преди нас и ще се наложи да се бием с тях на реката.

— А къде е самият Карбон? — попита Марк Крас.

— Стои си в Аримин. Предполагам, че чака да разбере плановете на Сула.

— И какво ще успее да направи малкият Марий — допълни Помпей.

— Именно — съгласи се Прасчо и повдигна вежди. — И все пак нас това не бива да ни занимава особено. Работата ни е здравата да ужим Карбон. Помпей, тук ти ще ни дадеш мнението си: как е по-добре, да оставим Каринат да прекоси реката, или да го задържим на отсрещния бряг?

— Няма голямо значение — отвърна му спокойно Помпей. — Бреговете си приличат. Има достатъчно място да се разгърнем, разполагаме с прикритието на дърветата, земята е равна и е удобна за генерално сражение. Стига да успеем да го предизвикаме — допълни той с усмивка. — Но решението зависи от теб, Пий. Аз съм само твой легат.

Е, щом целта ни е да стигнем Аримин, по-добре ще е да се прехвърлим ние на отсрещния бряг — каза Метел Пий, без да се засяга от последните думи. — Ако принудим Каринат да отстъпи, ще можем да го преследваме, без да налага да газим във водата. Доколкото разбрах от разузнавачите, конницата ни силно превъзхожда неговата. Ако си пран и теренът наистина го позволява, бих желал да прекосиш реката преди останалите и да застанеш между нашата пехота и врага. Тогава аз ще прехвърля легионите на отсрещния бряг, ти ще изтеглиш конницата встрани и ние ще нападнем. Нямаме голям избор. И все пак,

ако ти успееш да заобиколиш врага в гръб, докато Каринат и Цензорин се занимават с нас, лесно ще се справим.

Никой не възрази на така предложената стратегия, което беше достатъчно доказателство, че Метел Пий притежава известни способности на пълководец. Когато бе предложено Варон Лукул да командва трите легиона на Помпей, за да може самият Помпей да стои начело на конницата, той се съгласи без възражения.

— Аз ще командвам центъра — заключи Метел Пий. — Крас ще е на дясното крило, Варон Лукул — на лявото.

Денят беше хубав, почвата беше сравнително суха и нещата се развиха до голяма степен, както Метел ги беше предвидил. Помпей успя с лекота да задържи броя, и фронталната атака на Метел Пий доказа предимството, което добре обучените войници даваха на всеки пълководец. Въпреки че войниците на Сципион бяха все още недостатъчно подготвени, Варон Лукул и Крас поведоха петте легиона ветерани и тяхната самоувереност се предаде и на Сципионовите младоци. Каринат и Цензорин не разполагаха с толкова опитни части и отстъпиха, без да оставят време на Метел Пий да се разгърне докрай. Сблъсъкът можеше да се превърне в истинско клане, ако докато Помпей се опитваше да заобиколи противника с конницата си, на бойното поле не се бе появил самият Карбон. Консултът бе довел със себе си нови шест легиона, както и трихилядна конница, която пресече навреме пътя на Помпеевите траки.

Каринат и Цензорин успяха да се оттеглят, без да дадат повече от три-четири хиляди души убити, след което направиха лагер в съседство с този на Карбон. Метел Пий и хората му трябваше да спрат настъплението си.

— Ще се върнем в стария си лагер южно от реката — реши Метел Пий и скръцна със зъби. — По-добре да си мислят, че ни е страх да напреднем. Освен това в наша полза е да се държим на по-голямо разстояние.

Въпреки голямото разочарование в края на деня въодушевлението отново бе завладяло висшия щаб, който се събра на ново съвещание в палатката на военачалника. Масата на Метел Пий бе покрита с карти.

— Та така — рече Пий и се надвеси над масата. — Искам и вие да погледнете, за да предложите как да нападнем в гръб Карбон.

Всички се скупчиха около масата, а Варон Лукул вдигна свещника високо над главите им, за да виждат по-добре пергаментовите свитъци. Най-горната карта описваше адриатическото крайбрежие между Анкона и Равена, заедно с вътрешността на сушата чак отвъд централното било на Апенините.

— Ето, ние сме тук — посочи Прасчо една точка на юг от река Езис. — Следващата по-голяма река е Метавър, където бродът е доста коварен. Оттук на север все е галската земя, а в нейния северен край се намира Аримин. По средата има няколко реки, но те не са трудни за преминаване. Докато не стигнем тази тук, между Аримин и Равена, виждате ли я? Рубикон, естествената граница между Италия и Циспаданска Галия. — Всяка една от споменатите точки бе отбелязана. Прасчо беше методичен човек. — Очевидно е защо Карбон използва като база Аримин. По Емилиевия път веднага се прехвърля в Италийска Галия. По Сапиевия път стига Касиевия при Ареций и оттам през долината по горното течение на Тибър може да заплашва пряко Рим. По Фламиниевия път може да излезе при Рим и от тази страна, а по адриатическия бряг може да нахлуе в Пицена и ако трябва, през Апулия и Самний — в Кампания.

— Тогава се налага да го изтласкаме оттам — изрече Крас това, което всички мислеха. — Не е невъзможно.

— Да, но има един голям проблем — намръщи се Метел Пий. — Изглежда, Карбон вече не разчита единствено на Аримин. Постъпил е доста предвидливо, като е пратил осем легиона под командването на Гай Норбан във Фор Корнелий, ето, нагоре по Емилиевия път, виждате ли? Недалеч от Фавенция. Градът не е далеч от Аримин, шейсет километра може би.

— Което означава, че ако се наложи, осемте легиона могат да се върнат само за един ден — каза Помпей.

— Да. Или да бъдат прехвърлени за два-три дни до Ареций на юг или до Плаценция на северозапад — пресметна Варон Лукул. — В момента самият Карбон стои на отсрещния бряг на Езис заедно с Каринат и Цензорин, осемнайсет легиона и три хиляди души конница. Още осем легиона чакат заедно с Гай Норбан във Фан Корнелий, докато последните четири легиона заедно с няколко хиляди души конница пазят Аримин.

— Следователно трябва да изготвим обща стратегия — заключи Метел Пий.

— Общата стратегия е лесна — каза Крас, който вече пресмяташе възможностите. — Трябва да попречим на Карбон да се обедини с Норбан, да откъснем Карбон от Каринат и Цензорин и Каринат от Цензорин.

— Един от нас, може би аз, ще трябва да вземе пет легиона, да ги прекара от обратната страна на Аримин, да откъсне Норбан от базата на Карбон и да заплаши цяла Италийска Галия. Няма да е никак лесно — намръщи се отново Метел Пий.

— Напротив, лесно е — възрази Помпей. — Ето, погледни, това тук е Анкона, второто най-голямо пристанище на Адриатика. По това време на годината е пълно с кораби, които чакат западния вятър, за да отплават на изток. Ако успееш да стигнеш с петте легиона до Анкона, Пий, ще ги натовариш на корабите и ще стигнеш до Равена по море. Пътуването е леко, няма да ти се налага да се отдалечаваш от брега, по това време на годината буря няма да те застигне. Разстоянието е някакви си сто и петдесет километра, ще са ти нужни осем-девет дни дори да се наложи да гребете. Ако имате попътен вятър, ще стигнете Равена за не повече от четири дни. — Помпей сложи пръст на картата. — Оттам се придвижвате до Фавенция и окончателно откъсвате Норбан от Аримин.

— Ще трябва всичко това да стане в пълна тайна — погледна го със светнали очи Прасчо. — Да, Помпей, номерът ще мине! Те няма и да предположат, че ще местим войски към Анкона. Съгледвачите, им ще следят само кога ще преминем повторно Езис. Помпей, Крас, вие двамата оставате в лагера и давате вид, че войската ви е с пет легиона по-голяма, отколкото е в действителност. В това време ние с Варон Лукул се прехвърляме в Анкона. Щом отплаваме, вие влизате в действие. Ще нападнете Каринат и ще се престорите, че готвите мощна офанзива. Ако ви е по силите, обсадете лагера им с Цензорин. Карбон ще им помогне, но само в началото. Щом научи, че сме дебаркирали в Равена, ще се притече на помощ на Норбан. Разбира се, може да предпочете той да остане тук и да прати на помощ на Норбан Каринат и Цензорин, но не мисля. Карбон трябва да стои в центъра, за да има връзка с всички едновременно.

— Ох, ще има да се забавляваме! — възкликна радостен Помпей.

Марк Теренций Варон седеше в ъгъла и си водеше записки.

Стратегията се оказа сполучлива. Докато Метел Пий и Варон Лукул се измъкваха с петте легиона към Анкона, останалите шест заедно с кавалерията се правеха на единайсет. Най-накрая Помпей и Крас прекосиха повторно реката, без да срещнат съпротива; изглежда, Карбон бе избрал да ги привлече по-близо до Аримин, за да се сражава на познат терен.

Помпей водеше войската начело на конницата, без да изпуска от очи ариергарда на Карбон — неговата собствена конница, командвана от Цензорин. Помпей постоянно притесняваше противника с ненадейни атаки. Подобна тактика успя да изнерви нетърпеливия Цензорин; близо до град Сена Галика той посрещна врага и започна истинско сражение, което Помпей спечели — за пръв път младият пълководец се проявяваше и като командир на конница — Цензорин се прибра зад стените на Сена Галика заедно с конницата и пехотата си... Но не за дълго. Помпей се възползва от слабите крепостни съоръжения и се хвърли в мощен щурм.

Тогава Цензорин взе правилното решение: жертва конницата си и начело на осемте си легиона пехота се измъкна през задната врата на града, за да излезе навреме на Фламиниевия път.

Някъде по това време Карбон научи за неочакваното окопаване на Прасчо и армията му във Фавенция; пътят на Норбан до Аримин беше откъснат. Карбон се насочи към Фавенция, оставяйки Каринат да пази гърба му с осем легиона. Цензорин, каза си консултът, трябваше сам да се оправя.

Но тогава се появи Брут Дамазип, който бързаше да го уведоми, че армията на младия Марий е била разгромена при Сакрипорт. Сула бил поел на север по Касиевия път към Италийска Галия и вече бил достигнал Ареций. Силите му обаче не надхвърляли три легиона. Карбон веднага промени плановете си. Имаше само един изход от създалата се ситуация: Норбан сам да брани Галия от легионите на Метел Пий, докато Карбон и легатите му се опитват да спрат Сула при Ареций — относително лека задача при условие, че врагът разполагаше само с три легиона.

Помпей и Крас научиха новината за победата на Сула над Марий почти едновременно с Карбон и я посрещнаха с нескрита радост. Потеглиха в западна посока по дирите на Каринат и Цензорин, които водеха своите шестнайсет легиона към Ареций, където ги чакаше Карбон. Двете армии се гонеха с бясна скорост по пътищата на Италия. При това конницата се оказваше безполезна, установи Помпей, защото трябваше да се прекосяват планините. Помпей и Крас пратиха конницата обратно в лагера на река Езис и младежът си възвърна командването над бащините си ветерани. Крас, за радост на пиценеца, нямаше нищо против да следва нарежданията му, поне доколкото планове на Помпей съвпадаха с тайните замисли, които той кроеше.

Отново опитът на старите войници се оказа решаващ. Помпей и Крас застигнаха легионите на Цензорин по един от страничните планински пътища в отсечката между Фулгин и Сполещий, където дори не им се наложи да се бият. Изтощени, изгладнели, но най-вече изплашени до смърт легионите на Цензорин се разпаднаха. Той успя да запази три от осемте си легиона — онези войници, които сметна за свой дълг да запази на всяка цена. С тях сви встрани от пътя и прекоси напъряно планината, за да се присъедини възможно най-скоро към армията на Карбон при Ареций. Останалите пет легиона до такава степен се бяха разпръснали и омесили, че никой не би могъл да ги разпредели в нови центурии и кохорти.

Три дни по-късно Помпей и Крас завариха Каринат под стените на големия и добре укрепен град Сполещий и там започна сражение. Каринат не се оказа на висота и предпочете да се скрие с три от своите осем легиона в града, докато други три легиона избягаха в близкия Тудер, а последните два изчезнаха.

— Чудесно! — възтържествува Помпей пред Варон. — Ето как ще се сбогуваме с добрия стар Крас!

Сториха го, като намекнаха на Крас, че ще е най-добре да обсади Тудер, докато самият Помпей се погрижи за легионите на Каринат. Крас с радост се насочи към Тудер, доволен, че най-сетне има възможност сам да командва. А Помпей се настани под стените на Сполещий, щастлив, че ще обере лаврите, след като победи самия пълководец Гай Албий Каринат. Каринат обаче се оказа по-хитър, отколкото бе предполагал. Още същата нощ, използвайки разразилата

се буря, той се измъкна през задната порта на Сполеций и с трите си оцелели легиона се изтегли при Карбон.

Помпей възприе отстъплението на Каринат като лична обида. Варон с удивление стана свидетел на какво е способен един Помпей, щом събитията не се развият според очакванията му: то не бяха крясъци, не бяха сълзи, не беше скубане на коси и удряне с юмрук по масата. Най-накрая, след като младият пълководец изпотроши офицерската си покъщнина, гневът го напусна внезапно, както се бе появила нощната буря.

— Отиваме при Сула в Клузий — заяви тържествено той. — Хайде, Вароне, размърдай се! Няма време!

Варон поклати глава и се разбърза.

Беше началото на юни, когато Помпей и легионите му бяха посрещнати в лагера на Сула на бреговете на река Кланис. За своя изненада завари началника си доста унил и обезсърчен. Нещата не се бяха развили много добре, след като Карбон го беше пресрещнал по пътя от Ареций. Врагът за малко да спечели сражението, което бе започнало съвсем непредвидено за Сула. Ако не се беше окопитил навреме, за да отстъпи, може би щеше да изгуби цялата си армия.

— Но няма значение — махна с ръка той, видимо доволен от идването на Помпей. — Щом ти си тук, Помпей, и щом Крас се намира наблизо, нищо не е изгубено. Тримата ще се справим с Карбон.

— Как е Метел Пий? — попита Помпей, недоволен, че Сула не прави голяма разлика между него и Крас.

— Цяла Италийска Галия е наша. Успял е да предизвика Норбан да започнат сражение при Фавенция, докато Варон Лукул — наложило се е да търси прикритие чак в Плаценция — се е разправял с Луций Квинткций и Публий Албинован при Фиденция. Всичко се е развило добре, врагът е или унищожен, или разпръснат.

— А какво е станало със самия Норбан?

Сула вдигна рамене; съдбата на вражите пълководци не го интересуваше, щом като вече ги е победил на бойното поле. Норбан не му беше сторил нищо лично.

— Предполагам, че е отишъл в Аримин — отговори той и започна да се разпорежда как да бъдат настанени войниците на

Помпей.

Както можеше и да се очаква, Крас пристигна още на другия ден начело на три легиона. Мълвата говореше, че след като превзел Тудер, той се натъкнал на голямо съкровище, но го запазил за себе си, вместо да го раздели между войниците.

— Истина ли е? — попита Сула. Гънките на сбръчканото му лице сякаш станаха по-дълбоки, а беззъбата му уста нервно засмука старческите устни.

Но нито едно мускулче по невинното, леко тъповато лице на Крас не помръдна. Само очите му широко се отвориха.

— Не.

— Сигурен ли си?

— В цял Тудер имаше само няколко стари вещици. Дори не съм ги погледнал.

Сула го изгледа с подозрение, без да знае Крас подиграва ли му се или само така му се струва.

— Ти си не само хитър човек, Марк Крас, но и доста потаен — рече той най-накрая. — Ще приема думите ти за истина заради високото ти положение и доброто име на роднините ти. Но нека те предупредя! Ако някой ден узная, че си се обогатил за сметка на държавата, и то против моите цели и желания, ще се лиша завинаги от услугите ти.

— Тъй вярно — съгласи се Крас, кимна за довиждане и си тръгна.

Свидетел на разговора им беше Публий Сервилий Вация, който тъжно се усмихна на Сула.

— Човек като този трудно си намира приятели.

— Защото той самият не си търси такива — съгласи се Сула и го прегърна през раменете. — Ама не си ли късметлия, Вация?

— Защо?

— Защото те харесвам. Ти си добър човек: никога не превишаваш властта си, никога не ме караш да ти се карам. Каквото поискам от теб, вършиш го. — Той широко се прозя и в очите му се появиха сълзи. — Ожаднях. Чаша вино, ето от какво имам нужда!

Вация беше строен и привлекателен мъж, нито твърде мургав, нито твърде светлокож. Не принадлежеше към патрициите Сервилий, но родът му беше достатъчно стар, та можеше с гордост да говори за

него. Освен това майка му беше Цецилия Метела, дъщеря на Метел Македоник — което означаваше, че Вация е роднина с всички видни римляни. Дори със Сула, който беше женен за дъщерята на Метел Далматик. Затова се радваше на благоразположението на своя началник и след като на свой ред го прегърна, го поведе към палатката. Сула си бе пийнал и крачката му не беше съвсем сигурна.

— Какво ще правим с всички тези хора, щом Рим стане мой? — попита Сула, докато Вация му помагаше да си налее чаша сухо вино. Легатът му на свой ред си наля, само че от съседната кана, при това добави доста вода.

— Кои всички? Имаш предвид Крас?

— Да, Крас. И Помпей Велики. Дума да няма, Вация... „Велики“. На неговите години!

Вация се усмихна и седна на сгъваемия стол.

— Е, той ако е млад, аз пък съм стар. Трябваше още преди шест години да стана консул. Предполагам, че никога няма да успея.

— Ако победя, ще бъдеш консул. Нямах причина да се съмняваш. Аз съм зъл за враговете си, Вация, но съм добър с приятелите си.

— Знаем, Луций Корнелий — съгласи се с нежния си глас Вация.

— И така, какво да правя с тях? — повтори въпроса си Сула.

— Разбирам защо Помпей те притеснява. Не мога да си представя как той ще стои със скръстени ръце, щом войната свърши. Ще ти е трудно да го убедиш, че възрастта му не позволява да заема каква да е длъжност.

Сула се засмя.

— Той не се стреми към длъжности! Той мечтае за бойна слава. Аз ще се опитам да му я осигуря, това може би няма да е трудно. — Сула подаде празната си чаша да бъде напълнена повторно. — Но Крас? Какво да правя с Крас?

— О, той сам ще се погрижи за себе си — увери го Вация, докато наливаше. — В едно съм сигурен, ще натрупа пари. След смъртта на баща си и на брат си Луций той трябваше да се радва на голямо наследство. Вместо това го издържа богатата му жена. Лициний Красите притежаваха поне триста таланта. Разбира се, бяха конфискувани до последната сестерция. Можеше ли Цина да забрави

за тях? А бедният Крас не се радва на авторитета на един Катул например.

Сула недоволено изсумтя.

— Бедният Крас, ама че го каза! Сигурен съм, че наистина е задигнал златото от Тудер.

— Най-вероятно. — Вация не се засегна от реакцията му. — И все пак не му е сега времето да го притесняваш. Имаш нужда от него! И той добре го знае. Положението е доста напрегнато.

Карбон веднага научи за присъединяването на Помпеевите и Красовите легиони в подкрепа на Сула. Пред легатите си той запази спокойствие и не спомена нищо за отстъпления. Войската му продължаваше да превъзхожда по численост силите на Сула, което беше достатъчна причина врагът да си стои в лагера и да не бърза да предизвика сражение. И докато Карбон чакаше събитията сами да се наредят, за да знае какво да прави, пристигнаха тъжни вести от Италийска Галия, където Норбан и легатите Квинкций и Албинован били разгромени, а Метел Пий и Варон Лукул вече държали цялата провинция. Скоро от Галия дойде втора новина, не толкова трагична на пръв поглед, но още по-съкрушителна за обезкуражения Карбон: Публий Албинован Луканеца примамил Гай Норбан и останалите легати на съвещание в Аримин и ги заклал всички, с изключение на самия Норбан, който бил предаден на Метел Пий в замяна на политическата си реабилитация. Норбан доброволно пожелал да замине на заточение и му било позволено да отплава на изток. Единствен от висшето командване в Италийска Галия оцелял Луций Квинкций, който вече бил заловен и държан под стража от Варон Лукул.

Сякаш тъмен облак надвисна над лагера на Карбон и неспокойният Цензорин започна да крачи напред-назад, недоволен от бездействието. Но Сула отказваше да даде генерално сражение. Все по-отчаян, Карбон заповяда на Цензорин да вземе осем легиона и да се притече на помощ на Пренесте и обсадения Марий. Десет дни покъсно Цензорин се върна с празни ръце. Било невъзможно Марий да бъде освободен — крепостният вал на Офела бил непревземаем. Карбон прати втора експедиция, но единственото, което постигна, бе

да изгуби две хиляди души, попаднали в засадата на Сула. Накрая Брут Дамазип за трети път се опита да помогне, като прехвърли планините и потърси надеждна пътека до обсадения град, но и неговото начинание пропадна. Той огледа местността, изостави всяка надежда да се свърже с Пренесте и се прибра при Карбон в Клузий.

Дори новината, че парализираният водач на самнитите Гай Папий Мутил е събрал четиридесетхилядна войска в Езерния и се кани с тях да премахне обсадата на Пренесте не можа да повдигне духа на Карбон; отчаянието му се усилваше с всеки изминат ден. Не се разведри дори когато Мутил му прати второ писмо, с което съобщаваше, че разполага не с четиридесет, а със седемдесет хиляди войници, тъй като щели да подкрепят луканите начело с Марк Лампоний и жителите на Капуа, където се бил появил някой си Тиберий Гута.

Карбон вече имаше вяра на един-единствен човек — Марк Юний Брут Старши, неговия проквестор. И така, когато юни свърши и започна квинктил, а той още не бе измислил как да постъпи, Карбон отиде да си изплаче мъката пред стария Брут.

— Ако Албинован е способен да убие хората, с които е делил трапезата си в продължение на месеци, откъде мога да съм сигурен, че някой от моите легати няма да посегне на мен? — питаше се той.

Двамата се разхождаха по петкилометровата централна алея на лагера, достатъчно далеч от войнишките палатки, за да не бъдат подслушвани.

Старецът примигна на силното слънце, но посинелите му устни не дадоха веднага отговор; вместо това проквесторът премисли добре въпроса и накрая трезво отсъди:

— Мисля, че наистина не можеш да си сигурен, Гней Папирий.

Карбон тежко въздъхна и потръпна от страх.

— Тогава какво да правя, Марк Юний?

— Сега-засега нищо. Но мисля, че е време да се откажеш от цялата тази обречена кауза, преди офицерите ти да помислят да се саморазправят с теб.

— Да се откажа?

— Да, да се откажеш — повтори Брут.

— Но те няма да ме пуснат току-така! — възкликна Карбон, който вече видимо трепереше.

— Може би. Но никой не е длъжен да ги предупреждава. Ще започна отсега с приготовленията, а ти се прави, че единственото, което те интересува, са действията на самнитската армия. — Старият Брут сложи ръка върху рамото му и го потупа. — Не се отчайвай. Всичко ще се навреди.

Към средата на квинктил старият Брут вече бе свършил с подготовката. Посред нощ двамата с Карбон се измъкнаха от лагера без много багаж и без прислуга. Бяха взели само едно муле, за да го натоварят с кюлчета злато скрити между други с олово, както и една достатъчно прилична кесия денарии за пътни разходи. С вид на изморени търговци те се насочиха към крайбрежието на Етрурия, където взеха кораб от пристанището Теламон и отплаваха за Африка. Никой не им задаваше въпроси, никой не се интересува какво носи мулето в обемистите торби. Съдбата, каза си Карбон, докато капитанът на кораба вдигаше котва, най-последно му се беше усмихнала!

Тъй като беше парализиран от кръста надолу, Гай Папий Мутил не можеше лично да води армията си от самнити, лукани и капуанци, но въпреки това придружи сънародниците си от учебния им лагер край Езерния до Теан Сидицин, където ги чакаха изоставените лагери на Сула и Сципион Азиаген, а Мутил притежаваше собствена къща.

Той винаги бе предпочитал Езерния и Бовиан, но жена му Бастия държеше да живее в Теан, защото беше родом от областта. Това, че Мутил никога не се бе възпротивил на волята ѝ, се дължеше на собствения му недъг, който обезсмисляше съвместния им живот. Той не беше пълноценен съпруг и ако жена му поглеждаше към чужди мъже, по-добре беше да го върши далеч от очите му. Така или иначе не бе чул за никакви големи скандали, което означаваше, че Бастия е възприела ролята на почтена съпруга и не желае да злоупотребява с физическата непълноценност на Мутил или успява да запази в тайна изневерите си. Но когато Мутил пристигна в дома си в Теан, с известна изненада установи, че очаква с нетърпение срещата с жена си.

— Не те очаквах — посрещна го без видима изненада Бастия.

— Как ще ме очакваш, след като не съм ти писал? — отвърна той. — Изглеждаш добре.

— Защото се чувствам добре.

— Като изключим постоянните ми проблеми, и аз няма от какво да се оплача — рече Мутил, усещайки, че нещата са се променили; Баствия се държеше твърде резервирано, твърде любезно...

— Кой вятър те е довел в Теан? — попита тя.

— Армията ми се е разположена край града. Ще воюваме срещу Сула. Или поне войниците ще воюват, а аз ще остана тук при теб.

— За колко време? — попита мило тя.

— Докато всичко свърши.

— Разбирам.

Баствия се облегна на стола си. Беше прекрасна жена, на около трийсет години, но вече в погледа ѝ не се четеше и искрица от някогашното изгарящо желание.

— Как да се погрижа за твоето удобство? Нуждаеш ли се от нещо специално?

— Имам си личен прислужник. Той знае какво да прави.

Баствия се намести на стола, така че да покаже още по-добре скъпата дреха и прекрасното си тяло под нея. Продължаваше да се взира в мъжа си с големите си черни очи, които ѝ бяха спечелили Омировия комплимент Дамата с волските очи.

— Само ти ли ще вечеряш у дома?

— Не, поканил съм трима души. Моите легати. Това ще те затрудни ли?

— Ни най-малко. Ще се погрижа менюто да е достойно за случая, Гай Папий.

Което не беше празно обещание. Баствия беше превъзходна домакиня. От тримата мъже, които дойдоха на вечеря у парализирания си началник, тя познаваше двама: Понтий Телезин и Марк Лампоний. Телезин беше самнит от много древен род, но преди години, когато самнитският народ се бе вдигнал срещу Рим в Съюзническата война, не му достигаха годините, за да заеме по-важна роля. Сега беше на трийсет и две, радваше се на привлекателна външност и можеше да си позволи някой и друг поглед към домакинята, който само тя да улови.

Марк Лампоний беше отдавнашен водач на луканския народ и един от най-страховитите противници на Рим по време на Съюзническата война. Вече беше прехвърлил петдесетте, но бойният дух не го беше изоставил, нито жаждата му за римска кръв. Никога няма да се променят всички тези неримляни, мислеше си Баствия. За

тях унищожението на Рим означаваше много повече от собственото им спокойствие и благополучие. Повече дори от децата, в името на които се биеха.

Третият офицер, когото Бастия никога не бе срещала бе неин сънародник от Кампания — най-видната личност в цяла Капуа. Казваше се Тиберий Гута, беше дебел, груб и самолюбие, не по-малко предан от сътрапезниците си на антиримската кауза.

Веднага щом съпругът ѝ позволи да се оттегли, Бастия побърза да напусне триклиния, обхваната от гняв, който ѝ беше трудно да съдържа. Не беше честно! Нещата тъкмо бяха започнали да се успокояват, отношенията с Рим тъкмо се бяха изгладили, все едно война изобщо не е имало, а ето, че всичко започваше отначало. Искаше ѝ се да изкрещи, че нищо няма да се промени, че за пореден път ще зарият лица в праха, затиснати от римския ботуш, но бе намерила достатъчно воля да замълчи. Дори да ѝ бяха повярвали, пак нямаше да се откажат — за тях родолюбивата гордост означаваше повече от трезвия разум.

Ярост изпълваше душата ѝ и не ѝ даваше покой. Крачеше напред-назад по мраморния под на дневната си и се чудеше как най-жестоко да нарани себелюбието на тези тъпоумни, свинеподобни мъже. Особено на собствения си съпруг, водача на самнитския народ — онзи, към когото всички самнити се обръщаха за съвет и наставления. И какви бяха наставленията му? Воювайте срещу Рим! Разорете се! Интересуваше ли го, че ако изгуби, губи целият му народ? Разбира се, че не! Той беше мъж като всички останали, със съзнание, изпълнено с глупави идеи за национална независимост и реваншизъм. Хем беше истински мъж, хем не беше мъж изобщо. И онази половина, която му беше останала, не беше от полза за нея, която искаше да ражда и да дарява живот.

Бастия спря на едно място. Имаше чувството, че гневът ще я изпепели, ако не успее да изгаси бушуващия в душата си огън.

Имаше един роб... Един от онези гърци, родом от остров Самотраки, с лъскави черни коси. Веждите му бяха гъсти и склучени, докато сините му очи напомняха на застинало планинско езеро... И този грък беше дарен с кожа, каквато всяка жена би желала да гали с устните си... Бастия плесна с ръце.

Когато се появи слугата, тя го изгледа отвисоко и с известна ирония процеди:

— Господарите доволни ли са от вечерята?

— Да, господарке.

— Добре. Продължавай да ги наглеждаш. И ако обичаш, изпрати ми Иполит. Сетих се за една услуга, която може да ми свърши.

При условие, че господарят Мутил не се задържаше дълго в Теан, а жена му Бастия живееше там постоянно, нейната воля струваше повече от неговата. Бастия трябваше да е доволна от своя роб, затова той трябваше да ѝ се подчинява.

— Ще пратя Иполит незабавно, господарке — поклони се той и със смирен поглед напусна гърбом стаята.

В триклия отдавна бяха забравили за Бастия.

— Карбон пише, че е успял да притисне Сула при Клузий — обясняваше Мутил на легатите.

— А можем ли да му вярваме? — попита Лампоний.

Мутил се намръщи.

— Нямам причина да не му вярвам, но, разбира се, човек в нищо не бива да е сигурен. Ти имаш ли основания да се съмняваш?

— Не, освен заради това, че Карбон е римлянин.

— Точно така! — съгласи се Понтий Телезин.

— Съдбата обръща лицето си — каза капуанецът Тиберий Гута. Лицето му лъщеше, след като се бе преборил с препечения петел с пълнеж от кестени. — Засега ще воюваме на страната на Карбон. След като победим Сула, ще можем да се обърнем срещу Карбон или срещу който и да било римски управник и да го изнудваме.

— Именно — съгласи се Мутил и се усмихна.

— Тогава да тръгваме веднага за Пренесте — предложи Лампоний.

— Още утре — подкрепи го Телезин.

Но Мутил поклати решително глава.

— Не. Ще дадем пет дни почивка на войниците. Преходът беше тежък, а има още доста път до крепостта. Трябва да са бодри, когато се нахвърлят на позициите на Офела.

След като решиха предстоящите задачи и си дадоха пет дни почивка, вечерящите се разделиха. Доста по-рано, отколкото беше предполагал слугата на Мутил. Слугата се беше скрил някъде в

кухнята и дори не разбра, че гостите си тръгват. Не разбра и когато господарят заповяда на едрия си германски прислужник да го занесе в стаята на жена му.

Завари Бастия облегла се гола на възглавниците с широко разтворени крака и нечия чернокоса глава, заровена между бедрата ѝ. Добре сложеният мъж се бе изтегнал абсолютно неподвижно на леглото, все едно спеше. Телата им дори не се докосваха. Бастия се бе вкопчила във възглавниците, а ръцете на мъжа бяха прибрани до тялото му.

Вратата се бе отворила безшумно и германският роб стоеше в рамката ѝ, понесъл на ръце парализирания господар, подобно на младоженец, който пренася булката си през домашния праг. Германецът чакаше следващата заповед, свикнал да не усеща тежестта на господаря си, да не разбира кажи-речи и дума на латински или гръцки, обсебен завинаги от мъката по изгубената си родина и неспособен да изрази мъката си с думи.

Погледите на двамата съпрузи се срещнаха. Бастия сияеше от възторг и триумф; Мутил беше смаян, но не можеше да каже, че е шокиран. Погледът му се спря на едрите ѝ гърди и прибрания корем, но изведнъж се замъгли от напирещите сълзи.

Младият грък до такава степен бе погълнат от това, което вършеше, че не усети нищо до мига, в който тялото на господарката му реагира по начин, който нямаше отношение с него. Понечи да надигне глава, но като две змия ръцете на Бастия се вкопчиха в гъстите му черни коси.

— Не спирай! — извика тя.

Неспособен да отмести поглед встрани, Мутил наблюдаваше как зърната на гърдите ѝ се изпълват с кръв, как се издуват като мехурчета, готови да се спукат от възбуда, как бедрата ѝ бясно се движат, а главата ѝ се мята. И изведнъж пред погледа на мъжа си Бастия започна да крещи от оргазъм. На Мутил му се струваше, че продължава цяла вечност.

Щом се успокои, Бастия пусна главата на гърка и го удари по лицето. Той се обърна по гръб и в очите му се изписа ужас, от който дъхът му спря.

— Онова може да ти е безпомощно — кимна Бастия към еректирания член на роба, — но на езика ти нищо му няма, Мутиле.

— Права си, нищо му няма — отвърна ѝ той, преглъщайки сълзите. — Може да усеща и да вкухва. Но никога не е обичал вкуса на мърша.

Германецът го изнесе от стаята — до неговата собствена спалня, където внимателно го положи на леглото. След като свърши всичките си задачи, безмълвно излезе и остави Гай Папий Мутил сам. Не бе изрекъл дума, нито на съчувствие, нито на разбиране. И това, разсъждаваше Мутил, бе най-милостивата реакция, на която човек би бил способен. Пред очите му беше образът на голата му жена, а онази глава, която... която! Мутил не усещаше нищо да мърда под кръста си, знаеше, че няма да помръдне никога. Но другата половина на тялото му все така си спомняше някогашните болки и мечти и копнееше отново за изгубената любов.

— Не съм още мъртъв — каза той на възглавницата и усети как сълзите пак изпълват очите му. — Не съм мъртъв! Но боговете ми са свидетели, колко ми се иска да бях!

В края на юни Сула напусна Клузий. Взе със себе си своите пет легиона заедно с три от дезертърите на Сципион. В лагера остави да командва Помпей — решение, което не направи ни най-малко впечатление на останалите легати.

— Разчисти тук нещата — беше казал Сула на пиценеца. — Те разполагат с много повече сили, но са деморализирани. Научат ли обаче, че съм се изтеглил, ще започнат сражение. Внимавай най-много за Дамазип, той е най-способният сред тях. Крас ще се заеме с Марк Цензорин, а Торкват трябва да се справи с Каринат.

— Ами Карбон? — попита Помпей.

— Карбон е просто знаме. Той винаги оставя легатите си сами да командват. Но не се бави, Помпей, имам по-важни задачи за теб!

Никого не изненада фактът, че Сула взе със себе си повъзрастните сред офицерите си — нито Вация, нито Долабела биха преглътнали унижението да ги командва двайсет и две годишен хлапак. Заминаването на Сула беше отговор на новината за самнитските намерения; стана ясно, че войските, обсадили Пренесте, трябва да бъдат подкрепени. Всичко трябваше да бъде готово, преди самнитите да са се явили под стените на града.

След като прати съгледвачи из цялата област между Рим и обсадения Пренесте, Сула вече имаше ясен план. Благодарение на Офела и неговата крепостна стена Лабиканският и Пренестинският път бяха блокирани така, че и пиле да не може да прехвъркне. Затова пък Латинският и Апиевият път бяха все така открити за врага, който свободно можеше да се движи между Рим и Кампания. За да спечели войната, за Сула беше изключително важно да държи подстъпите към Рим. Етрурия беше изтощена от войната, но Самний и Лукания едва се включваха в конфликта.

Теренът между Кампания и Рим беше доста неравен. Крайбрежието бе разсечено от помптинските блата, пресечени от правата линия на Апиевия път, който правеше първия си завой едва при Албанската планина, недалеч от Рим. Тя беше доста висока и склоновете ѝ бяха залети със засъхналата лава на вече застиналия вулкан. Върхът на тази планина, който се издигаше точно по средата ѝ, се заобикаляше от двете си страни от Апиевия и от Латинския път. Южно от Албанската планина се издигаше втора планинска верига, която вървеше успоредно на двата пътя и ги разделяше един от друг. Между Кампания и Рим пътникът никъде не можеше да се прехвърли от едната артерия на другата. Войските винаги предпочитаха да използват Латинския път, защото от многото комари, които жужаха из крайморските блата, мнозина пипваха тежки болести.

Ето защо Сула предпочете да се настани на Латинския път, но на такова място, че в случай на нужда да прехвърли войските си веднага към Вия Апия. И двата пътя минаваха близо до Албанската планина, но ако човек вървеше по Латинския, налагаше му се да мине през доста тясна клисура, впила се като рана в склоновете на планината. Клисурата отделяше върха на Албанската планина от източните възвишения и така позволяваше на пътниците по-лесен достъп до голямата равнина на север от нея. Там, където пред очите на пътника се разкриваше самият връх, от голямата клисура се извиваше встрани широк дол, през който бе прокаран път, заобикалящ върха от юг и присъединяващ се към Вия Апия близо до свещеното езеро Неми и тамошния храмов комплекс.

Сула разположи войските си в голямата клисура и издигна огромни каменни стени от единия склон до другия, затваряйки достъпа ѝ до малкия страничен път. Така войските му заеха единствените

позиции, откъдето можеха да спрат всякакво движение по Латинския път. След като крепостните съоръжения бяха построени, Сула нареди и няколко поста съгледвачи по Апиевия път, за да бъде сигурен, че врагът няма да се опита да заобиколи лагера му от югозапад — нито по посока Рим, нито по посока Кампания. Сам той хранеше легионите си с провизии от Кампания, които му се носеха през страничния път край върха.

Докато сборните легиони на самнити, лукани и капуанци стигнат подстъпите на Сакрипорт, всички вече ги наричаха с общото име „самнитите“, независимо от разнородния им произход (към редиците им се бяха присъединили и много римски войници от разбитите легиони на Цензорин и Каринат, които се чувстваха по-сигурни в компанията на опитните италиански доброволци). Щом стигна Сакрипорт, самнитската армия се насочи по Вия Лабикана. Когато се сблъскаха с външните укрепления на Офеланската армия, разбраха, че пътят им е пресечен. Пренесте хем стоеше пред очите им, горе на височините, хем се оказваше далечен и недостъпен като градините на Хесперидите. След като обиколиха на кон цялата дължина на римските ограждения, Понтий Телезин, Марк Лампоний и Тиберий Гута никъде не откриха слабо място, а да подкарат седемдесетхилядната си войска през планините им се струваше твърде голям риск. След кратък съвет тримата решиха да променят плановете си: единственият начин Офела да бъде изтеглен, бе да се нападне самият Рим. Затова самнитите щяха да продължат на запад по Латинския път и щяха да нападнат Рим.

Върнаха се при Сакрипорт и свиха по Вия Латина в посока към Рим колкото да заварят Сулановата армия, разположила се зад крепостните съоръжения наскоро прохода. На самнитите им се стори, че позициите на Сула са по-уязвими от тези на Офела, и се втурнаха напред. След като веднъж не успяха, опитаха втори път, след това и трети, колкото Сула да им се изсмее в лицето, също както го беше сторил Офела преди това.

След това пристигна вест, едновременно окуражаваща и обезсърчаваща. Обезсърчаваща, защото Карбоновата армия при Клузий бе влязла в генерално сражение с Помпей и бе претърпяла катастрофално поражение. Това обаче изглеждаше само малка

подробност при условие, че двадесетхилядна армия под командването на Цензорин, Каринат и Брут Дамазип е поела на юг. Самият Карбон бил изчезнал, но борбата, както Брут Дамазип уверяваше Понтий Телезин, продължаваше. Ако позициите на Сула бяха атакувани от две страни едновременно, лагерът му щеше да бъде превзет. Трябваше да бъде превзет!

— Това са глупости, разбира се — успокояваше Сула Помпей, когото беше повикал на съвещание скоро след като научи за победата на Помпей при Клузий. Могат да качат една върху друга планините Пелион и Оса, мен няма да ме помръднат. Това място е създадено, за да бъде добре отбранявано! Никой не може да проникне в прохода.

— Ако си толкова уверен, тогава аз за какво съм ти? — попита младежът.

Събитията при Клузий се бяха развили бързо и решително. Мнозина врагове загинаха, други бяха взети в плен, онези, които успяха да се измъкнат, го дължаха най-вече на способностите на своите началници; сред пленниците не се намери нито един висш легат, което беше голямо разочарование за Помпей. Той самият не бе узнал нищо за бягството на Карбон, научи го от пленените войници и центуриони, които със сълзи на очи го проклинаха за нечуваното му предателство.

Веднага след това бе дошла заповедта на Сула Помпей да се присъедини към него с шест легиона и две хиляди души конница. Разбира се, Варон щеше да го придружи, но Крас и Торкват оставаха при Клузий. Но каква нужда имаше в действителност Сула от толкова много войници? Помпей нямаше защо да се пита — войската му беше пренасочена към друг лагер край бреговете на езерото Неми в съседство с Апиевия път.

— О, тук ти не ми трябваш — каза Сула и се облегна на парапета на наблюдателната кула, от която напразно се взираше по посока на Рим. След болестта, прекарана в Гърция, зрението му силно бе отслабнало, въпреки че той не искаше да си го признае. — Вече съм близо, Помпей! Все по-близо.

Помпей не беше от страхливите, но сега не му достигна смелост да зададе на Сула въпроса, който го терзаше от толкова много време: какво възнамеряваше Сула да прави, щом спечели войната? Как щеше да запази властта си, как щеше да се предпази от бъдещи съдебни

преследвания? Не би бил способен да запази армията. Щом разпуснеше легионите, попадеше под опасността всеки римски големец с достатъчно пари и публичен авторитет да го подложи на преследване. Нищо чудно този големец да се окаже сред настоящите съюзници на Сула и да му се къдне във вярност. Кой можеше да е сигурен какви мисли минават през ума на един Вация, на един Долабела? И двамата бяха на възраст да станат консули, и двамата бяха лишени от подобна възможност заради обстоятелствата. Как можеше Сула да се подsigури за в бъдеще? Враговете на великите мъже бяха като главите на лернейската хидра — отсечеш една, изникнат десет. Колкото от противниците си успееш да отстраниш, толкова повече нови, и по-силни щяха да се появят на тяхно място.

— Ако не съм ти нужен тук, Сула, къде искаш да застана? — попита смутено Помпей.

— Сега сме началото на секстил... — започна Сула и заслиза по стълбата.

Наоколо стотици войници сновяха напред-назад с товари от камъни или казани с врящо масло, което се изливаше върху главите на наивниците, решили да изкатерят стените със стълби. Крепостната стена бе осеяна с катапулти, от бойниците стърчаха щитове и копия.

— Сега сме началото на секстил? — повтори въпросително Помпей, когато се отдалечиха от суматохата и поеха по планинския път за езерото Неми.

— Точно така! — сякаш се изненада Сула и се засмя, като видя изражението на Помпей.

— Да, така е — съгласи се младежът, — началото на секстил.

Сула реши, че се е забавлявал достатъчно. Време беше да уведоми младия Александър Велики какво го очаква.

— Имам специална задача за теб, Помпей — рече той. — Останалите ще научат по-късно. Искам да си вече далеч, преди да се е развихрила бурята на техните протести. А буря ще има, можеш да си сигурен! Разбираш ли, това, което искам от теб, е от прерогативите най-малкото на хора с преторски ранг.

Помпей развълнуван се спря. Сложи ръка върху рамото на Сула и го накара да се обърне с лице към него. Погледите им се срещнаха. Бяха застанали встрани от пътя и шумът от бойните действия около крепостната стена идваше до тях далечен и приглушен.

— Тогава защо си избрал мен, Луций Корнелий? — попита Помпей. — Ти имаш много легати, които са били римски претори — Ваций, Апий Клавдий, Долабела... Дори Мамерк и Марк Крас заемат по-високо обществено положение от мен! Защо си избрал мен?

— Спокойно, всичко ще научиш. Но нека първо ти обясня какво точно искам от теб.

— Слушам те.

— Казах ти да доведеш шест легиона и двехилядна конница. Достатъчно пълноценна армия. Ще я вземеш със себе си и веднага заминаваш за Сицилия, откъдето да насочиш цялата годишна реколта към нашите лагери. Вече сме секстил и жътвата ще започне съвсем скоро. В момента в ПUTEОЛИ чакат да отплават корабите на търговците със зърно. Стотици празни кораби са на твое разложение, Помпей! Още утре повеждаш легионите по Вия Апия, за да пристигнете в ПUTEОЛИ, преди флотата да е отплавала. Ще ти дам пълномощно и достатъчно пари, за да платиш за транспорта. Ще ти връча пропреторски империум. Нека конницата замине за Остия, там ще се намерят достатъчно съдове да я натоварят и нея. Вече съм правил вест до пристанища като Тарацина и Анций, да знаят дребните корабоприитежатели да отидат навреме в ПUTEОЛИ, където да си вземат парите. Предоставя им се възможност за печалба от рейсове, които иначе не биха им донесли нищо. Можеш да си сигурен, че корабите ще са достатъчни да натоварят цялата ти армия.

Дали Помпей някога бе мечтал да се срещне с човека Луций Корнелий Сула, не по-малко близък до боговете от самия него? И беше ли се оставил да го обземе отчаяние, задето вместо божество беше срещнал жалък сатир? Но какво значение имаше външният вид на човек, щом му е дадено да държи в ръцете си мечтите на толкова хора? Обезобразеният, пиян старец, който дори не можеше да види великия Рим, му предлагаше да ръководи цяла военна кампания далеч от него, главнокомандващия. Да бъде напълно самостоятелен, със своя армия и със свой враг... Помпей ахна от изненада, протегна ръка и стисна изящната длан на Сула.

— Луций Корнелий, това е чудесно! Прекрасно! О, със сигурност можеш да разчиташ на мен! Ще прогоня Перперна Вейенто далеч от Сицилия и ще ти докарам жито, колкото за десет армии!

— Ще ми трябва жито за повече от десет армии — пусна ръката му Сула. Въпреки младостта и физическата си привлекателност Помпей не беше човекът, към когото Сула изпитваше особено влечение; а Сула не обичаше да се докосва до хора, които не го привличат сексуално. — До края на годината Рим ще е паднал в ръцете ми. Но ако искам градът да ми се подчини охотно, ще трябва да подсигурия неговия хляб. За целта са ми нужни реколтите на Сицилия и Сардиния, по възможност — и на Африка. Затова щом веднъж свършиш със Сицилия, ще трябва да се прехвърлиш в Римска Африка и да сториш каквото трябва. Няма да ти стигне времето да хванеш натоварените кораби в Утица и Хадрумет. Предполагам, че за да овладееш положението в Сицилия, ще ти трябват няколко месеца. Но искам да си подчинил изцяло африканската провинция, преди да се върнеш в Италия. Чувам, че Фабий Хадриан бил жив изгорен в резиденцията на управителя в Утика по време на някакъв местен бунт. Затова пък Гней Домиций Ахенобарб, същият, който избяга при Сакрипорт, бил взел здраво властта и управлявал в полза на нашите врагове. Стигнеш ли Западна Сицилия, от Лилибей до Утика е съвсем близо по вода. Трябва да си готов всеки момент да окупираш Римска Африка. Доколкото те познавам, едва ли си позволяваш провали...

Помпей трепереше от вълнение. Усмихна се на Сула и задъхано рече:

— Няма да те проваля, Луций Корнелий! Обещавам никога да не те проваля!

— Вярвам ти, Гней Помпей — каза Сула и приседна на един пън. — Какво правим насред гората? — учуди се той. — Искам вино!

— Това е много хубаво място — възрази му Помпей. — Няма кой да ни гледа и подслушва. Почакай, Луций Корнелий, ей сега ще ти донеса виното.

Сула се беше скрил в сянката на дърветата, затова търпеливо изчака, усмихнат на някаква шегичка, която си беше спомнил. Какъв прекрасен ден беше този!

Помпей се върна след броени минути, но човек не можеше да познае, че е тичал. Сула сграбчи меха с виното и насочи струята към устата си със завидна ловкост.

— Уф, така е по-добре! Докъде бях стигнал?

— Ти другите можеш и да ги правиш на глупаци, Луций Корнелий, но не и мен. Много добре си спомняш докъде беше стигнал — отвърна му хладно Помпей и седна на тревата.

— Много добре! Гней Помпей, хора като теб се срещат рядко като морските перли с размери на яйца. И трябва да призная, че се радвам, задето ще бъда покойник, когато ти се превърнеш в напаст за всички римляни.

Сула пак надигна меха и продължи да се налива.

— Никога няма да се превръщам в напаст — възрази младежът. — Просто на свой ред ще стана Пръв сред римляните. И то не като говоря глупости в Сената и пред гражданството на Форума.

— И как тогава, момче, щом не искаш да държиш пламенни речи?

— Като върша дела подобни на това, което сега ми заповядваш. Като гроя на бойното поле враговете на Рим.

— Това няма да е нещо ново — отсъди Сула. — В крайна сметка аз така го постигнах. Гай Марий преди мен — също.

— Да, но на мен няма да ми е нужно да отнемам нечие чуждо командване със сила. Рим сам ще иска да ми даде и последния си легион!

Сула можеше да възприеме подобно изказване като укор, ако не и като открито обвинение; но той добре беше опознал Помпей и разбираше, че думите му се дължат на дълбокото му себелюбие и нарцисизъм. Помпей беше твърде млад, за да знае колко усилия ще му коства да изпълни подобна закана. Затова Сула въздъхна и продължи:

— Ако трябва да сме съвсем честни, в момента нямам никакво право да ти връча империум. Нито съм действащ консул, нито мога да разчитам на Сената или Народното събрание да го стори вместо мен. Ще трябва да се задоволиш с обещанието ми, че щом веднъж стъпя в Рим, веднага ще осигуря гласуването на преторски империум в твоя полза.

— Не се и съмнявам.

— Ти изобщо съмняваш ли се в нещо?

— Не и ако се отнася пряко до мен. Аз съм способен да влияя над събитията край себе си.

— Ти си непоправим! — възкликна Сула. — Добре, Гней Помпей, стига толкова с комплиментите. Слушай ме внимателно какво

ще ти кажа. Има още две неща, които трябва да знаеш. Първото се отнася до Карбон.

— Слушам.

— Заедно с Брут Старши са отплавали от пристанището Теламон. Възможно е да са заминали за Испания или за Масилия. Но като се имат предвид ветровете по това време на годината, по-вероятно е да са пристигнали в Сицилия или в Римска Африка. Докато е на свобода, Карбон е законният римски консул. Избраният консул. Това означава, че притежава повече власт от управителя на провинцията, от началника на провинциалната войска или на доброволците, че може да набира съюзнически легиони, че може да използва властта си, за каквото намери за добре. А до края на мандата му остават няколко месеца. Аз нямам намерение отсега да ти издавам намеренията си какво смятам да правя, щом стъпя в Рим, но едно ще ти кажа: за мен е от жизнена важност Карбон да е мъртъв преди края на годишния си мандат. Още по-важно е да знам със сигурност, че той е мъртъв! Твоята задача е да го настигнеш и да го убиеш. Тайно, без никой да разбере. Бих желал смъртта му да изглежда по-скоро нещастен случай. Ще свършиш ли тази работа за мен?

— Да — отвърна Помпей.

— Добре! Добре! — Сула вдигна длани пред очите си и започна да ги оглежда, все едно принадлежаха на чужд човек. — Стигам и до последния пункт, който обяснява защо поверявам отвъдморската кампания точно на теб, а не на висшите си легати. — Той се взря продължително в младежа. — Можеш ли сам да си обясниш, Гней Помпей?

Помпей се замисли и вдигна рамене.

— Имам няколко предположения, но при условие, че не знам какви са ти плановете след окончателната победа, най-вероятно ще сбъркам. Ти ще ми кажеш най-добре.

— Гней Помпей, ти си единственият, на когото мога да възложа подобна мисия! Ако дам шест легиона и две хиляди души конница на хора като Вация и Долабела и пратя да се ширят на воля из Сицилия и Африка, какво ще гарантира, че един ден те няма да насочат тези шест легиона срещу мен и, че няма да поискат да ме изместят? Ще е достатъчно да изчакат известно време в провинцията, докато аз най-после разпусна армията си, след което да се върнат и да ми видят

сметката. Сицилийската и африканската ти кампании ще отнемат повече от шест месеца, а дотогава ще трябва да съм се разделил със своите верни легиони. Не мога да държа постоянни гарнизони на територията на Италия. Нито имам пари да им плащам, нито имам къде да ги разполагам. Пък и Сенатът и Народното събрание няма да се съгласят. Ето защо трябва да държа вързани ръцете на всички повисшестоящи личности в обкръжението ти. Единствено ти можеш да заминеш и да ми осигуриш житната реколта, с която да нахраня неблагодарен Рим.

Помпей пое дълбоко дъх, обгърна с ръце коленете си и изгледа Сула в очите.

— А какво ще ме възпре мен, Луций Корнелий, да постъпя като тях? Ако съм способен да воювам самостоятелно, не съм ли способен и да се опитам да те изместя?

Сула се засмя:

— О, Гней Помпей, ти можеш да имаш различни амбиции. Но виж, Рим няма да те приеме никога. Нито за секунда. Вация и Долабела може да бъдат приети с мълчание — те са хора на години, с връзки, с потекло, с личен авторитет, с клиентела. Но някакво си двацет и три годишно хлапе, което никой в Рим не познава? Нямах шансове!

Двамата свършиха с важните дела и се върнаха обратно в лагера. Когато Помпей се срещна отново с Варон, не беше особено разговорлив. Пред своя предан житиеписец спомена само, че му е възложена мисия в Сицилия — да сложи ръка над житната реколта. Помпей бе отправил само една молба към Сула — да му позволи да вземе своя зет Гай Мемий за свой легат. Мемий, няколко години по-възрастен от Помпей, служеше в легионите, но досега не се беше добрал дори до квесторска длъжност.

— Абсолютно си прав, Гней Помпей — похвали го Сула. — Прекрасен избор! Нека твоите дела засягат само твоите роднини.

Едновременната атака — от север и от юг — срещу укрепленията на Сула започна два дни, след като Помпей поведе армията си към Путеоли, за да хване навреме празните кораби. И двете стени, преградили прохода, бяха атакувани от огромни човешки вълни, но колкото и да се стараеха, нападателите трябваше да се оттеглят. Сула запазваше контрола си над Латинския път, при това вражките сили, намиращи се от северния край на лагера му, не можеха да се свържат с тези от южния. Призори на втория ден след нападенията наблюдателите от крепостните кули установиха, че в долината вражи войници не са останали — и Карбоновата армия, и самнитите бяла отстъпили през нощта. През целия ден съгледвачите донасяха, че Цензорин, Каринат и Брут Дамазип се движат по Апиевия път по посока на Кампания, докато самнитската войска следва горе-долу същата посока по Вия Латина.

— Да вървят, където искат — рече с безразличие Сула. — В крайна сметка ще се върнат обединени. А когато се върнат, ще минат по Вия Апия. А когато минат по Вия Апия, аз ще ги чакам.

В края на секстил самнитите и останките от армията на Карбон бяха обединили сили при Фрегела, откъдето продължиха да отстъпват по Латинския път в посока на прохода Мелфа.

— Прибират се в Езерния да размислят отново — реши Сула и даде заповед съгледвачите да се откажат от по-нататъшно следене. — Достатъчно е да сложим наблюдателни постове при Ферентин и при Трес Таберне, така ще научим отдалеч, когато врагът се появи отново. Няма защо да рискувам живота на съгледвачите си, като ги пратя на вража самнитска територия.

Военните действия изведнъж се насочиха към Пренесте, където младият Марий, все по-неспокоен заради обтягането на отношенията му с жителите на Пренесте, излезе през градските порти и обиколи ничията земя, която Офела бе оставил между града и крепостните си съоръжения. Мястото, където стената на Офела пресичаше планинския хребет, му се стори сравнително уязвимо за обсадените и Марий се зае със строежа на обсадна кула. Понеже Офела се бе погрижил в ничията земя да не остане нито едно дръвче, материалът за кулата трябваше да се достави от самия град. Жилищните домове и градските храмове

трябваше да бъдат разрушени, за да се намерят ценните греди, гвоздеи и скоби, от които да се сглоби обсадната кула.

Най-опасната част от задачата бе да се прокара път, по който да мине кулата до набелязаното за атакуване място. Работниците обаче бяха под постоянния обстрел на Офеловите войници по стените. Марий разчиташе на най-бързите и ловки майстори сред войниците си и им подсигури дървен заслон, който да ги пази от стрелите. В същото време, далеч от обсега на вражите стрели други конструктори се заеха с построяването на самата кула, което се оказа трудна работа, тъй като гредите бяха къси и неподходящи. Освен самата кула трябваше да се предвиди и обкован с желязо мост, който да се прехвърли през защитния ров, за да може кулата да стигне стената на Офела. Щом строителите на кулата успяха да издигнат първоначалната конструкция, в която да се скрият от вражите оръдия, съоръжението започна бързо да расте, без никой да се показва от него.

Мина месец и внушителната обсадна машина беше готова, както бяха отъпкани пътят до рова и мостът за самия ров. Няколко хиляди души едновременно трябваше да се втурнат срещу стената, да минат през моста над смъртоносната яма и да се заловят с разбиването на каменната преграда. Но и Офела бе разполагал с достатъчно време да подсили защитата. Мостът бе поставен на желаното място в тъмнината на нощта, след което кулата, качена на огромни дървени шини, намазани със зехтин и овча мас, бе избутана до самия ров. На сутринта обсадната кула стоеше щръкнала с пет-шест метра над най-високите кули на Офеловата стена. От вътрешностите ѝ се подаваше огромен таран — някогашната подпорна греда, на която се бе държал покривът в храма на Фортуна Примигения. Примигения се смяташе първородната дъщеря на Юпитер и символизираше късмета на целия полуостров.

Но материалът, който Офела бе използвал за строежа — вулканичната туфа, — беше необичайно еластичен. Трябваше да минат години, преди контактът с въздуха да го изсуши и да го направи ронлив и чуплив като останалите скали. Колкото и да блъскаха войниците на Марий с огромния си таран, стената не се пропука. Каменните блокове се клатеха, дори тресяха, но не се счупиха и не се отделиха един от друг. Най-накрая запалените стрели, с които войниците на Офела обсипваха обсадната кула, успяха да подпалят

дървения материал и скритите под заслона ѝ смелчащи хукнаха със запалени коси на откритото. До вечерта горящата кула се превърна в овъглена руина, срутила се заедно с моста в рова. Онези, които се бяха опитали да пробият обсадата, или бяха загинали, или се бяха прибрали зад стените на Пренесте.

На няколко пъти през октомври Марий се опита да използва останките на своята обсадна кула, които бяха запълнили рова почти до ръба, да се добере до стената. Дори успя да построи втори дървен заслон, под който войниците му да се намират в безопасност от стрелите на врага, и започна да подкопава крепостната стена. След като не успя, се захвана да пробива дупки в самата стена, накрая се примири с опита си да я изкатери със стълби. Но нищо не помогна. Зимата наближаваше и обещаваеше същите студове като предната година. В Пренесте храната беше на привършване и жителите му проклинаха деня, в който така лекомислено бяха отворили портите за сина на Гай Марий.

Самнитската армия изобщо нямаше намерение да се прибира в Езерния. Деветдесет хиляди души на едно място, враговете на Сула се събраха на лагер сред планините край езерото Фуцин, където прекараха близо два месеца в пресушаване на блатата и търсене на фураж за конете. Понтий Телезин и Брут Дамазип бяха отишли до Теан да разговарят с Мутил и тримата подготвиха нов план: самнитите щяха да превземат Рим, без Сула да разбере. Защото, разсъждаваше Мутил, Марий трябваше да бъде оставен сам на съдбата си. Единственият начин да не бъде загубена войната, бе да се превземе самият Рим. Така Сула и Офела щяха да бъдат принудени да започнат на свой ред обсада, която щеше да се проточи и да изпълни врага със съмнение дали Рим няма да заеме страната на самнитите.

Имаше един път през планините, който тръгваше от прохода Мелфа и излизаше на Вия Валерия. Пътеката пресичаше пустите планински била на север от Атина — града, от който започваше проходът Мелфа, — минаваше през град Сора, на бреговете на река Лирис, после през Треба, Сублаквей, за да излезе най-накрая на Валериевия път, източно от град Вария, точно до селски колиби, наречени Мандела. Пътеката беше непавирана и неподдържана, но

беше съществувала от векове и лято след лято мнозина планински овчари бяха водили стадата си по нея. Пак по нея вървяха и животните за заколение, водени от стопаните си до латанарийското поле и камеранската долина, където бяха големите римски кланици.

Ако Сула бе имал повече време за размисъл, навярно би си спомнил, че и сам бе правил прехода от Фрегела за езерото Фуцин — тогава, когато помагаше на Гай Марий във войната с марсите на Квинт Попедий Силон. Той дори бе следвал същата тази пътека в отсечката ѝ между Сора и Треба, тъй че трябваше да знае за нея. Но понеже беше позабравил собствените си подвизи, той позволи на Мутил да приведе дръзката си стратегия в действие. Убеден, че ако искат да нападнат Рим, самнитите ще трябва да минат по Апиевия път, Сула продължи да лагерува в подножието на Албанската планина, сигурен, че няма да бъде изненадан.

И докато Сула стоеше в прохода, самнитите и техните съюзници поеха по овчата пътека, спокойни, задето прекосяват земите на народи, изпитващи по-скоро ненавист, отколкото любов към Рим. Далеч от погледа на Сулановите разузнавачи, враговете му неусетно подминаха Сора, Треба, Сублаквей и най-накрая се озоваха при Мандела, на Валериевия път. Оттам до Рим имаше един ден път — петдесетина километра добре поддържан път надолу по долините на Тибър и Анио, който водеше до Есквилинското поле в подножието на Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим от изток.

Но понеже Агера бе възможно най-недостъпната част от укрепленията на града, веднъж излезли в равнината край града, Понтий Телезин и Брут Дамазип поеха по отбивка, която ги изведе на Вия Номентана пред Колинската порта. Пред портата ги чакаше старият военен лагер, издигнат навремето от Помпей Страбон при обсадата на Рим от Марий и Цина. Привечер на последния ден на октомври Понтий Телезин, Брут Дамазип, Марк Лампоний, Тиберий Гута, Цензорин и Каринат се настаниха в чуждия лагер и очакваха утрото, за да нападнат.

Вестта, че деветдесет хиляди души са заели стария лагер на Помпей Страбон под стените на Рим, беше донесена на Сула късно през нощта между последния ден на октомври и първия — на ноември. Вестоносците го завариха леко попрекалил с виното, но все още буден. След броени секунди фанфарите тръбяха, барабаните биеха войниците

се показваха изпод палатките си и палеха факли, за да се видят в тъмното. Напълно изтрезнял, той свика при себе си легатите и започна да дава разпореждания:

— Ония са ни заблудили. Нямам представа как са стигнали до Рим, нямам представа, но точно в този момент самнитите са пред портите на Рим и чакат утрото, за да нападнат. Призори потегляме натам. Имаме да изминем трийсет километра, част от пътя е хълмист, но трябва да сме пред Колинската порта навреме, за да ги сразим. — Той се обърна към началника на конницата Октавий Балб. — С колко души конница разполагаме при езерото Неми?

— Седемстотин.

— Тогава тръгвай веднага. Ще минете по Апиевия път, искам да сте бързи като вятъра. Ще стигнете Колинската порта поне няколко часа преди мен и пехотата, затова трябва сами да задържите врага. Не ме е грижа как ще успеете, важното е да успеете! Ще задържате противника, докато се появя аз.

Октавий Балб не загуби време с излишни приказки; в следващия миг вече беше напуснал квартирата на главнокомандващия и летеше към лагера на конницата. Сула тогава насочи вниманието си към останалите офицери.

Бяха четирима — Крас, Вация, Долабела и Торкват.

— Тук разполагаме само с осем легиона — каза им Сула.

— Това означава, че силите са две към едно в тяхна полза. Ще дам своите разпореждания още тук, защото времето може и да не ми стигне утре сутринта.

За секунда се умълча и ги изгледа замислен. Кой щеше да се справи най-добре? Кой щеше да събере достатъчно смелост, за да поведе войската в една наглед отчаяна авантюра? По право командването принадлежеше на Вация или Долабела, но дали те бяха най-добрите? Погледът му се спря на Марк Лициний Крас, здравия като бик и непоклатим като скала крадец и мошеник, който при всякакви обстоятелства умееше да запазва спокойствие. Крас беше — дисциплиниран, неморален, но може би донякъде предан на началника. Във всеки случай от четиримата той имаше най-много какво да губи. Вация и Долабела все щяха да се отърват, те бяха хора с връзки. Торкват бе добър, но не ставаше за командир.

Сула взе решение.

— Ще разделя армията си на два отряда от по четири легиона. Върховното командване запазвам за себе си, но няма да водя нито един от отрядите. Оттук нататък ще ги наричам ляв и десен поради липса на друго определение. Така и ще се бият — отляво и отдясно, поне докато не реша нещо друго по време на сражението. Център няма да има... Не ми достига войска за целта. Вация, ти ще командваш лявата половина, Долабела ще ти бъде заместник, Крас, на теб давам дясната, ще ти помага Торкват.

Докато говореше, Сула спря погледа си на Долабела и прочете гнева и обидата в очите му.

— Това искам, това ще бъде — отсече Сула. — Няма време за спорове. Всички сте хвърлили жребия си заедно с мен, дали сте ми правото да решавам всички въпроси вместо вас. Ще изпълнявате каквото ви наредя. Това, което очаквам от вас, е да се биете с нужното желание.

Долабела застана до вратата и даде път на другите трима да излязат от стаята, след което се върна при Сула.

— Може ли няколко думи насаме, Луций Корнелий?

Макар да беше патриций и да принадлежеше към стария генс Корнелия, Долабела нямаше нищо общо с най-видните издънки на фамилията — Сципионите или Лентулите, не беше близък роднина и на Сула. Това, което го оприличаваше на съименниците му беше невзрачният му вид — дебели, зачервени бузи, гъсти вежди и твърде раздалечени очи. Амбициозен и според мълвата, безскрупулен, Долабела, заедно с първия си братовчед, Долабела Младши, беше решен да извоюва власт и известност и за своя клон от фамилията.

— Бих могъл да те проваля, Сула — каза той. — Достатъчно ми е да ти попреча утре да спечелиш сражението. Веднъж да сменя страната, бъдещите ми приятели много бързо ще забравят, че някога съм бил с теб.

— Давай нататък! — подкани го Сула, когато Долабела направи малка пауза да прецени ефекта от думите си.

— И все пак съм съгласен да изпълня заповедта ти и да позволя на младия Крас да застане по-високо от мен в командването. При едно условие.

— Кое е?

— Догодина да ме предложиш за консул.

— Дадено! — съгласи се Сула. Долабела примигна от учудване.

— Не си ли изненадан?

— Нищо не може повече да ме изненада, драги Долабела — изпрати легата си Сула. — Пък и в този момент малко ме е грижа кой ще бъде консул догодина. Важното е кой ще командва утре войската. Сега се убеждавам, че правилно съм предпочел Марк Крас. Лека нощ!

Седемстотинте конници под командването на Октавий Балб се озоваха край Страбоновия лагер няколко часа след изгрев-слънце. Беше първият ден на ноември. Балб не би могъл сам нищо да постигне, пък дори да му беше заповядал сам Юпитер. Конете му бяха до такава степен изтощени от бесния галоп, че едва се държаха на краката си. Ездачите бяха слезли на земята и се опитваха с благи думи да им вдъхнат кураж и воля. Именно по тази причина Балб предпочете да спре войската си сравнително далеч от палисадите на лагера, все едно тепърва се готви за мощна атака! Подреди конницата си, сякаш представляваше ударният авангард на армията и по негова заповед хората му започнаха да си разменят заповеди и съобщения с несъществуващата пехота зад гърба си.

Очевидно врагът не бе започнал още щурма срещу града. Колинската порта стърчеше самотна със затворени врати и спусната решетка. Между бойниците на двете кули и крепостните стени стърчаха главите на множество защитници. Появата на Балбовата конница бе предизвикала внезапно раздвижване сред самнитската войска, легионите се изнизваха през югоизточната порта и се строяваха като за отбрана срещу римската конница. Доколкото можеше да види Балб, врагът не разполагаше с конница, а това беше голямо улеснение.

Всеки от войниците му носеше вързана за левия край на седлото си кожена кофа за вода. Докато най-предната редица даваше вид, че готви стремително нападение и заблуждаваше врага, че пехотата се крие зад хълма, останалите конници тичаха напред-назад до близките извори, за да напълнят кофите и да напоят и разхладят с тях конете. Веднъж да се съвземат животните, Октавий Балб възнамеряваше да се остави събитията сами да се наредят. Толкова беше успешна лъжливата му маневра, че още нищо не се беше случило, когато четири

часа по-късно на бойното поле пристигна самият Сула начело на цялата си пехота. Легионерите му се намираха кажи-речи в същото състояние, както и конете на Балбовата дружина — изтощени, задъхани, със смазани крака и треперещи колене. Бяха пробягали повече от трийсет километра, при това по нагорнище.

— Е, днес поне няма да можем да нападнем — отбеляза Вация, след като Сула и легатите му се отделиха, за да огледат терена и да определят общата тактика.

— Защо не? — попита Сула.

Вация го изгледа с недоумение.

— Защото са твърде изморени, за да се бият!

— Може и да са изморени, но ще се бият — заяви Сула.

— Не можеш, Луций Корнелий! Ще загубиш!

— Мога и няма да загубя — отсъди мрачно той. — Виж какво, Квинт Сервилий, трябва да се бием още днес! Войната трябва най-после да свърши, сега му е и мястото, и времето това да стане. Самнитите знаят, че сме изминали огромно разстояние, сигурни са, че днес е техният шанс да ни сразят. Ако не се сражаваме днес, когато ще са най-склонни да ни подценят, тогава кога? Какво ще им попречи още тази нощ да си съберат нещата и да изчезнат? Може би няма да ги видим в продължение на месеци? Може би ще изчакат до пролетта, до лятото, до другата есен? Не, Вация, трябва да се бием още днес. Защото това е денят, в който самнитите ще се изкушат да влязат в открито сражение с нас.

Докато войниците починат, пийнат вода и се нахранят, Сула обиколи редиците им, за да ги убеди кохорта по кохорта защо трябва да атакуват още този ден. Ако сега легионите му предпочетяха почивката, войната можеше да се проточи до безкрай. Мнозина сред ветераните бяха прекарвали дълги години под негово командване, затова Сула можеше да се смята за техен любимец. Голямото му постижение се състоеше в това, че дори младите легионери на Сципион вече бяха предани на новия си командир. Сула вече не беше онзи красив и величествен римски герой, комуто легионите бяха връчили венеца от трева под стените на Нола, затова пък беше техният пълководец, човекът, който ги водеше към победа. Пък няма неговите ветерани не бяха посивели и не се бяха сбръчкали след толкова дълги години на поход? Затова беше достатъчна една дума от страна на Сула и

преданите му войници да вдигнат ръка в жест на съгласие; да не се тревожи, те знаеха как да наредят самнитите.

Сражението започна малко преди да се смрачи. Лявата половина на Сулановата армия се състоеше предимно от трите Сципионове легиона, затова самият Сула реши да се придържа близо до тях, пък дори и да беше оставил командването на друг. Този път смени кроткото си муле с едър бял жребец, предупреждавайки войниците си за това. Така щяха по-лесно да го виждат, по-добре да знаят, че не ги е изоставил. Сула си избра една малка могила, от която щеше да наблюдава бойното поле. Защитниците на Рим, забеляза той, бяха отворили Колинската порта, но явно нямаха намерение да се включат в сражението.

От силите на противника по-сериозните бяха насочени именно срещу лявата половина на войската му. Бяха четиридесет хиляди души, но затова пък бяха все самнители под личното командване на Понтий Телезин. Щом реши, че е време, Сула срита коняря, който държеше юздите на коня му, и му даде знак да тръгне напред. Сула си оставаше много лош ездач и бе предпочел момчето да води жребеца за поводите. Да, лявото крило се огъваше и той трябваше да окуражава войниците. Вация, който се сражаваше, не можеше да забележи коварната клопка, която римляните му бяха приготвили — отворената Колинска порта поглъщаше не един и двама дезертъори, които предпочитаха да се скрият на сигурно в града, вместо да се бият с жестоките самнители.

Преди да се присъедини към люшкащата се тълпа, Сула чу как конярят плясва с все сила животното по задницата и едва в последния миг се сети да се улови с две ръце за гривата, преди конят да се е стрелнал в галоп. В движение хвърли поглед назад и разбра какво се е случило: двама самнители едновременно го бяха замерили с копията си и несъмнено биха го уцелили, ако конярят не ги бе усетил навреме, за да подгони жребеца напред. След като опасността отмина, момчето хукна подир коня, улови се за опашката му и преди пълководецът да се е изхлузил от седлото, успя да го спре.

Сула му се усмихна за благодарност и подкара коня към мястото на най-кървавата схватка. В едната си ръка държеше меч, в другата — малък кавалерийски щит. Сблъска се с неколцина войници, които лично познаваше, и им заповяда да изтичат до Колинската порта, за да спуснат обратно решетката. Сула бе познал — след като им отрязаха

пътя за бягство, Сципионовите войници волю-неволю трябваше да отбиват вражите атаки, докато легионът от ветерани не започна да пробива редиците на самнитите.

Как се справяше Крас по дясното крило, Сула нямаше представа. Дори горе от могилата не можеше да следи действията му, понеже разстоянието беше твърде голямо. Сега обаче цялото му внимание бе погълнато от проблемите на лявото крило. Оставаше му да разчита на таланта на Крас и на опита на четирите му легиона.

Нощта се спусна над полето, но битката продължи на светлината на хилядите факли, които жителите на Рим запалиха по стените на града. Лека-полека легионите на Сула придобиха повече самочувствие и започнаха да настъпват по целия фронт. Самият той продължаваше да стои наред най-жестоките кръвопролития, вдъхваше кураж на изплашените и сам размахваше меча си, подпомаган от предания коняр, който не позволи нито веднъж конят да му избяга.

Два часа по-късно самнитите отстъпиха към лагера на Страбон, но до такава степен бяха изтощени от боя, че не намериха сили да спрат врага на вратата. Римските легиони нахлуха в заграденото пространство, където с прегракнали гласове Сула, Вация и Долабела крещяха на войниците си да довършат врага без жал. Самнитите станаха жертва на безмилостно клане, самият Понтий Телезин падна съсечен и войските му изгубиха и последната си опора.

— Не искам пленници — повтаряше Сула. — Избийте ги със стрели, ако решат да се предават групово.

В момент като този по-трудно било да убедиш войниците си да проявят състрадание към победените. Самнитите бяха избити до крак...

Едва след като сражението в лагера приключи, Сула яхна обратно доброто си муле и се заинтересува какво е станало с Крас. От дясната половина на армията му не бе останала и следа; не беше останала следа и от врага. Крас и противникът сякаш заедно се бяха наговорили да изчезнат.

Едва към полунощ притича вестносец. Сула обикаляше напред-назад из лагера на Помпей Страбон, за да се увери, че всички са мъртви, но все пак спря да изслуша войника.

— Марк Крас ли те праща? — попита той.

— Да — отговори войникът без нотка на смущение.

И къде е Марк Крас?

— При Антемна.

— При Антемна?

— Да. Врагът отстъпи още преди падането на нощта и Марк Крас заповяда да го преследваме. Под стените на Антемна се разрази ново сражение, което ние спечелихме! Марк Крас ме прати да те помоля за храна и вино за легионите.

Сула се ухили и заповяда веднага да се осигурят нужните за четирите легиона провизии. Яхнал гордо мулето си, той сам поведе обоза и добитъка към Антемна, която се намираше на няколко километра по Пътя на солта. Двамата с Вация се натъкнаха на руините на градчето, което неволно се бе превърнало в бойно поле. Множество домове горяха из основи, войниците на Крас мъкнеха кофи с вода, за да потушат пламъците, улиците бяха покрити с трупове, безжалостно газени от жителите на Антемна, бързащи да се измъкнат навреме от опожарения си град.

Крас чакаше началника си в далечния край на града, където беше строил пленените врагове.

— Около шест хиляди души — каза той на Сула. — На Вация му се паднаха самнитите, на мен — луканите, капуанците и останките от армията на Карбон. Тиберий Гута загина на бойното поле, Марк Лампоний, мисля, успя да избяга, но Брут Дамазип, Цензорин и Каринат са сред пленените.

— Добре си се справил! — похвали го Сула и оголи венците си в широка усмивка. — На Долабела никак не му хареса, че те направих началник. Трябваше да му обещава, че догодина ще бъде консул. И все пак, радвам се, че познах на кого да заложа, Марк Лициний!

Вация се извърна към пълководеца.

— Какво? Долабела е поискал подобно нещо!

— Няма значение, Квинт Сервилий, и ти ще станеш консул, обещавам — усмихна се Сула. — Долабела няма да се справи. Веднъж да му връчим управлението на някоя провинция, така ще се увлече в кражбите, че накрая ще замине в изгнание за Масилия заедно с други глупаци като него. — Той махна с ръка на хората от обоза. — Къде искаш да похапнеш, Марк Лициний?

— Тук... Ако намеря къде другаде да отведе пленниците — отвърна му невъзмутимо Крас, все едно не беше спечелил току-що

първата си велика победа.

— Доведох със себе си конницата на Балб да отведе незабавно пленниците във Вила Публика. Докато тръгнат, ще съмне.

Когато Октавий Балб поведе изтощените пленници към Рим, Сула пожела да му доведат Цензорин, Каринат и Брут Дамазип. Дори и след това окончателно поражение никой от пленниците не изглеждаше уплашен или сломен.

— Аха! Казвате си, че някой ден пак ще се опълчите срещу мен — усмихна се отново Сула, но без радост в очите. — Е, мои римски приятели, не сте познали. Понтий Телезин е мъртъв, а аз заповядах всички оцелели самнители да бъдат избити. При положение, че вие тримата се съюзихте със самнители и лукани, за мен вие не сте римски граждани. Няма да повдигам обвинение в държавна измяна, ще заповядам екзекуцията ви незабавно.

И така, тримата му най-заклети и упорити врагове бяха обезглавени под стените на Антемна без съд и без присъда. Телата им бяха хвърлени в общата яма заедно с хилядите избити войници, но Сула нареди отрязаните глави да бъдат прибрани в торби.

— Луций Сергии, приятелю — обърна се той към Катилина, който беше придружил двамата с Вация, — вземи това, намери Тиберий Гута, отрежи му главата, намери и Понтий Телезин при Колинската порта, отрежи и неговата и занеси целия този вързоп на Офела при Пренесте. Нека зареди с тях най-мощния си катапулт и да ги прехвърли през градските стени.

Мургавото, но красиво лице на Катилина светна. В погледа му проблеснаха искрици.

— С удоволствие, Луций Корнелий. Мога ли да те помоля за една услуга?

— Можеш, но не обещавам, че ще я изпълня.

— Нека отида в Рим и намеря Марк Марий Гратидиан! Искам неговата глава. Ако младият Марий разбере, че и братовчед му е мъртъв, той ще знае, че цял Рим е в твои ръце и по-нататъшна съпротива е безсмислена.

— О, Катилина, ти си една от най-безценните ми придобивки! Колко те обичам! Гратидиан не беше ли твой шурей?

— Беше — наблегна на миналото време Катилина. — Жена ми умря скоро след като дойдох в твоя лагер.

Това, което премълча, бяха подозренията на Гратидиан, че зет му е убил жена си заради нова любов.

— Е, така или иначе Гратидиан ще умре — вдигна рамене Сула и обърна гръб на Катилина. — Нека главата му стане част от колекцията, която Офела ще подари на младия Марий.

След като свършиха с належащите въпроси, Сула, Вация и легатите, които ги бяха придружили, седнаха с Крас, Торкват и войниците от дясната половина, за да отпразнуват победата. В това време Антемна догаряше, а Луций Сергии Катилина бързаше да свърши своите зловещи дела.

След обилната закуска Сула се върна при войската си под стените на Рим, но така и не пожела да влезе в града. Вместо това прати глашатай да свика заседание на Сената в храма на Белона, на Марсово поле. По пътя за храма той се спря да провери дали шестте хиляди пленници са под стража във Вила Публика (която също се намираще на Марсово поле) и даде нови разпореждания. След това продължи по пътя си, спря на пустото и не особено приветливо празно пространство пред храма, което символизираше „вражата територия“, и слезе от мулето.

Никой сенатор не посмя да пренебрегне поканата на Сула, затова вътре в храма го чакаха стотина души. Всички стояха прави, изглеждаше им неуместно да чакат появата му седнали на сгъваемите си столове. Неколцина сенатори изглеждаха по-скоро спокойни — Катул, Хортензий, Лепид, други бяха направо ужасени — неколцина от рода на Валерий Флаците, от Флавий Фимбриите, от Папирий Карбоните; повечето обаче бяха безразлични.

С доспехи, но гологлав, Сула мина между редиците на чакащите сенатори и се качи на подиума със статуята на Белона, която беше изваяна според сравнително новата мода всички стари римски божества да придобият човешки образ по подобие на гръцките си роднини. Богинята беше облечена за бой и двамата със Сула си бяха лика-прилика, особено със зловеците си, жадни за кръв погледи. И все пак Белона притежаваше известна красота и изящество, които напълно липсваха на Сула. За повечето присъстващи видът му беше шокиращ, но никой не посмя да изрази чувствата си. Оранжевата му перука беше леко изкривена, алената му туника беше мръсна, червените петна по лицето му изпъкваха като петна кръв на фона на бялата му кожа.

Мнозина от сенаторите усещаха мъката да напират в гърлата им, макар и по различни съображения: някои го бяха познавали още навремето и го бяха харесвали, други — просто защото се бяха надявали новият господар на Рим да бъде подходяща личност. За жалост Сула приличаше повече на застарял травестит.

Когато новият господар на Рим заговори, старческите му устни безпомощно трепереха, много от словата му останаха неразбираеми за слушателите.

— Виждам, че съм закъснял със завръщането си! — започна Сула. — Вражата територия е пълна с плевели, градът се нуждае от свежа боя, пътищата са разбити, перачките използват Вила Публика, за да простират прането си. Няма що, добре сте се грижили за Рим! Глупаци! Негодници! Магарета!

Речта му продължи със същия обиден, саркастичен, злобен тон... Думите му обаче се изгубиха сред грозния вой от човешки стенания, които се понесоха откъм Вила Публика — викове, крясъци, молби. На няколко десетки метра от храма умираха хора! Сенаторите се размърдаха, започнаха да си шепнат един на друг и да си разменят изплашени погледи.

Също тъй внезапно, както беше почнала, зловещата шумотевица изведнъж замлъкна.

— Какво, овчици мои, да не би да се изплашихте? — изсмя се Сула. — Няма причина да се страхувате! Моите хора просто раздадоха заслуженото на неколцина престъпници.

След което слезе от подиума пред статуята и отново подмина всички присъстващи, все едно бяха прозрачни.

— О, богове, той наистина е в лошо настроение! — сподели Катул пред зет си Хортензий.

— Като го гледам на какво е заприличал, никак не се учудвам — съгласи се той.

— Доведе ни тук само за да чуем това с ушите си — отбеляза Лепид. — Кого „наказваше“ според вас?

— Военнопленниците — предположи Катул.

Както се оказа в крайна сметка, докато Сула говореше пред Сената, войниците му бяха езекутирали с всичките шест хиляди пленници.

— Отсега нататък ще гледам да се държа крайно почтително и възпитано — зарече се Катул.

— И защо така? — подразни арогантният и предизвикателен Хортензий.

— Защото Лепид е прав. Сула ни докара тук единствено за да слушаме как умират хората, осмелили се да му се противопоставят. Какво говори той, няма ни най-малко значение. Важно е какво върши. Важно е за всеки един от нас, ако държим на живота си. Ще трябва да станем послушни момченца и да не му възразяваме.

Хортензий вдигна рамене.

— Мисля, че вземаш нещата твърде навътре, скъпи ми Квинт Лутаций. След няколко седмици Сула няма да го има. Ще накара Сената и Народното събрание да узаконят беззаконията му и да му върнат отнетия империум, след което ще се върне сред нас, ще седне като почтен консуларен сенатор на първия ред и ще остави града да си гледа делата, все едно нищо не е било.

— Наистина ли мислиш така? — потръпна от страх Катул. — Какво точно ще става, не знам, но съм сигурен, че отсега нататък Сула няма да изпусне никого от нас от погледа си. Дълго време ще трябва да се съобразяваме с неговата прекалено голяма власт.

На другия ден Сула пристигна под стените на Пренесте. Беше трето число от ноември.

Офела го поздрави за успеха и кимна към двамина люде, пазени под стража в съседство.

— Познаваш ли ги? — попита той.

— По лице може би, но не се сещам за имената им.

— Двама военни трибуни, прикрепени към легионите на Сципион. Вчера сутринта дотичаха, за да ми кажат, че сражението е изгубено, а ти си убит.

— И ти какво, Квинт Лукреций? Не им ли повярва?

Офела се засмя от сърце.

— Твърде добре те познавам, Луций Корнелий! Шепи самнители не могат да те убият току-така!

И Офела вдигна с две ръце отрязаната глава на Гай Марий Младши.

— Аха! — огледа я по-отблизо Сула. — Красавец, не мислиш ли? Наследил е чертите на майка си, разбира се. Не знам чий ум е наследил, но със сигурност не е бил на баща му. — Доволен от видяното, той захвърли главата настрана. — Задръж я засега. Да разбирам ли, че Пренесте се е предал?

— Почти веднага след като им пратих с катапулта подаръка от Катилина. Вратите се отвориха от само себе си и всички излязоха с бели знамена.

— Дори и Марий? — учуди се Сула.

— О, не, той не! Беше се скрил в канализацията, навярно е търсил начин да се измъкне. Но аз съм преградил каналите още преди месеци. Намерихме го пред една от решетките. Беше се пробол с меча си пред очите на разплакания си роб — разказа Офела.

— Е, той беше последният! — заяви победоносно Сула. Офела го изгледа с известно недоверие; Сула нямаше навика да забравя толкова лесно!

— Има още един на свобода — напомни той на началника си и веднага прехапа устна от уплаха. Сула не беше и човек, който обичаше да му сочат пропуските.

Но той не изглеждаше засегнат. Усмивка огря лицето му.

— Предполагам, имаш предвид Карбон?

— Да, Карбон.

— Карбон също не е между живите, скъпи Офела. Младият Помпей го е арестувал и езекутирал заради държавна измяна на агората в Лилибей. Още през септември. Забележителен човек е този Помпей. Мислех си, че ще му трябват месеци да подчини Сицилия и да залови Карбон, а той свърши всичко по-важно само за един месец. Дори намери време да ми прати главата на Карбон по специален човек. Консервирана в гърне с оцет! Да съм сигурен — изхили се Сула.

— Ами стария Брут?

— Самоубил се е, за да не издаде пред Помпей къде се крие Карбон. Но вече е било без значение. Екипажът на собствения му кораб — Брут се опитвал да събере флотилия от името на Карбон — си признали всичко пред Помпей. И така, моят изумително оправен легат пратил зет си Мемий в Косура, където се спотайвал Карбон, и го върнал окован във вериги. В крайна сметка Помпей ми прати три глави: на Карбон, на Брут и на Соран.

— Кой Соран? Да нямаш предвид Квинт Валерий Соран, учения? Оня, дето беше народен трибун?

— Същия.

— Но защо? Какво е направил? — смая се Офела.

— Изкрещял е на глас от рострата тайното име на Рим — обясни Сула.

— Богове! — изтръпна от ужас Офела.

— За щастие — успокой го Сула — великият Юпитер навреме запушил ушите на всички присъстващи и все едно Соран е крещял на глухите. Всичко е наред, скъпи Офела, Рим ще оцелее.

— Е, друго си е да го чуе човек от твоята уста! — избърса потта от челото си Офела. — За какви ли не странни постъпки съм чувал, но да изречеш на глас тайното име, това не ми го побира умът! — Изведнъж нова мисъл мина през ума му и той не се сдържа да попита: — А всъщност какво е правил младият Помпей в Сицилия?

— Осигуряваше житната реколта за войската.

— Подочух нещо, но да си призная, не го повярвах. Та той е още дете.

— Хм — замисли се Сула. — За разлика от младия Марий обаче Помпей е понаучил доста неща от баща си! Бих казал дори повече, отколкото старият Страбон е знаел.

— Значи детето скоро се завръща — заключи Офела, който не споделяше възхищението на Сула от младата политическа звезда. Беше се надявал, че той е любимецът на новия господар!

— Не и засега — успокой го той. — Пратих го в Африка да ми осигури контрол и там. Мисля, че с това се занимава в момента. — Посочи ничията земя между града и крепостните съоръжения на Офела. Там, на слънцето, стоеше огромна тълпа от хора. — Тези ли са се предали?

— Да, около дванайсет хиляди души. Доста пъстър състав — зарадва се Офела, че сменят темата. — Известен брой римляни, служили при Гай Марий, още толкова пренестинци и малка част самнити. Искаш ли да ги огледаш по-отблизо?

Сула прояви слаб интерес. Прости на всички римски граждани, но нареди пренестинците и самнитите да бъдат екзекутирани. След което накара останалото население на обсадения град — старците, жените и децата — да погребат близките си в ничията земя. Направи

кратка обиколка на града, който никога не беше посещавал, и се разгневи при жалките останки от храма на Фортуна Примигения — Марий почти го беше съборил из основи, за да се сдобие с дървен материал.

— Аз съм любимец на Фортуна — ядосваше се Сула пред по-възрастните членове на градския съвет, които не бяха погубени под стените на града, — и държа вашата Фортуна Примигения да получи най-красивия храм в цяла Италия. На разноските на Пренесте.

На четвъртия ден от ноември Сула отиде до Норба, макар да знаеше за съдбата на обсадения град много преди да е стигнал до стените му.

— Уж се съгласиха да се предадат — беснееше Мамерк, — а след това изведнъж подпалиха града и се избиха един друг до последния човек — жени, деца, войниците на Ахенобарб, местните мъже, всички загинаха, само и само да не попаднат в ръцете ни. Съжалявам, Луций Корнелий. Няма да има никаква плячка от Норба.

— Това е без значение — рече Сула. — Достатъчно заграбихме от Пренесте. Съмнявам се, че Норба би могла да ни предложи каквото и да било.

В края на петия ден от ноември, когато слънчевите лъчи блеснаха по златните статуи на храмовете и от толкова много светлина градът изглеждаше по-приветлив, Сула влезе тържествено в Рим. Мина през Капенската порта начело на тържествено шествие. Същият коняр, който го беше пазил по време на сражението, отново водеше белия жребец. Сула си беше сложил сребърната релефна броня, на която беше изобразен мигът, в който благодарните легионери му връчват венеца от трева след сражението при Нола. До него, облечен в сенаторска тога, яздеше Луций Валерий Флак Принцепс Сенатус, следваха ги висшите легати, включително Метел Пий и Варон Лукул, които бяха повикани от Италийска Галия четири дни по-рано и бяха пропътували стотици километри, само и само да не изпуснат церемонията. От всички онези, които бяха допринесли за голямата победа, само Помпей и Варон Сабинянина отсъстваха.

Сула беше придружен и от седемстотинте конници, които му бяха позволили да спечели войната с умелото си блъфиране пред Колинската порта. Останалата армия се беше върнала обратно в прохода край Албанската планина, за да събори укрепленията и да

пусне отново движението по Латинския път. По-нататък трябваше да бъде съборена и непристъпната крепостна стена на Офела, да се подреди огромният строителен материал, който би могъл да се използва за мирни цели. Голям дял от блоковете туфа бяха насечени на малки късове и Сула вече знаеше за какво да ги използва: те щяха да изградят корпуса на новия храм на Фортуна Примигения в Пренесте. Не биваше да остават каквито и да е спомени от извършените кръвопролития.

Мнозина римляни бяха напуснали домовете си, за да видят с очите си влизането на новия господар на Рим. Колкото и рисковано да беше това, никой истински римлянин не можеше да устои на изкушение от рода на подобна тържествена процесия. Всеки зяпач по улиците присъстваше на поредния велик миг от историята на града си. Мнозина, които наблюдаваха яздеция старец, виждаха в негово лице символа на окончателния упадък на републиката. Мълвата упорито твърдеше, че Сула ще се обяви за римски цар. Та как иначе би могъл да задържи властта? По-точно как — след цялото това насилие, за което беше станал причина, — можеше да мисли да остави властта в ръцете на други? Публиката виждаше високо вдигнатите копия на конниците, които неслучайно следваха своя пълководец по петите. На копията на хората от първите редици стояха набучени главите на Карбон и Марий Младши, на Каринат и Цензорин, на стария Брут и Марий Гратидиан, на Брут Дамазип и Понтий Телезин, на Гута Капуанеца и Соран... И дори на самнитския водач Гай Папий Мутил.

Мутил беше научил новината за битката при Колинската порта още на другия ден. Толкова силно се беше развикал, че чак Бастия бе дошла да види какво му става.

— Изгубено, всичко е изгубено! — плачеше той пред нея, забравяйки за обидите и униженията, които му беше нанесла. Тя беше единственият човек, с когото бе обвързан на този свят. — Армията ми е погубена! Сула победи! Сула ще стане цар на Рим, а Самний ще изчезне завинаги!

Бастия изгледа за известно време безпомощния си съпруг на кушетката. Не направи нито жест на утеха, не изрече нито дума, за да го успокои; просто стоеше неподвижна с широко отворени очи.

Изведнъж в погледа на тези очи блесна внезапно решение. Изпълненото ѝ с живот лице замръзна, все едно беше изваяно от камък. Бастия плесна с ръце.

— Да, господарке? — обади се слугата от вратата, натъжен при вида на плачещия господар.

— Намери германеца и пригответи носилката — заповяда тя.

— Господарке? — изненада се гъркът.

— Не стой като статуя. Наредих ти нещо, веднага го изпълнявай!

Той тежко преглътна и хукна да дава разпореждания. Мутил избърса сълзите си и вдигна очи към жена си.

— Какво става?

— Става това, че ти ще се махнеш оттук — процеди през зъби Бастия. — Не искам и аз да участвам в твоя разгром! Искам да запазя къщата си, парите си, живота си! Затова ти ще си отидеш, Гай Папий! Ще си вървиш обратно в Езерния или в Бовиан, имаш си къщи, колкото искаш! Но няма да останеш повече тук! Нямам намерение да страдам и аз покрай теб!

— Не мога да повярвам! — възкликна Мутил.

— Е, налага се да повярваш! Вън!

— Но аз съм парализиран, Бастия! Аз съм твой съпруг и съм парализиран! Ако няма повече любов в сърцето ти, не е ли останало поне малко състрадание?

— Нито любов, нито състрадание — отвърна му грубо Бастия. — Всичко се дължи на твоите глупави, безполезни заговори срещу Рим. Именно те те лишиха от краката ти, от мъжествеността ти, от децата, които можех да имам от теб, от удоволствието да бъда част от твоя живот. В продължение на почти седем години живях в този дом сама, докато ти кроеше своите велики планове в Езерния. Благоволяваше да ме навестяваш от време на време, за да ми нареждаш като на слугиня... Не, Гай Папий Мутил, всичко помежду ни е свършено! Напусни дома ми!

Неспособен да приеме толкова много нещастия наведнъж, Мутил дори не протестира, когато слугата му го вдигна от кушетката и го пренесе през входната врата до носилката, която чакаше на улицата. Бастия го беше последвала със своето изражение на горгона — красива и зла едновременно, с поглед, способен да вкамени всеки, който я

зърне. Толкова бързо затръшна вратата подир Мутил, че едва не събори германеца.

Гай Папий Мутил носеше на кръста си боен кинжал, който да му напомня за времената, когато се сражаваше начело на самнитската армия. Извади го, притисна глава към вратата и си преряза гърлото. Кръвта плисна, изцапа вратата и се събра на огромна локва в краката на крещящия германец. Цялата улица се изпълни с любопитни съседи. Последното, което Мутил видя, беше отново образът на горгоната — негова съпруга, която бе отворила вратата, колкото да се облее с кръвта му.

— Проклетата да си, жено! — опита се той да изрече.

Но Бастиа не го чу. Не изглеждаше ужасена, изплашена или изненадана. Остави вратата отворена и заповяда на разплакания роб да внесе господаря в преддверието. Щом слугата положи тялото на пода, Бастиа му нареди:

— Отрежи му главата! Ще я пратя като подарък на Сула.

Тя удържа на думата си и наистина прати главата на покойния си съпруг на Сула. Но разказът на умопомрачения гръцки слуга, когото бе пратила да занесе главата на Мутил, не го зарадва. Сула предаде отсечената глава на един от военните трибуни от щаба си и с безчувствен тон нареди:

— Да се убие жената, която ми прати това. Не искам тя да живее.

И така, сметките бяха почти разчистени. С изключение на луканеца Марк Лампоний всички, които се бяха опълчили на завръщането на Сула в Италия, бяха мъртви. Да беше пожелал, Сула спокойно можеше да се обяви за цар на Рим.

Но той изнамери друго решение, по вкуса на човек с неговите разбирания, който във всичко и навсякъде защитава старите републикански нрави и традиции. С това решение и лишен от царски амбиции, той подкара магарето си към Големия цирк.

Беше стар и болен. В продължение на петдесет и осем години беше преодолявал трудности. Злощастните случайности и събития, които го бяха преследвали, неизменно го бяха лишавали от заслужената радост и чувството за справедливост, които беше търсил, бяха го отдалечавали отново от мястото в римското общество, което му

се полагаше по рождение. Никой не му беше предлагал да избира, никой не му беше посочил пътя как да се издигне законно и почтено. При всеки нов обрат в живота си Сула се беше сблъсквал с ново препятствие, което го караше отново и отново да заобикаля закона и моралните предписания. Дори и в този миг яздеше в обратната на желаната посока, беше се превърнал в развалина, душата му се разкъсваше между триумфа и усещането за непоправима загуба. Той беше господар на Рим. Пръв сред римляните. Бе получил най-последно, което му се полагаше. Но разочарованията на възрастта, грозотата и приближаващата смърт го изпълваха с горчива тъга, разваляха удоволствието му, подсилваха болката. Колко късно дойде тази горчива и двусмислена победа.

Сула не мислеше за този Рим, който държеше сега в ръцете си, с любов и възхищение; цената на победата се бе оказала твърде висока. Нито чакаше с нетърпение мига, в който да се залови за работа. Това, което най-горещо желаше, беше мир, почивка, хиляди сексуални фантазии, нестихващи пиянски пиршества, пълна свобода и безотговорност. Защо да не получи всичко, което желае? Заради Рим, заради дълга, заради непоносимата мисъл, че ще остави работата си наполовина свършена. Единствената причина, поради която сега вървеше в обратната посока из празния цирк, бе съзнанието му колко много му предстои да постигне. Нямаше право да се отказва. Никой друг на негово място не би се справил.

Сула реши да събере Сената и Народното събрание на едно място — в долния край на Форум Романум, за да се обърне към всички свои съграждани от рострата. Което не означаваше, че смяташе да говори истината — не беше ли Скавър, който навремето го бе нарекъл политически нехаен човек? Не си спомняше. Но Сула беше твърде обигран политик, за да може напълно да му се вярва, затова предпочете да забрави факта, че именно той беше научил първата човешка глава на Форума — тази на Сулпиций, — за да сплаши Цина.

— Тази зловеща практика, която се породи съвсем наскоро: по времето, когато бях градски претор и никой в Рим не беше и подозирал за нея — Сула посочи с жест наредените глави на убитите си противници, — няма да спре до деня, в който добрите, стари римски традиции не бъдат окончателно възстановени и обичната от всички ни република не възкръсне из пепелта, в която бе превърната. До ушите

ми стигна мълвата, че съм смятал да се обявя за цар на Рим! Не, квирити, няма да го сторя! Толкова ли съм глупав, че да обрека последните години от живота си на нескончаеми заговори и интриги, бунтове и репресии? Не, няма да допусна подобна грешка! Работих дълго и усилено в служба на Рим. Мисля, че си спечелих правото да поискам последните дни от живота си да прекарам без грижи и без всякакви задължения. Заслужавам да се освободя от бремето на Рим! Ето защо ви обещавам, че няма да се провъзглася за римски цар, няма и да злоупотребя с властта нито ден повече, отколкото е нужно, за да си свърша работата.

Навярно никой не беше очаквал да чуе точно това, дори приближените му Вация и Метел Пий. Но щом Сула продължи речта си, неколцина започнаха да проумяват, че сред римските управници има един, по-добре запознат с намеренията на Сула — лидерът на Сената Луций Валерий Флак, който също стоеше на рострата и не изглеждаше изненадан.

— Консулите са мъртви — продължи Сула и посочи с пръст отсечените глави на Карбон и младия Марий, — техните фасции трябва да бъдат върнати в Сената, те да ги предадат обратно на храма на Венера Либитина, докато не ги поемат следващите консули. По този въпрос законът е категоричен — Рим се нуждае от интеррекс, временен управител. Водачът на Сената Луций Валерий Флак е най-старият патриций в Сената, в своята декурия, в своя род. — Сула се обърна към Принцепс Сенатус. — Ти ще бъдеш по право първият интеррекс. Моля те, поemi длъжността и я изпълнявай, както повелява законът, в следващите пет дни.

— Дотук добре — прошепна Хортензий на Катул. — Направи точно както повелява традицията, назначи интеррекс.

— Тихо! — сръза го Катул, за когото бе трудно да следи думите на Сула.

— Преди Принцепс Сенатус да поеме ръководството на настоящото събрание — продължи Сула по-бавно, — има едно-две неща, които аз бих искал да изрека. Под моите грижи Рим се намира в пълна безопасност и никой няма да пострада. Само ще бъдат възстановени редът и законът. Републиката ще се върне в дните на своята слава. Но това са задачи, които са от компетенцията на интеррекса, затова няма да се спирам подробно на тях. Това, което

искам да заявя, е, че на мен ми служиха достойни мъже, за което е редно да им благодарим още сега. Ще започна с имената на онези, които днес не са сред нас: Гней Помпей, който подсигури житната реколта от Сицилия и по този начин гарантира, че Рим няма да гладува през идващата зима... Луций Марций Филип, който миналата година стори същото в Сардиния, а тази успешно се сражаваше с човека, пратен да го отстрани — Квинт Антоний Балб. Луций Марций се справи, Антоний е мъртъв, Сардиния е в безопасност... В Азия оставих трима прекрасни свои помощници, които да се грижат за реда в най-богатата римска провинция — Луций Лициний Мурена, Луций Лициний Лукул и Гай Скрибоний Курион... А тук, до мен стоят хората, които най-предано ме поддържаха през всички онези дни на трудности и отчаяние — Квинт Цецилий Метел Пий и неговият легат Марк Теренций Варон Лукул; Публий Сервилий Вация; Гней Корнелий Долабела; Марк Лициний Крас...

— Богове, списъкът ще бъде безкраен! — дразнеше се Хортензий, който мразеше да слуша други да говорят вместо него, особено хора, на които им липсваше ораторска дарба.

— Свършва, свършва! — на свой ред се ядоса Катул. — Хайде, Квинт, свиквай Сената на заседание в Курията, глупаците от Форума няма какво повече да научат! Да тръгваме!

Но не Сула, а Луций Валерий Флак зае куриатния стол на консула, заобиколен от неколцината останали живи действащи римски магистрати. Сула се настани вдясно от подиума на магистратите — навярно на мястото, което би му се полагало като на уважаван бивш римски консул. Това, което го правеше различен, бе бронята, която не беше свалил, и тази подробност напомняше на сенаторите кой държи властта в ръцете си.

— На ноемврийските календи — започна да говори с немощния си, хрипкав глас Флак, — ние за малко щяхме да изгубим Рим. Ако не беше смелостта и бързината на Луций Корнелий Сула, на неговите офицери и войници, Рим щеше да се намира в момента в ръцете на самнитите, а ние щяхме да минем под хомота, също както навремето при Каудинските вили. Е, да не продължавам повече по темата! Самний загуби, Луций Корнелий спечели, Рим е в безопасност.

— О, давай по същество! — нервираше се Хортензий. — Този човек от ден на ден става все по-сенилен.

Флак продължи по същество, макар и малко неуверено, защото се смущаваше от това, което искаше да каже.

— Така или иначе, дори и след края на тази война Рим продължава да е в опасност. Хазната е празна, също както и съкровищата на храмовете. По улиците няма търговци, Сенатът е без сенатори. Консулите са мъртви. От шестимата претори, които бяха избрани в края на миналата година, само един продължава да изпълнява функциите си. — Флак замълча, пое си дъх и се хвърли смело в това, което Сула му беше заръчал да извърши. — В действителност, назначени отци, Рим мина отвъд точката, при която е възможно нормално управление. Рим трябва да бъде ръководен от силна и веща ръка. От единствената ръка, способна да помогне на възлюбления ни град да се изправи на крака. Моят мандат на интеррекс продължава само пет дни. Нямам право да провеждам избори. На мое място ще застане втори интеррекс, пак за пет дни. От него ще се очаква да проведе изборите за консули и претори. Но може и да не се окаже способен, за което ще трябва да избираме трети. И така нататък, и така нататък. Но едно често сменящо се ръководство няма да свърши нужната работа. Назначени отци — намираме се във време на обществена опасност, а очите ми виждат само един човек, който би могъл да се справи с всички необходими за спасението ни задачи. В качеството си на консул обаче той не може да свърши това, за което е призван. Ето защо предлагам друго решение — решение, по което ще се допитам до Народното събрание, до центуриатните комиции, които са единствени упълномощени да вземат най-важните решения. Ще поискам народът да приеме нов извънреден закон, който да назначи Луций Корнелий Сула за римски диктатор.

Всички се раздвижиха; хората се споглеждаха с нескрито недоумение.

— Диктаторската длъжност е стара — продължи Флак — и обикновено се възлага по време на война. В миналото дълг на диктатора е било да води до победен край войните, които консулите се оказват неспособни да спечелят. Вече са минали повече от сто години от последното диктаторско управление в Рим. Днешното състояние на Рим обаче няма свой аналог в никой предишен период на историята. Войната може да е свършила, но обществената криза не е утихнала. Отново ви заявявам, назначени отци, че двама избрани от народа

консули няма да успеят да вдигнат Рим на крака. Средствата, които ще им се полагат по закон, няма да са достатъчни, политиката им би срещнала голяма обществена съпротива. А в края на своя мандат един консул може да бъде призван да отговаря за своите действия пред плебейското събрание. Може да бъде обвинен в държавна измяна. Ако събитията са се обърнали срещу него, той може да бъде пратен в изгнание, а собствеността да му бъде отнета. Със съзнанието за всички тези опасности никой римски гражданин не би вложил в управлението си толкова воля и усърдие, колкото са нужни в момента на Рим. Един диктатор обаче не може да се страхува от плебейското събрание. Самото естество на властта му го прави неуязвим откъм бъдещи преследвания. Действията му като диктатор са санкционирани веднъж завинаги. Никой не може да му търси отговорност. Той не само, че има своя пълен имунитет, но неговите закони и укази не подлежат на вето от страна на трибуните, не подлежат на обсъждане от страна на Народното събрание, което позволява на диктатора да използва цялата своя енергия, за да възстанови разрушеното; за да вдигне нашия обичен Рим на крака.

— Всичко това звучи прекрасно, Принцепс Сенатус — обади се Хортензий, — но сто и двацетте години, които са изминали от управлението на последния диктатор, явно са изличили някои подробности от паметта ти! Диктаторът бива предложен от Сената, но се назначава от консулите. Ние нямаме консули в момента, фасциите бяха върнати в храма на Венера. Следователно няма кой да назначи диктатор.

Флак въздъхна.

— Ти май не ме слушаше внимателно, а, Квинт Хортензий? Казах как ще се заобиколи това затруднение: като центуриатните комиции гласуват извънреден закон. Когато липсват консули, които да упражняват изпълнителната власт, тя се поема от центуриатните комиции. В интерес на истината единственият магистрат, държащ изпълнителната власт — интеррексът — може да се обърне към Народното събрание, за да изпълни най-важното си задължение — да организира и проведе изборите. Трибутните комиции нямат отношение към изпълнителната власт, само центуриатните.

— Добре, приемам довода — съгласи се Хортензий. — Ако обичаш, продължи нататък, Принцепс Сенатус.

— Имам намерение да свикам центуриатните комиции утре сутринта. От тях ще поискам да формулират закон, според който Луций Корнелий Сула се назначава за римски диктатор. Текстът на закона не бива да е сложен — колкото е по-прост и категоричен, толкова по-добре. Щом диктаторът бъде законно назначен да служи на народа, всички останали закони той ще издава сам. Ще поискам от центуриатните комиции те официално да назначат и упълномощят Луций Корнелий Сула за римски диктатор за такъв срок от време, който ще му позволи да изпълни своите задължения; да санкционират всички негови досегашни действия като римски консул и проконсул; да свалят от него всякакви обвинения в измяна и присъдата му на изгнание; да му гарантират, че никога няма да бъде преследван заради действията си, извършени в качествата му на диктатор; да защитят действията му на диктатор от всякакви възможни опити на народните трибуни да наложат своето вето, на Народното събрание — да гласува против тях, на Сената и на действащите магистрати — да пречат на тяхното изпълнение, на Народното събрание или действащите магистрати — да искат тяхната отмяна.

— Че то това е по-добре и от римски цар да се наречеш! — не се сдържа Лепид.

— Не е, между двете има разлика — настоя Флак. На него самия му беше нужно време да проумее какво точно иска Сула, но сега вече беше твърд защитник на намеренията му. — Диктаторът не отговаря за своите действия, но той не управлява сам. Той продължава да ползва услугите на Сената и на комициите като съвещателни органи, има свой началник на конницата вместо колега и сам избира колко на брой понисши магистрати ще предложи за избор от народа. Така например е имало много случаи, когато редовно избрани консули са управлявали заедно с назначения диктатор.

Лепид обаче не се сдържа и взе думата:

— Диктаторът може да държи властта само в рамките на шест месеца. Ако изведнъж не съм оглушал, струва ми се, Прицепс Сенатус, че ти току-що предложи центуриатните комиции да назначат диктатор безсрочно. Това е против конституцията! Аз не съм против това Луций Корнелий Сула да бъде назначен за диктатор, но съм против това той да управлява като такъв повече от законния срок от шест месеца.

— За шест месеца дори не бих могъл да започна — възрази му Сула. — Повярвай, Лепид, ако зависеше от желанията ми, не бих се занимавал с подобни неща дори за един-единствен ден, камо ли за цял живот! Когато се уверя, че съм си свършил добре работата, сам ще сляза от управлението! Но да го сторя в рамките на шест месеца? Невъзможно.

— Защо да е невъзможно? — заинати се Лепид.

— Първо, защото финансите на Рим са в пълен хаос. За да оправя само това, ми трябва една, може би две години. Имам да разпусна двайсет и седем легиона, да намеря земя за войниците, пари, с които да им се разплатя. Хората, които поддържаха беззаконния режим на Цина и Карбон, трябва да бъдат намерени, за да се докаже, че никое престъпление няма да остане ненаказано. Римските закони са остарели, особено онези, отнасящи се до правораздаването и до управлението на провинциите. Държавните служители са дезорганизирани, склонни към бездействие и корупция. Такива огромни средства бяха откраднати от нашите храмове, че хазната все още съхранява двеста и осемдесет таланта злато и сто и двайсет таланта сребро дори след загубите на бюджета за годината. Храмът на Юпитер Оптимус Максимус е превърнат в развалина. — Сула въздъхна. — Да продължавам ли, Марк Емилий?

— Добре, съгласен съм, че задачата ти изисква да управляваш повече от шест месеца. Но къде е гаранцията, че няма да се преназначаваш за римски диктатор всеки шест месеца до края на живота си? — попита Лепид.

Сула се изсмя.

— О, да, Лепид! — възкликна той. — Сега разбирам! От всеки шестмесечен мандат половината ще преминава в безкрайни пререкания и спорове с центуриите! Ще се моля, ще обяснявам, ще се извинявам, ще рисувам нещата в розови краски, ще пълня кесията на всеки конник с влияние, ще се превърна в най-старата и най-жалката курва на света! — Той се надигна от стола си и размаха юмруци по посока на Марк Емилий Лепид с такава злоба в очите, каквато съгражданите не бяха виждали от времето, когато се заканваше по адрес на понтийския цар Митридат. — Е, лениви Лепиде, дето обичаш да си стоиш на топло вкъщи, докато другите се морят заради теб, предателю, женен за дъщерята на най-големия римски изменник, който

навремето се опита да се провъзгласи за римски цар, или ще получа всичко, или няма да получа нищо! Чувате ли ме всички, изкуфели глупаци, които ви е страх да си покажете носа въвн от дома? Твърдите, че желаете Рим да стъпи на крака, но същевременно искате да попречите на човека, който е готов да се заеме с целта, да го направите нещастен. Е, назначени отци, сега му е времето да се примирите с фактите — Луций Корнелий Сула се върна в Рим и ако пожелае, може да го разклати из основи, може да го срине и със земята! Из полетата на Лаций разполагам с армия, която спокойно можех да доведа със себе си в града, за да я пусна като глутница вълци по дирите ви! Но не го направих. От първи миг, в който стъпих в Сената, върша всичко в интерес на всички ни. И продължавам да защитавам същия този наш общ интерес. Но щом ще проверявате моето търпение, нека да се разбере: ще бъда диктатор толкова дълго време, колкото ми е необходимо. Разбирате ли ме какво ви казвам? Разбираш ли ме, Лепид?

В продължение на няколко секунди всички мълчаха. Дори Вация и Метел Пий трепереха на столовете си с преbledнели лица и не смееха да отместят поглед от чудовищното създание, което стоеше пред тях — как можаха да забравят за онзи звяр, който живееше в душата на Сула?

Лепид също беше преbledнял и трепереше заради Апулея, възлюблената си съпруга, с която живееше вече няколко години и която бе станала майка на синовете му... Дъщеря на Сатурнин, който наистина се бе опитал да се провъзгласи за римски цар навремето. Защо му трябваше на Сула да споменава именно нея в гневната си реч? Какво възнамеряваше да прави, щом веднъж стане диктатор?

Изтощено до смърт от граждански войни и от икономическа разруха, Народното събрание гласува закон, според който Луций Корнелий Сула бе назначен за римски диктатор за неопределено време. Законопроектът беше разгледан на първо четене на шестия ден от ноември под име то „лекс Валерия диктатор легибус скрибундис ет реи публице конституенде“, след което бе окончателно приет на двайсет и трето число. В текста нямаше нито дума повече от изречението за безсрочната му продължителност; при условие, че с него на Сула се

връчваше неограничена власт, повече условия не бяха нужни. Каквото пожелаеше да стори Сула, щеше да го постигне.

Мнозина в града очакваха диктаторът да се захване с трескава дейност от самия ден на встъпването си в новата длъжност, но той изчака законът да бъде окончателно ратифициран дващестина дни покъсно според изискванията на „лекс Цецилия Дидия“.

След като се настани в дома, принадлежал преди на Гней Домиций Ахенобарб (политически изгнаник по неволя в Африка), Сула известно време бездействаше. Собственият му дом беше разграбен и сринат със земята, след като Гай Марий и Луций Корнелий Цина заграбиха властта преди години. Сула прекоси палатинския квартал Гермал, погледът му бавно се плъзна по руините, покрай Големия цирк в краката му, за да стигне Авентинския хълм. Често и по всяко време на деня Сула можеше да бъде забелязан насред Форума, загледан в Капитолия или към статуята в естествен ръст на Гай Марий до рострата, или в другите, по-малки негови изображения наоколо, или в Сената, или в храма на Сатурн. Разхождаше се по бреговете на Тибър от големия търговски склад на Емилиите до римското пристанище чак до Тригарий, където римските младежи плуваха в реката. Понякога правеше дълга разходка до една от шестнайсетте градски порти.

При тези свои разходки Сула нито веднъж не помоли свой приятел да го придружи, още по-малко помисли да води охрана със себе си. Понякога ходеше облечен в тога, но по-често предпочиташе да се увие в по-просто наметало, което хем по-малко затрудняваше движенията му, хем топлеше — зимата отново беше подранила и обещавахе да е студена като предишната. В един хубав, необичайно топъл ден Сула излезе от дома си облечен само с туника, може би, за да покаже на съгражданите си колко се е смалил от старостта. Всички добре си спомняха, че навремето беше добре сложен, среден на ръст римлянин. Но сега се беше свил, прегърбил, неуверената му походка прилягаше повече на осемдесетгодишен старец. Глупавата перука стоеше неизменно на главата му, а откакто мъчителните сърбежи по лицето му бяха преминали, той дори започна отново да очертава русите си вежди с черен молив.

След първите осем дни от приемането на закона за диктатора онези, които бяха станали свидетели на гневната му реч в Сената, но не се бяха почувствали лично заплашени от нея (за разлика от Лепид),

започнаха да се чувстват достатъчно спокойни, за да говорят за престарелия Сула Дори с пренебрежение.

— Същински травестит! — изказа се презрително Хортензий пред Катул.

— Най-накрая някой ще го убие — отговори Катул с досада.

Хортензий се изхили.

— Или ще получи апоплектичен удар. — Той сграбчи Катул за ръката и здравата го разтърси. — Знаеш ли, дори започвам да се чудя защо толкова се бях уплашил! Той е тук, но едновременно с това го няма. В крайна сметка Рим не се управлява от човек с толкова големи амбиции... Много странно! Той е съсипан човек, Квинт. Просто един старец.

Мнение, което започна да се шири не само сред богатите, но и сред бедните. Всеки ден жалката фигура на Сула вдъхваше все ново и ново презрение с изкривената си перука и с нескопосано поставения грим. Да не би да слагаше пудра върху червените си белези по лицето? Да не би да си говореше сам? Понякога дори викаше, без да е ясно на кого. Диктаторът беше съсипан човек. Просто един старец.

Голяма смелост беше нужна за толкова суетен човек като него да покаже пред целия народ пораженията на годините. Само Сула знаеше какъв удар бе за него болестта, превърнала го в старец, само той си знаеше колко много копнее да възвърне някогашния си царствен облик, пред който бе отстъпил дори Митридат Понтийски. Именно затова Сула бе убеден, че колкото по-рано придобие смелост да се покаже пред съгражданите си, толкова по-лесно би забравил собствения си ужас от миговете, прекарани пред огледалото. И в крайна сметка така и стана. Най-вече защото разходките му не бяха безцелни. Сула искаше да види с очите си в какво се е превърнал Рим, да разбере от какво градът има най-голяма нужда, какво трябва да направи. И колкото повече се разхождаше, толкова повече се гневеше... и вълнуваше, защото само от него зависеше градът да възвърне някогашната си красота и прелест.

Освен това Сула чакаше завръщането на неколцина души, които му бяха донякъде близки, макар да не ги обичаше особено, а и да нямаше голяма нужда от тях — жена си, двамата си близнаци, голямата си дъщеря, внуците си... Както и Птолемея Александър, египетския престолонаследник. Всички те бяха чакали търпеливо под

грижите на слугата Хризогон най-напред в Гърция, сетне в Брундизий. В края на декември се очакваше да пристигнат в Рим. Известно време Далматика щеше да живее в дома на Ахенобарб, но Сула вече бе заповядал да бъде възстановена собствената му къща; цензорът Луций Филип — почернял от слънцето и в цветущо здраве — още със завръщането си от Сардиния беше свикал Сената и започна да крещи на колегите си да гласуват средства от несъществуващия държавен бюджет за компенсация на конфискациите, противозаконно наложени върху имуществото на Сула.

На двайсет и третия ден от ноември диктаторската длъжност на Сула бе официално ратифицирана. Същия ден Рим осъмна без голямата статуя на Гай Марий на Форума, без по-малките, които красяха Форум Боарий, Форум Холиторий и много други площади и кръстовища из града. Бяха изчезнали и бойните трофеи на Марий, съхранявани в храма на Честта и Доблестта на Капитолия — засегнат от пожара, но все така подходящ дом за безжизнените колекции от чужди оръжия, знамена, както и за личните доспехи и оръжия на Гай Марий, с които се е сражавал в Африка, при Аква Секстия, при Верцела, при Алба Фуценция. После изчезнаха и други статуи — на Цина, на Карбон, на Брут Старпи, на Норбан, на Сципион Азиаген — но понеже те всички заедно бяха нищожни в сравнение с изображенията на великия Марий, малцина изобщо забелязаха, че ги няма. Отсъствието на големия пълководец нямаше как да не се усети — твърде много голи стълбове и постаменти останаха да стърчат по площадите на Рим.

Някъде по същото време се разнесоха слухове за други отсъствия, доста по-тревожни от това на паметниците — започнаха да изчезват хора! Хора, които навремето шумно бяха поддържали Марий, Цина или Карбон, или и тримата заедно. Най-често хора от конническото съсловие, повечето преуспели търговци, които не бяха престанали да богатаят и във времето на всеобща мизерия; конници, които се бяха сдобили с прекрасни държавни поръчки, бяха давали заеми на съмишленици и изобщо бяха съумели да превърнат в пари своята преданост към каузата на Марий, Цина или Карбон, или към тримата... Доколкото се знаеше, никой сенатор не беше изчезнал, но така или иначе броят на изчезналите граждани твърде бързо нарасна.

Дали заради твърде голямата си ангажираност в обществените дела, дали заради друго, римските граждани започнаха дори с очите си да виждат как техни съседи и събратя изчезват. Ето че десетина-петнайсет непознати частни лица със здраво телосложение чукат на нечия порта, влизат в дома и само след минута излизат наобиколили стопанина, който тръгва с тях в неизвестна посока...

Рим неспокойно се раздвижи, започна да гледа на разходките на своя нов господар не просто като на безобидно старческо развлечение, а като на доста зловещо поведение, криещо куп тайни. Това, на което допреди ден-два се гледаше като на невинни ексцентрични прояви, днес се обгръщаше с мистериозен смисъл, за да прерасне някой ден в открита заплаха за целия град. Сула не разговаряше с никого! Но говореше със самия себе си! Заставаше насред улицата и само той знаеше какво наблюдава! Един-два пъти дори се беше разкрещял! Какво вършеше той в действителност? И защо го вършеше?

С нарастването на напрежението странното поведение на тези младежи, които обикаляха домовете на богатите римски граждани, стана още по-очевидно. Минувачи ги забелязваха да си водят бележки, да следват като сенки някой забогатял лихвар от партията на Карбон или пък известен спекулант-марианец. Хората започнаха да изчезват твърде бързо, докато един ден младежите не потропаха на вратата на един скромен сенатор, който винаги бе гласувал в полза на Марий, Цина или Карбон. Сенаторът обаче не бе отведен никъде. Когато се показа на улицата, се разнесе дрънчене на оръжия, някой замахна с меч пред очите на минувачите и отсече сенаторската му глава. Тя се изтърколи по паважа, кръвта се разнесе заедно с водата в канавката; после обаче всичко изчезна.

Хората започнаха да си измислят обиколни маршрути, само и само да не минават покрай рострата с набучените на копия глави, да не би да излязат повече на брой: Карбон, Марий Младши, Каринат, Цензорин, Сципион Азиаген, Брут Старши, Марий Гратидиан, Понтий Телезин, Брут Дамазип, Тиберий Гута, Соран, Мутил... Не, засега бяха само толкова! Главата на убития сенатор не се беше показала на площада. Нито главата на някой от останалите безследно изчезнали. А Сула продължаваше да се разхожда. Обаче хората вече не се спираха на улицата, за да му се усмихнат — пък дори и със съжаление, и бързаха да отбият в първата пресечка, сякаш се страхуваха дори от погледа му.

Където минеше Сула, всички се разбягваха. Никой не смееше да го гледа. Никой не смееше да се усмихва. Никой не го заговаряше, никой не го тревожеше с молбите си. Видът му плашеше всички, сякаш беше призрак, излизаш на бял свят, както се вярваше, в определени дни от годината.

Никога допреди римски държавник не е бивал обграден с толкова тайни и недоразумения, колкото Сула в онези ужасни седмици. Поведението му не беше нормално. Друг на негово място би застанал на рострата, за да обясни плановете си. Щеше да се хвали с намеренията си или с постигнатото или щеше да се оплаква от нежеланието на обществото да го разбере... Просто би говорил! Ако не пред всички, то поне пред отбрана аудитория. Римляните не бяха хора, склонни да пазят дълго своите тайни. Обичаха да обсъждат проблемите си на глас. Мълвата вършеше останалото. Но Сула мълчеше. Единствената му публична проява бяха безкрайните разходки, с които той нито признаваше съучастие в престъпленията, нито изразяваше каквато и да била загриженост за случващото се по улиците на града. И все пак всичко това трябваше да води началото си от него! Този мълчалив и необщителен човек беше господарят на Рим.

На декемврийските календи Сула свика заседание на Сената — първото от онова, в което бе говорил Флак Принцепс Сенатус. О, с каква бързина се завтекоха всички сенатори към Курия Хостилия! Зимният студ беше нищо в сравнение с хлада в душите им. Всички до един дишаха на пресекулки и се оглеждаха като замаяни. Накацаха по столовете като чайки, скрили се далеч от напора на бурята, и дори се страхуваха да погледнат нагоре, да не би подобно на Сатурнин и неговите сподвижници навремето да бъдат избити с керемидите от покрива на Курията.

Нямаше човек, който да не изпитва ужас и паника — дори и Флак, дори и Метел Пий, дори и смелите пълководци като Офела или вечните конформисти като Филип и Цетег. И все пак, колко беззъб изглеждаше Сула при влизането си в залата! Та той предизвикваше жал и съчувствие! Като се изключи фактът, че го придружаваха двайсет и четирима ликтори — два пъти повече, отколкото се полагаха на консул... и два пъти повече, отколкото бе ползвал последният римски диктатор.

— Време е да разкрия пред всички своите намерения — взе думата Сула, без дори да става от стола си от слонова кост. Толкова беше студено в помещението, че от устата му излизаше пара. — Аз съм законно назначен диктатор и Луций Валерий, лидерът на Сената, е мой началник на конницата. Според закона, приет от центуриатните комиции, които ми връчиха длъжността, не съм длъжен да назначавам други магистрати, ако не видя смисъл в това. Все пак Рим е възприел да нарича всяка година на името на двамата действащи консули, затова ще се погрижа традицията да продължи и занапред. Няма да позволя бъдните поколения да наричат идващата година „в диктаторството на Луций Корнелий Сула“. Затова ще се погрижа да бъдат избрани двама консули, осмина претори, двама куриатни и двама плебейски едили, десетима народни трибуни и дванайсет квестори. И за да дам възможност повече младежи да придобият опит в управлението, ще проведе избори за двама и четири военни трибуни. Освен това ще назнача трима души за свои ковчезници, още трима — за пазители на римските затворнически помещения и приюти.

Катул и Хортензий стояха като на тръни. Бяха скрили ръцете си в гънките на тогите, да не би да си проличи как треперят. Не можеха да повярват на казаното — диктаторът щял да проведе редовни избори за всички магистратури! Бяха очаквали да ги избият — дали с тухли, дали с меч — да бъдат лишени от имущество и пратени в изгнание... И те не знаеха какво точно очакваха, но не и това! Да не би Сула да нямаше нищо общо със случилото се? Да не би да нямаше представа какво става по улиците на Рим? Ами ако той не знае нищо, тогава кой е отговорен за отвличанията и убийствата?

— Разбира се — продължи диктаторът, — когато казвам „избори“, нямам предвид, че ще се представят различни кандидати. Ще кажа и на вас, и на Народното събрание кой да бъде избран. Свободата на гражданския избор не е възможна при настоящите обстоятелства. На мен ми трябва хора, които да ми помагат при изпълнението на задълженията, следователно ще бъдат избрани хора, каквито искам, а не такива, които избирателите биха желали да ми натрапят. Писар, списъка!

Сенатският писар, чието единствено задължение, бе да наглежда сградата между заседанията, му подаде един-единствен лист. Колегата

му, който записваше всяка дума на говорещите върху восъчни таблици, на свой ред вдигна глава, за да слуша по-добре.

— Та така... Консули. Първи консул Марк Тулий Декула. Втори — Гней Корнелий Долабела...

Така и не продължи нататък. Квинт Лукреций Офела скочи на крака.

— Не! Категорично не! Ще връчиш скъпоценния консулски пост на Декула? Не! Кой е Декула? Един нищо и никакъв нещастник, който седя тук на топло, в Рим, докато достойните римляни се сражавахме за теб? Какво е направил Декула, за да заслужи подобна чест? Това е някакъв жалък, злобен, недостоен и несправедлив номер! За Долабела разбирам — всички легати знаем за сделката, която сте сключили! Но кой е тоя Декула? Какво има той повече от останалите, за да заслужи консулството? Казвам не! Не, не и не!

Офела млъкна да си поеме дъх и Сула взе отново думата:

— Изборът ми за първи консул е Марк Тулий Декула. И това е.

— Тогава няма да те оставим теб да избираш. Ще съберем кандидати и ще проведем нормални избори... И аз ще съм от тези, които ще се явят на изборите!

— Няма — възрази му спокойно диктаторът.

— Опитай да ме спреш! — разкрещя се Офела и напусна залата. Пред Курията се беше събрала скромна тълпа — любопитни граждани, които искаха да узнаят какво е говорил Сула на първото заседание, откакто е провъзгласен за диктатор. Чакащите бяха все хора, които нямаше защо да се притесняват, че той иска да им стори нещо. Скромна, но все пак тълпа. Офела започна да си проправя път с бльскане, без да гледа, и се запъти по калдъръма към кладенеца на комициите и рострата.

— Братя римляни! — извика той от трибуната. — Съберете се при мен, нека чуете какво имам да кажа за този противоконституционен цар, който сами си избрахме! Твърди, че щял да проведе избори за консули. Но нямало да има кандидати, само хората, които той посочи: двама неспособни и незаслужили идиоти, единият от които, Марк Тулий Декула, дори не е от благородна фамилия! Същинско парвеню, пръв от рода си, добрал се до задните редове на Сената, при това човек, служил като претор при позорния

режим на Цина и Карбон! Той ли трябва да бъде консул, докато хора като мен остават с празни ръце?

Сула се вдигна от стола си и бавно се запъти към изхода на залата. Спря до вратата и замижа от силната слънчева светлина. От изражението му не личеше речта на Офела да го интересува. Без да привличат голямо внимание, петнайсетина най-обикновени граждани започнаха да се събират в подножието на стълбите.

Един по един сенаторите на свой ред се показаха от вътрешността на Курията. Бяха стъписани от спокойствието на Сула, което им вдъхна известен кураж — изглежда, той не беше чудовището, за което го бяха сметнали.

— Е, братя римляни — продължи Офела по-спокойно, както би подходило на един римски сенатор, — аз съм човек, който няма току-така да се примири с подобна обида! Аз имам далеч по-големи основания да стана консул, отколкото някакъв си Декула! И моето мнение е, че римските избиратели, ако им бъде позволено да избират, ще предпочетат мен пред двамата кандидати на Сула! А и няма да съм единственият! Всеки, който реши да се кандидатира, има повече шансове от тия двамата!

Погледът на Сула се кръстоса с този на човека, който изглеждаше водач на групата редови граждани, които чакаха в подножието на стъпалата. Сула кимна, въздъхна и се облегна на близката колона.

Редовите граждани се промъкнаха неусетно през тълпата, качиха се на рострата и уловиха Офела за ръцете. Само отдалеч изглеждаха мили и любезни. Офела се бореше отчаяно да се отскубне, но напразно. Те го притискаха към земята, докато не коленичи в краката им. Тогава някой от тях го сграбчи за косата и започна да дърпа. В следващия миг проблесна меч, главата се отдели от тялото и мъжът, който я държеше, неволно се олюля. Вдигна я високо над останалите и я показа на всички присъстващи. Само след миг целият Форум се бе опразнил, с изключение на смаяните сенатори, които не смееха да мръднат от мястото си пред Курията.

— Сложете главата му на рострата — заповяда Сула, изправи се и влезе обратно в залата.

Като ходещи мъртъвци сенаторите го последваха.

— Много добре, докъде бях стигнал? — попита той личния си секретар, който се наведе към него и му прошепна нещо в ухото. — А,

да, точно така! Благодаря! Бях свършил с консулите, канех се да започна с преторите. Писар, списъка! — протегна ръка Сула. — Благодаря! Нататък... Мамерк Емилий Лепид Ливиан, Марк Емилий Лепид, Гай Клавдий Нерон, Гней Корнелий Долабела Младши, Луций Фуфидий, Квинт Лутаций Катул, Марк Минуций Терм, Секст Ноний Суфенат, Гай Папирий Карбон. Назначавам младия Долабела за градски претор, а Мамерк за претор за чужденците.

Доста необичаен списък! Очевидно нито Лепид, нито Катул, които при нормални условия биха могли да намерят имената си на върха на избирателните списъци, трябваше да бъдат предпочетени пред многото предани суланци, които се бяха сражавали на негова страна. Но ето, че техните имена се чува, а тези на по-възрастните им колеги суланци, които също бяха достойни за преторство, ги нямаше! Фуфидий беше политическа нула, а Ноний Суфенат беше племенник на Сула, син на сестра му. Клавдий Нерон беше от по-невзрачните представители на фамилията. Терм беше добър войник, но толкова слаб оратор, че ставаше за присмех на Форума. И накрая, сякаш за да вбеси всички, Сула бе посочил един от роднините на врага си Карбон, който може и да се е сражавал за него, но не се беше отличил с нищо!

— Е, ти поне си вътре — прошепна Хортензий на Катул. — Аз мога само да се надявам, че ще чуя името си в списъка догодина. Или по-догодина. Богове, какъв фарс! Как можем изобщо да го търпим?

— Преторите нямат значение — отвърна му Катул. — Те само трябва да се усмихват — Сула не е толкова глупав, че да назначи погрешни хора. Най-интересен ми е изборът на Декула, роден бюрократ! Затова и го е избрал Сула — като се има предвид, че Долабела го е изнудвал преди последната битка... Политиката на диктатора трябва да бъде стриктно провеждана, а на Декула стриктните задължения винаги са допадали.

Заседанието продължи. Едно след друго бяха изчетени всички имена на бъдещите магистрати, без някой да посмее да протестира. Щом свърши, Сула подаде списъка на неговия пазител и облегна ръце на коленете си.

— Този път казах всичко, което имах да ви казвам, като се изключи това, че знам за непопълнения брой римски жреци и авгури. Съвсем скоро ще прокарам закон, който да оправи всички неуредици. Но чуйте ме добре! — изведнъж извика той и всички сенатори

подскачиха. — Жреци повече няма да се избират! Това е връх на богохулството, да се провежда гласуване кой да служи на боговете! Една тържествена и официална церемония се превръща в политикански цирк и позволява назначаването на хора, които нямат нужните корени да оценят свещените си задължения. Ако римските богове не бъдат почитани, както подобава, тогава и Рим няма да процъфтява.

Сула се беше изправил, когато се чу нечий глас. С леко присмехулно изражение диктаторът се отпусна обратно на стола.

— Искаш думата ли, Прасчо скъпи? — обърна се той към Метел Пий с прякора, който последният беше наследил от баща си.

Метел Пий се изчерви, но все пак решително се надигна от мястото си. От деня на завръщането си в Рим — това беше на петия ден от ноември — заекването му, което преди няколко години почти беше изчезнало, от ден на ден бе ставало все по-мъчително. Той знаеше защо. Заради Сула. Заради човека, когото обичаше, но и от когото се страхуваше. И все пак Пий беше син на Метел Нумидик, който на два пъти беше ял бой наред с площада заради принципите и накрая, пак заради принципите, доброволно бе заминал в изгнание. Ето защо прилягаше не друг, а той да поеме по пътя на баща си и да защити фамилната чест. Както и собственото си сенаторско достойнство.

— Луций К-К-Корнелий, м-м-мога ли д-да т-ти задам един въпрос?

— Но ти заекваш!

— Т-т-така е. С-съжالياвам. Ще опитам — процеди Прасчо през зъби. — Осведомен ли си, Луций К-К-Корнелий, че из цяла Италия, както и в Рим биват убивани хора, а собствеността им бива отнета.

Всички зачакаха какво ще отговори Сула: знаеше ли наистина? Беше ли отговорен?

— Да, осведомен съм — отговори той.

Сенаторите се сгушиха в тогите си и сведоха глави; най-големите им страхове се оказваха основателни. Метел Пий упорито продължи:

— Р-р-разбирам, ч-че трябва да бъдат наказани виновните, но никой от убитите не е бил п-призован пред съда. Би ли м-могъл да ми изясниш проблема? Би ли могъл например да ми к-к-кажеш къде смяташ да теглиш чертата? Ще има ли изобщо хора, съдени според

закона? Кой може да твърди, че тези хора са изменници, ако н-не са съдени от съответната инстанция?

— Те умират по моя воля, Прасчо скъпи — увери го диктаторът. — Нямам намерение да харча парите на държавата и да губя времето на гражданите, за да съдя хора, чиято вина е очевидна.

Прасчо не се разколеба.

— Т-т-тогава можеш ли да споделиш пред мен кого смяташ да пожалиш?

— Страхувам се, че не.

— Ак-ко не м-можеш да кажеш кой ще бъде пожален, то тогава можеш ли да ми кажеш кого смяташ да накажеш?

— Да, скъпи Прасчо, мога да ти кажа.

— В такъв случай, Луций К-К-Корнелий, би ли бил така добър да споделиш намеренията си с нас?

— Не и днес — отговори Сула. — Утре ще свикам ново заседание.

Всички сенатори се появиха отново на другия ден.

Сула вече ги чакаше в залата седнал на стола си от слонова кост. До него стоеше писар с перо и восьчна таблица, друг държеше свитък хартия. В мига, в който заседанието бе открито с жертвоприношение и авгурски гадания, Сула протегна ръка към свитъка. Погледът му се спря на бедния Метел Пий, който беше преbledнял от притеснение.

— Това — каза Сула — е списъкът на хора, които или вече са умрели заради измяната си, или скоро ще умрат. Собствеността им вече принадлежи на държавата, която ще я разпродаде на търгове. И всеки човек — мъж или жена, — който види човек, чието име се намира в списъка, ще бъде гарантиран срещу съдебно преследване, ако екзекутира изменника. — Свитъка пое главният ликтор. — Закачи го на рострата — заповяда Сула. — Нека всички узнаят това, което само скъпият Прасчо има смелостта да попита.

— Значи, ако видя някого, чието име е в списъка, мога да го убия? — попита с нескрито нетърпение Катилина. Макар да не беше сенатор, Сула лично го беше призовал да присъства на заседанията.

— Точно така, малки ми блюдолизоце! И в интерес на истината ще спечелиш два таланта сребро за това — рече Сула. — Разбира се, моите проскрипции ще бъдат прокарани под формата на закон; отсега нататък всяко мое действие ще бъде обличано в подходящ закон!

Възнаграждението също ще бъде определено от закона, ще се водят и списъци, та да знаят бъдните поколения кой наш съвременник се е възползвал от предоставените му възможности.

Последните думи бяха изречени съвсем непринудено, но хора като Метел Пий доловиха черния хумор на Сула; други като Луций Сергии Катилина (при условие, че той самият долови хумора) просто не ги беше грижа.

Първият списък проскрибирани включваше четиридесет сенатори и шестдесет и пет конници. Начело стояха имената на Гай Норбан и Сципион Азиаген, след тях бяха Карбон и младият Марий. Каринат, Цезорин и Брут Дамазип бяха споменати, докато името на стария Брут липсваше. Повечето сенатори вече бяха мъртви, но смисълът на списъците бе да посочи чие имущество е конфискувано в полза на държавата. Сула не си правеше труда да отбелязва кой от осъдените е вече мъртъв, кой още е жив. Вторият списък беше на рострата още на другия ден и съдържаше имената на двеста конници. На следващия ден се появи и трети лист, включващ нови двеста и петнайсет конници. Сула очевидно беше приключил със Сената, истинската му цел беше конническото съсловие.

Корнелиевите закони, които се отнасяха до проскрибциите, бяха достатъчно подробни. Голямата част от тях обаче бе прокарана за два дни, в началото на декември, и към декемврийските нони всичко вече бе под зоркия поглед на Тулий Декула. Катул се бе оказал прав: всяка подробност беше взета предвид от новия консул. Цялата собственост на семейството на проскрибирания се отнемаше в полза на държавата и не можеше да бъде прехвърлена на името дори на невръстни деца; завещанията на проскрибираните граждани не се смятаха за валидни, никой споменат наследник не можеше да разчита да получи нещо за себе си; проскрибиран човек можеше съвсем законно да бъде заклан посред бял ден от мъж или жена, от гражданин, освободенец или роб. Възнаграждението за убийството на проскрибиран наистина представляваше два таланта сребро, които хазната плащаше за сметка на конфискуваните имоти и които бяха отчитани в деловодните книги. Роб-екзекутор получаваше свобода, освободенец беше прехвърлян от градска в селска триба; всички мъже — военни или цивилни, — които,

след като Сципион Азиаген бе нарушил примирието, бяха продължили да поддържат Карбон или младия Марий, бяха обявени за обществени врагове; синовете и внуците на проскрибираните бяха лишени от правото да заемат куриатни длъжности и да откупват обратно конфискуваните имоти, както и да ги придобиват по друг път; синовете и внуците на онези, които вече бяха мъртви, се третираха по същия начин, както и синовете и внуците на все още живите. Последният закон, прокаран на петия ден от декември, обявяваше, че целият процес на проскрибиране ще завърши на първо число от идващия юни. Значи проскрибциите продължава шест месеца.

Така Сула стана диктатор. Искаше да докаже, че е не само господар на Рим, но господар на страха и неясното бъдеще. Времето на убийствения сърбеж не бе прекарано изцяло в пиянска агония; той беше мислил над този и много други въпроси. Как например да установи пълна власт над Рим; как да се възползва най-добре от тази пълна власт; как да вдъхне у всеки римски гражданин такова послушание, та да е сигурен, че нарежданията му ще бъдат изпълнявани без възражение, без съпротива. По улиците нямаше да крачат легиони, щяха да пълзят тайнствени сенки, които да водят към надеждата, но и към отчаянието. Негови служители щяха да бъдат никому неизвестни люде, може би съседи и приятели на хората, които отвеждаха и езекутираха. Сула не искаше просто да смени времето над Рим, той искаше да донесе със себе си съвсем нов климат. Хората се справяха с капризите на времето. Но с промяната в климата просто трябваше да свикнат. Или да загинат...

Докато лицето го сърбеше и Сула се чешеше, той често се бе утешавал с мисълта как стар, грозен и разочарован човек като него изведнъж получава в дар най-хубавата играчка на света: Рим заедно с мъжете и жените, кучетата и котките, робите и освободенците, бедните класи, богатите конници и сенатори... Всички желания, останали неизпълнени, всички обиди, останали ненаказани, щяха да бъдат отмъстени, заканваше се той насред пристъпите на умопомрачителна болка. И черпеше воля за живот от волята си за мъст.

Диктаторът беше дошъл.

Диктаторът беше докопал любимата си играчка.

2

От декември 82 г. до май 81 г. пр.Хр.

Гней Помпей Велики

„Нещата се развиват доста добре“ — каза си Луций Корнелий Сула в началото на декември. Повечето хора все още изпитваха известни скрупули да убият със собствените си ръце съграждани, намерили имената си в списъците с проскрибциите, но неколцина като Катилина вече прокарваха пътя, хазната се пълнеше с пари, държавният фонд — с конфискувани имоти. Разбира се, не толкова имотите, колкото парите бяха причината Сула да поеме в подобна

посока; все отнякъде трябваше да запълни големите дупки на държавния бюджет. При нормални обстоятелства средствата щяха да дойдат от данъците, които плащаха провинциите, но при условие, че Митридат продължаваше да заговорничи на изток, а Квинт Серторий бе успял да спре притока от пари от Испания, на останалите провинции също трябваше да се даде отдих. Рим и Италия сами трябваше да намерят нужните за издръжката си средства — с тази подробност, че Сула нямаше очи тепърва да иска от обикновените люде, още по-малко — от собствените си верни поддръжници.

Той никога не бе изпитвал симпатии към конническото съсловие — всички онези деветдесет и една центурии от първа класа, които включваха преуспелите римски търговци и предприемачи. От тях пък най-много мразеше осемнайсетте центурии на държавната конница. Мнозина от тях се бяха облагодетелствали по времето на Марий, Цина или Карбон; затова те щяха да осигурят на Сула парите, нужни за възстановяването на Рим. Решението беше най-доброто, казваше си диктаторът и доволно потриваше ръце. Не само че хазната щеше да се напълни, но и неговите потенциални врагове завинаги щяха да бъдат отстранени от обществения живот.

Междувременно беше успял да се справи и с един незначителен проблем — последната враждебна проява на вечно опозиционния Самний. Избра за управители на бунтовната страна двамината най-алчни за пари — Цетег и Верес, и им даде четири легиона.

— Нищо да не остане след вас — беше заръчал на подчинените си той. — Искам Самний да бъде до такава степен разорен, че дори най-старите и родолюбиви самнити да не желаят повече да стъпят там. Ще изсечете горите, ще оставите нивите да пустеят, ще разрушите градовете и ще опустошите градините. — Сула се усмихна зловещо. — И ще отсечете всяка глава, която стърчи по-високо от останалите.

Това щеше да послужи за урок на Самний. И в същото време щеше да отърве диктатора от двама досадници, които непрекъснато искаха нещо. Двамата нямаше да се върнат скоро! Имаха по-важни задачи — как да заделят за себе си повече от това, което пращат на римската хазна.

Навярно беше добре за останалите области в Италия, че семейството на Сула се завърна в Рим. Само жена му и децата можеха да върнат у диктатора онова чувство за мярка, което съвсем бе изгубил.

Той никога не беше предполагал, че срещата с Далматика така ще го развълнува: при вида ѝ коленете му се подкосиха и той трябваше да седне на близкия стол, за да не се строполи на пода. Чувстваше се като момче, което за пръв път е видяло красива гола жена.

Далматика наистина беше много красива — Сула винаги го бе признавал, — имаше големи сиви очи, тъмна кожа и светли коси; най-голямото ѝ оръжие обаче беше влюбеният поглед, който дори и след толкова години не беше изгубил своята преданост, нищо че любимият беше остарял и погрознял. Далматика седеше в скута на съпруга си, прегръщаше го през голия, старчески врат, притискаше лицето му до гърдите си, галеше плешивата му глава и го целуваше по голото теме. Перуката, къде се беше дянала перуката му! Но тя дори и от това не се задоволяваше, ами вдигаше лицето му към своето, да може да усети с дъха си нейната неземна прелест, нежната ѝ уста се докосваше до беззъбите му старчески устни и им връщаше някогашната свежест... Силите му се върнаха, Сула се надигна с Далматика в ръце и победоносно я отведе в спалнята, където се развихри, както не му се случваше дори на бойното поле. „Може би — мислеше си той с известна горчивина — да се удавя в чувствата на Далматика, ще бъде все едно да изпитам отново любовта в себе си.“

— Колко ми липсваше! — нареждаше Сула.

— Не толкова, колкото на мене — отвърна Далматика.

— Две години... Цели две години.

— По-добре го кажи две хилядолетия.

След като утолиха страстта си, тя си възвърна навиците на простодушна съпруга.

— Кожата ти се е оправила!

— Морсим ми прати рецепта за мехлема.

— И престана да те сърби?

— Да, престана да сърби.

После жена му настоя да го заведе в детската стая при малките Фауст и Фауста.

— Не са пораснали много от последната среща — отбеляза той и тежко въздъхна. — Наистина приличат на Метел Нумидик.

Жена му не успя да сдържи смеха си.

— Знаем... Горките.

И това се превърна в най-щастливия миг от един от най-щастливите дни в живота му — Далматика се смееше заедно с него!

Без да знаят защо мама и странният старец се прегръщат и се смеят, близнаците ги гледаха мъдро и неразбиращо, докато най-накрая и те не се поддадоха и на свой ред не започнаха по детски да се кискат. Не може да се каже, че Сула се влюби в тях, но поне си каза, че децата му са свестни хора — дори да приличат на своя дядо — вуйчо Квинт Цецилий Метел Нумидик Прасето... Когото собственият им баща беше убил. „Каква ирония! — размишляваше бащата. — Да не би боговете да са ми пратили възмездие?“ Но само гърците вярваха в божественото наказание, а той беше римлянин. Освен това, продължаваше да се утешава Сула, докато малките пораснеха достатъчно, за да отмъщават, баща им отдавна щеше да е покойник.

Останалите членове на семейството му също бяха добре, включително голямата дъщеря на Сула — Корнелия Сула, която се грижеше за двете си деца от първия си съпруг. Малката Помпея вече беше на осем години и осъзнаваше, че е красавица. Шестгодишният Квинт Помпей Руф оправдаваше последното си име, понеже беше едновременно червенокос, червендалест, червеноок, а и кръвта му лесно кипваше.

— И така — обърна се Сула към слугата си Хризогон, който се беше грижил в отсъствието му за цялото семейство, — как се чувства моят гост извън пределите на римския померий?

Малко поотслабнал (явно не му е било лесно да се грижи за толкова много хора с толкова различни нрави и вкусове), слугата вдигна черните си очи към тавана в красноречива гримаса и вдигна рамене.

— Страхувам се, Луций Корнелий, че няма да се съгласи доброволно да остане извън померия, освен ако ти самият лично не го посетиш, за да му обясниш причината. Опитвах се, много пъти се опитах да му обясня, но той ме смята за низше същество, което заслужава само презрение и недоверие.

Това беше типична черта у Птолемей Александър, припомняше си Сула, докато вървеше към странноприемницата, където високомерният и крайно чувствителен гост беше настанен от усърдния

Хризогон — нравите повеляваха жилището на важната особа да е на километри от портите на града. Птолемей Александър живееше под закрилата на Сула близо три години, но едва сега започваше да създава главоболие на домакините си.

Птолемей се смяташе за политически бежанец, който едва-едва се е спасил от смърт в понтийския царски двор. Беше се явил в Пергам, където бе помолил Сула за убежище; Сула направо беше смаян от удалата се възможност, защото имаше пред себе си не друг, а самия Птолемей Александър Младия, единствения законен син на покойния египетски фараон. Бащата бе умрял при опита да си възвърне престола в същата година, когато Митридат бе заловил сина заедно с двамината му незаконородени първи братовчеди на остров Кос. Тримата египетски князе бяха отведени в Понт, докато Египет остана под властта на големия брат на покойния фараон — Птолемей Сотер, когото пренебрежително наричаха Латир (Нахутено зърно).

В мига, в който видя пред себе си престолонаследника Птолемей Александър, Сула си даде сметка защо египтяни са предпочели за свой господар Нахутеното зърно. Птолемей Александър Младши беше самото възплъщение на женствеността. С одеждите си имитираше богинята Изида, безкрайните воали бяха навити и усукани по елинистичната мода, златната корона беше поставена върху златни къдри, лицето му се криеше под дебел слой грим. Александър капризничеше, хленчеше, пъшкаше, въздишаше, пърхаше като момиче и въпреки всичко, огледа го внимателно Сула, под цялата тази предизвикателна женственост се криеше стоманена воля и желание за мъст.

Александър бе разказал на покровителя си за трите години, прекарани в двора на най-смелия сред всички хетеросексуални мъже на земята. Митридат Понтийски беше убеден, че женствените наклонности у мъжете могат да се „излекуват“ и бе подложил младия Птолемей Александър на безброй обиди и унижения, само и само да го отърве от зловредните му навици. Нищо не бе помогнало. В леглото на Птолемей водели множество понтийски куртизанки, дори най-обикновени проститутки, колкото да повръща на пода от погнуса. Бяха му надянали насила доспехи и го бяха пратили в редиците на войската под подигравателните погледи на войниците, но той се беше разплакал като дете и беше припаднал насред пътя. Митридат решил го оправи с

бой, но младежът се издал, че боят му е приятен; накрая го извикали на съд наред площада в Амиз и го оставили облечен в царските си одежди и с дебелия слой грим на лицето си да бъде замерван от простолюдието с развалени яйца, гнили плодове или камъни.

Шансът му се усмихнал, когато след големите победи на Сула над понтийската армия дворът на Митридат изведнъж се разбягал. Младият Птолемей Александър на своя глава хукнал към Пергам.

— Братовчедите ми предпочетоха, разбира се, да останат в Амиз — възмущаваше се той. — Ужасната атмосфера в тази животинска бърлога доста им допаднаше! И двамата се ожениха за дъщерите на Митридат от жена му Антиохида, наполовина партианка, наполовина селевкида. Ако искат целия Понт и всички царски дъщери да вземат, аз повече не мога да остана там!

— И какво искаш от мен? — бе попитал Сула тогава.

— Убежище. Закрила в Рим, щом се върнеш, и египетския трон, щом Латир умре. Той има дъщеря, Вереника, която управлява като царица заедно с него. Но, разбира се, не може да се ожени за нея — позволено е да се женим само за лели, братовчедки или сестри, но такива Латир повече няма. Ако нещата следват своя нормален ход, Вереника ще надживее баща си. Египетският престол се предава по женска линия, което означава, че цар става този, който се ожени за първородната принцеса. Аз съм единственият законен представител на рода на Птолемеите. Жителите на Александрия — които единствени имат думата по въпроса, откакто първите Птолемей преместиха столицата от Мемфис в техния град — ще искат аз да наследя Латир и няма да имат нищо против да се ожена за Вереника. Затова, когато Латир умре, искам да ме пратиш в Александрия, за да поискам каквото ми се полага — с благословията на Рим.

Сула се бе замислил и с нескрито удоволствие бе наблюдавал Птолемей Александър.

— Да речем, че се ожениш за царицата — бе попитал той, — дали ще можеш да й направиш деца?

— Вероятно не — беше отговорил невъзмутимо принцът.

— Тогава каква е ползата от цялата тази история?

Птолемей Александър очевидно не бе разбрал намека.

— Искам да бъда египетски фараон, Луций Корнелий — бе заявил тържествено той. — Тронът ми принадлежи по право. Какво ще

се случи след смъртта ми, за мен няма значение.

— И кой се нарежда след теб на опашката?

— Само двамата ми братовчеди. Които сега са играчки в ръцете на Митридат и Тигран. Успях да избягам веднага щом пратеник на Митридат дойде да съобщи, че тримата ще бъдем предадени на Тигран, успял наскоро да превземе Сирия. Целта на подобно преместване, доколкото разбирам, е да стоим по-далеч от Рим, в случай, че царство Понт попадне под ваша власт.

— Значи твоите братовчеди може да не са вече в Амиз.

— Бяха там, когато избягах. Повече нищо не знам за тях.

Сула се бе взрял с ледения си поглед в лицето в натруфената госпожичка пред себе си.

— Много добре, Птолемей Александър, ще ти дам убежище. Когато се върна в Рим, и ти ще дойдеш с мен. Колкото до това, дали ще си върнеш двойната корона на Египет, това е тема, която ще обсъждаме, щом му дойде времето.

Но времето още не беше дошло, а ето, Сула вече беше в Рим и царската особа го беше последвала. Никой не можеше да предвиди бъдещите усложнения, които тя щеше да донесе със себе си. Разбира се, Сула си имаше нещо наум, иначе още след първата среща с младия Птолемей Александър щеше да го прати на чичо му Латир в Александрия. Но в главата му се беше зародил далеч по-амбициозен план и сега му оставаше да се надява, че ще доживее да види плодовете на усилията си. Латир беше доста по-възрастен от него, но очевидно се радваше на добро здраве; говореше се, че в Александрия климатът е най-здравословен.

— И все пак, принц Александър — заяви Сула още с влизането си в странноприемницата, — не мога да си позволя да те храня за сметка на римската държава за цялото време, докато чичо ти е жив. Дори и в заведение като това.

В черните очи на принца прочете гняв и възмущение; Птолемей настръхна, все едно се готвеше да ухапе събеседника си.

— В заведение като това? По-скоро ще се върна в Амиз, отколкото да живея в тази дупка.

— В Атина — напомни му спокойно Сула — беше настанен за сметка на атиняни, които имаха да се отблагодаряват за даровете, получени от чичо ти, след като войската ми мина през града и му

нанесе известни щети. Е, това си беше право и задължение на атинското гражданство. На мен ти нищо не си ми струвал. Но тук вероятно ще струваш на Рим състояние, каквото не ни е по силите да си позволим. Затова ти предлагам две възможности: да се качиш на някой кораб и за сметка на римската хазна да се върнеш обратно в Александрия, където да се помириш с чичо си Латир; или да получиш заем от римските лихвари, да си наемеш къща и прислуга на Пинциевия хълм или в някое друго богаташко предградие и да чакаш там, докато чичо ти умре. Но няма да прекриваш померия.

Трудно беше да се каже дали Птолемей Александър е преbledнял, защото гримът добре скриваше лицето му. Сула обаче усети как египтянинът омеква и забравя всякаква мисъл да противоречи.

— Не мога да се върна в Александрия, чичо ми веднага ще нареди да ме убият!

— Тогава ще склучиш заем.

— Добре, така да бъде! Само че ми обясни как!

— Ще пратя Хризогон да го стори вместо мен. Той всичко знае. — Сула дори не беше седнал, затова веднага се насочи към вратата. — Междувременно, принц Александър, при никакви обстоятелства да не си прекриваш свещената граница на Рим.

— Нима трябва да умра от скука?

— Съмнявам се, че ще ти остане време да скучаеш. Веднъж да се разчуе, че живееш в хубав дом и разполагаш с много пари, веднага ще си намериш компания. Водата знае как да пълни всички пролуки. Александрия може да се намира далеч от Рим, но предполагам, че след смъртта на Латир ти ще станеш пълновластен господар на Египет. В това обаче не можем да бъдем сигурно до мига, в който не получим чаканата новина. Ето защо, щом римските закони не позволяват чуждоземен владетел да стъпва вътре в свещените граници на града, ти ще трябва да си останеш отвън. И го казвам напълно сериозно. Разбери ли, че не си ме послушал, няма да е нужно да се разкарваш до Александрия, за да умреш от насилствена смърт.

Птолемей Александър избухна в плач.

— Ти си ужасен, непоносим човек!

Сула излезе от странноприемницата и се върна при Капенската порта. Какъв ужасен и непоносим човек беше Птолемей Александър!

Но и колко полезен можеше да се окаже в деня, в който Латир Нахутеното зърно благоволяше да умре по време на суланската диктатура! Сула с радост си мислеше какво щеше да стори, научи ли новината за опразнения египетски престол.

Без да го е грижа, че смехът и самодоволното изражение, изписало се по лицето му, внасят ужас и паника сред минавачите, той продължи по римските улици, все едно се разхождаше из Александрия.

И все пак Сула отдаваше най-много време не на друго, а на религиозните дела. Подобно на повечето римляни, той не си представяше боговете в човешки образи — така мислеха гърците. Напоследък беше проява на изтънчен вкус и високо образование да изобразиш Белона в доспехите на въоръжена жена или Церера като красива матрона, държаща житен клас в ръце. Меркурий беше надянал крилата шапка и крилати сандали, защото такъв се явяваше на гръкоезичните народи, а елинистичното общество се отнасяше с презрение към безтелесните и неопределени римски божества, смяташе ги примитивни, умствено ограничени и неспособни да се държат дори като хора, какво ли остава — като богове. За гърците боговете си оставаха по-скоро човешки същества, надарени със свръхчовешки способности. Гъркът така и не можеше да си представи нещо по-сложно от човек, затова дори Зевс, най-висшестоящата личност в гръцкия пантеон, се държеше по-скоро като римски цензор — могъщ, но не и всемогъщ, той създаваше работа на останалите богове, които се забавляваха с това да го лъжат и изнудват все едно са ги избрали за народни трибуни.

Но Сула беше римлянин и знаеше, че боговете не притежават онези физически форми, които на гърците им се искаше да видят: те не приличаха на хора, нямаха очи нито дори глави, не можеха да разговарят на човешки език, нито пък притежаваха свръхчовешки способности. За тях дори мисловните форми, достъпни за човешкото съзнание, бяха немислими. Римлянинът Сула знаеше, че боговете са своенравни стихии, които направляват специфични събития и контролират други сили, по-ограничени от техните. Те черпеха сили от живота, затова обичаха да получават животински жертвоприношения; беше им нужно в живия свят да царят ред и организация, каквито

имаше и в техния, понеже само редът и организацията сред живите същества можеше да им помогне на тях самите да поддържат реда и организацията сред себе си.

Имаше едни подобни сили, които обитаваха домашните килери и селските хамбари, избите и силажните ями, затова обичаха всичко да е пълно със стока. Тези сили се наричаха пенати. Имаше други сили, които помагаша на корабите да плават по морето, които се грижеха животът по кръстопътищата да е спокоен, които успяваха да придадат смисъл на безжизнените предмети — тях пък наричаха лари. Имаше и други сили: които помагаша на дърветата да стоят изправени, които ги караха да мислят, да пускат клони и корени, да се обличат в листа и да черпят енергия от въздуха. Имаше сили, които се грижеха водата да бъде сладка, а реките да се движат от високото към ниското, та чак до морето. Имаше още една сила, която донасяше на хората късмет и благополучие, но на повечето даряваше малко, а на неколцина дори нищо. Тази сила се наричаше Фортуна. Имаше и една много голяма сила, наречена Юпитер Оптимус Максимус, която събираше в себе си всички останали сили, представляваше обща тъкан, която ги свързваше по начин, който за тях беше логичен, но за хората — неразбираем.

За Сула беше ясно, че Рим губи контакт с боговете, с всички тези изброени сили. Защо иначе ще изгори Големият храм? Защо иначе скъпоценните архиви ще изчезнат? Защо ще изгорят пророческите книги? Хората забравяха тайните, точните формули и ритуалите, които спомагаха божествените сили да въздействат по-добре на делата им. Това, че жреците и авгурите се избираха от народа, наруши равновесието сред жреческите колегии, направи невъзможни онези деликатни процедури, които зависеха от това хора от едни и същи фамилии да изпълняват едни и същи религиозни функции за вечни времена.

Затова преди да насочи енергията си към реформирането на зле функциониращите римски закони и институции, Сула най-напред трябваше да прочисти римския етер, сиреч трансцендентното пространство, което контактуваше с материалната му същност, да върне силата на боговете и да им позволи да въздействат отново благотворно върху съдбините на града. Как можеше римляните да се надяват на благополучие, когато хората губеха всякакво чувство за свян и въздържание и имаха наглостта да изрекат на глас тайното име

на града си? Как Рим щеше да просперира, когато хора си позволяваха да обират храмовете и да избиват жреците? Разбира се, Сула не желаше да си спомни за времето, когато сам възнамеряваше да конфискува съкровищата на римските светилища, спомняше си само, че не го стори, пък дори да се изправяше срещу истински враг, а не против собствения си народ. Пък и сега не можеше добре да си спомни как се бе отнасял в онези години към боговете — тогава, когато болестта и виното не го бяха съсипали окончателно.

В пожара на Юпитеровия храм се съдържаше недвусмислено знамение, в това поне Сула беше сигурен. И на него се падаше задачата да спре хаоса, да отклони обществените тенденции, които водеха града към пълно безредие. Ако не успееше, затворените врати щяха да се отворят, а онези, които трябваше да зяят отворени, щяха с трясък да се затръшнат.

Сула свика римските жреци и авгури в най-стария римски храм, този на Юпитер Феретрий на Капитолия. Толкова беше старо светилището — него още Ромул го беше освещавал, — че беше изградено от вулканична туфа и не само украси, но дори и мазилка нямаше. В цялото пространство изпъкваша единствено двете четвъртити колони на входа. Липсваша каквито и да е изображения. На обикновен каменен пиедестал, стар колкото храма, лежеше права метална пръчка от електрон, до нея — лъскаво, черно парче кремък. Единствената светлина идваше откъм вратата, вътре миришеше на мухъл, влага и миши изпражнения. Цялото помещение беше широко десет на седем стъпки, затова добре беше, че нито колегията на авгурите, нито тази на понтифексите бяха в пълен състав.

Самият Сула беше авгур. Колеги му бяха Марк Антоний, помладият Гней Долабела и Катилина. От понтифексите най-отдавнашен член на колегията беше Гай Аврелий Кота, след него идваше Метел Пий, водачът на Сената Луций Флак, понастоящем и началник на конницата, който беше и фламин Мартиалис, сиреч Марсов фламин. Катул, Мамерк, Луций Клавдий Рекс Сакрорум — от единствения клон на Клавдиевата фамилия, където носеха малкото име Луций — и най-накрая Марк Юний Брут Младши, син на обезглавения Брут Старши, който имаше сериозни основания да се тревожи няма ли на свой ред да бъде проскрибиран.

— Нямаме си върховен понтифекс — взе думата Сула, — а пък и редиците ни доста са оредели. Бих могъл да намеря и по-удобно място за събрания, но подозирам, че малко неудобство може да зарадва боговете! От известно време свикнахме да мислим по-напред за нас, чак след това за тях, затова и боговете се разсърдиха. Осветен в годината на обявяването на републиката, храмът на Юпитер Оптимус Максимус не ще да е изгорял по случайност. Сигурен съм, че Юпитер Велики се е чувствал излъган от страна на Римския сенат и народ. Ние не сме чак толкова наивни и суеверни, колкото варварите, че да вярваме в божия гняв — ако човек бъде ударен от гръм или пък някоя градска колона падне от само себе си, това е само доказателство, че жертвата не е имала късмет. Но има и знаци, които наистина изразяват недоволството на боговете и изгарянето на Големия храм е такова едно предзнаменование. Ако разполагахме със сибилските книги, можехме да прочетем повече по въпроса, но сибилските книги също изгоряха, заедно с консулските календари, оригиналните дванайсет таблици и още много ценни документи.

На събранието присъстваха петнайсет души, затова дори и те нямаше как да се наредят в тесния храм, та да има специално място за оратора. Сула просто беше застанал в центъра на групичката и говореше.

— Мой дълг на диктатор е да възвърна старите форми на римските религиозни култове, както и да впрегна всички вас на работа в тази насока. Аз съм този, който ще прокарва законите, вие обаче трябва да ги прилагате в действие. По един въпрос ще бъде съвсем непреклонен, тъй като ми се яви сън, а аз съм авгур, следователно сънищата ми имат своето значение. Та този въпрос е необходимостта да бъде премахнат „лекс Домиция де сацердоциис“, който нашият някогашен върховен понтифекс Гней Домиций Ахенобарб си позволи лукса да ни наложи насила. Защо му беше да го прави? Защото мислеше, че семейството му е било унижено, а той самият — пренебрегнат. Това са лични мотиви, трябваше да задоволят самочувствието му и нямаха нищо общо с истински религиозния дух на римляните. Смятам, че с този си акт Ахенобарб Понтифекс Максимус е разгневил боговете, особено Юпитер Велики. Затова от днес нататък избори на жреци повече няма да има. Дори и за длъжността на върховния понтифекс.

— Но длъжността на върховния понтифекс открай време е била изборна — възрази Луций Клавдий Рекс Сакрорум. — Той е най-висшият свещеник на републиката! Назначаването му трябва да бъде демократично!

— Аз пък казвам, че не трябва да бъде. Отсега нататък и той ще бъде избран единствено от колегите си понтифекси — отсече Сула. — И знам, че съм прав.

— Не съм сигурен... — понечи да каже нещо Флак, но щом срещна погледа на диктатора, млъкна.

— Аз пък съм и това слага точка на въпроса! Освен това мисля, че боговете са недоволни от малкия брой на обслужващите ги жреци, затова възнамерявам да увелича състава на всяка от колегиите на петнайсет души, вместо старите десет или дванайсет. Да няма повече хора, които да изпълняват две длъжности едновременно! Освен това петнайсет е щастливо число, центърът, около който се въртят злостастните тринайсет и седемнайсет. Магията е важно нещо. Магията прокарва пътеките, чрез които божествените сили достигат до нас. Аз вярвам, че числата съдържат огромна магическа сила, затова ние ще обърнем тази магия в полза на Рим, което е наш дълг.

— Навярно — осмели се да се обади Метел Пий, — б-бих-ме могли да п-предложим само един кандидат за върховен понтифекс. По т-т-ози начин п-поне ще спазим избирателната процедура.

— Няма да има избирателна процедура! — кипна Сула. Настъпи пълно мълчание. Никой не смееше дори да помръдне.

Минаха минута-две и накрая Сула взе думата отново:

— Има един жрец, който никак не ми се нрави, при това по няколко причини. Говоря за нашия фламин Диалис, младежа Гай Юлий Цезар. След смъртта на Луций Корнелий Мерула той беше избран за жрец на Юпитер от Гай Марий и от неговия продажен слуга Цина. Само тия двамата са достатъчна гаранция колко си е струвал изборът! Те действаха против всякакви принципи на подбор, който се извършва от двете жречески колегии едновременно. Друга причина за съмнението ми се отнася до собствените ми корени: първият от предците ми, който е бил наречен Сула, е бил именно фламин Диалис. Но най-много ме тревожи пожарът в Големия храм. Заради него започнах да провеждам разследвания около младежа и научих, че до надяването на мъжката тога той твърдо е отказвал да спазва правилата,

отнасящи се до жреческата му длъжност. Оттогава поведението му е било напълно порядъчно, така поне научих. Първоначалният му отказ може да е бил плод на буйните младежки нрави, но това, какво аз мисля по въпроса, няма голямо значение. Да разберем какво мисли Юпитер, ето кое е важното! Защото, колеги авгури и понтифекси, научих, че огънят в храма окончателно изгаснал два дни преди квинктилските иди. Точно в деня от годината, когато е роден нашият фламин Диалис. Това е знамение!

— Може и да е добро знамение — подхвърли Кота, който имаше причини да се грижи за съдбата на въпросния фламин Диалис.

— Така е — съгласи се Сула, — но не аз ще решавам. Като диктатор съм свободен да посоча метода, по който да се назначават нашите жреци и авгури. Имам пълно право да премахна изборите. Но с жреца на Юпитер въпросът стои другояче. Вие ще трябва да решите съдбата му. Всички вие заедно! Фециали, понтифекси, авгури, пазители на свещените книги, дори епулоните и салиите. Гай Аврелий, правя те отговорник за разследването по въпроса, от всички жреци ти най-отдавна изпълняваш тази длъжност. Давам ти срок до декемврийските иди, когато ще се срещнем отново в този храм, за да обсъдим религиозното положение на настоящия фламин Диалис. — Сула изгледа Кота. — И за решението ни нито дума. Дори и Цезар не бива да знае.

След което си тръгна за вкъщи, потривайки доволно ръце. Сула си беше наумил каква прекрасна шега ще изиграе на съгражданите си! Шега, която щеше да отприщи могъщите сили на Юпитер Оптимус Максимус в желаната посока. Щеше да му поднесе жертвоприношение! Жива жертва за благо на Рим — за републиката, чийто върховен жрец щеше да бъде самата жертва! Длъжността му беше измислена, за да измести на втора позиция Рекс Сакрорум — свещения цар, — който щеше да наследи само духовните задължения на прогонените монарси. „Каква прекрасна шега! — мислеше си той. — Ще предложи на Великия бог жертва, която сама ще се съгласи да бъде жертвана и ще продължи да се саможертва до края на дните си. Ще даря републиката и Великия бог с най-съкровената частица от едно човешко съществуване — неговото страдание, неговото отчаяние, неговата мъка. При това с неговото пълно съгласие. Защото той никога няма да откаже да бъде жертва.“

На другия ден Сула закачи на рострата и на стената на Регията текста на първия от законите, които щяха да реформират държавната религия. В началото минавачите на Форума решиха, че имат пред себе си нов списък проскрибирани лица, затова превърналите се отскоро в професионални палачи римски граждани жадно се нахвърлиха да четат, но бяха разочаровани. В списъка стояха имената на новите членове на различните жречески колегии. Всяка от колегиите наброяваше петнайсет членове, някак прибързано подредени един до друг патриции и плебеи (плебеите като цяло преобладаваха), затова пък до един представители на знатните фамилии. В списъка не се намери нито едно парвенюшко име, нито Помпей, нито Тулий, нито Дидий! Само Юлии, Сервилии, Юнии, Емилии, Корнелии, Клавдий, Сулпиции, Валерии, Домиции, Муции, Лицинии, Антонии, Манлии, Цецилии и Теренции. Установи се, че се беше назначил за понтифекс, в допълнение на авгурската си длъжност. Той щеше да е единственият с две жречески титли едновременно.

— Налага се да съм стъпил едновременно в двата лагера — оправдаваше се той, докато на дело опровергаваше твърденията си от предния ден. — В крайна сметка аз съм диктатор.

На следващия ден Сула обнародва и допълнение към закона, в което се споменаваше едно-единствено име, това на новия върховен понтифекс — Квинт Цецилий Метел Пий, всеизвестния пелтек.

Римският народ преживя поредния ужас, когато прочете това име, закачено на рострата и на стената на Регията. Как така върховен понтифекс ще бъде Метел Пий? Не беше възможно. Какво му ставаше на Сула? Да не би да се беше побъркал окончателно?

Цяла делегация от треперещи от страх сенатори навести диктатора в дома на избягалия Ахенобарб; в състава ѝ влизаха само авгури и понтифекси, включително и самият Метел Пий. По очевидни причини говорител на делегацията не беше той, езикът му играеше толкова жестоки шеги напоследък, че никой не намираще достатъчно търпение да го изслуша докрай. Затова думата взе Катул:

— Луций Корнелий, защо? Ние нямаме ли право да се изкажем по въпроса?

— Н-н-не искам п-п-подобна д-длъжност — успя да изрече Прасчо с цената на огромни усилия.

— Луций Корнелий, не можеш да го направиш! — възникна Вация.

— Не е възможно! — подкрепи го зетят на Сула Мамерк.

Сула ги изчака да се изкажат. Нито погледът, нито лицето му изразяваха каквито и да е чувства. Това, че се шегуваше, не означаваше, че те трябва да разберат, че се шегува. Трябваше винаги да го възприемат като изключително сериозен човек. Юпитер наистина го беше навестил в сънищата и му беше казал колко високо оценява шегата.

Накрая делегатите млъкнаха и настъпи напрегнато мълчание, нарушавано единствено от хлипанията на Прасчо.

— В интерес на истината — отвърна Сула — аз съм диктатор и мога всичко да върша, без да се допитвам до никого. Но не е там работата. Всичко е заради съня, в който Юпитер Оптимус Максимус лично ми се яви, за да посочи Квинт Цецилий за върховен понтифекс. Когато се събудих, проведох нужните гадания и те се оказаха много благоприятни. Докато вървах към Форума, където да закача новия си закон на рострата и Регията, видях петнайсет орела, които прелитаха над Капитолия отляво надясно. Не се обади бухал, не проблесна светкавица.

Всички просители се взряха в лицето му, после сведоха очи. Той говореше сериозно. Излизаше, че Юпитер наистина желае това.

— Но кой ритуал не може да се смята за извършен, ако се допусне и най-малката грешка! — каза Вация. — Един погрешен жест, стъпка, една-единствена дума, произнесена неправилно, и всичко трябва да започне отначало!

— Знам това много добре — напомни му Сула.

— Луций Корнелий, със сигурност виждаш не по-зле от нас къде е проблемът! — вдигна ръце в жест на отчаяние Катул. — Пий се запъва и заеква при всяко изречение, което произнася! Ако наистина той стане върховен понтифекс, една-единствена церемония ще продължи до края на живота ни!

— Това ми е ясно — отвърна му с разбиране Сула. — Не забравяйте, че и аз ще трябва да присъствам на всяка церемония. — Той вдигна рамене. — Това, което мога да кажа, е, че вероятно

Великият бог иска от нас необичайна жертва. Ако е така, то е като наказание, задето досега не сме изпълнявали както подобава дълга си към боговете. — Той взе треперещата ръка на Метел Пий. — Разбира се, мили Прасчо, ти можеш да откажеш. Никъде в религиозните ни закони не е писано, че нямаш право на мнение.

Прасчо използва свободната си ръка да вдигне края на тогата и да избърше сълзите си. Пое дълбоко дъх и заключи:

— Съгласен съм, Луций Корнелий, щом Великият бог го иска от м-м-мен.

— Ето, виждаш ли? — потупа го Сула. — Заекна чак на последната дума! Трябват ти само упражнения, Прасчо мили! Упражнения!

Вътре в Сула смехът напираше толкова силно, че диктаторът побърза да се сбогува с делегацията и хукна обратно към кабинета си. Заключи се. Хвърли се на кушетката, обви с ръце тялото си и започна да се смее. От смях дори не можеше да си поеме въздух, затова се претърколи на земята и продължи гръмогласно да се залива, ритайки с крака. Продължаваше да се смее, защото знаеше, че ауспициите наистина бяха благоприятни. Това беше истинско правосъдие, съвсем в духа на Юпитер. Всеки щеше да си получи заслуженото. Включително и Луций Корнелий Сула.

На декемврийските иди група от шейсет души — членове на висшите и нисшите жречески колегии опитаха да се поберат във възтесния храм на Юпитер Феретрий.

— Отдадохме уважение на боговете — посрещна ги Сула. — Не мисля, че ще ни се обиди, ако поговорим под открито небе.

Самият той седна на ниската каменна ограда, която отделяше някогашното убежище — тъй наречения Азилум, основан от Ромул — от градините по склоновете на Капитолия и Арксм и даде знак на останалите да се настанят на тревата.

Това, разсъждаваше сломеният от мъка Прасчо, беше най-странните черти в характера на Сула: можеше да облича и най-дребните детайли с тържественост, а след това, какъвто беше случаят, да се отнася към най-сериозните въпроси с пълно безразличие. За минавачите, за всички онези мъже и жени, които задъхани изкачваха

Гемониевата стълба, забързани по краткия път между Форум и Марсово поле, римските жреци изглеждаха повече като група ученици, скупчили се да чуят поредната беседа на учителя си философ; или може би — на едно голямо семейство, което чака да чуе някоя важна мъдрост от устата на уважавания баща, чичо, дядо или братовчед.

— Какво ще ми докладваш, Гай Аврелий? — обърна се Сула към Кота, който седеше в средата на първата редица.

— Най-напред, Луций Корнелий, да си призная, че задачата беше изключително трудна. Навярно си в течение, че младият Цезар фламин Диалис е мой племенник?

— Както между другото е и мой, макар и по сватовска линия — напомни му невъзмутимо диктаторът.

— Тогава нека ти задам друг въпрос. Смяташ ли да проскрибираш и фамилията на Цезарите?

Без особено желание Сула си спомни Аврелия и решително поклати глава.

— Не, Кота, нямам подобно намерение. Цезарите, които бяха мои шуреи преди години, вече не са между живите. Те никога не са извършвали престъпления срещу народа и държавата, макар да бяха съюзници на Марий. Но за това си имаха причини. Марий подпомогна финансово семейството, връзките им с него бяха въпрос на семейна чест и признателност. Вдовицата на стария Марий е леля на момчето, нейната сестра беше моя първа съпруга навремето.

— Но ти си проскрибирал семействата и на Марий, и на Цина.

— Точно така.

— Благодаря — рече Кота с видимо облекчение. Покашля се и започна: — Младият Цезар беше само на тринайсет, когато тържествено и официално встъпи в длъжността на личен жрец на Юпитер Оптимус Максимус. Отговаряше на всички критерии, с изключение на един: беше патриций, родителите му бяха все още живи, но не беше женен за патрицианка с двама живи родители. Марий обаче му намери невеста, за която той беше оженен непосредствено преди церемонията по освещаването си като жрец. Негова съпруга стана малката дъщеря на Луций Корнелий Цина.

— На колко години беше тя тогава? — попита Сула и щракна с пръсти на прислужника си, който мигновено му подаде селска сламена шапка. След като си я сложи, Сула заприлича на провинциална дама.

— На седем.

— Разбирам. Същински брак между деца. Пфу! Цина е бързал, не мислите ли?

— Така е — съгласи се неохотно Кота. — Така или иначе момчето не поело с желание ролята на жрец. Настоявало, че до деня, в който сложи мъжка тога, той ще следва своите дотогавашни занимания като всички свои благородни връстници. Затова продължило да посещава учебните занятия на Марсово поле. Учело бой с меч, стрелба с лък, мятане на копие — при това във всяка една от въпросните дейности показвало завидна дарба. Доколкото разбрах наскоро, момчето си имало свой уникален номер — да язди с ръце зад гърба най-буйния кон в галоп... Без седло дори! Старите зяпачи от Марсово поле добре си го спомнят и смятат, че жречеството е срамота за човек като него с такива вродени способности на войник. За останалите му навици всичко знам от майка му Аврелия, моя родна сестра. Според нея той не спазвал задължителната диета, режел ноктите си с железен нож, бръснел се с железен бръснач и носел възли и ремъци по дрехите си.

— Какво стана, след като момчето получи правото да носи мъжка тога?

— Оттогава промени коренно поведението си — отговори Кота с нескрита изненада. — Личният бунт, ако изобщо става дума за бунт — престанал. Цезар и преди е изпълнявал съвестно религиозните си задължения, но от този ден нататък започнал да ходи постоянно облечен с апекса и лената и се примирил с всички наложени му ограничения. Майка му твърди, че все така не харесвал жреческата си длъжност, но се бил примирил.

— Разбирам. — Сула заключи: — До какъв извод стигнахте в колегията по въпроса с неговото фламинство, Гай Аврелий?

Кота се намръщи.

— Има една голяма трудност. Ако можехме да прегледаме всички гадателни книги, може би щяхме да разрешим окончателно въпроса. Но, разбира се, ние вече не разполагаме с тях. Затова ни е невъзможно да се произнесем категорично. Няма съмнение, че от юридическа гледна точка момчето е напълно законен жрец на Юпитер, но не сме сигурни дали същото важи и за религиозната страна на проблема.

— Защо не сте сигурни?

— Нещата се завързват около гражданското положение на Цезаровата съпруга — Цинила, както я наричат в семейството. Сега тя е на дванайсет години. В едно нещо сме абсолютно сигурни — личността на жреца всъщност е двойна и задълженията се отнасят в пълна сила и до жената на фламина. Съпругата носи религиозната титла фламиника Диалис, подчинява се на същите забрани и има същите религиозни задължения. Ако тя не изпълнява религиозните изисквания, тогава цялата фламинска длъжност подлежи на съмнение. А ние, Луций Корнелий, стигнахме до заключение, че Цинила не изпълнява своята длъжност.

— Така ли? Наистина ли стигнахте до подобно заключение, Кота? Бракът бил ли е консумиран?

— Не, не е бил. Детето Цинила е живяло у сестра ми и заедно с нейното семейство още от деня, в който е било омъжено за Цезар. А моята съпруга е изключително почтена римска благородничка — заяви Кота.

Сула се подсмихна.

— Знам, че е почтена.

— Ами... — Кота се размърда неспокойно на тревата, понеже си спомни какви покъртителни сцени се бяха разигравали в семейството по въпроса за истинските отношения между Аврелия и Сула; даваше си също така сметка, че се кани да разкритикува новопрокараните проскрибции. Но накрая събра смелост: — Ние заключаваме, че Цезар е законен фламин Диалис, но че жена му не е пълноценна фламиника. Така поне се налага, ако тълкуваме правилно закона за проскрибциите, който между другото не е съвсем ясен по въпроса в каква степен малолетните деца на проскрибираните лица подлежат на лекс Миниция. Синът на Цина е бил пълнолетен, когато баща му беше проскрибиран, следователно гражданството му не подлежи на отнемане. Но как да се разреши въпросът с малолетните деца, особено с момичетата. Дали твоят закон подразбира и съди по клаузите на лекс Миниция с наказание изгнание от града, или отнемането на гражданството се отнася единствено до провинилия се баща? Ето това е въпросът, който се оказва най-труден за разрешаване. И като се имат предвид изключително тежките клаузи в твой закон за проскрибциите, нашето заключение е, че в случая лекс Миниция де либерис важи с пълна сила.

— Прасчо скъпи, ти какво ще кажеш? — попита замислено диктаторът, без да обръща внимание на намека, че се е оказал лош законодател. — Спокойно, не бързай! Имам целия ден пред себе си.

Метел Пий се изчерви.

— Както Гай Кота каза, законът за гражданския статут на детето важи в пълна сила. Когато единият от родителите не е римски гражданин, значи и детето не е. Следователно жената на Цезар не е римлянка и според религиозния закон не може да бъде жрица на Юпитер.

— Прекрасно! Забележително! Успя да изговориш всичко това, без да заекнеш нито веднъж! — Сула тропна доволно с крака. — Значи грешката е моя, така ли излиза? Оставил съм на вас да интерпретирате закона, вместо да посоча изрично всяка подробност.

Кота си пое дъх и потвърди:

— Точно така.

— Всичко това е истина, Луций Корнелий — намеси се и Вация. — Но ние сме с пълното съзнание, че интерпретацията ни може и да е погрешна. С голямо уважение ще изслушаме твоето мнение по въпроса.

— Е — плъзна се Сула от оградата, — излиза, че най-доброто решение на въпроса ще бъде Цезар да си намери нова фламника. Навярно се е оженил по правилата на конфареацио, което и според гражданския, и според религиозния закон нрави развода невъзможен... Но според мен младият Цезар ще трябва все пак да се разведе в името на Великия бог, който не може да приеме жена му за своя жрица.

— Може да анулираме брака! — предложи Кота.

— Не, двамата ще се разведат — настоя Сула. — Колкото и да се кълнат роднините, че бракът не е консумиран — за тази цел можем да се обърнем дори към весталките да проверят химена на момичето, — имаме пред себе си полята на Юпитер. Вие сами показахте, че законите подлежат на интерпретация. В действителност дори имахте смелостта да го сторите, без да се допитвате до мен. Ето там ви е грешката. Трябваше да се допитате до мен. Но понеже не го сторихте, сега ще си носите последствията. Ще има развод и това е.

— Но разводът е ужасна процедура! — възкликна Кота.

— Напълно ти съчувствам.

— Тогава най-добре да съобщя на момчето — примири се чичото.

— Не! — едва не извика Сула. — Няма да казвате нищо на момчето. Абсолютно нищо! Само ще му предадете, че го чакам у дома си утре, преди вечеря. Предпочитам сам да му съобщя новината. Ясен ли съм?

— И така — съобщи Кота на Аврелия и Цезар малко по-късно, — трябва да се видиш със Сула, племеннико.

И Цезар, и майка му изглеждаха разтревожени, но изпратиха госта до вратата, без да кажат нищо. Щом брат и си замина, Аврелия се върна при сина си в кабинета.

— Седни, майко — подкани я той.

Тя седна, но на самия ръб на стола, и каза:

— Не ми харесва тази работа. Защо ще иска да те вижда лично?

— Чу какво каза чичо Гай. Започнал е да реформира жреческото съсловие, нормално е да разговаря с фламин Диалис.

— Не го вярвам — настоя Аврелия.

Цезар се разтревожи още повече. Взря се изпитателно в майка си. Плашеше се не за себе си; той можеше да се справи с всякаква ситуация, в това беше сигурен. Не тревожеше се за нея, както и за всички останали жени в семейството.

Трагедията беше станала неизбежна още от онази вечеря у Марий, когато братовчед му се бе заканил да стане консул. Бяха прекарали няколко месеца на измислена радост и самочувствие, след това бе дошла ужасната зима завършила с големия провал при Сакрипорт. Откакто Марий беше станал консул, в семейството изобщо не го бяха виждали, включително родната му майка и жена му. Беше се появила някаква любовница, красива римлянка от конническо потекло на име Преция, която успя да си присвои всички свободни мигове на младия консул. Достатъчно богата, за да се радва на пълна финансова свобода, тя беше на трийсет и седем години и едва ли мислеше да се омъжва. На осемнайсет години вече беше сключвала брак, но само за да угоди на баща си, който скоро след това се беше споминал. Преция беше наредила цяла армия от любовници и накрая мъжът ѝ се беше развел с нея. Което още повече я улесни. Тя се отдаде на нещата от живота, които най-много ценеше, стана пълновластен господар на съдбата си, залавяше се с привлекателни благородници, които водеха със себе си още по-привлекателни приятели. Мъжете донасяха в леглото ѝ своите проблеми и тайни интриги, та Преция съчетаваше в едно политиката с удоволствията — комбинация, на която никой не можеше да устои.

Младият Марий беше най-едрата риба, попаднала в мрежата ѝ, и тя дори се беше привързала към него. Забавляваше я младежката му

самонадеяност, но я привличаше и магията на името му, радваше я фактът, че младият консул отдаваше цялото си внимание тъкмо на нея, а не на майка си Юлия или жена си Муция. Затова Преция отвори дома си за всички приятели на Марий, а до леглото си допусна неколцина от най-близките му хора. Щом Карбон (когото Преция ненавиждаше) замина отново за Аримин, тя стана най-важният съветник на любовника си, учеше го на всичко и живееше с чувството, че не Марий, а тъкмо тя управлява Рим.

Така че когато се разнесе вестта за потеглянето на Сула от Теан Сидицин и младият Марий обяви, че е крайно време да се присъедини към армията при Ад Пикта, тя дори се изкуши от мисълта да стане първата жена — войник в римските легиони. Но идеята ѝ не се осъществи. Марий намери най-лесното решение на въпроса като една вечер напусна Рим, без изобщо да ѝ се обади. Не че това я съкруши! Преция побърза да си намери нова играчка.

Всичко това означаваше, че нито майка му, нито жена му бяха имали възможност дори да се сбогуват с младия Марий, преди да напусне завинаги родния град. Нямах кой да му пожелае късмет, от каквото той силно се нуждаеше. Той си беше заминал просто ей така и никога не се върна. Новината за разгрома при Сакрипорт не се беше разнесла още из града, когато Брут Дамазип (който беше твърде близък до Карбон, за да оценява Преция) извърши своето кърваво дело. Сред жертвите му беше и Квинт Муций Сцевола Понтифекс Максимус, бащата на Мариевата съпруга, при това близък приятел на Мариевата майка.

— Това е дело на сина ми — сподели Юлия тогава пред Аврелия. Снаха ѝ я беше навестила да види няма ли нужда от нещо.

— Глупости! — възрази ѝ веднага Аврелия. — Дамазип го е извършил на своя глава.

— Видях писмото, което синът ми му е пратил от Сакрипорт. Беше с неговия почерк. — Тя бе затворила очи и болезнено се разхълца. — Не е могъл да приеме лесно поражението. Искал е да си отмъсти, на когото може. Как сега да погледна снаха си в очите?

Цезар се беше скрил в далечния ъгъл на стаята и наблюдаваше двете жени с каменно изражение. Как можеше родният ѝ син да стори подобно нещо на леля му Юлия? Особено след всички злини, които обезумелият му баща беше сторил преди смъртта си? Тя беше

оплетена в мъката си като муха, попаднала в паяжина. От невидимата мъка в сърцето си беше станала дори по-красива, но някак неземна, безтелесна.

Тогаваш беше влязла Муция; Юлия се сви и отмести поглед.

Аврелия беше скочила като ужилена. Лицето ѝ беше пребледняло.

— Муция Терция, обвиняваш ли Юлия за убийството на баща си? — попита прямо тя.

— Разбира се, че не — отвърна ѝ жената на убиеца Марий. Дръпна близкия стол, седна до Юлия и я хвана за ръцете. — Моля те, Юлия, погледни ме!

— Не мога!

— Трябва! Нямам намерение да се връщам в бащиния дом и да живея заедно с мащеха си. Нито искам да се връщам при майка си и досадните си братя. Искам да остана тук, при милата си свекърва.

И така всичко се беше наредило. Животът бе продължил и за Юлия, и за Муция Терция, макар младият Марий да беше изолиран в обсадения Пренесте и всички новини от войната да говореха за успехите на Сула. Ако Гай Марий беше син на Аврелия, разсъждаваше синът на Аврелия, едва ли щеше да черпи голяма утеха от мисълта за майка си: тя нито беше толкова мека, нито толкова обичлива, нито прощаваше толкова лесно като Юлия. Но пък, продължаваше да си представя Цезар, ако Аврелия беше като зълва си, то и той навярно повече щеше да прилича на Марий! Цезар имаше защо да благодари на майка си, задето се бе държала толкова строго с него.

Но лошите новини се трупаха: Карбон дезертирал посред нощ, Сула отбил атаките на самнитите, Помпей и Крас заедно разгромили изоставената от собствения си командир армия при Клузий, Прасчо и Варон Лукул установили контрол над Италийска Галия, Сула лично бил влязъл за няколко часа в Рим, колкото да назначи временно правителство... И оставил след себе си Торкват начело на тракийската конница да подсигурява временното правителство.

Но Сула така и не беше посетил Аврелия, което караше Цезар да се замисли за онази последна и донякъде случайна среща между двамата при Теан Сидицин. Аврелия така и не бе споделила нищо; дори и след толкова време тя с нищо не издаваше своето отношение към стария си приятел.

— Трябваше да те види! — беше отбелязал Цезар.

— Никога повече няма да почука на вратата ми — отвърна Аврелия.

— Защо?

— Защото тези посещения принадлежат на друго време.

— Време, когато той е бил достатъчно красив, за да мечтаеш? — беше се троснал синът ѝ, неспособен да овладее яда си.

Но Аврелия не реагира. Само го стрелна със смразяващия си поглед.

— Ти не само че си глупак, но и смееш да обиждаш майка си! Остави ме на мира!

И той я беше оставил. Нейна си работа какво означаваше Сула за нея.

Бяха научили и за обсадната кула на Марий, както и за жалкия ѝ край, и за всички останали напразни опити да пробие обсадата на Офела. Накрая, в последния ден на октомври беше дошла шокиращата новина за деветдесетте хиляди самнители, които се настанили в изоставения лагер на Помпей Страбон при Колинската порта.

Следващите два дни бяха най-ужасните в живота на Цезар. Облечен в задушавашката си вълнена дреха, неспособен да се докосне, до каквото и да е оръжие, още по-зле — без правото да види мъртъв войник, — той се беше скрил в кабинета си, където започна да пише нова епическа поема, не на гръцки, а на чист латински, при това, за да е по-трудна задачата — в хекзаметър. Шумът от битката долиташе до ушите му, но той прогонваше всички мисли за нея и се потапяше в безсмислените си стихове. Цялото му съществуване копнееше да се озове на бойното поле.

След като с идването на нощта се изгуби дрънченето на оръжията, Цезар нервно изскочи от кабинета си, колкото да завари Аврелия над своето писалище с куп сметки пред себе си. Толкова беше разярен, че не можеше да диша.

— Как мога да пиша за нещо, което ми е забранено да върша? — искаше да знае синът. — На какво е посветена голямата литература, ако не на войната? Да не би Омир си е губил времето с пикантерии? Да не би Тукидид да е сметнал, че пчеларството заслужава повече интерес от войната?

Аврелия знаеше как най-добре да засегне самочувствието на сина си, затова хладно му отвърна:

— Вероятно не.

След което се наведе над сметките.

Тази нощ бе краят на спокойствието. Синът на Юлия беше убит, всички с него бяха убити и Рим принадлежеше единствено на Сула. Който нито дойде да ги посети, нито прати вест до Аврелия.

Това, че Сенатът и центуриатните комиции гласуваха диктаторски правомощия на Сула, се превърна в най-важната новина, широко дискутирана от всички. Но Цезар и съседът му Гай Маций, който живееше в другия апартамент на приземния етаж, научиха за изчезващите конници от устата на Луций Декумий.

— Това са все хора, които са натрупали състояние при Марий, Цина или Карбон. Нищо случайно няма в тази история. Можеш да се радваш, че татенцето умря преди години, Цирейче — успокояваше Луций Декумий младия Гай Маций, който носеше неприятния си прякор още от ранно детство. И ти също, Паунче — обърна се Декумий към Цезар.

— Какво искаш да кажеш? — наежи се Маций.

— Искам да кажа, че има едни много страшни хора, дето изглеждат най-обикновени, а тропат по вратите на мнозина римски конници и ги отвеждат неизвестно къде — обясни пазителят на кръстопътя. — Тези страшни хора са най-често освободени роби, но не от ония, гърците, дето си падат по момченца. Всички до един се казват Луций Корнелий еди-кой си. Ние в братството ги наричаме най-общо суланци. Защото всички принадлежат на него. Помнете ми думата, момчета, тия суланци нищо добро не носят! Мен ако ме питате, много още конници ще има да изчезват!

— Сула няма право! — прехапа устни Маций.

— Сула има право да върши всичко, което пожелае — възрази Цезар. — Нали го направиха диктатор. Това е повече и от цар. Указите му имат силата на закон, не е обвързан дори с лекс Цецилия Дидия, който изисква седемнадесетдневен срок между първото и второто четене на закон. Ако не желае сам, дори не е длъжен да обсъжда новите закони в Сената или Народното събрание. И никой не може да го държи отговорен за нито едно негово действие — нито дори за онова, което е вършил в миналото. Пък и мен ако ме питате — добави

той замислено, — ако нечия силна ръка не поеме римските дела, всичко е свършено. Затова се надявам нещата да потръгнат, както Сула желае. И се надявам да намери достатъчно сили и кураж да свърши всичко, което трябва да се свърши.

— Човек като този — рече Декумий — пред нищо няма да се спре! Абсолютно пред нищо!

Понеже живееха в самото сърце на Субура — най-бедния и многоезичен квартал в Рим, Цезарови установиха, че Сулановите проскрибции нямат същото отражение над местните жители, каквото имаха в квартали като Карина, Палатин, Горен Квиринал или Виминал. Макар сред бедните жители на Субура да живееха мнозина конници от първата имуществена класа, малцина бяха достигнали по-висок пост от военния трибун, малцина имаха и политическите връзки, които да ги превърнат в потенциални врагове на Сула.

Когато на първия списък с имената на проскрибираните младият Марий се бе оказал втори по ред, Юлия и Муция Терция навестиха Аврелия. Обикновено тя ходеше на гости на Капитолия, затова посещението беше изненадващо. Беше изненада и самата вест за списъка, който бе останал тайна за жителите на Субура. Сула обаче навреме беше известил Юлия какво я чака.

— Новоизбраният градски претор Гней Долабела вече ми прати предизвестие — потръпна Юлия. — Много противен човек! Цялото имущество на горкия ми син е конфискувано. Нищо няма да остане за нас.

— Дори къщата ти? — пребледня от ужас Аврелия.

— Всичко. Дойде със списък на всички недвижими имоти в семейството. Дяловете от испанските мини, земите в Етрурия, вилата в Кума, къщата тук в Рим, новите земи, които Гай Марий беше купил по-късно в Лукания и Умбрия, житната латифундия на река Баградас в Африка, работилницата за цветна вълна в Йерапол, стъкларската работилница в Сидон. Дори семейната ферма в Арпин. Всичко това принадлежи на Рим и доколкото разбрах, ще бъде разпродадено на търг.

— О, Юлия!

Но като истинска представителка на рода си Юлия дори намери сили да се усмихне.

— Е, това не е чак такава беда! Получих писмо лично от Сула, с което ме уведомява, че ми разрешава да задържа за себе си сто таланта сребро от цената на бъдещата разпродажба. На толкова оценява издръжката ми, която Гай Марий би ми изплатил, ако се беше разделил с мен. И това е нещо, след като всъщност аз зестра нямах! Но ще си получа стоте таланта, защото, както Сула ми напомня, съм сестра на Юлила. Само заради нея, тя все пак беше негова жена, той няма да позволи да живея в мизерия. Писмото беше доста любезно.

— Сто таланта са големи пари, но в сравнение с това, което ти отнема... — процеди през зъби Аврелия.

— Ще ми стигнат да си купя хубава нова къща на някоя хубава улица. Дори ще ми остане за издръжка. Разбира се, робите ще бъдат продадени заедно с имотите, но Сула бе така добър да ми остави Строфант — толкова се радвам, че няма да го изгубя! Бедният старец, и без това е смазан от скръб! Както и да е. Ще се оправя. Което не може да се каже за много други майки и съпруги. Те няма да получат нищо.

— Ами ти, Муция? — попита Цезар. — Ти каква се водиш марианка или муцианка?

Доколкото забелязваше, Муция Терция не тъгуваше твърде много за съпруга си. Всички знаеха, че Юлия страда, дори и да не го показва. Но Муция?

— Водя се Марианка — сподели Муция Терция, — затова губя и зестрата си. Имението на баща ми е в доста лошо състояние, в завещанието си не беше предвидил нищо за мен. Но дори и да ми беше оставил нещо, мащехата ми щеше да ми попречи да си го взема. Майка ми обаче е добре, Метел Непот е в безопасност, той винаги е поддържал Сула, но двамата трябва най-напред да мислят за синовете си. С Юлия обсъдихме въпроса, докато идвахме насам, и решихме да живея в нейния нов дом. Сула ми е забранил изрично да се омъжвам втори път, пък и аз самата ме желая.

— Това е кошмар! — възкликна Аврелия, след което сведе поглед. — Може да се окажем и ние в списъка. Мъжът ми винаги е бил на страната на Гай Марий. А след като той умря — на тази на Цина.

— Но сградата е на твое име, майко. Пък и всичките ти братя и братовчеди бяха на страната на Сула — успокои я Цезар. — Аз може да изгубя земите си, но като фламин Диалис поне ще получа заплата от

държавата и ще живея в Държавния дом на Форума. Предполагам, че Цинила ще изгуби зестрата си.

— Роднините на Цина вероятно ще изгубят всичко — въздъхна Юлия. — Сула смята да смаже окончателно опозицията.

— Ами Ания? И голямата Корнелия Цина? — разтревожи се Аврелия. — Никога не съм харесвала Ания. Беше лоша майка за моята малка Цинила, освен това се омъжи твърде скоро след смъртта на Цина. Затова ми се струва, че и сега ще намери изход.

— Права си, ще се оправи. От дълго време е омъжена за Пупий Пизон Фруги и може да мине за пупианка — съгласи се Юлия. — Доста неща научих от Долабела. Бедната Корнелия Цина върви заедно с мъжа си Гней Ахенобарб. Разбира се, тя загуби дома си още в деня, когато Сула пристигна. Ания тогава отказа да я прибере при себе си. Доколкото чувам, живеела заедно с някаква леля — весталка на Вия Ректа.

— Ох, щастлива съм, че и двете ми дъщери са омъжени за политически неутрални фигури! — възкликна Аврелия.

— Имам новина за вас — подхвърли Цезар, за да отклони вниманието им от семейните тревоги.

— Каква? — попита Муция.

— Лепид явно е имал предчувствие. Още вчера се е развел с жена си Апулея, дъщерята на Сатурнин.

— Но това е ужасно! — възкликна майка му. — Разбирам, че онези, които воюваха срещу Сула, ще бъдат наказани, но защо трябва да страдат децата и внуците им? Цялата тази истерия около Сатурнин беше толкова отдавна! Сула едва ли го е грижа толкова за Сатурнин, защо Лепид трябва да причинява подобно зло на жена си? Та тя му роди три прекрасни момчета!

— Но няма да ражда повече на никого — продължи Цезар. — Взела си е гореща баня и си е прерязала вените. Сега Лепид я оплаква. Пфу!

— О, той винаги си е бил такъв — презрително изрече Аврелия.

— Бедният Лепид! — въздъхна Юлия.

— Бедната Апулея — допълни Муция Терция.

Но сега, след като Гай Кота ги беше навестил, изглеждаше, че Цезарите няма да бъдат проскрибирани. Шестстотинте югера земя край Бовила бяха в безопасност, Цезар нямаше да изгуби сенаторския си ценз. Макар — разсъждаваше кисело той, докато гледаше как снегът се стели на парцали във вътрешния двор на инсулата, сенаторският му ценз беше неприкосновен! Фламин Диалис по право влизаше в Сената.

Докато Цезар наблюдаваше неочаквания по това време на годината сняг, майка му наблюдаваше него.

„Такъв прекрасен човек, радваше му се тя, при това чисто мое произведение, на никого друг... Колкото и превъзходни качества да притежава, Гай далеч не е свършен. Липсват му съчувствието, великодушието, нежността на баща му, нищо че на пръв поглед му прилича. Но прилича и на мен. Притежава толкова многостранни дарби, където и да го пратя из къщата, способен е с двете си ръце всичко да оправи — спукани тръби, запушена канализация, изпадала мазилка. Пък и новостите, които внесе в старите машини. Способен е не само да говори, но дори да пише на иврит и персийски! Благодарение на наемателите свободно говори десетина езика. Преди да възмъжее, бил станал същинска легенда на Марсово поле, така поне се къльне Луций Декумий. Плува като риба, тича и язди със скоростта на вятъра. Пише стихове и пиеси не по-зле от Плавт и Ений, макар да не съм аз тази, която трябва да ги оценява. Ако се вярва на Марк Антоний Гнифон, владее риториката както никой друг. Как се беше изразил Гнифон? Синът ми можел да разплаче камъните и да разяри планините. Той отсега разбира тънкостите на законодателството, може да разчете всякакъв текст, независимо от почерка. В цял Рим няма друг човек, които да притежава това умение, дори и онова чудо на чудесата Марк Тулий Цицерон. Колкото до жените, те направо му се лепят! Цяла Субура е негова. Мисли си, че не знам, разбира се. Е, по-добре така. Мъжете реагират странно, когато засегнем мъжкото им достойнство. Но все пак синът ми не е свършен. Просто е надарен от боговете. Твърде непримирим е в душата си, нищо че го крие. В много отношения се смята център на света, невинаги е способен да отгатне желанията и настроенията на околните. Колкото до манията му всичко край него да блести от чистота, всяка майка би се гордяла с прибрания си син, но подобна черта той не е наследил нито от мен, нито от баща си. Не би погледнал жена, освен ако не излиза от банята, убедена съм,

че ще я огледа най-подробно от главата до петите, преди да ѝ посегне. При това е расъл в Субура! Но пък и това си има добрите страни — откакто навърши четиринайсет, жените в квартала станаха почистоплътни. Дори и тук изпреварва връстниците си! Винаги съм се надявала, че мъжът ми се е възползвал от местните жени, където и да го отведе службата, но той винаги ме убеждаваше, че няма подобно нещо, винаги е чакал да се прибере при мен. Ако наистина нещо съм ненавиждала у него, то това беше тъкмо тази му черта. Да знам, че се пази целият за мен, когато почти не се виждахме, ме караше да се чувствам гузна. Синът ми никога няма да причини подобно зло на своята жена. Надявам се тя да оцени късмета си. Сула. Синът ми е привикан при Сула. Искан ми се да знам защо. Искан...

Аврелия изведнъж се сепна. Цезар се беше надвесил над писалището.

— Къде се беше отнесла? — попита я той.

— Къде ли не — отговори му и се надигна от стола. Стана ѝ студено. — Ще пратя Бургунд да ти донесе мангал. Тук и куче да вържеш, ще избяга.

— Добре, добре... — отпрати я Цезар.

— Не искам да подсмърчаш при срещата си със Сула.

Но на сутринта Цезар не подсмърчаше. Младежът представи в къщата на Гней Домиций Ахенобарб доста преди времето за вечеря. Предпочиташе да чака в преддверието, отколкото да закъснее. Естествено слугата — прекалено любезен грък, който дори си позволи да му хвърля погледи — го осведоми, че е подранил, затова трябвало да почака. Цезар настръхна и побърза да обърне гръб на човека, който скоро щеше да се прочуе. Само след месеци цял Рим щеше да знае кой е Хризогон.

Но Хризогон нямаше намерение да се оттегля; очевидно гостът му се стори твърде привлекателен. Цезар едва се сдържаше да не му избие зъбите. После излезе навън, на лоджията и на гърка му стана твърде студено, за да го придружи. Къщата беше голяма, имаше две тераси и Цезар можеше необезпокояван да стои навън. Лоджията не беше обърната към Форум Романум, а към Палатинския хълм, по

посока на Клив Виктория. Точно над Ахенобарбовата къща се издигаше величествено здание.

Чия ли беше тази къща? Цезар се навъси, но скоро си припомни. На Марк Ливий Друз, който беше убит преди десет години насред своя атрий. Значи тук живееха многото сирачета — под строгия поглед на дъщерята на онзи Сервилий Цеион, който се беше удавил на връщане от провинцията, която беше управлявал. Гнея ли се казваше? Да, Гнея. И на нейната страховита майка, Порция Лициниана, която никой не можеше да понася. Вътре беше пълно със Сервилий Цепиончета и Порции Катончета — от наследниците на робинята Салония. Потомци на роби... А, ето един от тях на терасата. Беше се навел над мраморния парапет. Момчето беше прекалено мършаво, с огромен нос. Имаше гъста, права, червена коса, която издаваше връзката му с Катон Цензор...

— Почитаеми фламиние, господарят ми е готов да те приеме.

Цезар се обърна и весело махна за сбогуване на момчето от съседната къща. Малкият Катон дори не се сети да му отвърне. Изглежда в новия дом на Сула малцина благоволяваха да поздравят мършавото момченце, наследник на тускулански селянин и келтска робиня.

Макар да беше предупреден за външния вид на диктатора Сула, Цезар беше силно шокиран. Нищо чудно, че толкова време не беше навестявал майка му! „И аз на негово място бих постъпил така“ — помисли си Цезар, докато се приближаваше към диктатора и се мъчеше да не тропа твърде силно с дървените си подметки. Сула го посрещна като напълно непознат човек; но това се дължеше на грозната дреха от мораво и алено и на необикновенния шлем от слонова кост, който създаваше впечатлението, че младежът е с бръсната глава.

— Я сваляй тоя костюм — нареди диктаторът и обърна поглед към множеството документи на писалището.

Щом вдигна отново очи, жрецът на Юпитер беше изчезнал. На негово място стоеше родният му син. Сула настръхна; тежко въздъхна и с мъка се изправи на крака. Същите златисти коси, същите сини очи, същото издължено лице, същият ръст... Но скоро започна да открива разликите: острите скули, наследени от Аврелия, хлътналите й бузи, изтънчената уста. Цезар вече беше по-скоро зрял мъж. „Луций

Корнелий, сине мой, защо трябваше да умираш?“ — помисли си Сула и избърса сълзите.

— За миг те сбърках с покойния си син — обясни на Цезар и потръпна.

— Бяхме първи братовчеди.

— Доколкото си спомням, ти твърдеше, че го харесваш.

— Така беше.

— Повече от малкия Марий, нали така каза?

— Точно така.

— И написа поема за него след смъртта му, но каза, че не била достатъчно добра, за да ми я покажеш.

— Наистина не беше.

Сула се отпусна на стола си. Ръцете му силно трепереха.

— Седни, момче, там, на светлото, за да те виждам по-добре. Зрението ми вече е отслабнало.

Възрастният мъж не откъсваше очи от малкия Цезар — божи дар, пратен от Юпитер.

— Какво ти каза вуйчо ти Гай Кота?

— Само това, че си искал да ме видиш, Луций Корнелий.

— Наричай ме Сула. Всички така ми казват.

— И мен всички ме наричат Цезар, дори майка ми.

— Ти си фламин Диалис.

Нещо проблесна в тези неприлично познати очи — защо ли толкова му напомняха за малкия Сула, който имаше много по-ярки и блестящи очи от Цезар? Сега в тях просветнаха искрици гняв. О, може би на болка? Не, Не болка, а гняв.

— Да, аз съм фламин Диалис — съгласи се Цезар.

— Онези, които те назначиха, бяха врагове на Рим.

— По времето, когато го направиха, не бяха.

— Така си е. — Сула взе тръстиквата писалка, обкована със злато, сетне я остави обратно на масата. — Ти си женен.

— Да.

— За дъщерята на Цина.

— Да.

— Бракът ви консумиран ли е?

— Не.

Сула се изправи, заобиколи масата и застана пред прозореца, широко отворен въпреки сковавания студ. Цезар се усмихна при мисълта как би реагирала майка му — ето още един човек, който предпочита студа.

— Заех се с възстановяването на старата република — започна диктаторът, без да мести поглед от статуята на Сципион Африкански, която се издигаше на Форума. Заради хълма колоната и домът на Ахенобарб бяха на една височина. — Поради причини, които ти би трябвало да разбереш, реших да започна от религията. Ние изгубихме старите морални стойности, но трябва да се върнем към тях. Затова премахнах изборите за понтифекси и авгури, включително и за върховен понтифекс. Политиката и религия са твърде оплетени в съвременното римско общество, но аз ще се погрижа религията да не служи повече на политиката, когато би следвало да е обратното.

— Разбирам — обади се Цезар. — И все пак мисля, че върховният понтифекс трябва да бъде избран.

— Твоето мнение, момче, мен не ме интересува!

— Тогава защо съм тук?

— Във всеки случай не за да подхвърляш язвителни забележки по мой адрес!

— Извинявай.

Сула се извъртя и стрелна Юпитеровия жрец с най-свирепия си поглед.

— Ти май не се страхуваш, момче?

— На което Цезар отвърна с усмивка — с онази усмивка, с която покоряваше всички.

— Навремето се криех до кухнята и ви наблюдавах двамата с майка ми. Времената се промениха, а също и обстоятелствата. Но е трудно да се страхувам от човека, когото обикнах, щом разбрах, че не е любовник на майка ми.

Сула не се сдържа и се засмя.

— Така си е! Не бях. Опитах се веднъж, но тя беше достатъчно разумна да ми откаже. Майка ти мисли като мъж. Аз не нося късмет на жените, никога не съм носил. — Страшните му бледи очи изгледаха Цезар. — И ти няма да носиш късмет на жените, нищо че жени ще имаш много.

— Защо ме повика, ако не да поискаш съвета ми?

— Във връзка с решаването на религиозните проблеми. Казват, че си бил роден в същия ден, в който пожарът в храма най-последно изгаснал.

— Така е.

— И ти как тълкуваш това съвпадение?

— Като добро знамение.

— За нещастие колегията на понтифексите, както и тази на авгурите, не са на същото мнение, млади Цезаре. От известно време твоята съдба като жрец се обсъжда от всички. Решиха, че нередовното ти положение е причина за унищожението на Юпитеровия храм.

Цезар чак се изчерви от радост.

— Колко съм щастлив да го чуя от устата ти!

— Какво си щастлив да чуеш?!

— Че не съм подходящият фламин Диалис.

— Не съм казал подобно нещо.

— Каза! Каза!

— Погрешно ме разбра, момче. Ти най-определено си римският фламин Диалис. Петнайсет жреци и петнайсет авгури стигнаха до това заключение.

Радостта изчезна от погледа на Цезар.

— Искам да бъда войник — призна си той. — Повече ми подхожда.

— Това няма значение. Важното е какво си в действителност. И каква е жена ти.

Цезар се намръщи и изгледа изпитателно Сула.

— За втори път споменавах жена ми.

— Трябва да се разведеш с нея.

— Да се разведа? Не мога!

— Защо да не можеш?

— Защото сме сключили брак за вечни времена.

— И за тези бракове е измислен развод.

— Защо трябва да се развеждам?

— Защото тя е дъщеря на Цина. Излиза, че законите ми, които обявиха голям брой римски граждани и техните семейства за проскрибирани, се оказаха двусмислени по въпроса за гражданския статут на малолетните деца. Жреците и авгурите решиха, че в случай лекс Миниция важи в пълна сила. Което означава, че твоята съпруга,

фламиника Диалис, не е римлянка и патрицианка. Следователно не може да бъде фламиника Диалис. И понеже жречеството е дълг на двамата съпрузи, тя трябва да отговаря на закона в не по-малка степен от теб. Налага се да се разведете.

— Няма да се разведа — заяви Цезар, който започна да проумява как ще се отърве от омразната жреческа длъжност.

— Ще направиш каквото ти казвам, момче!

— Няма да постъпя по начин, който не приемам за правилен.

Сула бавно оголи венци в заплашителна усмивка.

— Аз съм диктаторът — изрече с равен глас. — Ще се разведеш с жена си.

— Отказвам.

— Мога да използвам сила, ако трябва.

— Как? — отвърна му с презрение Цезар. — За да бъде законен разводът, трябва да дам своето пълно и доброволно съгласие.

Време беше да смаже тоя самонадеян хлапак. Сула разкри пред младия Цезар онова грозно създание, което се криеше в очите му и което чакаше да нададе своя вълчи вой. Но дори когато усети зловещото създание срещу себе си готово за скок, младежът не се уплаши. Едва сега Сула установи защо очите на Цезар му се струват познати. Това не бяха очите на сина му, а неговите собствени! И те го гледаха сега хладно и безизразно като очите на змия. Грозният звяр подви опашка и отстъпи, той остана сам и беззащитен срещу младия си племенник. За пръв път в живота си срещаше човек, когото не можеше да сломи само със силата на волята си. Нещо повече, дори не можеше да изпита онази ярост, от която черпеше енергия в подобни мигове. Пред собственото си отражение Луций Корнелий Сула се оказа безпомощен. Трябваше да разчита единствено на логиката и разума.

— Заклел съм се да възстановя религиозния морал и старите обществени традиции — заяви той. — Рим ще се грижи за своите богове, ще ги почита по начина, по който правеше това в зората на републиката. Юпитер е ядосан. Заради теб, или по-скоро заради жена ти. Ти си неговият личен жрец, но жена ти е свързана с твоите жречески задължения. Трябва да се разделиш с настоящата си неподходяща жена и да си намериш нова. Трябва да се разведеш с лишената от гражданство дъщеря на Цина.

— Няма да се разведа — упорстваше младежът.

— Тогава ще се наложи да потърся друго решение.

— Аз вече имам предложение — веднага му отвърна Цезар. — Позволи на Юпитер Велики да се разведе с мен. Освободи ме от фламинството.

— Можех да го сторя в качеството си на диктатор, ако не се бяха намесили жреческите колегии. В настоящия момент съм обвързан с тяхното решение.

— Тогава излиза — заключи невъзмутимо Цезар, — че попадаме в задънена улица.

— Не, не попадаме. Има и друг изход.

— Да наредиш да ме убият.

— Именно.

— Но това ще означава, Сула, да изцапаш ръцете си с кръвта на един жрец.

— Не и ако някой друг се изцапа в действителност. Аз не съм почитател на гръцките метафори, Гай Юлий Цезар. Още по-малко те важат за римските богове. Вината не се предава.

Младежът се замисли.

— Да, предполагам, че си прав. Ако някой друг посегне на живота ми, вината си остава единствено за него.

Той се надигна от стола.

— С това нашият разговор приключва.

— Да, освен ако не размислиш.

— Няма да се разведа с жена си.

— Тогава ще наредя да те убият.

— Ако можеш — каза Цезар и излезе. Сула подвикна след него:

— Забрави си жреческите одежди!

— Запази ги за новия фламин Диалис!

С усилие на волята Цезар се запъти право към дома. Не можеше да е сигурен колко време ще е нужно на Сула да се окопоти. Това, че диктаторът се беше изплашил, беше очевидно; досега никой не смееше да му се опълчи.

Навън духаше леденостуден вятър. Заради детински си жест Цезар се оказа полугол на студа. Но това нямаше голямо значение. Палатин не беше чак толкова далеч от Субура. По-важно беше отсега

да обмисли следващия си ход. Сула наистина щеше да поиска смъртта му, в това Цезар не се и съмняваше. Той въздъхна. Налагаше се да бяга. Както всички други римски магистрати обаче, и диктаторът беше зависим от скърцащата машина на бюрокрацията. Това позволяваше на Цезар да разполага поне с още един ден. Домът на Сула, както забележа младежът, не беше пълен с кръволоци, а с най-почтени клиенти. Животът в Рим не приличаше на този от гръцките трагедии, дори диктаторът не отглеждаше бесни кучета в дома си. Сула щеше да намери подходящ момент да даде нужните заповеди. Но времето още не беше дошло.

Докато стигне до жилището на майка си, Цезар беше посинял от студ.

— Къде са ти дрехите? — зяпна Аврелия.

— Оставих ги у Сула — обясни той. — Дарих ги на следващия фламин Диалис. Майко, той ми показва начина да се отърва от тях!

— Разкажи ми — рече тя и му направи място до горящата печка.

И той й разказа.

— О, Цезаре, защо? — извика тя накрая.

— Хайде, майко, добре знаеш защо. Обичам жена си. През всички тези години тя живя сред нас и очакваше от мен грижите, които не получаваше от баща или от майка. Как бих могъл да я изоставя? Тя е дъщеря на Цина! Доведена е до просешка тояга! Дори не е римлянка! Майко аз не искам да умирам. Дори животът на един жрец на Юпитер струва повече от смъртта. Но има неща, за които си струва да се умре. Това са принципите. Задълженията на един римски благородник, които научих благодарение на тебе. Цинила е моя отговорност. Аз не мога да я изоставя току-така! — Цезар вдигна рамене. — Всъщност, това е моят път към спасението. Докато не се съглася на развод, аз съм напълно неподходящ за жрец. Затова ще отказвам.

— До деня, в който Сула те убие.

— Това зависи единствено от Великия бог, майко, ти добре знаеш. Вярвам, че самата Фортуна ми предлага този шанс, затова нямам право да го откажа. Единственото, което трябва да направя, е да надживея Сула. Щом той умре, никой друг няма да посмее да убие фламин Диалис, жреческите колегии ще бъдат принудени да ме освободят от оковите. Майко, аз не мисля, че Юпитер иска от мен да

бъда негов личен жрец! Вярвам, че има каква друга работа да ми възложи — такава, с която ще бъде по-полезен на Рим.

Аврелия не посмя повече да спори.

— Пари. Трябват ти пари, Цезаре. — Тя прокара пръсти през косите си. — Ще са ти нужни повече от два таланта сребро. Това е цената на всеки проскрибиран. Ако те открият, ще трябва да платиш на издайниците доста повече от два таланта, за да ги накараш да пазят тайната ти. Три таланта ще повишат малко цената на живота ти. Но как да намеря три таланта, без да се обръщам към банкерите? Седемдесет и пет хиляди сестерции... Държа десет хиляди в стаята си. Срокът за наемите мина, могла още тази вечер да ги събера. Когато наемателите разберат защо са ми, никой няма да ми откаже. Те всички те обичат, макар да не ми е много ясно защо. Ти имаш толкова труден характер! Гай Маций би могъл да изнамери още пари отнякъде, а предполагам, че и Луций Декумий крие откраднатото под леглото си...

Цезар въздъхна и се изправи. Трябваше да организира бягството си. А и да разговаря с Цинила, да ѝ обясня как стоят нещата.

Прати Евтих да извика Луций Декумий и извика Бургунд при себе си.

Старият Гай Марий бе оставил роба Бургунд в наследство за племенника си Цезар; по онова време момчето подозираше, че това е последната гривна от веригата, която трябваше да върже завинаги ръцете на малкия жрец. Ако по една или друга причина той се отървеше от задълженията си към Юпитер, Бургунд трябваше да го убие. Но, разбира се, Цезар, който притежаваше чар, скоро направи едрият германец свой човек. За тази цел доста му помогна огромната робиня от галски произход Кардикса, която омота Бургунд в любовната си мрежа. Бургунд принадлежеше към племето на кимврите и беше само на осемнайсет, когато попадна в римски плен сред германския разгром при Верцела. Сега беше на трийсет и седем, докато Кардикса бе навършила четиридесет и пет. Една от шегите в семейството бяха догадките колко още деца ще успее да износи — дотук ги беше докарала до петото. Двамата получиха свободата си в деня, в който Цезар облече мъжка тога, но този чисто формален акт не промени нищо друго, освен гражданския им статут. Понастоящем двамата се смятаха за пълноправни римски граждани (макар естествено да бяха включени в списъците на триба Субурана, което означаваше, че гласът

на Бургунд няма политическа тежест). Аврелия, която не беше щедра, но пък беше честна, винаги бе плащала прилична заплата на Кардикса, Бургунд също припечелваше добри пари от господарите. Понеже и двамата продължаваха да живеят в стария си дом, спестяванията им щяха един ден да отидат за децата.

— Но сега спестяванията трябва да отидат за теб, Цезаре — рече Бургунд с непоправимия си акцент. — На теб ти трябва.

Господарят му беше висок според римските разбирани шест стъпки и три пръста, но Бургунд стърчеше цяла педя над него и имаше два пъти по-широки рамене. Светлосивите му очи издаваха обичта... И уважението.

Цезар се усмихна на Бургунд и поклати глава.

— Благодаря за предложението, но майка ми ще се оправи. Ако не, тогава ще приема, но ще ти ги върна с лихва.

Луций Декумий се появи на вратата. Цезар побърза да приключи разговора с Бургунд.

— Събери багаж за двама ни, Бургунд. Топли дрехи, за себе си вземи и тояга. Аз ще взема меч на баща си. — Какво удоволствие изпита да изрече последното... Да бягаш от гнева на диктатора не беше чак толкова лошо изживяване.

— Знаех си, че този човек ще докара зло със себе си! — рече мрачно Луций Декумий, макар да не спомена за времето, когато Сула с един поглед можеше да го вцепени от страх. — Пратих момчетата да съберат пари. Не се тревожи, има достатъчно. — Декумий стрелна с поглед гърба на Бургунд. — Слушай, Цезаре, не можеш да тръгнеш в такава виелица в компанията на Бургунд! Тримата с момчетата ще дойдем да те придружим.

Цезар очакваше подобно предложение, но с един поглед разубеди приятеля си.

— Не, татенце, няма да мине. Много хора лесно ще привлекат вниманието.

— Ще привлечем вниманието? — зяпна удивен Луций Декумий. — Как няма да привлечеш вниманието с тази ходеща върлина до себе си? Най-добре го остави у дома, пък нека аз да дойда с теб. Никой не забелязва стария Луций Декумий, той знае как да се превърне в част от пейзажа.

— По римските улици, да — съгласи се Цезар и му се усмихна. — Но в страната на сабините, татенце, ще правиш впечатление. Двамата с Бургунд ще се оправим сами. А и като знам, че си тук да се грижиш за жените, ще съм спокоен.

Коего си беше самата истина. Луций Декумий измърмори нещо, но се призна за победен.

— Откакто излезе законът с проскрибциите, някой трябва да пази жените. Леля Юлия и Муция Терция нямат друга опора, освен нас. Не мисля, че там горе, на Квиринала, някой ще им стори зло, всички в Рим обичат леля Юлия. Но Сула не я обича, затова ще трябва да я наглеждаш. Майка ми — вдигна Цезар рамене, — знаеш я каква е. А когато се отнася до Сула, от нея можеш да очакваш и неприятни изненади. Ако Сула реши покрай мен да обяви за враг и майка ми, тогава ти ще трябва да изведеш семейството ми извън града. — Младежът се усмихна. — Твърде много пари вложихме в Кардикса, та да оставим на държавата да се ползва от личната ми гвардия!

— Нищо няма да им се случи, Паунчето ми.

— Благодаря, татенце. — Той изведнъж се сети и за друго. — Ще те помоля да ни заемеш няколко мулета и да изведеш конете от конюшните.

Това беше голямата тайна на Цезар — тайна, която споделяше само с Бургунд и Луций Декумий. Като фламин Диалис нямаше право да се докосва до кон, но от годините, когато старият Гай Марий го беше научил да язди, бе останала любовта му към конете — към усещането за бързина и мощ, когато животното под него хвърчи в бесен галоп. Цезар не беше богат човек — доходите от земите му край Бовила не трябваше да се пипат, — но разполагаше с известна сума пари, която си беше само негова и за която дори майка му не можеше да му държи сметка. Парите бяха част от бащиното наследство и му стигаха да задоволява свои капризи, без да се допитва до Аврелия. С тези пари Цезар си беше купил кон. Един доста специален кон.

Младежът бе намерил сили да се подчини на почти всички ограничения, които му налагаше жречеството. Единственото изключение беше тъкмо конят. Можеше да се задоволява с бедната храна, можеше да мечтае за меча на баща си, без да се докосва нито веднъж до желязната му дръжка... Но слабостта, на която не можа да устои беше огромната му любов към конете и ездата. Защо? Заради

връзката между двете живи тела, която даваше такива великолепни плодове. Затова Цезар си беше купил красив дорест жребец, бърз като северния вятър, и го беше кръстил Буцефал, на името на легендарното животно на Александър Македонски. Жребецът беше голямата радост на живота му. Колкото пъти успеше Цезар да се измъкне незабелязано през Капенската порта, винаги Бургунд и Луций Декумий го чакаха отвън с Буцефал. Тогава той яздеше на воля по пътеките край Тибър, препускаше смело и безразсъдно, профучаваше като хала покрай тромавите волове, които търпеливо теглеха саловете нагоре по течението, и накрая, щом пътеката му омръзнеше, потегляше през полето, за да прескача заедно с Буцефал каменните огради. Мнозина знаеха кой е конят, никой не знаеше кой е ездачът, защото Цезар се обличаше като варварин от Галатия и винаги увиваше главата си с дебел персийски шал.

Тайните бягства придаваха на спокойния му живот онова чувство за опасност, което Цезар постоянно търсеше. За него беше забавно да разиграва цял Рим и да рискува собственото си положение на жрец. Той не само че не обиждаше по този начин Великия бог, но усещаше, че връзката им става още по-тясна и неразривна. Неговият далечен предшественик Еней беше дете на богинята на любовта Венера, а тя беше дете на Юпитер. Затова Юпитер го разбираше и му даваше своето мълчаливо съгласие, Юпитер знаеше, че непослушният му жрец носи и частица от неговата божествена същност. Във всичко останало Цезар безропотно следваше забраните и ограниченията. Цената за този компромис беше Буцефал — контактът с това вълшебно животно, което Цезар ценеше повече от всяка жена в Субура.

Малко след падането на нощта Цезар беше готов да замине. Луций Декумий и синовете му вече бяха пренесли с ръчна количка до Квириналската порта торбите със седемдесет и шестте хиляди сестерции, които Аврелия беше успяла да събере от наематели и приятели. Двамина от Братството на кръстопътя бяха отишли до конюшните на Ланатарийското поле, където Цезар криеше конете си, и ги изведоха покрай Сервиевите стени до определеното място.

— Искан ми се — каза Аврелия, без да издава притеснението си — да беше избрал по-незабележимо животно от този звяр.

На Цезар му стана толкова весело от забележката ѝ, че възкликна:

— Не мога да повярвам! Майко, откога знаеш за Буцефал?

— Така ли го наричаш? — изсумтя презрително тя. — Синко, твоята мания за величие никак не подхожда на жреческото ти призвание. — В погледа ѝ заблестяха лукави искрици. — Винаги съм знаела. Знам дори позорната цена, която си заплатил за него — петдесет хиляди сестерции! Ти си непоправим разсипник, Цезаре, и не разбирам откъде си наследил подобна черта. Със сигурност не и от мен.

Той я прегърна и я целуна.

— Е, майко, обещавам ти, че само на теб ще давам да ми водиш сметките. Но все ми се иска да знам откъде си разбрала за Буцефал.

— Имам доста източници на информация — усмихна се Аврелия. — Ненаправно прекарах двайсет и три години в Субура. — Усмивката ѝ угасна и тя го изгледа изпитателно. — Още не си се видял с малката Цинила, а тя е много притеснена. Разбрала е, че нещо не е наред.

Цезар въздъхна.

— Какво да ѝ кажа, майко? Или по-точно, колко от всичко да ѝ кажа?

— Каж ѝ цялата истина, Цезаре. Тя е вече на дванайсет.

Цинила се беше нанесла в някогашната стая на слугинята Кардикса — точно под стълбите, които водеха до горните етажи на голямата сграда, от страната на Вик Патриций. Самата Кардикса, заедно с Бургунд и многобройната им челяд, заемаше ново жилище, което лично Цезар се бе погрижил да проектира и иззида над помещенията за прислугата, откъм страната на двора.

Цезар почука на вратата, влезе и завари жена си над стана. Беше се заела с някаква сива, затова пък доста дебела вълнена дреха, която щеше да бъде част от задължителното ѝ облекло на фламиника Диалис. Като видя жалкия парцал, който се очакваше жена му да носи цял живот, нещо го жегна.

— Не е честно! — извика той, грабна момиченцето в ръце и като седна на леглото му, нежно го взе в скута си.

Цезар намираше жена си за голяма хубавица, нищо че сам беше твърде млад, за да оценява девическата красота. Тъй като бе израснал в средата на високи, руси създания като сестрите си, нисичката, леко закръглена и мургава Цинила стопляше сърцето му. Чувствата, които изпитваше към нея, бяха доста объркани, понеже тя беше прекарала в дома му цели пет години и той беше свикнал да гледа на нея като на малка сестра, колкото и да си повтаряше, че е негова съпруга и че един ден с позволението на Аврелия ще я отведе в леглото си.

— Заминаваш ли, Цезаре? — попита Цинила.

Кичур коса беше паднал на челото ѝ. Цезар го отмести и продължи да я гали. Тя затвори очи и се облегна на рамото му.

— Хей, да не вземеш да заспиш! — раздруса я той. — Знам, че трябва да си лягаш, но се налага да говорим. Наистина заминавам.

— Какво става? Да не би да има някаква връзка с проскрибциите? Аврелия разправя, че брат ми бил избягал в Испания.

— Има далечна връзка с проскрибциите, но тя е само в това, че и двете злини изхождат от Сула. Налага се да замина, защото Сула изпитва съмнения дали жречеството ми е законно.

Цинила се усмихна.

— Това би трябвало да те радва. Ти никога не си искал да бъдеш фламин Диалис.

— Да, но все още съм — въздъхна Цезар. — Според жреците грешката не е в мен, а в теб. Разбираш в какво положение се намира семейството ти, но може би не знаеш, че от мига, в който баща ти беше обявен за „сацер“, за човек вън от закона, той престана да бъде римски гражданин.

— Е, разбирам защо Сула може да отнеме цялото ни имущество, но баща ми умря много преди той да се завърне — напомни му Цинила. — Как тогава може да изгуби гражданството си?

— Губи го, защото проскрибциите, които Сула обяви автоматично отнемат гражданството на хората, до които се отнасят, а и защото много хора бяха вече умрели, когато той ги включи в списъците. Ето например младият Марий, баща ти, преторите Каринат и Дамазип и много други като тях. Те всички вече бяха умрели, когато Сула ги проскрибира. Но това не означава, че са запазили гражданските си права.

— Не мисля, че е много честно.

— Съгласен съм с теб. — След което продължи да ѝ обяснява с надеждата, че сред многото дарби, получени от боговете, е и тази да бъде лесно разбиран. — Когато баща ти беше проскрибиран, брат ти вече беше навършил пълнолетие, затова си запазва гражданството. С тази подробност, че не може да наследи нищо от имуществото на баща ви, нито да се кандидатира за държавна длъжност. Но с теб нещата стоят различно.

— Защо? Защото съм момиче?

— Не, защото си малолетна. Полът ти няма значение. Има един закон, лекс Миниция де либерис, който казва, че децата на родител римлянин и родител неримлянин наследяват гражданството на родителя неримлянин. Това означава — поне според жреците, че ти не си римлянка, а чужденка.

Цинила се разтрепери, но не заплака. В големите ѝ детски очи се четеше болка и разбиране.

— О! Това да не означава, че вече не съм твоя жена?

— Не, Цинила, не означава. Ти ще бъдеш моя жена, докато смъртта ни раздели, защото сме сключили брак според старите закони. Нищо не забранява на един римлянин да се ожени за неримлянка, затова никой не може и да оспори брака ни. Това, което обаче се оспорва, е твоето гражданско положение — както и гражданското положение на всички деца на проскрибирани хора, които не са навършили пълнолетие в мига на проскрибцията. Разбра ли сега?

— Мисля, че да — отговори Цинила, но погледът ѝ не издаваше голяма увереност. — Това означавали, че ако ти родя деца, те няма да бъдат римски граждани?

— Според лекс Миниция, да.

— О, Цезаре, колко ужасно!

— Ужасно е.

— Но аз съм патрицианка!

— Вече не си, Цинила.

— И какво мога да направя?

— Засега нищо. Но Сула знае, че трябва да изпипа законите си в това отношение. Остава ни да се надяваме, че за в бъдеще той ще позволи децата ни да бъдат римски граждани, дори и ти да не си. — Цезар я притисна към себе си. — Днес Сула ме извика и поиска да се разведем.

Най-накрая сълзите бликнаха от очите ѝ. Макар и само осемнайсетгодишен, Цезар вече беше обръгнал на женски сълзи. Често му се беше случвало да слуша плача на жената, която напуска, защото му е омръзнала, или която сама го гони, защото е разбрала, че си има и други. Подобни сълзи го дразнеха, правеха го груб и невъздържан. Но сега Цинила плачеше от истинска мъка и ако Цезар се ядосваше на някого, това беше Сула, който беше докарал сълзите в очите на момичето.

— Всичко е наред, любимке моя — гушна я Цезар. — Няма да се разведа с теб, пък ако ще и самият Юпитер да слезе и да ми заповяда! И на хиляда години да стана, пак няма да се разведа с теб!

Тя се изкикоти и подсмъркна. Цезар избърса сълзите ѝ с кърпата си.

— Няма защо да плачеш. Ти си моя жена и ще останеш такава, каквото и да се случи.

Тя го прегърна на свой ред през врата, сложи глава на рамото му и щастливо въздъхна:

— О, Цезаре, обичам те! Толкова е тежко да чакаш да пораснеш!

Подобна реакция го смая. Още повече го смая усещането за набъбналите ѝ гърди, които го галеха през туника. Цезар опря брадичка в косите ѝ, но внимателно я отдалечи от себе си, преди да е стигнал до онзи момент, при който всяко отстъпление е позорно.

— Юпитер няма човешка форма, та да слиза при нас — обясни Цинила като добро дете, което си е научило урока по религия. — Той е навсякъде, където е Рим. Затова и Рим е толкова велик и могъщ.

— Каква добра фламиника щеше да излезе от теб!

— Щях поне да се постарая... Заради теб. — Тя вдигна очи и изгледа мъжа си. — Щом Сула е поискал да се разведем, а ти си отказал, това означава ли, че ще те убие? Затова ли заминаваш, Цезаре?

— Той със сигурност ще се опита да ме убие, точно затова и заминавам. Ако остана в Рим, ще му бъде лесно да успее. Рим е пълен с неговите наемни убийци, а и никой не знае как точно изглеждат. Но в провинцията шансовете ми да оцелея са по-големи. — Започна да я люлее, както по времето, когато бе дошла да живее при тях. — Не трябва да се тревожиш за мен, Цинила. Дори Сула няма да успее да ме пречупи! А твоята задача е да не позволяваш на майка ми да се тревожи.

— Ще се опитам — обеща Цинила и го целуна по бузата. Още не й достигаше смелост и увереност да го целуне по устата, както правят големите.

— Чудесно! — зарадва се Цезар, остави я на пода и стана на крака. — Ще се върна, щом Сула умре.

Сбогува се и излезе.

Луций Декумий и синовете му вече бяха пред Квириналската порта. Две мулета чакаха да бъдат натоварени със сребърните монети. Отдалеч кожените кесии не личаха в дисагите: Луций Декумий бе натъпкал парите в калъфи за пергаментови свитъци.

— Надали си направил всичко това днес — усмихна се Цезар. — Така ли пренасяш собствената си плячка?

— Иди поговори с коня си — подкани го Декумий. — Но най-напред да ти подшушна нещо. Бургунд да товари в това време парите. — Той изгледа с такава злоба Бургунд, че огромният германец неволно отстъпи назад. — И да знаеш, разбойнико, че отдалеч не бива да се разбира изобщо, че вдигаш тежко. Искам да изглежда, така сякаш вдигаш перушина.

Бургунд кимна.

— Разбирам, Луций Декумий, като перушина.

— А ти ще сложиш останалия си багаж върху книгите... И ако момченцето реши да запрепуска в галоп, ти скачаш от гърба му и си стоиш при мулетата, ясно ли е?

Цезар беше прегърнал главата на коня си и тихо му нареждаше. Изчака багажът да бъде здраво вързан за самарите и чак тогава позволи на Бургунд да го качи на седлото.

— И умната, Паунче! — извика Луций Декумий срещу вятъра, от който очите му сълзяха. Подаде му ръка.

Цезар и сега не забрави добрите маниери: наведе се ниско, пое ръката на Декумий и я целуна.

— Бъди спокоен, татенце!

Скоро двамата с Бургунд се изгубиха зад пелената от сняг.

Германецът беше яхнал семейния кон на Цезарови, който струваше почти колкото Буцефал. Беше чистокръвна персийска порода, доста по-едър от конете, които се отглеждаха по бреговете на Средиземно море. Подобни животни рядко се срещаха из Италия, пък и не можеха да служат за друго, освен да носят на гърбовете си едри като тях ездачи. Мнозина земеделци или търговци биха гледали със завист подобен жребец и биха си мечтали да го впрегнат в кола или рало, защото конят е по-бърз и по-интелигентен от вола. Но за жалост персийските коне често сами се удушваха в хомота, защото при всяко по-рязко движение ремъците ги стягаха. За товарни животни персийските коне също не струваха, понеже изяждаха повече, отколкото би спечелил търговецът от търговията си. И все пак Бургунд се нуждаеше именно от такъв кон, тъй като обикновен не би могъл да го издържи под тежестта му.

Цезар поведе Бургунд и мулетата по пътя за Крустумерий. Въпреки мрака бегълците не си даваха миг почивка. Трябваше да оставят колкото се може по-голямо разстояние между себе си и Рим на Сула. Спряха се едва на другия ден. Вече бяха стигнали Требула, недалеч от първия планински хребет. Градчето беше малко, но се славеше с голяма странноприемница, шумът от която се чуваше отдалеч. Цезар никак не се зарадва на мръсотията и на спарения въздух вътре.

— И все пак хората ти дават покрив и легло за през нощта — разсъждаваше той на глас, докато двамата Бургунд обикаляха предложените им стаи. Щяха да им правят компания няколко овчарски кучета и половин дузина кокошки.

Разбира се, двамата пътници привлякоха вниманието на съседите си по маса, които бяха все местни хора.

— Има хляб с наденички — предложи съдържателят.

— Ще вземем и от двете — съгласи се Цезар.

— Вино?

— Вода — заяви младежът.

— Май си много млад да пиеш, а? — заинтересува се съдържателят, видимо недоволен. Заведението му печелеше от виното.

— Майка ми ще ме убие, ако близна и една глътка.

— Ами приятелят ти? Като го гледам, той е възрастен човек.

— Да, ама е умствено изостанал, а мен ако ме питаш, не ти и трябва да го виждаш пиян — с голи ръце разкъсва мечка. Веднъж претрепа два африкански лъва, за които преторът разчиташе, че ще бъдат гвоздеят на гладиаторския спектакъл.

Докато Цезар хвалеше така придружителя си, Бургунд гледаше в пространството, все едно не разбираше.

— У-ха! — отстъпи мъжът и бързо се отдалечи. Никой не смееше да закача Цезар, когато Бургунд му правеше компания, затова двамата можаха спокойно да се навечерят на отделна маса. Доколкото Цезар установи, местната забава се състоеше в това най-младият от компанията да бъде наливан с вино и околните да се обзалагат колко ще успее да издържи.

— Това е то, животът на село! — отбеляза Цезар. А иначе Рим е на един ден път и тия герои имат право всяка година да гласуват в Народното събрание. Да не говорим, че гласовете им имат стойност, понеже господата принадлежат на селските триби. Като си помисля колко хитреци от Рим, дето познават добре политиката, трябва безпомощно да гледат как тези тук гласуват вместо тях... Не е честно!

— Те дори не могат да четат — съгласи се Бургунд. После се поусмихна. — Толкоз по-добре, Цезаре, никой няма да се интересува от дебелиите ни свитъци.

— Така е. Но къщата е пълна с комари!

— Зимно време се прибират по къщите — обясни Бургунд. — Тук е такава жега, че яйца можеш да си свариш.

Наистина, беше доста задушно, тъй като в тясното пространство се бяха наблъскали доста хора, а в каменното огнище до стената беше напален буен огън. Личеше си, че в Требула хората не обичат да им е студено.

Ако тъмните ъгли гъмжаха от комари, леглата гъмжаха от бълхи и дървеници. Цезар прекара нощта на твърдия стол и накрая благодареше на боговете, че е дошло утрото, за да се махне от това ужасно място. След себе си остави местните да гадаят защо ли двамата

с исполина са избрали точно това време на годината за пътешествие. И изобщо що за човек беше този странен младеж.

— Ще да е от висшето общество! — разсъждаваше съдържателят.

— Най-вероятно е проскрибиран — предположи жена му.

— Много е млад за това — възрази непознат клиент, който се бе разминал на изхода с Цезар. Изглеждаше да е човек от големия град. — Освен това, ако Сула ги преследваше, двамата щяха да изглеждат доста по-уплашени.

— Тогава отива на някого на гости — заключи жената на съдържателя.

— Много е вероятно — отбеляза чужденецът, но после добави: — И все пак, струва си да поразпитаме. Човек трудно би ги сбъркал тия двамата. Ахил и Аякс, един до друг — личеше си, че непознатият не е съвсем прост. — Това, което на мен ми направи впечатление, бяха конете. Струват цяло състояние! Мирише на много пари, така да знаете.

— Може би е собственик на стада в Реате — предположи съдържателят. — Оттам ще са и конете.

— Има вид на римлянин от Палатина — отвърна непознатият, който ставаше все по-подозрителен. — На някой от знатните фамилии. Да, около тия двамата мирише на много пари.

— Е, дори да има пари, не ги е взел със себе си — отбеляза с известно съжаление съдържателят. — Знаеш ли какво са натоварени мулетата? С книги! Цели дисаги книги. Странни хора...

Колкото повече се изкачваха в прохода край връх Фисцел, толкова по-лошо ставаше времето. Най-накрая, след още един ден, прекаран на открито, Цезар и Бургунд се озоваха в Нерса.

Майката на Квинт Серторий беше от трийсет години вдовица, затова приличаше повече на стара мома. Всеки път, като я видеше, Цезар се сецаше за покойния Скавър Принцепс Сенатус, защото и тя като него беше дребна, слаба, объркана и със съвсем рядка косица. Но подобно на Скавър и тя имаше нещо красиво у себе си — същите като неговите жизнени зелени очи. Това, че крехка жена като нея е успяла да износи здравеняка Квинт Серторий, будеше най-малкото удивление.

— Той е добре — обясняваше старицата на Цезар, докато редеше домашни лакомства пред него на старата маса. В провинцията хората не се излежаваха като римляните в града — мъже и жени седяха на столове и се хранеха на обща маса. — Да се наложи като управител на Испания не се оказа трудно, но сега, след като Сула се обяви за диктатор, синът ми очаква големи проблеми. — Тя дори се изкиска лукаво. — Няма значение, Сула ще има доста грижи. Синът ми не е като онова бедно момче, младия Марий. Много го глезеше добрата Юлия, а бащата все го нямаше вкъщи да го строи, както трябва. То и твоят баща все отсъстваше, Цезаре, но майка ти не те е глезила, нали?

— Не, Рия — усмихна се той.

— Няма значение. Квинт Серторий обича Испания, винаги я е обичал. Преди години двамата със Сула живяха сред германците. Той си беше хванал германка за жена и синът му сега живее в Оска, така поне ми пише. Радвам се за него. Иначе никой няма да остане, щом той си отиде.

— Трябва да се ожени за римлянка — възмути се Цезар. Рия дрезгаво се засмя.

— Не и той! Не и моят Квинт Серторий! Той не обича жените. Беше се хванал с германката само защото трябвало да е женен, за да стане част от племето. Не, той жени не обича... — Тя присви устни и замислено поклати глава — Не обича и мъже.

Разговорът им се въртеше все около Квинт Серторий, но най-накрая на самата Рия ѝ омръзна да се занимава единствено със сина си и попита Цезар какво го води при нея.

— Бих се радвала да останеш при мен, но много хора знаят, че сме близки, а и ти не си първият беглец, когото приютявам. Навремето Марий ми беше пратил не друг, а самия цар на волките тестосаги, Копил се казваше. Много мил човек! И много възпитан за варварин. Разбира се, след триумфа на братовчеда удушиха Копил в Карцера в Рим. Мен това обаче не ми попречи да си свия малко гнезденце с парите покрай гостенина. Колко години престоя в дома ми? Четири, доколкото си спомням... Братовчедът Марий винаги е бил щедър човек. Даде ми цяло състояние като награда, а аз и без пари щях да го направя. Копил беше компания... Виж, Квинт Серторий никога не се задържа у дома. Предпочита да воюва. — Рия вдигна рамене и стана. — Познавам едни хора, които живеят в планините... Оттук по посока

на Амитерн. Ще се радват да изкарат някоя допълнителна пара, освен това можеш да им имаш доверие. Щом ти казвам, значи е така. Когато си готов за път, ще им напиша писмо, в което ще им дам нужните указания.

— Значи още утре — зарадва се Цезар. Но старицата поклати глава.

— Не и утре! Нито вдругиден. Очаква се голяма виелица. Няма да намериш пътя. Германецът ти ще пропадне в леда на някоя река. Ще трябва да останеш у дома, докато зимата не се уталожи.

— Уталожи?

— Имам предвид първите виелици, които донасят големия студ. Щом студът се настани из планините, пътищата стават отново безопасни. На конете ще им е тежко, но ще се оправих. Нека германецът язди отпред, копитата коня му са големи, животното ще се хлъзга по-малко по снежната кора. Що за идея да домъкнеш коне посред зима! Не си много съобразителен, Цезаре.

— И майка ми така казва — отвърна младежът.

— Защото тя е съобразителна. Сабините са познавач на коне, веднага ще хвърлят око на твоя. Толкоз по-добре, че отиваш на самотно място, там няма да има любопитни очи. — Рия се усмихна. — Но ти си само на осемнайсет, ще поживееш, ще се научиш!

Следващото утро доказа, че тя е била права за времето; снегът продължи да се сипе на парцали, докато целият град не потъна в дълбоки преспи. Ако Цезар и Бургунд не се бяха захванали с лопатите, уютната къща на Рия щеше да се изгуби в снега и дори германецът не би могъл да отвори вратата. Снеговалежът продължи цели четири дни, но най-накрая облаците се разкъсаха.

— На мен зимата ми харесва — обясняваше Рия, докато им помагаше да подредят сламата в обора. — В Рим студеното време е крайно неприятно, а идните няколко години зимата ще бъде все студена. Но тук температурата не е толкова важна, защото е сухо и чисто.

— Трябва да замина възможно най-скоро — напомни й Цезар.

— Като гледам колко изяжда германецът и колко зоби конят му, ще се радвам по-скоро да ви изпратя — съгласи се майката на Серторий. — Не, не утре. Може би вдругиден. Стане ли проходим пътят между Рим и Нерса, за теб ще бъде опасно. Ако Сула си спомни

за мен — а би трябвало, със сина ми добре се познават, — веднага ще прати убийците си насам.

Но не било съдено гостите на Рия да си заминат толкова бързо. В нощта преди предвиденото заминаване Цезар се разболя.

— На мен това не ми харесва — сподели Рия. — Чувам, че тракаш със зъби, но да беше малария, вече щеше да премине. — Тя сложи ръка на челото му и изтръпна. — Та ти целият гориш! Боли ли те главата!

— Много — промълви Цезар.

— Тогава никъде няма да заминаваш. Погрижи се за него, германецо! Помогни на господаря да си легне.

Младежът остана в леглото. Треската го изгаряше, суха кашлица раздираше гърдите му, боеше го глава, не можеше да поеме никаква храна.

— Малария — отсъди и знахарката, която бяха повикали.

— На мен не ми прилича на малария — възрази Рия. — Маларията идва на пристъпи, а с него не е така. При това, ако беше малария, щеше да се поти.

— Малария е, Рия. Онази, дето не я знаем каква е.

— Значи ще умре!

— Той е силен — успокоя я знахарката. — Давай му да пие повече, друго не знам какво да те посъветвам. Вода със сняг, това е.

Сула се канеше да прочете писмото, което му пращаше Помпей от Африка, когато Хризогон се появи напласен на вратата.

— Какво има? Зает съм, искам да прочета това тук!

— Господарю, някаква дама иска да те види!

— Кажй й да си върви.

— Не мога, господарю!

Диктаторът изведнъж изгуби интерес към писмото; остави свитъка на масата и изгледа изумен роба.

— Не знаех, че някой може да се окаже по-нахапен и от теб! Целият трепериш. Да не те е ухапала?

— Не, господарю — отговори слугата. — Но това не означава, че няма да ме убие.

— Охо! Мисля, че трябва да говоря с госпожата. Тя има ли си име? Изобщо смъртна ли е?

— Казва се Аврелия.

Сула помълча и накрая заяви:

— Не, още не съм във форма.

— Да я доведе ли?

— Не. Кажй й, че не искам да я виждам — заяви, но така и не посегна обратно към писмото; интересът му към Помпей се беше стопил окончателно.

— Господарю, тя отказва да си тръгне, преди да е говорила с теб!

— Тогава нека слугите я изнесат насила.

— Опитах се да ги накарам, но те не смеят да я докосват.

— Така и трябва! — съгласи се Сула и затвори очи. — Добре, Хризогон, нека влезе. — Аврелия се появи на вратата, той спокойно й посочи да седне.

Тя седна на стола пред прозореца. Сула за сетен се увери как времето се отнася различно с хората. В щабквартирата край Теан беше мрачно и той не бе имал възможност да я види добре. Сега жената беше застанала на светлината и той можеше спокойно да се опие от гледката. Беше отслабнала, което би трябвало да я загрози, но вместо това я правеше още по-красива. Розовите петънца, които навремето издайнически се появяваха на бузите й, бяха изчезнали, придавайки й вид на мраморна статуя. Косата й още не бе започнала да се прошарва, нито пък Аврелия бе имала глупостта да я реши по начина, типичен за застаряващите дами. Все още я вдигаше на кок, който подчертаваше острите черти на лицето й. А и очите й бяха все така красиви под дългите черни мигли и гъстите черни вежди. Твърдият им поглед също не се беше променил.

— Предполагам, че идваш заради момчето — облегна се Сула назад.

— Именно.

— Тогава говори! Аз те слушам.

— Да не би всичко да е заради това, че прилича на твоя син?

Той изведнъж изтръпна и отмести поглед встрани. Сведе очи към писмото на Помпей и изчака болката да попремине.

— Признавам, че изпитах известен шок при срещата си с него, но не е заради сина ми.

Събра смелост и отново впи безизразния си поглед в лицето ѝ.

— Аз харесвах сина ти, Луций Корнелий.

— Но това не е причина да ти угаждам, Аврелия. Момчето умря преди много години. Свикнах да живея с тази мисъл.

— Значи знаеш какво искам.

— Естествено. Искаш да пожаля твоя син, нищо че боговете не пожалиха моя.

— Не можеш да виниш сина ми за това!

— Ще виня, когото си пожелаеш! Аз съм диктаторът! — изкрещя Сула.

— Глупости! Дошла съм тук, за да поискам милост за сина си, който не заслужаваше навремето да стане жрец, а днес не заслужава да бъде убит!

— Съгласен съм, че не е бил роден за свещеник. Но е станал. На твое място бих се радвал, че синът ми се е издигнал до подобна чест.

— С баща му не сме искали момчето да бъде фламин Диалис. Принуди ни самият Марий в разгара на кървавата баня. — Аврелия си позволи да направи гримаса на отвращение. — Марий принуди и Цина да даде дъщеря си за жена на сина ми. Последното, което Цина би пожелал на детето си, е да го види жрица на Юпитер!

Сула смени темата:

— Гледам, че си се отказала от шарените дрехи, които толкова харесваше навремето. Това безцветно нещо на гърба ти създава бледа представа за прелестите ти.

— И това са глупости! — ядоса се Аврелия. — Не съм дошла тук да ти се харесвам. Дошла съм да се моля за сина си!

— С голяма радост бих пожалил сина ти. Но той самият знае как да постъпи. Просто трябва да се разведе с дъщерята на Цина.

— Той не иска да се развежда.

— Защо не иска? — изкрещя отново Сула. — Защо не иска?

Аврелия този път леко се изчерви.

— Защото ти, наивнико, му даде да разбере, че това е начинът да се отърве от омразното жречество! Не желае да се разведе и да остане цял живот фламин Диалис. По-скоро е готов да умре!

Сула зяпна удивен.

— Какво?

— Ти си глупак, Сула! Глупак! Цезар никога няма да се разведе!

— Не смей да ме обиждаш!

— Ще говоря каквото искам, зло старче такава!

Настъпи неловко мълчание. Колкото повече Аврелия се ядосваше, толкова повече Сула се успокояваше. За малко се обърна към прозореца, но веднага се извърна обратно към нея. В погледа му се четеше нещо повече от гняв или обида.

— Да започнем отначало — предложи той. — Ако никой от вас не е искал Цезар да стане фламин Диалис, тогава защо Марий го е накарал?

— Заради онова предсказание — отговори Аврелия.

— Да, чувал съм за него. Марий ще бъде седем пъти консул, ще го нарекат Третия основател на Рим. Той обичаше да го повтаря.

— Но това не е цялото предсказание. Имало е още нещо, което той не беше споделил пред никого, преди лудостта да го обхване съвсем. Тогава признал пред малкия Марий, който го споделил с Юлия.

Сула седна на стола си и се навъси.

— Говори.

— Втората част от предсказанието се отнасяла до сина ми Цезар. Старата Марта предрекла, че именно той щял да бъде най-великият римлянин за всички времена. И Гай Марий й повярвал. Натовари Цезар с жречеството, за да не може той да ходи на война и да се издигне в политиката.

— Защото човек, който не може да води войската и следователно не може да се кандидатира за консул, никога няма да засенчи Гай Марий — кимна Сула. — Умник е бил Марий! Правиш своя съперник жрец на Юпитер и го отстраняваш завинаги от играта! Никога не съм предполагал, че старото животно може да е толкова хитро.

— О, той винаги е бил хитър!

— Интересна история — заключи диктаторът и взе писмото от масата. — Можеш да си вървиш. Изслушах те.

— Искам да помилваш сина ми!

— Не и преди да се разведе с дъщерята на Цина.

— Няма да го стори.

— Тогава няма какво повече да ти кажа. Върви си, Аврелия.

Налагаше се да опита още веднъж заради сина си:

— Аз веднъж плаках за теб. И на теб ти хареса. Сега ми се ще пак да заплача, и то пак заради теб. Но сега няма да ти хареса. Защото ще оплаквам безвъзвратната загуба на един велик човек. Защото вместо него виждам едно нищожество, което няма свян да желае смъртта на деца. Дъщерята на Цина е на дванайсет години. Синът ми осемнайсет. Двамата са още деца! А в това време е вдовицата на Цина върви с гордо вдигната глава из улиците на Рим, защото е омъжена за друг и този друг е твой човек. Синът на Цина е оставен без средства, няма друг избор, освен да напусне страната. А и той е още дете. Докато вдовицата на Цина живее в охолство и разкош, а тя не е дете. — Аврелия злобно се изсмя. — Разбира се, Ания е червенокоса. Може би носиш кичури от нейната коса върху плешивото си теме?

След което се обърна и излезе от стаята.

Хризогон веднага дотърча да разбере какво се е случило.

— Искам да намериш един човек — заповяда Сула, очевидно в ужасно настроение. — Да го намериш, Хризогон, не да го убиваш.

Гъркът изгаряше от любопитство да разбере какво се е случило между господаря му и тази необикновена дама. В едно беше сигурен — някога не са били безразлични един към друг, но знаеше, че нищо няма да научи.

— Става дума за някоя частна сделка, така ли да разбирам? — попита той Сула.

— Много добре се изрази! Да, точно така, частна сделка. Два таланта награда за човека, който ми издаде местопребиваването на Гай Юлий Цезар, фламин Диалис. Той трябва да бъде доведен при мен, без да падне и косъм от главата му! Искам да съобщиш, на когото трябва, Хризогон. Никой да не смее да убие фламин Диалис. Просто искам да го доведат при мене. Ясно ли е?

— Разбира се, господарю — съгласи се Хризогон, но така и не помръдна. Само дискретно се покашля.

Сула вече бе разгърнал писмото, но все пак му обърна внимание.

— Кажи.

— Направих план, господарю, както ти ми беше наредил, когато те помолих да ме назначиш за отговорник по въпросите с проскрибциите. Освен това ти намерих подходящ слуга, ако благоволиш да разговаряш с него; ако си съгласен да ми връчиш въпросната длъжност...

Сула не му се усмихна много мило.

— Ти май наистина мислиш, че можеш да се справиш, с две задачи едновременно? При условие, че ти осигуря, заместник в къщата.

— Наистина е най-добре да се заема лично и с двете задачи, господарю. Бъди така добър да прочетеш плана ми. Ще ти докажа убедително, че добре разбирам същността на тази длъжност. Защо да наемаш някой професионален служител от хазната, който ще се бои да се допитва лично до теб по трудните въпроси, а в същото време ще се ограничава от професионални скрупули и принципи и ще загърби чисто деловите аспекти на службата?

— Ще помисля и ще ти отговоря — каза Сула и отново взе писмото на Помпей. Изчака с безизразен поглед доскорошният роб да се отдалечи и накрая кисело се усмихна. Отвратително създание! И все пак, разсъждаваше Сула, подобна длъжност изискваше и подобен човек — изверг. Такъв, на когото да има доверие. Ако Хризогон се заемеше с проскрибциите, Сула можеше да е сигурен, че никой няма да отиде твърде далеч с тяхното изпълнение. Без съмнение Хризогон щеше да се опита да запази голяма част от средствата за себе си, но само той можеше да знае, че подобни злоупотреби не бива да засягат в никакъв случай политическия авторитет на диктатора. Деловата страна на проскрибциите трябваше да изглежда възможно най-чиста и почтена: имотите — да се разпродадат, парите, скъпоценностите, мебелите, произведенията на изкуството, дяловете в търговските дружества — да отидат за сметка на държавата. Сула не можеше лично да се заеме с тази работа, затова друг трябваше да я свърши вместо него. Хризогон беше прав. По-добре той, отколкото някой чиновник от хазната. Дай им работа на тях и бъди сигурен, че няма да бъде свършена. А Сула искаше всичко да мине възможно най-бързо. И в същото време — никой да не се усъмни, че самият диктатор се е възползвал от положението. Хризогон беше формално освободен от робство, но все така оставаше зависим от бившия си господар; и твърде добре го познаваше, за да разчита на милост, в случай че злоупотреби с доверието му.

Доволен, че е разрешил най-големия проблем около проскрибциите, Сула най-после се зае с писмото от Помпей.

„Римска Африка и Нумидия са умиротворени и спокойни. Задачата ми отне четиридесет дни. Напуснах Лилибей в края на октомври и заедно с шест легиона и две хиляди души конница отплавах за Африка. Оставих Гай Мемий да се грижи за Сицилия. Сметнах, че не е необходимо да оставям гарнизони. Още с пристигането си на острова бях започнал да събирам флота и до края на октомври разполагах с повече от осемстотин плавателни съда. Винаги съм обичал добрата организация, защото пести време. Точно преди да отплавам, пратих посланик до мавританския цар Богуд, който напоследък държи войската си в Йол, което е по-близо до нашите владения от Тингис. Богуд управлява цялото си царство от Йол, а в Тингис е оставил друг цар, по-нискостоящ, да го замества. Казва се Аскалис. Всички тези промени се дължат на междуособиците в Нумидия. Някой си принц Ярбас е узурпирал трона на цар Хиемпсал. Пратеникът ми даде напътствия на цар Богуд да напусне Нумидия. Стратегията ми се състои в това цар Богуд да притисне до такава степен Ярбас от запад, че той рано или късно сам да падне в капана ми на изток.

Разделих войската си на две части: едната настаних в някогашния Картаген, а другата — в Утика. Втората половина командвах лично. Щом стъпихме на твърда земя, седем хиляди войници от армията на Гней Ахенобарб се предадоха доброволно, което аз взех за добро знамение. Ахенобарб реши веднага да ме нападне. Страхуваше се, че ако се забави, още от войниците му ще дезертират. Беше разгърнал армията си в далечния край на един дол, навярно с надеждата да ме хване из засада. Но аз се изкачих предвидливо на една височина и забелязах строените войски. Така че не попаднах в капана. Започна да вали (зимата е дъждовният сезон в Африка) и аз се възползвах от времето. Спечелих голямо сражение и войниците ми ме обявиха за император на бойното поле. Но Ахенобарб успя да се измъкне невредим заедно с три хиляди души войници. Войниците продължаваха да ме хвалят, но аз им

наредих да млъкнат и да изчакат по-подходящо време. Хората ми се съгласиха и спряха с възгласите. Всички се втурнахме срещу лагера на Ахенобарб, превзехме го и избихме враговете. Едва тогава позволих да бъде обявен за император.

След това продължих към Нумидия. Всички твои врагове на територията на римската провинция ми бяха предадени почти незабавно. Наредих да бъдат екзекутирани в Утика. Научил, че аз приближавам от изток, а цар Богуд — от запад, узурпаторът Ярбас веднага се скри в Була Регис — град нагоре по течението на река Баградас. Разбира се, стигнах до крепостта много преди Богуд. В мига, в който заставах пред портите на Була Регис, те се отвориха и Ярбас ми беше предаден. Наредих незабавната му екзекуция. Заедно с него убих и някакъв велможа на име Масиниса. Върнах цар Хиемпсал на престола в Цирта. Дори ми остана време да се отдам на лов на диви зверове. В страната има всякакъв дивеч — от слонове до някакви огромни същества, приличащи на волове. В момента ти пиша тези редове от военния си лагер в Нумидия.

Възнамерявам скоро да се прибера в Утика. Както вече споменах, за четиридесет дни успях да подчиня цяла Северна Африка. Не е нужно да оставяме войска в провинцията. Можеш спокойно да пратиш управител. Ще се кача заедно с шестте си легиона и конницата на корабите, с които дойдох, и ще отплавам за Тарент. Оттам ще се насочим по Апиевия път към Рим, защото бих желал да получа право на триумф. Войската ме обяви за император на бойното поле, следователно триумфът ми се полага. Умиротворих Сицилия и Африка в срок от сто дни и унищожих всички твои врагове. Освен това съм спечелил достатъчно плячка, за да имам какво да изложя по време на шествието.“

Докато стигне до края на писмото, Сула вече се заливаше от смях. Чудеше се дали му е по-забавен начинът на изразяване на Помпей, или може би нахалството му.

Защо не информацията за това, че зимата е дъждовният сезон в Северна Африка, а Була Регис се намира по горното течение на река Баградас — Помпей все трябваше да знае, че Сула е прекарал години в Африка и лично е пленил цар Югурта. След някакви си четиридесет дни, прекарани в Африка, Помпей вече всичко знаеше. Колко пъти бе написал, че е обявен за император от войската? Какъв самохвалко!

Сула взе лист хартия и започна да пише отговор до Помпей; това беше писмо, за което дори личният секретар на диктатора не биваше да знае.

„С какво удоволствие прочетох писмото ти! Благодаря ти за любопитните подробности от живота в Северна Африка, които бе така добър да споделиш с мен. Трябва да се опитам на свой ред да посетя този край на света, ако не за друго, за да видя с очите си тези огромни животни, които напомняли на волове. И аз като теб знам как изглежда слонът, ще се сетя, ако го срещна.

Поздравления. Колко бързо си вършиш работата! За четиридесет дни. Доколкото си спомням, Месопотамия е стояла навремето четиридесет дни под водата на потопа.

Знам, че мога да ти имам доверие, щом твърдиш, че нито Африка, нито Сицилия се нуждаят от гарнизони. И все пак, скъпи Помпей, някои условности трябва да се спазват. Затова ти заповядвам да оставиш пет от шестте си легиона в Утика и да се върнеш в Рим само с един. Нямам предпочитания кой точно, ти все трябва да си имаш любимци. Като споменах думата «любимци», оказва, че и ти си сред любимците на Съдбата!

За нещастие не мога да ти позволя да отбележиш триумф. Въпреки че войниците ти на няколко пъти са те провъзгласили за император на бойното поле, триумфът е церемония, която може да се разреши само на римски Сенатор, който е достигнал най-малкото преторска

длъжност. Има много войни да печелиш в идните години, все някога ще си получиш и триумфа.

Нека ти благодаря за бързия колет със зрителните, слуховите, вкусовите и обонятелните органи на Карбон. Моята радост от факта, че Карбон е мъртъв и Рим няма консули, веднага си пролича. Колко мъдро от твоя страна да я наикиснеш в оцет! Благодаря ти и за Соран. И за Брут Старши.

Имам обаче една малка забележка, скъпи ми Помпей. При условие, че си прибягнал до такава варварска саморазправа с Карбон, ще ми се да беше предпочел по-дискретен начин. Започвам да вярвам на поговорката, според която трябва да одереш кожата на пиценец, за да видиш пред себе си гал. След като си решил да се облечеш в тога претекста и да седнеш на съдебния трибунал, обкръжен от ликтори, ти вече си избрал да действаш по римски. Но не си го сторил. След като си измъчвал горкия Карбон в продължения на часове на слънцето, с господарски тон си му заявил, че не заслужава съдебен процес, затова си наредил незабавната му екзекуция. Няколкото дни преди смъртта си той е бил поставен в ужасни условия и се е хранел с лоша храна. И все пак, след като изрично те е помолил да се облекчи преди смъртта си, ти си му отказал!

Откъде знам всичко това ли? Имам си източници. Ако ги нямаше тях, едва ли щях да стана римски диктатор. Ти си още млад и си направил една тактическа грешка: след като знаеше, че искам смъртта на Карбон, си решил, че нямам време да се интересувам от него. Донякъде си бил прав. Но консултът е винаги достатъчно важен, за да се интересувам от съдбата му. Карбон е бил законно избран римски консул в мига на своята смърт. Нека запомниш за в бъдеще, скъпи Помпей, че консултът заслужава почитително отношение, пък дори да се нарича Гней Папирий Карбон.

Та като минах на въпроса с имената, научавам, че този варварски инцидент, състоял се на агората в Лилибей, ти е донесъл нов прякор. Това си е от голяма полза за онези

нещастници, които нямат трето име да си прикачат след родовото, а, Помпей Без третото име? И как са те кръстили: Адулесцентул Карнифекс. Юноша-касапин. Мисля, че това име чудесно ти подхожда, Касапине! Явно не си се отказал от семейния занаят.

Та да повтора: пет от шестте легиона ще останат на гарнизон в Утика и там ще изчакат новия управител. Ти самият си свободен да се върнеш у дома. Очаквам с нетърпение скорошната ни среща. Ще си поговорим за слоновете и ще имаш случай да ме понаучиш на още някоя особеност от живота в Африка.

Трябва също така да ти поднеса съболезнования за смъртта на Публий Антистий Вет и съпругата му — твоите тъстове. Трудно е да се отгатне защо Брут Дамазип е включил Антистий сред жертвите си. Но, разбира се, самият Дамазип е мъртъв, наредих да го екзекутират незабавно. Но в интимна обстановка, Помпей Адулесцентул Карнифекс, в съвсем интимна обстановка...“

Това беше писмо, което достави удоволствие на автора си Сула! Но сетне трябваше да помисли как всъщност да постъпи с Юношата-касапин и веждите му отново се свъсиха. Този младеж трудно щеше да се откаже от нещо, щом веднъж реши да го получи. А това в момента се оказваше мечтаният триумф. Човек, който има наглостта да се разположи в римска тога наред площада на един гръцки град, да се наобиколи с ликтори, каквито по закон не заслужава, и накрая да се прояви като последния варварин — такъв човек трудно би се примирил с ограниченията, които поставя римският триумфален протокол. Може би дори Сула съзнаваше, че малкият касапин е достатъчно хитър, за да се сдобие със своя триумф начин, който да превърне отказа в опасно начинание. Сула започна да крои нови планове. Накрая отново се усмихна и когато секретарят му се появи на вратата, от гърдите му се изтръгна неволна въздишка — господарят беше в добро настроение!

— А, Флоскул! Тъкмо навреме. Седни и вземи някоя от количките. В момента съм в толкова добро настроение, че съм готов да

сипя щедри подаръци. Дори в полза на онзи прекрасен човек, Луций Лициний Мурена, който управлява Римска Азия от мое име. Да, реших да му простя за неоправданите военни действия срещу Митридат и още повече — за неоправданите рискове, на които подложи моето велико дело. Мисля, че недостойният Мурена все пак може да се окаже достоен да ми свърши някоя важна работа. Затова ще му пишеш, за да му събщиш, че го чакам незабавно в Рим и че му разрешавам да проведе триумф. След това ще пишеш и на Флак и ще му заповядаш да се върне веднага и да отпразнува триумф. Нека всеки от тях да води най-малко два легиона със себе си...

Сула започна да диктува, а секретарят записваше желанията му. Беше забравил за мъчителния разговор с Аврелия. Дори не си спомняше за своенравния фламин Диалис. Един друг младеж, доста по-опасен за момента, трябваше да бъде отстранен. Защото опреше ли ножът до кокала Малкият касапин се оказваше същият хитрец като Сула.

Както Рия бе предрекла, зимата се беше настанила окончателно из планините, слънцето се завърна в яркосиньото небе, но студът остана. Това означаваше, че старият Път на солта към Рим, също както връзката с Реате и тази през планинското било с долината на Атерн са отворени.

За Цезар всичко това беше без значение, защото състоянието му от ден на ден се влошаваше. В началото на болестта, когато идваше в съзнание, на няколко пъти се бе опитал да стане от леглото и да замине. Но щом стъпеше на пода, тялото му се сковаваше, а главата му се замаиваше при всяко движение. Чувстваше се като дете, което още не е проходило. На седмия ден започна все по-често да се унася в сън и накрая потъна в забрава.

Тогава на вратата на Рия потропа Луций Корнелий Фагитес, придружен от непознатия, който беше забелязал Цезар и Бургунд при заминаването им от странноприемницата в Требула. Съвсем сама (Бургунд беше излязъл да сече дърва), Рия не можеше да спре двамата мъже.

— Ти си майка на Квинт Серторий, а този тук, дето спи, е Гай Юлий Цезар фламин Диалис — установи Фагитес.

— Не спи. Болен е и е в безсъзнание.

— Значи спи.

— Има разлика. Никой не може да го събуди. Разболял е от най-страшната малария, което означава, че ще умре.

Това вече не беше добра новина за Фагитес — възнаграждение щеше да получи само онзи, който отведеше Цезар жив.

Подобно на другите наемни убийци на Сула, всички до един освободени негови роби, и Луций Корнелий Фагитес не страдаше от скрупули. Беше строен, красив грък на около четиридесет години — един от онези наплашени от мизерията хора, които доброволно се продаваха в робство, само и само да избягат от разорената си родина, Фагитес се беше вкопчил в Сула и накрая за награда получи правото да води една от хайките. За времето преди да дойде при болния Цезар, вече беше събрал четиринадесет таланта сребро само от убийства на проскрибирани лица. Ако сега успееше да заведе при Сула младежа жив и здрав, талантите щяха да станат шестнайсет.

Реши да не осведомява Рия за истинската цел на посещенияето си. Вместо това се заплати с непознатия, който го беше довел при нея, и го отпрати. Ако момчето умреше, това нямаше да му донесе нищо от обещаната награда, но пък щеше да му позволи да присвои каквито пари беглецът носеше със себе си. Нямаше да е зле, правеше си сметката Фагитес, ако изнудеше старата жена да му предаде парите на младежа.

— Много добре — каза и извади огромен нож изпод дрехите си. — Така или иначе ще мога да му отрежа главата. След което ще си получа двата таланта.

— Нека те предупредя, мръсно животно такава — закрещя Рия в лицето му, че всеки момент ще се върне един човек, дето само с поглед ще те убие!

— А, германското говедо! Тогава най-добре, мамче, иди да го повикаш, докато е време. Аз ще приседна тук край леглото и ще правя компания на младия господар.

След което Фагитес наистина седна на ръба на леглото, притискайки острието на ножа до гърлото на спящия.

В мига, в който Рия изскочи през вратата, за да доведе Бургунд, Фагитес се върна при входната врата и я отвори: отвън, на поляната чакаха деветимата му съучастници, които водеше със себе си.

— Германският исполин е тук. Ще го убием, ако се наложи, но да си знаете, че ще има строшени кокали. Затова ще се опитаме да избегнем боя. Момчето е на смъртно легло, няма да ни е от полза — обясни Фагитес. — Ще се опитам обаче да измъкна пари от жената. Щом го направя, искам да ме пазите от германеца.

Фагитес се прибра вътре в къщата и застава с ножа над Цезар в очакване на Рия. Щом Бургунд го видя, заплашително изръмжа насреща му, но не посмя да пристъпи към леглото — остана на вратата.

— Чудесно! — посрещна го Фагитес. — Чуй сега какво жено. Ако имаш достатъчно пари в брой, може и да благоволя да оставя младежа. На поляната пред къщата чакат девет яки момчета, затова нищо не ми струва да прережа гърлото на младия господар. Разбираш ли?

— За мен е ясно, но не и за него. Бургунд не говори нито дума гръцки.

— Какво животно! Тогава ще водя преговорите чрез теб, жено. Имаш ли пари?

Рия застава за миг неподвижно. Чудеше се как е най-добре да постъпи. И накрая, понеже беше практична жена, не по-малко съобразителна от сина си, реши да се споразумее с Фагитес и да се отърве от него. Цезар наистина щеше да умре, преди Бургунд да е стигнал до леглото... А след това щеше да умре и Бургунд, а също и тя самата. Затова посочи купчината свитъци книги в ъгъла.

— Там — рече тя. — Три таланта.

Фагитес погледна към торбите и подсвирна от изненада.

— Три таланта! Прекрасно!

— Вземи ги и си върви. Остави момчето да си умре в мир.

— О, ще го оставя, майко, ще го оставя! — отвърна той, след което пронизително изсвири.

Хората му се завтекоха с мечове в ръце към вратата. Очакваха да заварят началника си в смъртна опасност, но вместо това ги посрещнаха неподвижните фигури на няколко души, наобиколили купища книги.

— Богове, какви тежки томове! — възкликна Фагитес щом установи, че не може да помръдне торбите. — Умен човек бил

младежът. Неслучайно е станал фламин Диалис.

Когато книгите бяха отнесени навън, Фагитес стана от леглото.

— Довиждане! — сбогува се той и изчезна зад вратата. На поляната се чуваше пъшкане и скърцане, накрая множество железни подкови изтропаха по калдъръма и насипи тишина.

— Трябваше да ме оставиш да ги убия — каза Бургунд.

— Щях да те оставя, ако господарят ти нямаше да е първият убит — въздъхна старицата. — Е, няма да ги видим отново, не и докато не изпият парите, но тогава ще се върнат. Ще трябва да прекараш Цезар през планините.

— Той ще умре! — заплака германецът.

— Може и да умре, но ако остане тук, за него няма никакъв шанс.

Цезар лежеше спокоен. Беше слаб и изтощен.

— Жалко, че трябваше да дадем всички пари, защото нямам шейна, а на теб тя ще ти е нужна, за да го прекараш през планините. Знаем един човек, който би ми продал шейна, но откакто Квинт Серторий беше проскрибиран, не разполагам с никакви средства. Щях и къщата си да изгубя, ако не я бях получила от баща си.

Бургунд слушаше мълчаливо, но най-накрая доказа, че е способен да разсъждава.

— Продай коня — предложи той и отново заплака. — Сърцето му ще се пръсне от мъка, като разбере, но нямаме избор.

— Добро момче си ти, Бургунд! — изрече Рия. — Няма да е трудно да продадем коня. Никой няма да ни плати истинската му цена, но все ще стигне за шейна и волове. Дори ще има с какво да платим на Приск и Гратидия да го настанят у дома си.

Така и сториха. Буцефал беше отведен в другия край на поляната, където го посрещна очарован новият му стопанин. Съседът не можеше да повярва на късмета си, че му предлагат подобно превъзходно животно за девет хиляди сестерции и не искаше да остави време на Рия да размисли.

Шейната струваше четири хиляди сестерции, двата вола — по още хиляда на глава, при това досегашният им собственик любезно предложи да си купи всичко обратно на пролетта срещу четири хиляди сестерции.

— Можеш да си я получиш и по-рано — отвърна мрачно Рия.

Двамата с Бургунд настаниха Цезар на шейната и го увиха добре.

— И да не забравиш да го преобръщаш от време на време! В
такова време храната ще се запази по-дълго. Така ще му даваш заедно
с водата и мляко от овцата ми — напътстваше Рия германеца. — Иск
ми се да дойда с теб, но вече съм стара!

Остана да ги гледа как поемат нагоре по побелелия склон, докато
окончателно се изгубиха от погледа ѝ. После Рия се прибра в дома си и
се приготви да заколи един от домашните си гълъби в жертва на
семејната покровителка Венера, както и да поднесе дванайсет яйца на
Телура и Сол Индигес, майката и бащата на целия италиански свят.

Пътуването до дома на Приск и Гратидия им отне осем дни, защото воловете се оказаха изключително мудни. Всъщност това беше от полза за болния Цезар, тъй като шейната, допълнително намазана с пчелен восък, се плъзгаше леко по гладкия сняг. От град Нерса на брега бегълците поеха по пътя, който се виеше нагоре. После започнаха да се спускат към долината на река Етерн.

Най-странното бе, че щом го изнесоха навън, Цезар започна да се възстановява. Пиеше по малко мляко, дори започна да отхапва от сиренето, което германецът му поднасяше. Но беше все така отпаднал и не намираще сила дори да говори. По пътя не срещнаха жива душа, затова нямаше и къде да потърсят подслон за през нощта.

Цезар дойде в съзнание, но известно време беше сънлив, както в началото на болестта. В известен смисъл, разсъждаваше Бургунд, това беше признак на подобрение. Но Цезар изглеждаше така, сякаш някое ужасно същество от подземния свят е изпило кръвта му, и не можеше дори ръка да помръдне. Проговори само веднъж.

— Къде е Буцефал? — попита. — Не виждам Буцефал!

— Трябваше да оставим Буцефал в Нерса, Цезаре. Сам виждаш по какъв път се движим. Конят нямаше да се справи. Но не бива да се тревожиш, той е при Рия.

Бургунд с облекчение установи, че Цезар се хвана на лъжата му.

Приск и Гратидия живееха на няколко километра от Амитерн. Бяха на възрастта на Рия и като нея почти не разполагаха с пари. Синовете им бяха загинали в Съюзническата война и нямаше кой да се грижи за тях. Затова когато получиха писмото на Рия и Бургунд им връчи трите хиляди сестерции, които представляваха цялото състояние на Цезар, двамата домакини посрещнаха с радост бегълците.

— Само че ако треската се върне, извеждам го навън да се охлади — предупреди Бургунд. — Щом напуснахме къщата на Рия и излязохме на студа, господарят започна да се чувства по-добре. — Той посочи шейната и воловете. — И това може да остане за вас. Ако Цезар оздравее, няма да има нужда от тях.

Но дали Цезар щеше да оздравее? И тримата, които се грижеха за него, нямаха представа, защото дните преминаваха, а състоянието му оставаше все същото. Понякога навън духаше леден вятър и снегът валеше в продължение на дни; сетне се показваше слънцето и всичко се вкочаняваше от студ, но Цезар дори не го забелязваше. Треската

беше отминала, но подобрене нямаше, а и погледът му беше все тъй безжизнен и неразбиращ.

Към края на април времето се затопли и снеговете започнаха да се топят. По този край на Италия всички бяха на мнение, че са прекарали най-страховитата зима от десетилетия. За Цезар това беше най-ужасният период в живота му.

— Мисля — каза накрая Гратидия, която се падаше далечна братовчедка на Рия, — че Цезар ще умре, ако не го пренесем в град като Рим, където има лекари, лекарства и храна, каквато ние планинците не познаваме. Кръвта му е изгубила своята жизненост. Затова не може да се оправи. Не знам с какво да му помогна, а ти ми забраняваш да повикам човек от Амитерн да го прегледа. Затова е крайно време, Бургунде, да отидеш в Рим и да говориш с майка му.

Без да каже дума, германецът излезе от къщата и започна да оседлава персийския си кон; Гратидия едва свари да му даде малко храна.

— Чудех се защо не получавам новини — пребледня Аврелия. — Много съм ти задължена. Ако не си бил ти, синът ми вече да е умрял. А сега трябва да го върнем обратно в Рим, преди смъртта наистина да го настигне. Върви при Кардикса. В семейството отдавна чакат новини от теб.

Аврелия знаеше, че няма да постигне нищо сама срещу Сула. Щом като просбата ѝ остана без отговор още преди Нова година, какво ли щеше да е сега, четири месеца по-късно. Проскрибциите продължаваха да вземат своите жертви, макар и с не такъв размах. Издаваха се нови закони, за някои чудесни, за други ужасни, всичко според гледната точка. Сула си имаше твърде много работа.

Когато Аврелия научи, че няколко дни след разговора им Сула е повикал при себе си Марк Пупий Пизон Фруги и му е заповядал да се разведе с Ания — вдовицата на Луций Корнелий Цина, — тя се осмели да се надява, че диктаторът ще пожали сина ѝ. Но макар че Пизон Фруги се подчини и бързо се разведе с Ания, нищо друго не се случи. Рия ѝ беше писала, колкото да я извести, че торбите с парите са отишли в ръцете на човек с подходящо име и че Цезар и Бургунд са

заминали. Тя обаче не беше споменала за болестта на Цезар, а Аврелия реши, че липсата на новини е добра новина.

— Ще отида да говоря с Далматика — реши най-накрая. — Може би една друга жена ще ми подсказе как да смиля сърцето на Сула.

Жената на Сула, която беше пристигнала от Брундизий миналия декември, почти не се беше показвала на публично място. Някои разправяха, че била болна, други — че Сула нямал време за личен живот и я пренебрегвал; но никой още не бе казал, че си е намерил любовница. Затова Аврелия и написа кратко писъмце, с което молеше да я приеме, по възможност във време, когато Сула няма да си е вкъщи. Последното, Аврелия изрично спомена, се дължало само на страха ѝ да не дразни излишно диктатора. Освен това помоли и Корнелия Сула да присъства на срещата, тъй като ѝ се искало да поднесе уважението си на човек, когото познава отдавна, а не е виждала твърде дълго. Може би Корнелия Сула също щеше да ѝ даде добър съвет.

Сула вече живееше в построената си отново къща над Големия цирк. Аврелия беше въведена в новия му дом, който още миришеше на мазилка и боя и чиито нови фрески, изписани във вулгарния стил на епохата, само времето щеше да прикрие. От вратата робът я преведе през просторен атрий и още по-просторна вътрешна градина, зад която бяха личните покои на Далматика. Двете жени се познаваха, но така и не се бяха сприятелили: Аврелия умишлено стоеше настрана от обществото на палатинската аристокрация, където се разпореждаха жените на най-знатните римляни. Криеше се в своята Субура, занимаваше се с делата си и малко се интересуваше от клюките, с които се забавляваха повечето римлянки.

В интерес на истината и Далматика странеше от хората. Твърде дълги години бе прекарала изолирана от обществото, в дома на възстания си и ревнив съпруг Скавър Принцепс Сенатус, твърде дълго самата тя беше обект на клюки, за да изпитва слабост към тях. След това се наложи заедно с цялото семейство да бяга при Сула в Ефес, Смирна и Пергам, да си гледа двамата близнаци и болния съпруг. Годишите ѝ бяха преминали в притеснения, нещастия, скука и носталгия по дома. Цецилия Метела Далматика така и нямаше да си възвърне младежките вкусове, нямаше да изпитва някогашното удоволствие да обикаля римските пазари, да ходи на комедийни

представления, да се оплита в семейни интриги, скандали и в останалото време да се отдава на мързел. Освен това завръщането ѝ в Рим беше само по себе си триумф — за нея бе достатъчно да знае, че е липсвала на Сула през годините на войната.

И все пак той, макар че я обичаше, не споделяше тайните си с нея. Ето защо Далматика не бе разбрала нищо за съдбата на младия фламин Диалис. Нещо повече, никога не беше предполагала, че точно Аврелия е негова майка. Колкото до Корнелия Сула, тя само си спомняше, че в детството си се е срещала по-често с Аврелия, която е била роднина на майка ѝ. По-нататък Аврелия вървеше донякъде и с доста по-ясния спомен за първата мащеха на Корнелия — любимата Елия. Първият брак на Корнелия Сула — за сина на Квинт Помпей Руф, политически съратник на баща ѝ — бе завършил трагично, след като младият ѝ съпруг беше убит на Форума по време на бунтовете, с които народният трибун Сулпиций искаше да възпламенят цял Рим. Вторият ѝ брак — с Мамерк, по-малкия брат на покойния Марк Ливий Друз — ѝ беше донесъл най-сетне радостта от семейното огнище.

Всяка от трите жени се радваше да се види с другите две и имаше защо. След като и трите се смятаха за едни от големите хубавици на Рим, радостно бе да се уверят с очите си, че времето още не ги е лишило от красотата им. Аврелия беше най-възрастна — на четиридесет и две; Далматика беше на трийсет и седем, а Корнелия Сула — само на двајсет и шест.

— Започнала си да приличаш на баща си — обърна се Аврелия към Корнелия.

Сините очи на младата жена, които в действителност не приличаха много на тези на баща ѝ, се изпълниха с игриви пламъчета.

— О, недей така, Аврелия! — засмя се Корнелия. — Кожата ми е здрава и не ми се налага да ходя с перука!

— Горкият — съгласи се Аврелия. — Сигурно му е много тежко.

— Така е — кимна Далматика. В очите ѝ се четеше тъга. Трите се поразговориха на светски теми. Аврелия не общуваше често с видни аристократки, затова им даваше думата на тях и само от време на време се обаждаше. Далматика имаше четири деца — момче и момиче от първия си съпруг Марк Емилий Скавър и близнаците от Сула. Сега най-много я занимаваше голямата ѝ дъщеря Емилия Скавра.

— Хубавото момиченце! — радваше се тя на дъщеря си и изглежда мисълта за нея я правеше щастлива. — Май вече е бременна, но още е рано да се каже.

— Тя за кого е омъжена? — попита Аврелия, която не следеше отблизо новините.

— За Мании Ацилий Глабрион. Двамата бяха сгодени от години, така беше настоявал още Скавър навремето. Традиционни връзки между двете семейства.

— Глабрион е добър човек — похвали го Аврелия, без да издава кой знае какво отношение; вътре в себе си тя го смяташе за надут самохвалко, който е само жалко копие на свестния си баща.

— Надут самохвалко — отсече Корнелия Сула.

— Хайде, хайде, знам, че не го харесваш, но Емилия Скавра го намира за напълно подходящ — защити дъщеря си Далматика.

— А как е малката красавица Помпея? — смени бързо темата Аврелия.

Корнелия Сула засия от гордост.

— Станала е още по-голяма красавица! Вече е на осем години и ходи на училище. — Корнелия беше дъщеря на Сула и като него беше откровена: — Разбира се, дъщеря ми е изключително загубено създание! Ще се радвам, ако научи дотолкова латински, че да умее да напише благодарствено писмо... Така или иначе гръцкият няма да ѝ се удаде. Затова съм щастлива, че ще израсне красиво момиче. За жените е по-добре да са красиви, отколкото интелигентни.

— Така е, ако става дума да се намери подходящ съпруг — съгласи се доста сухо Аврелия, — но и една по-голяма зестра ще е от полза.

— О, Помпея ще има доста голяма зестра! — успокоя я младата майка. — Татко натрупа напоследък големи богатства, а пък и Помпея ще наследи каквото ѝ се полага от страна на бащините ѝ роднини. Помпей Руфите изведнъж станаха много мили с нас — не е като навремето, когато живеях като млада вдовица в дома им! Тогава знаеха как да ми отровят дните, но сега и те се мъчат да се сгреят на слънцето в нашия двор. Пък и ги е страх татко да не ги проскрибира и тях.

— Тогава ни остава да се надяваме, че Помпея ще си намери наистина достоен съпруг — кимна Далматика и изгледа Аврелия. — Радвам се, че те виждам, и се надявам, че мога да те причисля към

приятелите си, от които имам голяма нужда... Но разбирам, че не си дошла на гости само от приятелски чувства и уважение. Целият град знае, че си твърде заета и не обичаш да си губиш времето. Какъв е този съвет, който искаш от нас, Аврелия? С какво мога да ти помогна?

И така, тя им разказа за тревогите си, без да издава силните си чувства.

— Трябва да направим нещо — каза най-накрая Далматика и въздъхна. — Напоследък Луций Корнелий има страшно много грижи на главата, а и се страхувам, че той никога не е бил любезен човек. — Тя смутено се размърда на стола. — Ти си била негова приятелка толкова време. Струва ми се, че щом дори ти не си могла да му повлияеш, аз съвсем не бих успяла.

— Искрено се надявам да грешиш — отвърна ѝ Аврелия. — Той е идвал да ме посещава от време на време, но мога да те уверя, че между двама ни нищо сериозно не е съществувало. Ако нещо го е привличало към мен, то не е било така наречената ми красота. Може и да звучи твърде неромантично, но на него му харесваше способността ми да преценявам трезво нещата.

— Вярвам ти — усмихна се Далматика. Корнелия Сула се намеси:

— Е, сигурна съм, че имаме много да си кажем, но то няма да е от значение за това, което трябва да свършим днес. Ти си права, Аврелия, наистина не бива да се явяваш сама пред татко. Но все пак си длъжна да разговаряш с него отново. Колкото по-скоро, толкова по-добре. В момента е твърде зает със законодателната си дейност затова ще е най-добре до него да се обърне официална делегация. Жреци, роднини, весталките също. Мамерк ще ни помогне, аз ще говоря с него. Кой са най-близките роднини на Цезар, които не са в списъците с проскрибциите?

— Тримата Коти, моите братя.

— Много добре! Гай Кота е понтифекс, Луций Кота — авгур, което им придава и религиозна тежест. Мамерк ще се застъпи за теб, в това съм сигурна. Ще трябва да намерим и четири весталки. Най-напред Фонтея, разбира се, тя е главната. Освен нея Фабия, Лициния, а и Юлия дъщерята на Цезар Страбон. Тя дори е роднина на Цезар. Ти познаваш ли някоя от весталките?

— Не, дори Юлия Страбон не познавам — призна си Аврелия.

— Няма значение, аз ги познавам всичките. Остави на мен.

— А аз с какво мога да помогна? — обади се Далматика, донякъде засрамена от деловия тон на доведената си дъщеря.

— Твоята задача е да уредиш среща на делегацията с татко по някое време утре — каза Корнелия.

— Изглежда лесно, но не е. Той винаги е зает!

— Глупости! Твърде си стеснителна, Далматика, татко ще стори каквото пожелаеш за теб. Проблемът е, че ти никога нищо не желаяш, затова не знаеш какво удоволствие му доставя да ти услужва. Говори с него на вечеря. Няма от какво да се страхуваш — увери я дъщерята на Сула. След което се обърна към Аврелия: — Ще доведе всички по-рано. Така ще можеш да разговаряш с тях предварително.

— Какво да облека? — попита тя.

Корнелия Сула примигна от недоумение. Далматика също.

— Само питам — извини се Аврелия, — защото миналия път, като го посетих, той направи коментар как съм се облякла. И не ме хареса.

— Защо? — учуди се Корнелия.

— Мисля, че намери дрехите ми за твърде безцветни.

— Тогава облечи нещо шарено.

И така, на другия ден Аврелия разтвори дрешниците и започна да вади робите, които отдавна бе отхвърлила като неподходящи за достойна римска матрона. Синьо? Зелено? Червено? Розово? Лилаво? Жълто? Накрая се спря на една розова дреха, по-тъмна в долния си край.

Кардикса поклати глава.

— Така ще си точно като онази вечер, когато се беше натруфила, за да посрещнеш покойния Цезар у вуйчо си Рутилий Руф. Дори не изглеждаш остаряла!

— Натруфила ли, Кардикса?

— Нали се сещаш, като конете, които водят шествията по празници.

— Тогава най-добре да се преоблека.

— Не, няма да се преобличаш! Нямах време. Тръгвай веднага. Луций Декумий ще те придружи. — Тя почти изблъска господарката си на улицата. Там вече чакаха тримата Декумий, баща и синове.

Луций Декумий беше достатъчно мъдър, за да се въздържи от коментар при вида на съседката си, двамата младежи пък изобщо нямаха навика да говорят, затова четиримата мълчаха по пътя към Палатин. Всеки момент Аврелия очакваше отнякъде да я застигне новината, че е твърде късно, че Цезар е умрял в дома на Приск и Гратиция. И всеки миг тя с облекчение си поемаше дъх — имаше още надежда.

По някакви странни пътища вестта за тежката болест на младия Цезар вече беше обиколила цялата инсула; тайно и дискретно в дома на Аврелия бяха започнали да пристигат малки подаръчета или други знаци на внимание — от цветя, купени по сергиите на пазара Купеденис, до странните амулети на ликийците от петия етаж или мелодичните молитви на етаж на евреите. Повечето наематели бяха живели в сградата на Аврелия от години, помнеха Цезар още от бебе. Всички го знаеха като едно интелигентно, любопитно и приказливо дете, което обича да обикаля из етажите, за да използва докрай онова съмнително (според разбиранията на майка му) качество, което притежаваше — чара си. Много от съседките го бяха кърмили, по-късно го бяха хранили с типичните за националната си кухня ястия, бяха го учили на родния си език, бяха го карали да пее родните им песни — Цезар беше изключително музикален — и да свири на всевъзможните им струнни или духови инструменти. Щом порасна, Цезар и приятелят му Гай Маций от другия апартамент на приземния етаж започнаха да контактуват и с обитателите на съседните сгради; затова сега новината за болестта на Цезар се беше разпространила не само из родната му къща, но и в целия квартал, така че подаръците идваха с всеки изминал час все от по-далеч и по-далеч.

„Как да обясня на Сула, че за всеки човек Цезар представлява нещо различно? — мислеше си Аврелия. — Че няма друг човек до такава степен предан на римския дух и в същото време — съпричастен на съдбините на толкова други народи? Не е жречеството, което има най-голямо значение за мен, по-скоро това, което той представлява в очите на всеки друг. Цезар принадлежи на Рим, но не и на Палатина. Цезар принадлежи на Субура и Есквилин и когато един ден стане най-великият човек на земята, той ще внесе в своето управление дух, напълно непознат на предшествениците си, понеже никой от тях не е притежавал неговия личен опит и неговите всеобхватни познания.

Само Юпитер знае колко момичета, пък дори жени на моята възраст, са го приели в леглото си, колко пъти Цезар е бил съучастник на Луций Декумий и на останалите разбойници от кръстовището, до колко човешки съдби се е докоснал, понеже винаги намира време да изслуша другия, да се интересува от личността му. Синът ми е само на осемнайсет. Но и аз вярвам на предсказанието, Гай Марий! На четиридесет синът ми няма да има равен на себе си. Затова се заклевам пред всички богове, че ако трябва, и до Подземния свят ще отида, и с триглавият пес на Хадес ще се боря, но ще дам шанс на сина би да живее.“

Разбира се, когато се озова пред дома на Сула и я въведоха в просторния атрий, тя веднага забрави словата, които се беше готвила да произнесе пред диктатора. В очите на околните тя остана все същата мълчалива и строга римска матрона.

Както беше обещала Корнелия Сула, в делегацията бяха включени четири весталки, и четирите по-млади от самата нея. Момичетата се обричаха на богинята Веста на седем-осемгодишна възраст и напускаха религиозния орден на тридесет. От сегашните никоя, дори и главната сред тях, Фонтея, не се канеше да напуска. И четирите бяха облечени в бели роби с дълги ръкави. Бяха се загърнали с бели наметала, на гърдите си носеха веригата и медала, които символизираха връзката им с Веста, а на главите си — вълнени венци, от които се спускаха воали. Животът, който те водеха — трябваше да държат на девическата си чест и да общуват предимно, но не задължително с жени, — придаваше и на най-младите сред тях авторитет. Всички знаеха, че от тяхната непорочност зависи късметът на цял Рим, затова от малки се учеха как да внушават у околните респект и чувство за отговорност. Сред весталките бяха малко онези, които забравяха дадената клетва, при това повечето се обричаха на богинята като съвсем невръстни дечица и вместо да се плашат от своите отговорности, се гордееха с тях.

Всички мъже бяха облечени в тоги. Мамерк гордо носеше пурпурната ивица по ръба на своята дреха — знак за положението му на претор. Тримата братя на Аврелия твърде млади, за да пришият и те подобни отличителни знаци, бяха само в бяло. Така Аврелия, с нейната розова роба се набиваше на очи! Тя буквално се вкамени в ужас от глупостта си и започна да се обвинява.

— Изглеждаш прекрасно! — подшушна ѝ Корнелия Сула. — Бях забравила колко красива можеш да бъдеш, стига да поискаш. Така си е. Скриваш цялата си прелест и когато ти потрябва, хоп, ето я отново!

— Другите дали разбират за какво става въпрос? Съгласни ли са с мен? — отвърна ѝ Аврелия.

— Разбира се, че разбират. Първо той е фламин Диалис. Освен това всички смятат постъпката му за изключително доблестна — никой друг не е намерил смелостта да се противопостави на диктатора. Никой, дори Мамерк. Аз — само понякога... На него му харесва. Имам предвид, на татко. На повечето тирани им харесва да имат опозиция. Те всички презират слабохарактерните същества, дори да се заобикалят с тях. Затова ти ще застанеш начело на делегацията. И ще се бориш смело!

— Винаги съм го правила — увери я майката на Цезар.

Хризогон също се намираше сред тях и отправяше ласкателства на всеки от гостите. Започваше да му се носи слава, че е от хората, най-силно облагодетелствани от проскрибциите. За няколко месеца беше натрупал огромно състояние. Най-накрая притича един от слугите, прошепна му нещо и Хризогон поведе просителите към двойните врати на атрия. След това се отдръпна встрани и пусна делегацията пред себе си.

Сула беше в лошо настроение. Ядосваше се, че са го изиграли няколко жени, още повече че той се беше усетил навреме, но не бе имал смелостта да им откаже. Не беше честно! Жена му и дъщеря му го бяха умолявали, ласкали, бяха му внушили, че ако извърши тази услуга за тях, ще му бъдат вечно благодарни, ако ли пък им откаже, никога няма да му простят. Далматика не се беше държала особено нахално, още живееше със страха от мъжа си, и то не толкова заради самия него, колкото заради някогашните си изживявания с покойния Скавър. Но Корнелия Сула беше негова родна дъщеря и беше същинска напаст! Как съумяваше Мамерк да живее в един дом с нея и да изглежда щастлив човек? Може би защото никога за нищо не ѝ противоречеше. И постъпваше правилно. На какви унижения се подлага мъжът, за да има хармония в семейството! На какви унижения щеше да се подложи и самият Сула.

Но пък от друга страна, подобна среща щеше да разнообрази скучния живот на един римски диктатор. На Сула му беше скучно! Рим винаги го караше да скучае. Дори да е затънал в държавните дела, той усещаше как градът шепнешком му напомня за всички забранени удоволствия: за пиршествата, на които нямаше да го поканят, за обществените слоеве, с които не биваше да се обвързва... за Метробий. Замисли се за Метробий. Не го беше виждал отдавна.

Никога нямаше да забрави първата вечер, когато се срещна с младия грък. Беше пиянска оргия, на която Сула се беше облякъл като горгоната Медуза и си беше сложил венец от живи змии в косата. Всички бяха пищели от страх и гледаха да стоят по-далеч от него! Но не и Метробий, изкусителния Купидон с шафранената боя, която се беше размазала по потните му бедра и сладкото задниче...

Делегацията влезе. От мястото си до големия синкав квадрат на басейна в центъра на помещението Сула добре различаваше лицата на просителите. Може би защото допреди малко си беше спомнял годините, прекарани в театралните среди (и то в компанията на един твърде конкретен актьор), той видя пред себе си не представителите на най-почтените обществени кръгове, които идваха да го молят, а едно пъстро шествие, водено от красива жена, облечена в розово — неговия любим цвят. Колко предвидливо красивата жена се бе наобиколила от хора, облечени в бяло и само тук-там — малко пурпур!

Светът на тягостните диктаторски задължения изчезна, заедно с тях — и лошото настроение на Сула. Лицето му светна и той възкликна:

— Но това е прекрасно! Същинско театрално представление! Не, не, не се приближавайте повече! Застанете пред басейна. Аврелия, ти ще стоиш най-отпред. Искам да приличаш на свеж розов цвят. Весталките да минат вдясно, но най-младата може да остане до Аврелия, белият фон ще ѝ подхожда. Да, точно така, чудесно! А вие, господа, минете вляво. Само Луций Кота ще стои до Аврелия, той е най-младият, едва ли ще се наложи да вземе думата. Мамерк, само ти разваляш картината. Не трябваше да идваш с преторската си тога, пурпурният цвят не отива на общия фон. Затова ще застанеш най-накрая в редицата. — Диктаторът се облегна и ги изгледа изпитателно, преди да кимне доволно. — Добре! Харесвате ми! И все пак, нужен ми

е малко повече блясък, нали така? Облечен съм в същите дрехи като Мамерк и със същото траурно излъчване!

Сула плесна с ръце и зад гърбовете на просителите се появи Хризогон, който на няколко пъти ниско се поклони.

— Хризогон, доведи ликторите ми. Искам ги облечени в моравите туники. И ми донеси египетския стол, наля се сещаш — оня с крокодилите и кобрите. И малък подиум. Да трябва ми малък подиум! Постлан с пурпурен плат. Истински тирски пурпур, не римска имитация. Хайде, човече, побързай!

На делегацията ѝ се наложи да изчака, преди сцената да бъде готова във вида, който желаше Сула. И все на Хризогон неслучайно изпълняваше две отговорни длъжности едновременно — да бъде слуга на диктатора и да ръководи изпълнението на проскрибциите. След миг в помещението нахълтаха строените редици на двадесет и четиримата ликтори, всички облечени в моравочервени туники, с брадви между сноповете на фасциите, с каменни лица. След тях се появиха и четирима здрави роби, понесли малкия подиум, за да го наместят точно зад басейнчето. Без да се бавят, разгънаха топ изящен плат и покриха с тъмен пурпур дъските. Най-накрая дойде и столът, възхитително произведение на изкуството от абанос и злато, с рубини за очите на извисилите се смъртоносни кобри и с изумруди за очите на крокодилите. В самия център на изящно изваяната облегалка стоеше величествен и многоцветен скарабей.

Щом декорите бяха наредени, Сула се обърна към ликторите:

— Винаги съм харесвал гледката на фасциите с брадвите между пръчките. Колко е хубаво, че съм диктатор и имам право на подобна охрана и вътре в померия! Сега да погледна... Дванайсет души вляво и дванайсет вдясно. В една редица, момчета, по-близо. Най-първите да са плътно до мен, последните да се отделят малко от съседите си... Така, така! — Сула се извъртя към делегацията и се навъси, сякаш намери някакъв пропуск. — Сещам се какво липсва! Не виждам краката на Аврелия. Хризогон, донеси малкото златно столче, което откъгнах от Митридат. Искам тя да стъпи на него. Хайде, човече, по-бързо, по-бързо!

Най-накрая всичко се нареди, както Сула желаше. Той седна между главите на крокодилите и змиите, без да го е грижа, че римският диктатор си има свой стол — така изречения куриатен стол, символ на

римската власт. Пък и никой от присъстващите не би посмял да му направи забележка; важното бе диктаторът да се чувства комфортно и да се забавлява. Така шансовете да се вслуша в колбите им бяха поголеми.

— Говорете! — подкани ги Сула.

— Луций Корнелий, синът ми умира...

— По-високо. Аврелия! Искам гласът ти да изпълни цялото пространство!

— Луций Корнелий, синът ми умира! Дошла съм заедно със своите приятели, за да измоля неговото помилване!

— Твоите приятели? Нима всички тези хора са твои приятели? — учуди се Сула.

— Да, те са мои приятели. И заедно с мен те умоляват да позволиш на сина ми да се завърне в Рим, преди да е умрял. — Аврелия произнасяше всяка дума високо, отчетливо, без да се притеснява. С всяка дума увереността ѝ нарастваше. Щом Сула иска гръцка трагедия, ще си я получи! Тя протегна двете си ръце към него и розовите дипли на ръкавите ѝ се спуснаха по бялата ѝ като слонова кост ръка. — Луций Корнелий, синът ми е само на осемнайсет! Той е единствената ми мъжка рожба! — Аврелия изхлипа, така беше още поубедителна. Да, ако се съдеше по изражението на Сула, тя добре се справяше! — Ти сам си виждал сина ми. Истински бог! Римски бог! Наследник на Венера, достоен за Венера! И е толкова смел! Та нима не намери сила да те предизвика, теб, най-великия човек на земята? Нима прояви капчица страх? Не!

— О, това наистина е прекрасно! — не се сдържа Сула. — Не подозирах подобни способности у теб, Аврелия! Продължавай!

— Луций Корнелий, умолявам те! Пожали сина ми! — Тя се извъртя на малкото столче и протегна ръце, този път към Фонтя. Вътре в себе си се надяваше младата жена да влезе в ролята си. — Обръщам се към Фонтя, главната римска весталка, да се помоли от името на сина ми!

За щастие останалите присъстващи на сцената вече се бяха окопитили след смайващото посрещане. Фонтя на свой ред протегна ръце и придаде на лицето си такова трагично изражение, каквото не бе показвала от ранното си детство.

— Пожали го, Луций Корнелий! — призова го тя. — Пожали го!

— Пожали го! — прошепна до нея Фабия.

— Пожали го! — извика Лициния.

При което седемнайсетгодишната Юлия Страбон надмина всички останали и горко зариде.

— Заради Рим, Луций Корнелий! Пожали го заради Рим! — прогърмя гласът на Гай Кота, който беше наследил плътния глас на баща си. — Умоляваме те, пожаля го!

— Заради Рим, Луций Корнелий! — подкрепи го Марк Кота.

— Заради Рим, Луций Корнелий! — обади се Луций Кота до него.

Което остави последната жална реплика на Мамерк.

— Пожали го! — изрече той не особено убедително. Настъпи мълчание.

Сула седеше изпъчен на стола си, десният му крак беше издаден напред, левият — прибран зад него, както беше класическата римска поза. Беше свил вежди, сякаш е изпаднал в дълбок размисъл. Накрая рече:

— Не!

С което театърът започна отначало. Но Сула отново каза: „Не!“

Скована на стола, отчаяна, Аврелия ставаше все по-убедителна. Гласът не ѝ достигаше, ръцете ѝ трепереха. Юлия Страбон плачеше. Хорът на умоляващите гласове ставаше от минута на минута по-оглушителен, но накрая Мамерк завършваше с все същото необяснимо изхълцване.

За трети път настъпи мълчание. Сула размишляваше. Очевидно се беше вживял в ролята на гръмовержеца Зевс, който се чуди на страната на кои смъртни да застане. Най-накрая се надигна от стола и застана на самия ръб на покрития с пурпур подиум. Навъсен, сякаш се канеше да разсипе света на човеците, той изгледа просителите.

От гърдите му се откърти тежка въздишка и в израз на трагическо безсилие Сула вдигна юмруци към златните звезди, с които беше обкичен таванът.

— Добре, да бъде както искате! — възкликна. — Ще го пожаля! Но нека ви предупредя! В този младеж живеят не един, а много Мариевци!

След което подскочи от подиума и се завтече покрай басейна.

— О, точно това ми се искаше да видя! Прекрасно, прекрасно! Не съм се забавлявал така от годините, когато спях с мащехата и старата си любовница! Да си диктатор не е шега работа! Нямам време дори на театър отида! Но това беше най-добрата пиеса, която съм виждал през живота си, при това аз самият играх в нея! Вие всички се справихте чудесно, с изключение на теб, Мамерк. Не стига, че си се облякъл в преторска тога, ами и такива едни странни звуци издаваше... Много си скован, човече, много си скован! Трябва повече да репетираш!

Сула застана пред Аврелия и ѝ помогна да слезе от златното столче. Не се сдържа и я прегърна.

— Великолепна! Та ти беше самата Ифигения в Авлида, скъпа моя.

— По-скоро се чувствах като жената на рибаря от пантомимата.

Сула съвсем беше забравил за ликторите си, които стояха неподвижни от двете страни на стола с крокодилите и змиите. Лицата им изразяваха само едно — от своя пряк началник те можеха вече всичко да очакват!

— Хайде, да вървим в трапезарията! — подкани диктаторът гостите си и ги пусна да вървят пред него. — Не плачи, глупаво момиче — прегърна ридаещата Юлия Страбон. — Всичко е наред, това беше просто една шега. — Сула се спогледа с Мамерк и побутна Юлия към него. — Хайде, Мамерк, избърши сълзите на бедното момиче. — И отново прегърна Аврелия. — Великолепно изпълнение! Наистина великолепно! Знаеш ли, трябва да носиш само розово.

Тя едва се държеше на крака след това внезапно облекчение, но намери сили да се навъси както Сула и да го имитира:

— „В този младеж живеят не един, а много Мариевци!“ Да беше казал: „Много Сулановци!“ щеше да бъдеш по-близо до истината. Цезар по нищо не прилича на Марий, но в някои отношения е същият като теб.

Далматика и Корнелия чакаха отвън и се чудеха какво става. Появата на ликторите не ги изненада особено, но когато видяха робите да носят подиума, пурпурния плащ и египетския стол, това ги беше объркало, още повече — златното столче, което прислугата донесе накрая. Но сега всички бяха усмихнати, само Юлия Страбон плачеше

— Сула беше прегърнал Аврелия през кръста, а тя сякаш се намираще на върха на щастieto.

— Ще имам празник! — заяви Сула на жена си. Обгърна ръце лицето ѝ и нежно я целуна. — Ще се веселим, а аз ще се напия!

Едва по-късно Аврелия си даде сметка колко невъзмутимо всички присъстващи бяха приели странното поведение на Сула. Никой не се оказа толкова глупав, че заради една театрална игричка да сметне диктатора недостоен за длъжността си. Ако не друго, Сула беше постигнал по-скоро обратното: как можеха хората да не се страхуват от човек, който толкова нехаеше за благоприличието?

Никой не научи за случилото се. Никой от участниците не посмя да разкаже за тази необичайна среща, и то не от страх, че Сула ще ги накаже, а защото знаеха, че никой в Рим няма да им повярва.

Щом Цезар се прибра в родния си дом, веднага усети до каква степен майка му е влязла под кожата на диктатора: не друг, а Луций Тукций, личният лекар на Сула, дойде да го прегледа незабавно.

— Ако съдя в какво състояние е самият Сула, това едва ли е добра препоръка — сподели Аврелия пред Луций Декумий. — Но пък може би, ако не беше Луций Тукций, Сула изобщо нямаше да го има.

— Важното е, че е римлянин — заяви Декумий. — Не им вярвам на гърците.

— Гръцките лекари знаят много неща.

— На теория, да. Все гледат да приложат някоя нова идея върху пациента си. Но старите рецепти са най-добрите.

— Е, Луций Декумий, както сам казваш, човекът е римлянин.

В този миг откъм стаята на Цезар се появи и самият лекар. — Двамата веднага замълчаха. Тукций беше дребен на ръст, доста закръгленичък. Навремето беше главен хирург в армията на Сула, пак той беше пратил Сула в Едепс, когато го бе повалила тежката болест.

— Мисля, че знахарката от Нерса е била права — заяви Тукций. — Синът ти наистина е страдал от малария. Голям късметлия, малцина са оцелявали след нея.

— И какво ще правим сега? — попита Декумий.

— Ами хората, които са изгубили много кръв вследствие прорезна рана, имат същите симптоми като Цезар — обясни

невъзмутимо лекарят. — В такива случаи, ако не умрат в първите дни, ранените започват да се възстановяват. Но винаги съм смятал, че ако всеки ден ядат овчи черен дроб, това помага. Колкото по-млада е овцата толкова по-бързо се възстановява болният. Препоръчвам на Цезар да изяде по един агнешки дроб на ден и да изпива по три кокоши яйца, разбити в козе мляко.

— И никакви лекарства! — учуди се Луций Декумий.

— Лекарства няма да помогнат в случая с Цезар. И аз като гръцките лекари от Едепс вярвам в предимството на храната пред лекарствата — подчерта Луций Тукций.

— Видя ли? И тоя бил грък по душа! — изскърца със зъби Декумий, щом лекарят си замина.

— Не се притеснявай — отвърна Аврелия. — Поне осем дни ще следваме рецептата му. Тогава ще видим. Но на мен съветът ми изглежда добър.

— По-добре да тръгвам за пазара — каза дребничкият човечец, който обичаше Цезар повече от собствените си синове. — Ще купя едно агне и ще накарам да го заколят пред очите ми.

Най-големият проблем се оказа не с агнето, а със самия пациент, който просто отказа да яде агнешкия дроб и изпи с такава погнуса яйцата, че веднага ги повърна.

Прислугата веднага се обърна към господарката.

— Трябва ли дробът да бъде суров? — попита готвачът Мург.

Аврелия премигна в недоумение.

— Нямам представа, просто така предположих.

— Тогава да пратим човек при Луций Тукций да попита? — предложи Евтих. — Цезар не е капризен, искам да кажа за него не е толкова важно храната да бъде изключително вкусна. Той е човек с консервативни разбирания, не е капризен. Открай време съм забелязал обаче, че понася храна, която мирише твърде силно. Като например яйца. Колкото до суровия дроб, пфу! Ами той направо вони!

— Най-добре да сготвя дроба и да наля подсладено вино яйцата — замоли се Мург.

— Как смяташ да го сготвиш? — попита Аврелия.

— Ще го нарежа на тънки филийки, ще овалям парченцата в сол и брашно и леко ще го запържа на силен огън.

— Добре, Мург. Аз ще пратя човек до Луций Тукций да попита какво да правим.

Отговорът дойде скоро след това:

„Добавяйте каквото щете в яйцата и, разбира се, че ще сготвите дроба!“

Така пациентът се примири с диетата.

— Цезаре — казваше майка му, — струва ми се, че храната помага.

— Знам, че помага! Защо иначе ще ям тази гадост? — отвърна ѝ кисело болният.

Аврелия се досети, че причината за яда му не е само в агнешкия дроб. Тя седна до кушетката на Цезар и по изражението на лицето ѝ личеше, че няма да си тръгне, докато не получи отговор на въпросите си.

— Добре, кажи сега какво те мъчи?

Цезар прехапа устни и погледна през отворения прозорец.

— Още при първото си начинание претърпях пълен провал — изрече той. — Докато всички са се надпреварвали кой по-голяма смелост да прояви, аз лежах и не взех никакво участие в играта. Истинските герои бяха Бургунд, ти и Рия.

Аврелия успя да скрие усмивката си.

— Може би това е добър урок за теб, Цезаре. Навярно Великият бог, чийто служител ти все още си, си е казал, че трябва да понаучиш неща, които винаги си отказвал да приемеш, а именно, че човек не може да се мери с боговете и че гърците са били прави в отношението си към високомерните. Високомерният човек е най-голям позор за обществото.

— За толкова високомерен ли ме смяташ? — попита Цезар.

— Да, разбира се. Много от твоята гордост няма никакви основания.

— А пък аз не виждам връзката между високомерието ми и случката в Нерса.

— Връзката е, както биха се изразили гърците, хипотетична.

— По-скоро „философска“, струва ми се, че искаш да кажеш.

Аврелия беше образована жена, затова реши да пренебрегне забележката.

— Самият факт, че чувството ти за гордост и сега си остава ненакърнимо, ще продължи да изкушава боговете. Високомерието се изразява в това ти да напътстваш боговете и да се смяташ за нещо повече от другите смъртни. А както ние, римляните, добре знаем, боговете нямат навика да показват грешките на простосмъртните, като им се явят лично. Юпитер никога не говори на хората с човешки глас, а и аз лично съм убедена, че дори когато се яви на хората в сънищата им, той само загатва за своето присъствие. Боговете се намесват в хорските дела по естествени пътища и наказват чрез природата. Ти беше наказан с нещо напълно естествено — разболя се. И аз вярвам, че тежката болест, която си прекарал, отговаря на тежката вина, която носиш заради безграничната си гордост. Затова едва не умря!

— Ти си склонна да намесваш божествените сили в един проблем от чисто физическо естество — не се съгласи Цезар. — А аз мисля, че обяснението на това напълно естествено произшествие се дължи на напълно естествени причини. И понеже никой от нас няма да убеди другия в правотата си, каква полза от това да обсъждаме повече въпроса? По-важното е, че се провалих при първия си опит да бъда сам господар на живота си. Бях просто един безмълвен обект на чуждия героизъм, без да докажа своя.

— О, Цезаре, кога най-после ще се научиш! Той широко се усмихна.

— Предполагам, никога, майко.

— Сула иска да те види?

— Кога?

— Щом оздравееш. Ще пратя човек да го извести.

— Значи утре.

— Не, след идния пазарен ден.

— Утре.

Аврелия въздъхна.

— Така да е, утре.

Цезар изрично настоя да отиде сам, без придружител, затова когато усети, че Луций Декумий го следва от разстояние, доста грубо и категорично го отпрати обратно в Субура.

— Не желая да ме третираше като дете! — заяви му той. — Остави ме сам!

И Луций Декумий не посмя да му възрази.

Разходката беше дълга, но Цезар стигна дома на Сула, без да се умори.

— Виждам, че си облечен в тога — посрещна го Сула, седнал в кабинета си. Кимна към лената и анекса, сложени на близката кушетка. — Пазя ги за теб. Нямах ли си други?

— Не и втори шлем. Този тук ми е подарък от личния ми благодетел Гай Марий.

— Защо, да не би този на Мерула да не ти става?

— Имам огромна глава — обясни невъзмутимо Цезар. Сула се засмя.

— Вярвам ти!

Беше пратил специален човек при Аврелия да попита знае ли Цезар за втората част от предсказанието на Марта Сирийката. След като тя отрече, Сула си каза, че ще е по-добре и той да си мълчи. Но със сигурност смяташе да обсъди въпроса за Марий. Изобщо отношението му към Цезар коренно се беше променило, и то по две причини. Първата бяха обясненията, които Аврелия му даде защо Цезар с бил направен жрец на Юпитер. Втората представляваше онази драма в едно действие, която се разигра в атрия на дома му. Както пиесата, така и пиршеството след нея, бяха доставили голямо удоволствие на Сула. Дори и месец след това той продължаваме да се чувства освежен. В най-неочаквани мигове си спомняше по някоя реплика или жест от онзи паметен ден, което му вдъхваше повече желание в законодателната работа.

Да, в онзи тържествен миг, когато внушителната делегация бе нахълтала в дома му, Сула се бе почувствал пълнен с необикновена сила и енергия, все едно беше избягал от грозната обвивка на старческото си тяло, която го лишаваше от сладостите на живота. За няколко часа действителността беше отстъпила пред мечтите и той се бе озовал наред своя въображаем и изпълнен с блясък свят. Именно в онзи ден си бе възвърнал и надеждите от миналото, беше придобил увереност, че ще доведе нещата докрай. Сула знаеше, че боговете ще му позволят да стори това, за което копнееше — да потопи грозотата си в онзи свят на веселие, глъч, мързел, лъжи, развлечения, гротески и

скандали, от който се беше появил. Щеше да замени тежестите на настоящето с много по-желаните радости на бъдещето.

— Покрай бягството си, Цезаре, ти допусна само около хиляда грешки — подхвърли Сула с дружелюбен тон.

— Няма защо да ми го казваш. Добре го разбрах.

— Ти си твърде привлекателен младеж, за да се изгубиш току-така. Освен това усетът ти към драматичното те издава отдалеч — изброяваше Сула. — Най-напред германецът, след това конят, след това хубавото ти лице, след това вродената ти арогантност, да продължавам ли...

— Не — изгледа го гузно Цезар. — Майка ми вече ми говори за тези неща. А и не само тя.

— Добре. И все пак, обзалагам се, че никой не се е сетил да ти даде съвета, който сега ще получиш от мен. А той е, Цезаре, да приемеш съдбата си. Щом като стърчиш над всички останали, щом като не можеш да се скриеш, не се впускай в авантюри, които изискват да бъдеш невидим. Разбира се, аз навремето си позволих една подобна постъпка, когато се бях преоблякъл, все едно съм роден гал-варварин. Върнах се от скиталчествата си с огромна златна огърлица на врата. Казвах си, че тя ми носи късмет, и исках да продължа да я нося. Но Гай Марий се оказа прав, когато каза, че нося белег, който се забелязва не по начина, по който на мен би ми се искало да бъде. Затова в крайна сметка я свалих. Все пак бях римлянин, не гал, а Фортуна се интересуваше от мен, не от някакво парче злато, колкото и красиво да е то. Затова имай предвид, че където и да отидеш, винаги ще привличаш чуждите погледи. Също като мен. Затова свикни с мисълта да се съобразяваш с това свое качество. Колко доброжелателен съм станал към теб! Рядко се случва да давам съвети.

— И съм ти много благодарен за това — каза Цезар напълно сериозно.

Диктаторът смени темата.

— Искам да знам причината Гай Марий да те назначи за фламин Диалис.

Младежът се замисли, тъй като търсеше най-точните думи. Отговорът му трябваше да бъде убедителен.

— Гай Марий добре ме опозна през дългите месеци, които прекарах с него след втория му удар.

Сула веднага го прекъсна:

— Ти на колко години беше тогава?

— На десет, когато започнах да го посещавам, и почти на дванайсет, когато се разделихме.

— Продължавай.

— На мен ми беше интересно да го слушам. Той ме научи да яздя, да се бия с меч, да хвърлям копие, да плувам. — Цезар горчиво се усмихна. — По онова време изгарях от желание да стана голям военачалник.

— Та значи внимателно си го слушал какво ти разказва.

— Да, така е. И мисля, че още тогава Гай Марий се убеди, че сериозно смятам да го надмина.

— Защо ще мисли подобно нещо?

Младежът отново го погледна гузно.

— Защото аз сам му го казах!

— Добре, а сега за фламинството. Обясни ми как стана.

— По този въпрос не мога да ти дам напълно логичен отговор. Според мене Гай Марий ме посочи за фламин с мисълта да се откаже от военна и политическа кариера — обясни Цезар, който започваше да се чувства неловко. — Като казвам това, съзнавам, че звучи много самонадеяно, но по онова време Гай Марий не беше с всичкия си. Много неща може просто да си е въобразявал.

— Е — каза Сула, без да издава с нищо мислите си, — след като тъй и тъй е мъртъв, никога няма да узнаем истинските му съображения. И все пак, като имам предвид, че той наистина бе изгубил разсъдък, теорията ти ми изглежда правдоподобна. Гай Марий винаги се е страхувал някой да не го засенчи, особено ако този някой е аристократ по потекло. Той самият беше пръв от рода си, направил кариера, чувстваше, че обществото винаги го е третирано несправедливо заради скромното му име. Ето на, вземи например залавянето на цар Югурта, което беше мое дело. Той си присвои всички лаври единствено за себе си! А ставаше дума за мое дело, за моя военен талант! Ако аз не бях пленил Югурта, войната в Африка можеше и да не свърши толкова бързо и толкова успешно за нас. Братовчедът на баща ти, Катул Цезар, се опита да ми отдаде заслуженото по въпроса в своите мемоари, но марианците веднага се заеха да го опровергават.

Дори животът му да зависеше от това, Цезар не би издал какви мисли го вълнуват в този миг. Той си беше представял случая със залавянето на Югурта по съвсем различен начин. Сула е бил подчинен на Марий през онази война! Колкото и добре да се е справил с конкретната задача по залавянето на вражия владетел, славата от този му подвиг трябваше да отиде за Марий! В крайна сметка той беше го пратил да плени Югурта. Марий бе командвал римската войска по време на войната срещу Нумидия. А един пълководец не може всичко сам да върши, за тази цел му помагат легатите. „Започвам да мисля — разсъждаваше Цезар, — че току-що чух първия вариант на една нова версия за близката ни история, версия, която скоро ще се превърне в официална. Марий загуби, Сула спечели. И то по една-единствена причина. Сула е по-млад и надживя Марий.“

— Разбирам — кимна Цезар.

Сула се раздвижи. Стана от стола си и отиде до кушетката, на която стояха дрехите на фламин Диалис. Пое шлема с неговия заострен връх и парчето вълнен плат, забучено на него.

— Доста добре си го подплатил — каза той.

— Много е горещо с него, Луций Корнелий. А аз мразя да се потя.

— Често ли сменяш подплатата? — попита Сула. — Мирише доста приятно. Като си представя каква смрад се носи от един войнишки шлем! Виждал съм коне, които отвързват глава настрана, ако им поднесат да пият вода от войнишки шлем.

— По лицето на Цезар се изписа известна погнуса, но той вдигна рамене и каза:

— Войната си има своите неприятни страни.

Сула се усмихна.

— Ще бъде интересно да те видя как ще се справиш с тях! Ти си скъпа стока, нали?

— В някои отношения, да — съгласи се Цезар.

— Диктаторът захвърли шлема на кушетката.

— Значи ненавиждаш службата си, а?

— Така е.

— А Гай Марий е бил така уплашен от едно момче, че го е наказал твърде жестоко?

— Така изглежда.

— Доколкото си спомням, в семейството се говореше, че си бил много интелигентен. Можел си да разчиташ всякакви писания. Вярно ли е?

Сула се върна при масата си, порови из книгата и намери един лист, който подаде на Цезар.

— Прочети това на глас.

Младежът веднага разбра защо. Текстът бе написан от нечия невероятно неумела ръка.

— *„Ти не ме познаваш Сула, но аз имам нещо да ти кажа и то е, че има един човек от Лукания, който се казва Марк Апоний, който има големи богатства в Рим и аз само искам да знаеш, че Марк Крас е вписал името на този същия Апоний сред проскрибираните, само и само да му купи имотите на търг срещу много ниска цена и наистина успя да го стори срещу две хиляди сестерции — Един Приятел.“* — Цезар наистина изчете цялото писмо на един дъх и погледна към Сула.

Той се отпусна и шумно се разсмя.

— И аз си мислех, че пише нещо подобно! Както и секретарят ми. Благодаря, Цезаре. Но ти нямаше как да си то прочел предварително, нали така?

— Разбира се!

— Много е неприятно, когато човек не може сам да си свърши работата — отсъди Сула. — Това му е най-лошото на диктаторството. Трябва да разчитам и на други хора, иначе задачата се превръща в Херкулесово изпитание. Човекът, за когото се споменава в писмото, се радваше на моето доверие. Е, знаех, че е алчен, но не мислех, че ще отиде толкова далеч.

— Всички в Субура добре знаем кой е Марк Лициний Крас.

— Защо? А, заради изгорелите инсули?

— Да, и с противопожарните бригади, които се появяваха в същия миг, в който Крас е закупил имота на безценица. Той е на път да се превърне в най-едрия собственик в Субура. Както и в най-ненавиждания. Но виж, инсулата на майка ми никога няма да му падне в ръцете! — зарече се Цезар.

— Както няма да му паднат и имотите на проскрибираните римляни — съгласи се Сула. — Той ме опозори. Бях го предупредил! Но той не ме послуша. Затова няма повече да го видят очите ми. Да пукне дано.

На Цезар му се струваше странно да слуша подобни думи: какво го засягаха него отношенията на диктатора с приближените му? Така или иначе Рим друг диктатор нямаше да види! И все пак Цезар слушаше, без да се обажда, с надеждата Сула най-сетне да мине по същество. Идваше му наум, че тези странични въпроси целят да изпитат търпението му... А може би Сула просто си играеше с него.

— Майка ти не знае това, няма как и ти да го знаеш, но аз никому не съм заповядал да те убие — заяви Сула.

Цезар го погледна с учудване.

— Не си? Рия остана със съвсем друго впечатление след срещата с Луций Корнелий Фагитес! Докато съм бил болен, той измъкнал трите таланта на майка ми под предлог, че ми пощадявал живота. Ти току-що сподели колко е лошо да разчиташ на хора, които са алчни за пари. Е, ако това важи за големите риби, какво остава за дребните?

— Ще запомня това име и майка ти ще си получи парите обратно. Но не в това е въпросът! Бях наредил да те доведат при мен, за да ти задам въпросите, които сега ти задавам.

— И после да ме убиеш.

— Такъв беше първоначалният ми замисъл.

— Но сега не можеш да ме убиеш, щом си дал дума за това.

— Предполагам, че не си променил решението си да не се развеждаш с дъщерята на Цина?

— Не, никога няма да се разведа.

— Това поставя Рим пред доста труден избор. Аз не мога да заповядам екзекуцията ти, ти не искаш да бъдеш жрец, затова не желаш и да се развеждаш с дъщерята на Цина, защото така ще се спасиш от нежеланата служба... И дори не се опитвай да ми говориш за семейна чест и морални принципи! — Изведнъж по погледа на Сула пролича колко е остарял. Беззъбата му уста се отпусна, устните започнаха да мърдат, все едно Кронос се канеше да изяде поредното си дете. — Майка ти каза ли ти какво се случи в дома ми?

— Не, каза само, че си ме помилвал. Нали я знаеш каква е?

— Аврелия е изключителна. Трябвало е да се роди мъж.

Цезар се усмихна леко подигравателно.

— Това и друг път си го казвал! Мен ако ме питаш, по-добре, че е жена.

— О, и аз така мисля! Да беше мъж, щях сериозно да се разтревожа за лаврите си. — Сула се наведе напред. — И така, скъпи Цезаре, излиза, че и занапред ще буниш духовете в жреческите колегии. Какво да те правим?

— Отърви ме от фламинството, Луций Корнелий. Ти друго, освен да ме убиеш, не можеш да сториш, а това ще означава, че не си удържал на думата си. Не мисля, че си способен на клетвопрестъпничество.

— Кое те кара да мислиш така?

— Това, че съм патриций, също както и ти! Нещо повече, аз съм от рода на Юлиите. Не можеш да престъпиш дума, която си дал на аристократ като мен.

— Така е — облегна се назад диктаторът. — Ние в жреческите колегии решихме, Гай Юлий Цезар, да те освободим от фламинската длъжност, точно както сам си разчитал. Не мога да говоря от името на останалите, но ще ти обясня защо аз искам да се освободиш от жреческата длъжност. Мисля, че Юпитер не желае да бъдеш негов личен слуга. Мисля, че той има други планове за теб. Твърде е възможно цялата тази история около пожара в храма да е знак, че иска да се раздели с теб. Не мога да съм сигурен, но вътрешният глас ми го подсказва. Разбира се, човек не бива да се доверява сляпо на инстинктите си. Гай Марий беше най-голямото изпитание в живота ми. Нещо като гръцката богиня Немезида. По един или друг начин той съумяваше да помрачи и най-прекрасните дни от живота ми. И по съображения, които не желая да обсъждам, той направи всичко възможно да те окове във веригите на жречеството. Ето защо, Цезаре, щом той е искал ти да бъдеш вечно вързан, аз искам ти да бъдеш освободен. Държа да се смея последен. А ти си този последен смях.

Цезар не беше очаквал такъв път към спасението. Понеже Гай Марий го бил вързал, Сула щял да го развърже. Сега младежът наблюдаваше безмълвно Сула и се убеждаваше, че мотивите му са точно тези, за които спомена: Сула държеше да се смее последен. Излизаше, че Гай Марий сам е станал причина за неуспеха си.

— Аз и моите колегии от жреческите колегии сме на мнение, че в ритуалите около твоето встъпване в длъжност е възможно да са направени пропуски. Някои са присъствали на церемонията, но никой не може да се закълне дали не е объркано, или пропуснато нещо.

Подобни колебания са оправдани, като се имат предвид кръвопролитията от онова време, затова всички се съгласихме, че трябва да ти позволим да се откажеш от длъжността. За жалост, докато ти си жив, няма да можем да назначим друг фламин Диалис, да не би да се окаже, че сме сбъркали и че нямаме законно основание да те сменяме. — Сула се облегна на масата. — Най-добре е да прибегнем до някоя спасителна клауза. Да живеем без фламин Диалис представлява голямо неудобство, но Юпитер Оптимус Максимус и Рим са едно цяло, а той винаги е желал всичко да върви според закона. Ето защо, докато ти си жив. Гай Юлий Цезар, другите двама фламини ще си поделят твоите задължения към Юпитер.

Време беше и Цезар да изрече нещо.

— Това изглежда правилно и основателно решение.

— И ние така мислим. Това означава обаче, че в мига, в който Великият бог изрази своето съгласие с нашето решение, ти губиш своя достъп до Сената. А за да получиш това съгласие, ще жертваш в името на Юпитер неговото любимо животно, белия бик. Ако жертвоприношението мине добре, преставаш да бъдеш фламин. Ако ли не, тогава ще премислим отново. Церемонията ще се ръководи от върховния понтифекс и Рекс Сакрорум. — В бледите очи на Сула проблеснаха пламъчета. — Но ти сам ще извършиш жертвоприношението. След това ще дадеш тържествен обяд за жреческите колегии в храма на Юпитер Статор на Форум. Жертвоприношението и обядът ще бъдат компенсация пред Великия бог за неудобното положение, в което го поставяш, лишавайки го от личен жрец.

— Ще бъда щастлив да се подчиня на изискванията — обеща Цезар.

— Ако всичко мине добре, ти ставаш свободен човек. Можеш да имаш, която си поискаш жена. Та дори и детето на Цина.

— Това означава ли, че няма да има промяна в гражданското положение на Цинила? — попита спокойно Цезар.

— Разбира се, че няма да има! Та нали ако имаше, ти щеше да си останеш с лената и апекса до края на живота си! Неприятно ми е да ми задаваш подобни въпроси.

— Попитах, Луций Корнелий, защото според лекс Миниция децата, които ще имам от сегашната си жена, няма да получат

гражданство. А това не ми се струва правилно. Аз самият не съм проскрибиран, защо моите деца да страдат?

— Да, разбирам какво имаш предвид — съгласи се диктаторът, без да се дразни от откровеността на Цезар. — Тъкмо заради хора в твоето положение ще променя законите си. Лекс Миниция де либерис ще се отнася единствено до децата на проскрибираните, но не и до техните деца. Ако някой в положението на жена ти се ожени или омъжи за римски гражданин, то децата му ще бъдат пълноправни граждани. Трябваше да се сетя за подобни последствия. Това е едно от неудобствата, когато трябва да прокарваш много закони един след друг. Но начинът, по който трябваше да се убедя в пропуската си, ме постави в доста неудобно положение. И всичко това заради теб! И заради глупавия ти вуйчо Кота. Според начина, по който жреците интерпретираха моя закон, излиза, че всички досегашни закони се отнасят и до децата на проскрибираните.

— Радвам се да го чуя — ухили се Цезар. — Така се освободих от оковите, които Гай Марий ми сложи.

— Така е. — Изведнъж Сула си придаде делови вид и мина на съвсем друга тема. — Митилена се е разбунтувала заради данъците към римската хазна. В момента управител на Азия е моят проквестор Лукул, но вече пратих нов човек — претора Терм. Първата му задача ще е да потуши бунта в Митилена. Ти вече сподели, че имаш вкус към военното дело, затова те пращам в Пергам, където ще се присъединиш към щаба на Терм. Очаквам от теб да се изявиш, Цезаре — погледна го Сула. — От твоето поведение като младши военен трибун ще зависи крайното решение по заплетения ти казус. В римската история никой друг не се радва на толкова почит, колкото героят на бойното поле. Искане ми се да възвърна култа към тези хора. Те ще получат привилегии, каквито не се полагат на другите. Ако ти успееш да се изявиш на бойното поле, ще получиш нещо и за себе си. Но ако не се проявиш според очакванията, ще те натикам там, където и Гай Марий не би се сетил да те сложи.

— Така е справедливо — съгласи се Цезар, доволен от назначението си.

— И още нещо — изгледа го Сула с известно злорадство. — Конят ти. Животното, което си яздил като фламин Диалис, въпреки че ти е било изрично забранено.

Цезар усети как се сковава.

— Да?

— Чувам, че си имал намерение да си го откупиш. Няма да го направиш. Моето изрично желание е да яздиш обикновено муле. Мулето винаги ми е вършело работа. Значи ще върши работа и на теб.

Цезар се опита да убие Сула с поглед, но... о, не, нямаше да се улови толкова лесно в капана.

— Да не би да мислиш, Луций Корнелий, че мулето ще карани моето самочувствие? — попита.

— Нямам ни най-малка представа кое ще нарани твоето самочувствие.

— Аз съм най-добрият ездач — похвали се Цезар. — Докато ти, както говорят слуховете, си бил най-лошият ездач. Така че, щом едно муле ти е вършело работа на теб, на мен също ще ми върши работа. Искрено ти благодаря за разбирането, както и за дискретността ти.

— Тогава можеш да си вървиш — отпрати го Сула. — И преди да излезеш, бъди така добър да ми пратиш секретаря.

Тази последна размяна на любезности отне от признателността на Цезар към Сула. Накрая той дори се замисли да не би тъкмо с тази цел Сула да е поставил странното си изискване за мулето. Той не желаше Цезар да му е благодарен, не искаше синът на Аврелия да се окаже зависим от него. Един Юлий да бъде клиент на един Корнелий? Това би означавало Сула, големият защитник на патрицианското достойнство, сам да се подиграе с него. Подобни мисли убедиха най-накрая Цезар, че Сула заслужава далеч по-голямо уважение, отколкото беше склонен да му отдаде преди час. „Той наистина ми даде свободата! Даде ми да управлявам собствения си живот, да правя каквото искам, или поне каквото мога. Никога няма да харесвам Сула. Но ми се струва, че понякога съм склонен да го обичам.“

След това се сети за коня си Буцефал и се заплака.

— Сула е мъдър човек, Цезаре — кимна Аврелия. — Така или иначе ще трябва да направиш доста нови разходи. Налага се да купиш бял бик, без нито едно петънце или белег по кожата. Такова животно ще струва поне петдесет хиляди сестерции. Обядът, който трябва да дадеш в чест на жреческите колегии, ще струва два пъти повече. А след това трябва да се погрижиш и за багажа си. И да имаш с какво да живееш в една среда, която, страхувам се, ще те подтиква към големи

разходи. Спомням си как баща ти разправяше с какво презрение младите офицери се отнасят към колегите си, които не могат да си позволят луксозен живот. Ти не си богат. Досега не ти се е налагало да харчиш доходите, които баща ти успя да осигури за семейството, но сега всичко ще се промени. Да си откупиш коня ще се окаже твърде обременително за кесията ти. А дори няма да можеш да го яздиш. Трябва да се задоволиш с мулето, поне до деня, в който Сула изрично не ти разреши да яхнеш отново кон. А едно добро муле ще струва по-малко от десет хиляди сестерции.

Цезар изгледа майка си, но нищо не каза. И дори да мечтаеше за коне и да тъгуваше по Буцефал, никой не разбра.

Жертвоприношението бе извършено няколко дни по-късно, когато Цезар вече беше приготвил всичко необходимо за заминаването си на служба при управителя на Римска Азия, Марк Минуций Терм. Въпреки че пиршеството щеше да бъде в храма на Юпитер Статор, самият ритуал по умилостивяването на божеството щеше да се проведе на временния олтар, издигнат в подножието на изгорялото светилище на Капитолия.

Облечен в римска тога (лената и апексът бяха дадени на съхранение у колегията на понтифексите, докато не се възстанови храмът на Юпитер Оптимус Максимус, където им беше мястото), Цезар поведе белия бик от дома си. Можеше да мине само с няколко панделки, вързани за рогата му, но Цезар отново доказа склонността си към разхищения, като облече рогата на животното в злато. Около врата му окачи гирлянди от най-скъпите и екзотични цветя, които можеха да се намерят в Рим, а на главата му гордо стоеше венец от най-прекрасни бели рози. Копитата на бика също бяха обковани със злато, опашката му — увита със златотъкани панделки, от които се подаваха вплетени свежи цветя. Заедно с Цезар по улиците на града вървяха и неговите лични гости — вуйчовците Кота, Гай Маций, Луций Декумий и двамата му синове, както и повечето от братята на кръстовището. Те бяха облечени в тоги. Аврелия не беше там, тъй като полът ѝ забраняваше да присъства на подобни церемонии — Юпитер се смяташе за бог единствено на римските мъже.

Различните жречески колегии се бяха струпали в очакване около олтара заедно с професионалните касапи, които щяха да заколят животното. По традиция жертвените животни се упояваха предварително, но Цезар бе отказал; Юпитер трябваше свободно да изрази своето съгласие или несъгласие. Тази подробност веднага правеше впечатление.

— Ти си луд, моето момче! — прошепна на Цезар Гай Аврелий Кота. — Целият град ще наблюдава смъртта на животното, а ти дори не си го упоил! Ами ако откаже да се подчинява? Няма ли да е твърде късно?

— Няма да откаже — увери го Цезар. — Той съзнава, че съдбата ми зависи от него. Нека всички се уверят с очите си, че се подчинявам изцяло на волята на Великия бог. — Той дори се засмя. — Освен това аз съм сред любимците на съдбата. Тя няма да ме изостави!

Всички се събраха около олтара. Цезар отиде до бронзовия триножник, на който беше окачено менче с вода, и изми ръцете си; същото сториха върховният понтифекс (Метел Пий) и Рекс Сакрорум (Луций Клавдий), както и другите двама висши фламини: фламин Марциалис (Луций Валерий Флак Принцепс Сенатус) и фламин Квириналис (Мамерк, назначен отскоро по желание на Сула). Облечени в чисто бели дрехи, жреците праметнаха краищата на тогите си през рамо и ги увиха около главите си. По техен пример всички присъстващи сториха същото. Върховният понтифекс застана пред олтара.

— О, всемогъщи Юпитер Оптимус Максимус, ако това е името, с което искаш да те наричам. Ако не, ще се обръщам към теб, с което име пожелаеш. Допусни при себе си твоя служител Гай Юлий Цезар, който беше досега твой фламин, но иска да откупи с това жертвоприношение грешката от своето неправилно назначение, като докаже, че вината не е била негова! — Това бяха словата, които Прасчо извика, без да се запъне нито веднъж. Докато слизаше от стъпалото, хвърли изпепеляващ поглед на Сула, който гледаше невъзмутимо церемонията отстрани. За да се освободи от заекването си, Прасчо бе прекарал дните си в безкрайни упражнения, по-изтощителни и от тези в казармите.

Професионалните касапи и техните помощници вече се бяха заели със свалянето на украсата от животното, без да обръщат

внимание на Цезар. Златното фолио беше грижливо натъпкано в кожен мях. Цезар пристъпи на свой ред напред и положи ръка върху розовата и влажна муцуна на бика. Тъмночервените очи на жертвата наблюдаваха всеки негов жест. Той обаче не усети нито страх, нито дори напрежение у белия бик до себе си.

Цезар започна да се моли.

— О, всемогъщи Юпитер Оптимус Максимус, ако това е името, с което искаш да те наричам. Ако не, ще се обръщам към теб, с което име пожелаеш. Ти, който си, от който пол пожелаеш, ти, който си духът на Рим, приеми, моля те, това свещено животно, защото е твоето любимо жертвено животно, което ти поднасям, за да те умилостивя заради неправилното си заемане на фламинската длъжност. Моя е молбата да ме освободиш от клетвите и да ми дадеш възможност да ти служа по друг начин. Оставям се на твоята воля, но ти дарявам това прекрасно и величествено животно с ясното съзнание, че ще ми дадеш това, което искам, защото ти поднасям това, което заслужавах.

Цезар се усмихна на бика, който не сваляше очи от него, все едно започваше да проглежда в бъдещето.

Касапите пристъпиха напред; Цезар и върховният понтифекс се обърнаха на другата страна и всеки от тях взе по една златна чаша от триножника, докато Рекс Сакрорум вдигна с две ръце златна тавичка, поръсена с брашно.

— Искам тишина! — прогърмя гласът на Цезар. Всички се умълчаха и до Капитолия долетя далечният шум от кипящите на Форума всякакви човешки дейности.

Флейтистът взе инструмента си — изваян от пицъла на убит вражи войник — и засвири погребална мелодия, която трябваше да заглуши всички странични шумове.

Рекс Сакрорум поръси главата и муцуната на бика с брашното. Бикът сякаш имаше усещането, че е завалял дъжд: подаде език и започна да лиже пращинките фино брашно по муцуната си.

Един от касапите, тъй нареченият попа, застана пред бика и отпусна ръката с огромния чук.

— Жертвоприносителю, да удриям ли? — обърна се той към Цезар.

— Удрий! — подкани го младежът. Чукът се извиси и се стовари с невероятна прецизност точно между очите на нищо неподозиращия

бик. Жертвала подгъна колене и едва не разклати земята с огромната си тежест. Главата му се изпъна напред, след което тялото му се изтегна на дясната страна — добро знамение. Гол до кръста, също както колегата си с чука, другият касапин, така нареченият култарий, хвана с две ръце рогата на бика и вдигна безжизнената глава към небето. По напрегнатите мускули на касапина се познаваше колко тежи главата на жертвата. След което култарият положи главата на земята, така че муцуната да опира о камъните.

— Жертвата е съгласна — каза той на Цезар.

— Тогава да я принесем на бога! — нареди Цезар.

Култарият извади големият, остър като бръснач нож и докато попата вдигаше отново главата на бика, той преряза с едно-единствено рязко движение гърлото му. Личеше си, че е добър, защото кръвта не бликна, а плавно потече. Никой от присъстващите — дори самият касапин — не се изпръска. Цезар подаде чашата си на култария, който ловко я подложи под течащата струя, без дори капка да падне по външната страна. Същото стори и с чашата на Метел Пий след това.

Като внимаваха да не стъпят в червените струи, които започваха да се стичат по паважа, Цезар и върховният понтифекс отидоха до голия каменен олтар. В него Цезар изля кръвта от чашата си и каза:

— О, всемогъщи Юпитер Оптимус Максимус, ако това е името, с което искаш да те наричам. Ако не, ще се обръщам към теб, с което име пожелаеш. Ти, който си, от който пол пожелаеш, ти, който си духът на Рим, приели тази жертва, която е изкупление за моята грешка, вземи и златото от рогата и копитата на жертвеното животно, запази ги за украсата на своя бъдещ храм.

На свой ред Метел Пий изля съдържанието на чашата си в олтара.

— О, всемогъщи Юпитер Оптимус Максимус, ако това е името, с което искаш да те наричам. Ако не, ще се обръщам към теб, с което име пожелаеш. Моля те да приемеш изкупителната жертва на Цезар, който беше твой фламин и си остава твой слуга.

В мига, в който Метел Пий правилно изговори и последната сричка от кратката си молитва, всички присъстващи въздъхнаха с облекчение.

Последен трябваше да поднесе своята жертва Рекс Сакрорум, който изсипа брашното от тавичката върху капките кръв в олтара.

— О, всемогъщи Юпитер Оптимус Максимус, ако това е името, с което искаш да те наричам. Ако не, ще се обръщам към теб, с което име пожелаеш. Свидетелствам, че ти беше поднесена жизнената сила на това прекрасно и величествено жертвено животно, че церемонията бе извършена според предписания ритуал и че нито една грешка не е била допусната. Според това, което открай време сме се договорили с теб, заключавам, че ти си доволен от жертвата и от нейния дарител Гай Юлий Цезар. Нещо повече, Гай Юлий Цезар иска да изгори цялата жертва за твое изключително удоволствие и не желае да запази нито частица от нея за себе си. Нека Рим и всички негови жители бъдат възнаградени с благополучие.

И с това всичко свърши. Без нито една грешка. Докато жреците и авгурите разкриваха загърнатите си лица и поемаха надолу по склона към Форума, помощниците на двамата касапи започнаха да мият площада. С помощта на лостове и въжета вдигнаха огромния труп и го качиха на приготвената клада, след което на свой ред зачетоха молитви и подпалиха дървата. Докато робите плискаха кофи с вода, за да изчистят кървавите локви, над Капитолия се разнесе типичната миризма на изгоряло месо и скъпи аромати, които Цезар бе купил, за да наредят между дървата. Кръвта в олтара щеше да остане до мига, в който бикът се превърне на пепел. След това и нея щяха да измият. А торбата със златните листове вече пътуваше към хазната, където щеше да остане с името на дарителя, изписано отгоре ѝ, заедно с повода и датата на поднесената жертва.

Празненството, което продължи в храма на Юпитер Статор в горния край на Форум Романум, премина също толкова добре, колкото и жертвоприношението. Докато Цезар се разхождаше между гостите си, за да ги подканя да хапнат и да размени по някоя шегичка с всеки, погледите на околните, които досега сякаш не го бяха забелязвали, нито за миг не го изпусаха. Със своя произход, обществено положение и способности той изведнъж се бе превърнал в един от бъдещите политически играчи. Поведението, изражението, красотата му, всичко намекваше, че младежът заслужава интерес.

— Има нещо от баща му у него — сподели Метел Пий Пред Катул. Върховният понтифекс беше горд, че е успял да извърши ритуала без грешка от началото до самия край.

— Така и би трябвало — съгласи се Катул и изгледа Цезар с неприязън. — Баща ми беше Цезар. Голям красавец е младежът, не мислиш ли? Но не съм сигурен дали ще успея да се примиря с надменността му. Погледни го само! Та той е по-млад и от Помпей дори! А се държи така, сякаш целият свят му принадлежи.

Но Прасчо беше склонен да оправдае това му поведение.

— А ти как би се държал на негово място? Та той току-що се отърва от това ужасно жречество.

— Може да се каем за деня, в който Сула ни нареди да го освободим — заяви Катул. — Погледни ги двамата със Сула! Лика-прилика.

Прасчо изгледа събеседника си с известно учудване и Катул притеснено прехапа устни. Беше забравил, че не разговаря с Квинт Хортензий — своя зет и шурей. Самият Хортензий отсъстваше, защото когато Сула оповести имената на новите членове на колегиите, неговото липсваше в списъка. И Катул прие този пропуск за лична обида.

Без да го е грижа за чувствата на засегнатия Катул, Сула разпитваше Цезар:

— Ти дори не беше упоил жертвата. Това беше огромен риск.

— Аз съм любимец на съдбата — оправда се Цезар.

— Какво те кара да мислиш така?

Ами помисли само! Освобождават ме от фламинството, преди това оживявам след болест, която почти винаги е смъртоносна, успявам да се спася от отмъщението ти, накрая дори успях да науча мулето да се държи като чистокръвен кон.

— Мулето има ли си име? — ухили се Сула.

— Разбира се. Клепоушко.

— А как се казваше чистокръвният ти кон?

— Буцефал.

Сула се разтресе от смях, но не каза нищо повече. Най-накрая протегна ръка и посочи с жест пируващите.

— Справил си се доста добре за осемнайсетгодишен младеж.

— Следвам съветите ти — каза Цезар. — Щом съм неспособен да се слея с пейзажа, реших, че още първият банкет, който давам, трябва да отговаря на положението ми.

— Много си арогантен! Но няма защо да се притесняваш, Цезаре, обядът наистина си го бива. Стриди, кефали, костури, пъдпъдъци — това меню ти е струвало цяло състояние.

— Със сигурност повече, отколкото мога да си позволя — съгласи се Цезар.

— Значи си прахосник — скара му се Сула. Младежът вдигна рамене.

— Парите са средство, Луций Корнелий. Не ме е грижа имам ли ги или не, ако цялата работа е да си ги броя и да им се радвам вкъщи. Аз вярвам, че парите трябва да се движат. Иначе застояват и заедно с тях — цялата икономика. Отсега нататък, до каквито и пари да се докопам, всичките ще ги използвам за политическата си кариера.

— Това е най-лесният начин да се разориш.

— Все някак ще се справя — рече уверено Цезар.

— Откъде си сигурен?

— Защото съм любимец на съдбата. Късметлия съм.

Сула чак потръпна.

— Аз съм любимец на съдбата! Аз съм късметлия! Но запомни от мен — за всичко се плаща, Фортуна е ревнива и капризна любовница.

— Истинските любовници са точно такива! — засмя се младежът толкова гръмогласно, че всички се умълчаха.

Мнозина щяха да си спомнят този знаменателен смях на Цезар, не защото гледаха на него като на знамение, а защото имаше двете качества, за които му завидваха: беше млад и красив.

Разбира се, домакинът не можеше да си тръгне преди и последният гост да се е сбогувал, а дотогава трябваше да чака с часове. Използва времето, за да си създаде известна представа за всеки от присъстващите — така беше устроен, мозъкът му винаги подреждаше това, което научаваше. В крайна сметка Цезар реши, че компанията си я бива.

— Не се запознах с човек, с когото да се сближа — призна той на другата сутрин пред приятеля си Гай Маций. — Сигурен ли си, че не искаш да дойдеш с мен, Цирейче? Нали знаеш, все трябва да отбиеш десет похода в армията?

— Не, благодаря. Не желая да се отдалечавам толкова от Рим. Ще чакам назначение, надявам се то да е в Италийска Галия.

Раздялата с близките се оказа трудна задача. Цезар, който изобщо не искаше да се прощава с никого, трябваше да прояви огромно търпение. Най-лошото бе, че мнозина искаха да заминат с него, а той отказваше на всеки, с изключение на Бургунд. Беше си купил специално двама нови роби — хора, които не познаваха майка му. Накрая сбогуванията свършиха — с Луций Декумий и синовете му, с останалите от братството, с Гай Маций, с прислугата, с Кардикса и децата ѝ, със сестра му Ю-Ю, с жена му, с майка му. Цезар яхна безславното си муле и потегли към Азия.

РЕЧНИК

Абсолво — латинският термин, използван, за да се признае публично призованият пред съда за оправдан.

Авгур — свещенослужител, чиито функции се изразяват не толкова в това, сам да предсказва бъдещето, колкото да осигури всичко необходимо за гадателствата, извършвани от други. Всички авгури, дванайсет на брой — шестима патриции и шестима плебеи — образуват колегията на авгурите. До минаването на предложението през 104 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб лекс Домиция де сацердоциис авгурите са се избирали единствено от членовете на колегията. Според новия закон обаче започват да се избират публично от народа. Августът нито предсказва бъдещето, нито провежда авгуриите по своя воля. Задачата му се състои в това да провери дали предметите или знаците, по които се извършва гадаенето независимо дали става въпрос за започване на война, свикване на събрание, приемане на закон или каквито и да било други държавни дела, — са получили одобрението на боговете. Понеже е съществувал наръчник, по който точно да се определят знаците, представляващи знамения, човек не е трябвало задължително да притежава способности на медиум, за да бъде избран за авгур. Дори напротив, в Рим винаги се е гледало с недоверие на хората, твърдящи, че притежават свръхестествени способности, и се е държало всичко да бъде „по книга“. Августът е носил тога трабея (вж. статия), а в ръцете си е държал специална пръчка, наречена литуус.

Аве аткве вале — „привет и с богом“.

Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим откъм най-уязвимата му страна: покрай Есквилинския хълм. Агера представлява част от Сервиевите стени.

Агер публикус — земя, представляваща колективна собственост на римските граждани. В голямата си част е територия, придобита по правото на завоевателя или отнета от законните си притежатели като наказание за нелоялност към договора с Рим. Последното важи особено за римските земи из целия Италийски полуостров. Бива раздавана за

ползване от държавата по принципи, които фаворизират едрите поземлени собственици. От различните територии на агер публикус в Италия най-много спорове и въоръжени конфликти предизвиква т.нар. агер Кампанус, земя, принадлежала в миналото на град Капуа, но отнета от римляните след редицата бунтове, вдигнати от гражданите му.

Адамас — диамант. Древните са го знаели като най-твърдото вещество на земята и имали ли са възможността да се сдобият с него, използвали са го като инструмент за рязане. В онези години всички диаманти са идвали или от Скития, или от Индия.

Адриатическо Море (или Маре Адриатикум) — морският басейн, отделящ Италийския полуостров от Илирик, Македония и Епир; на юг преминава в Йонийско море.

Азиатска провинция — западният бряг и хинтерландът на днешна Турция — от Троада на север до ликийския бряг срещу Родос на юг. По време на републиката столица на провинцията е бил Пергам.

Азилум — част от малката седловина, образувала се между двете могили на Капитолия; носи древното си название, означаващо „убежище“, защото това е било мястото, където всеки беглец може да се спаси както от силата на закона, така и от личното отмъщение на своите преследвачи и където никой няма право да го задържа насилствено. Мястото е било обявено за убежище на преследваните от самия Ромул, който е целял по този начин да привлече повече заселници в новоосновения Рим.

Академик — последовател на Платон.

Аква — с това име се обозначават акведуктите. По времето на Гай Марий са съществували четири, чрез които се е осъществявало цялостното водоснабдяване на Рим. Най-старият е Аква Апия (312 г. пр.Хр.), а след него идват Аква Анио Ветус (272 г.пр.Хр.), Аква Марция (144 г.пр.Хр.) и Аква Тепула (125 г.пр.Хр.) По време на републиката за акведуктите и водоснабдяването са се грижили т.нар. „водни“ сдружения, наемани по договор от цензорите.

Аква Секстия — днешният Екс ан Прованс. По времето на Гай Марий влиза в рамките на римска провинция Галия и е известен най-вече с минералните си извори.

Аквиля — колония със статут на латински град, основана в източния край на Италийска Галия, за да защитава търговските пътища през Карнските Алпи между Норикум и Илирик. Основана е в 181 г.

пр.Хр. Впоследствие са построени множество пътища, свързващи я с Равена, Патавиум, Верона и Плаценция, което я превръща в най-значителния град в този край на Адриатическо море.

Аквилифер — почетна длъжност във войската, вероятно създадена при Гай Марий, който пръв връчва на легионите сребърните им орли. Най-достойният войник в легиона, т.нар. аквилифер, бива избран да носи сребърния орел на легиона и да го пази от вражески плен. Като знак за почетното си положение ходи облечен във вълча или лъвска кожа.

Аквитания, Аквитани — земите в югозападна дългокоса Галия между река Карантон и Пиренеите, достигащи на изток по течението на река Гарумна почти до Толоза, се наричат Аквитания и са били населени от келтското племенно обединение аквитани. Най-значителното укрепено място в областта е Бурдигала, разположено южно от устието на река Гарумна.

Алба Лонга — близо до днешния Кастел Гандолфо. В дълбоката античност представлява политическият център на Лациум и голяма част от древните римски фамилии, включително Юлиите, произхождат от нея. Завзета от римския цар Тул Хостилий през VII в.пр.Хр., Алба Лонга бива срината със земята, а населението ѝ — принудително преселено в Рим.

Албис, река — днешната Елба в Германия.

Александър Велики — Александър III, цар на Македония. Роден в 356 г. пр.Хр., умира на тридесет и три години. На двадесетгодишна възраст наследява баща си Филип II на престола и възпитаван в страх от персите, решава да премахне за вечни времена персийската заплаха за Европа. В 334 г.пр.Хр. прехвърля с армията си Хелеспонта, решен да подчини цяла Персия. Оттук до самата си смърт — умира от треска във Вавилон — той продължава величествена одисея, която след низ от победи го отвежда до бреговете на река Инд в днешен Пакистан. Като дете е бил възпитаван от Аристотел. Понеже умира, без да остави пряк наследник, империята, която завладява приживе, не остава владение на Македония, а се разпада на няколко тъй наречени елинистически държави с владетели Александровите пълководци, поделили помежду си Мала Азия, Египет, Сирия, Мидия и Персия.

Алоброги — келтско племенно обединение, заемащо земите на юг от днешното Женевско езеро между западните склонове на Алпите и

река Рона — на юг до река Изер. Остават докрай заклетите врагове на Рим и се противопоставят на всякакво римско проникване в земите им.

Амбари — част от племенното обединение на хедуите в централната част на Дългокоса Галия. Живеят в близост до река Арар (дн. Саона).

Амброзия — храната на боговете.

Амврони — отделен клон от германските племена тевтони; избити до крак в битката при Аква Секстия в 102 г. пр.Хр. (вж. Тевтони).

Амизия, река — днешната река Емс в Германия.

Амор — буквално „любов“. Но понеже представлява и „Рома“, прочетено отзад напред, във времето на републиката римляните искрено вярвали, че тайното име на Рим, от което той черпи жизнената си сила, е именно „Любов“.

Амфора — глинен съд, с издуто тяло, тънко гърло, две големи дръжки в горната част и заострено или конусовидно дъно, което му пречи да стои изправен. Амфорите са се използвали за пренасяне на едро (предимно по море) на вино или зърно, като заострените им дъна са им помагали по-удобно да се подреждат в стърготините, с които са се пълнели както корабните трюмове, така и товарните каруци. По време на пътуването амфората е стояла изправена без никаква възможност да падне или да се строши. Отново заостреното дъно е улеснявало пренасянето ѝ. Стандартната вместимост на една амфора е била от около 25 литра.

Анас, река — днешната река Гуадиана в Испания.

Анатолия — Анадол, или казано най-общо, днешна Азиатска Турция. На север граничи с Черно море (Евксински понт), на юг — със Средиземно, на запад — с Егейско, а на изток с днешните Армения, Иран и Сирия. Тавърските и Антитавърските планини правят вътрешността ѝ труднодостъпна. Климатът в Анатолия е континентален.

Ана Перена — едно от безтелесните божества, култът към които е родом изключително от Рим и няма връзка с гръцкия пантеон (вж. нумен). Макар да не притежава лице, а и да не е обект на митове, на Ана Перена се гледа като на жена. Празникът ѝ се чества при първото пълнолуние след Нова година (тогава първи март) и денят се е считал за изключително благоприятен за всеки римлянин.

Анио, река — днешната река Аниене.

Анк Марций — четвъртият поред римски цар, за когото фамилията на Марциите (особено разклонението й, носещо когномена Рекс) поддържа, че е неин основоположник; което обаче няма как да бъде вярно, след като Марциите са били плебеи. За Анк Марций се говори, че е колонизирал Остия, въпреки че в днешно време се водят спорове, дали наистина става дума за колонизация или просто за отнемането от етруските им владетели на солните залежи при устието на Тибър. По негово време Рим преживява разцвет. Единственият обществен строеж от негово време, който просъществува до по-късните епохи, е Дървеният мост, Поне Сублициус. Анк Марций умира в 617 г. пр.Хр., оставяйки двама синове, които вследствие на избухнал метеж не успяват да наследят престола му.

Антиохия — столицата на Сирия и най-големият град в тази част на света.

Апенини — планинската верига, разделяща по дължина Италия на три области, силно изолирани една от друга: Италийска Галия (по долината на река По) на север, адриатическото крайбрежие на изток и по-обширните и плодородни равнини на запад. Апенините се отделят от Приморските Алпи в Лигурия, пресичат основата на полуострова от запад на изток и се спускат по самата му ос до Брутиум, срещу Сицилия. Най-високият връх достига около 3000м.

Арар, река — днешната река Саона във Франция.

Араузио — днешен Оранж. Малко селище на източния бряг на река Родан, в трансалпийска Галия, от дълго време под римско влияние.

Ардуена — днешната Арденска гора в северна Франция. По времето на Гай Марий започва от река Моза и свършва при река Мозела и е била непроходима.

Ареа Флакиана — Марк Фулвий Флак, влиятелен сподвижник на Гай Гракх, бива убит заедно с двамата си синове по време на сенаторската реакция срещу политиката на Гай Гракх в 121 г. пр.Хр. Цялата му поземлена собственост бива конфискувана от държавата, включително и домът му на Палатин, който бива сринат със земята, а теренът остава дълго време незастроен. Образувалото се свободно пространство, от което се разкрива прекрасна гледка към Форум Романум, получава името ареа Флакиана. В 100 г. пр.Хр. теренът бива откупен от Квинт Лутаций Катул, който построява известната колонада с вградените в нея отнети от кимврите при Верцеле знамена.

Арелат — днешен Арл. Възможно е градът да е бил основан от гърците, заселили се в трансалпийска Галия. Разположен е точно над делтата на Родан. След построяването на канала за кораби при Гай Марий значението му нараства изключително много.

Арка — по-северната от двете могили, които образуват Капитолийския хълм в Рим.

Армиле — тежки гривни от злато или сребро, които са се връчвали на римските легионери, центуриони, кадети и военни трибуни вместо награда за показана воинска доблест.

Арн, река — днешната река Арно. Именно по нейното течение се определя границата между същинска Италия и Италийска Галия.

Арпинум — град в Лациум, недалеч от границата му със Самниум, населяван първоначално най-вероятно от волски. Последен от общността на латинските права получава пълно римско гражданство, но по времето на Гай Марий все още не се радва на самоуправление.

Ас — най-малката по стойност монета, използвана в Рим. Десет аса правят един денарий. Секли са се от бронз. Избягвала съм споменаването им в книгата, първо, защото стойността им е относително незначителна и, второ, за да не се обърка думата с английското наречие, съюз и предлог „ас“!

Атал III — последният цар на Пергам, владетел както на голямата част от Егейското крайбрежие на западна Анатолия, така и на Фригия. Умира сравнително млад в 133 г. пр.Хр., като най-близките му родственици са братовчедите му. Завещанието му бива занесено в Рим, където да бъде прочетено. Оказва се, че Атал завещава цялото си царство на римския народ. Избухва война, завършена победоносно за Рим от Маний Аквилей в 129–128 г. пр.Хр. След като Аквилей се захванал с преобразуването на Пергам в римска провинция, той продал почти цяла Фригия на понтийския цар Митридат V срещу огромна сума злато, която влязла в собствената му кесия.

Атезис, река — днешната река Адидже в Италия.

Атически шлем — декоративен шлем, носен от римските офицери с ранг от центурион нагоре. В общи линии той е същият, който носят повечето холивудски звезди по историческите филми за древния Рим, макар аз лично много да се съмнявам, че по времето на републиката някой е носил щраусови пера.

Атрий — широкият вестибюл на входа на всеки римски частен дом. Обикновено в покрива му е изрязан широк правоъгълник, под който е изграден водосток. Първоначалната цел на водостока е била да се използва дъждовната вода за нуждите на домакинството, но по времето на Гай Марий предназначението му е било изключително декоративно.

Атуатуци — известни също и като адуатуци. Племенно обединение, населяващо областта около устията на реките Сабис и Моза в Дългокоса Галия. По-вероятно е да са били не от келтски, а от германски произход, защото сами се обявяват за родственици на тевтоните.

Аукторитас — труден за превеждане латински термин, в който се включват едновременно нравствено превъзходство, блясък, способност да ръководи, обществено влияние и лични връзки и най-важното — способността да се влияе на събитията единствено по силата на собствената обществена репутация. По принцип всеки висш магистрат се ползва с известна служебна аукторитас, но такава могат да притежават и други — например принцепс сенатус, върховният понтифекс, рекс сакрорум, консуларните сенатори и дори частни лица, неучастващи в политическото управление.

Африка — във времето на римската република с думата „Африка“ е била обозначавана предимно онази част от северния африкански бряг, в която се е издигал Картаген днешен Тунис.

Африканска Провинция — по времето на Гай Марий римската провинция Африка е заемала доста ограничена площ фактически само земите в близост до Картаген — и е била заобиколена от всички страни от далеч по-обширната Нумидия.

Баградас, река — днешната река Мелега. Най-значителната река в Римска Африка.

Базилика — голямо здание, дадено за обществени нужди, например за съдилище, но също така за тържища, дюкяни и кантори. Вътрешността ѝ се е осветявала от общи прозорци, стоящи високо над главите на работещите вътре. По времето на републиката подобни сгради са били строени по инициатива на римски аристократи с гражданска съвест, обикновено настоящи или бивши консули. Първата базилика е издигната от Катон Цензор и се е намирала на Кливус Аргентариус, точно до сградата на Сената. Известна е като Базилика

Порция. Служила е едновременно за седалище както на много банкерски дружества, така и на колегията на народните трибуни. По времето на Гай Марий до нея вече са били построени още няколко: Базилика Семпрония, Емилия и Опимия, всички в околностите на Форум Романум.

Бая — градче, разположено от южната част на нос Мизенум, заграждащ откъм север Неаполския залив. По времето на републиката още не е било известно като курорт, но затова пък се е славело с отглеждането на стриди.

Баний, Гай — вж. „Гай Баний“.

Белги — страховито племенно обединение, населяващо северозападна и прирейнска Галия. Белгите не са имали общ корен и навярно са били повече германци, отколкото келти. От белгийските племена се съобщава за тревери, атуатици, кондрузи, беловаци, атребати и батави. За римляните от времето на Гай Марий обаче белгите са били най-вече легенда.

Бенак, езеро — днешното езеро Гарда в северна Италия.

Бетис, река — днешната река Гуадалкивир. Намира се в Далечна Испания (Хиспания Ултериор). Според географа Страбон долината на Бетис била най-плодородната област на земята.

Бига — колесница, водена от два коня.

Близка Испания — римска провинция. Латинското ѝ име било Хиспания Цитериор. Територията ѝ обхващала равнината, отворена към средиземноморския бряг, както и планинските земи отвъд нея, като се почне от Нови Картаген на юг и се стигне на север до Пиренеите. Границата между провинциите Близка и Далечна Испания била доста неясна и разтеглива, но по всяка вероятност е вървяла между планинската верига Ороспеда и другата, по-висока, която започва от Абдера и се наричала Солорий. По времето на Гай Марий най-големият град в провинцията бил Нови Картаген (известен в днешно време като Картагена), чийто поминък бил тясно свързан с богатите залежи на сребро в планините Ороспеда — залежи, които римляните отнели от картагенците. В цялата провинция имало само още една област, която привличала интереса на римските управители — долината на река Ибер (днешно Ебро) и нейните притоци, където почвата била изключително плодородна. Управителят имал две резиденции: едната в Нови Картаген

на юг, другата в Тарако на север. Като цяло обаче Близка Испания винаги е оставала в сянката на Далечна.

Бойохемум — Бохемия, днешна Чехия.

Бони — буквално „добри люде“. Използван за пръв път в пиесата на Плавт „Пленници“, терминът придобива политически смисъл при Гай Гракх, който го използва, за да обозначи с него своите поддръжници. Така обаче говорят и противниците му Друз и Опимий за своите. Постепенно изразът придобива все по-широко значение, но по времето на Цицерон „бони“ са се наричали единствено ултраконсервативно настроените сенатори.

Бонония — днешна Болоня в северна Италия.

Бористен, река — днешен Днепър.

Брен (1) — галски (келтски) цар. Плячкосва Рим и за малко да овладее самия Капитолий, ако не се били разврещели свещените гъски на Юнона. Бившият консул Марк Маний се събудил от шума, видял как галите се катерят по скалите и вдигнал защитниците на бой. И до ден-днешен римляните не са забравили позора на кучетата (който така и не били залаяли) и вместо тях почитат повече от всички домашни животни гъските. След като станали безпомощни свидетели как изоставените им домове се превръщат в пепелища и след като останали без храна, защитниците на Капитолия се принудили най-накрая да откупят мира от Брен с цената на хиляда фунта злато. Когато златото било занесено на Брен на Форума, той го претеглил повторно, само че с подправени от самия него теглилки, и се оплакал, че се опитват да го измамат. Римляните му отвърнали, че той иска да ги измами, при което Брен извадил меч си и презрително го хвърлил върху везните, казвайки: „Горко на победените!“ („ве виктис!“) Но преди да успее да посече римляните за тяхната дързост, на Форума се появила армията на новоизбрания диктатор Марк Фурий Камил, който попречил на Брен да отнесе златото. След започналата се по улиците на Рим битка галите били изтласкани извън града, а при второто сражение — на десетина-дванайсет километра на север по Тибуртиновия път Камил изклал голяма част от нашествениците. Заради този му подвиг (а и затова, че успява да убеди плебеите да се откажат от плановете си да напуснат Рим и да се преселят във Вейи), Камил бива наречен втори основател на Рим. Тит Ливий не ни съобщава каква е по-нататъшната съдба на цар Брен. Всичко това се е случило в 390 г. пр.Хр.

Брен (2) — друг галски (келтски) цар. През 279 г. пр.Хр. начело на могъщо келтско племенно обединение нахлул в Македония и Тесалия, преодолял гръцката съпротива в прохода на Термопилите и плячкосал Делфи, в битката за който бил ранен. После се насочил към Епир, където ограбил баснословните богатства на Зевсовия оракул в Додона, а впоследствие и тези, още по-големи, на Зевсовия оракул в Олимпия, в Пелопонес. (Общо взето, в историята такива неща няма — Б.пр.) Отстъпвайки пред упоритата съпротива на гърците, Брен се оттеглил в Македония, където починал от неизлекуваната си рана (има версия, че се е самоубил заради позорното поражение при Делфи — Б.пр.). След смъртта му галите не могли да се задържат повече заедно и се разделили. Някои от тях (толистобогите, трокмите и част от волките тестосаги) пресекли Хелспонта и се прехвърлили в Мала Азия, където се установили в земите, наречени оттам насетне Галатия. Волките тестосаги, които отказали да продължат напред, се върнали по домовете си около Толоза в Югозападна Галия, отнасяйки със себе си цялата плячка, взета от Брен, и запазвайки непокътнат дела на всички онези Бренови войници, продължили похода на изток. Защото златото принадлежало еднакво на всички.

Брундизиум — днешно Бриндизи. Най-важното пристанище в Южна Италия, което се радвало на единствения удобен залив по цялото адриатическо крайбрежие на полуострова. В 244 г. пр.Хр. градът се превръща в колония със статут на латински град заради интереса, който Рим имал да опази новопостроения път между Тарентум и Брундизиум.

Броня — представлява две плочки от стомана или бронз, понякога и от втвърдена за целта кожа. Едната се слага отпред и закрива корема, другата — отзад и пази гърба, от раменете до лумбалния прешлен, като двете се прикрепват една за друга с помощта на каиши — над раменете и покрай трупа. Някои брони дори бивали изкусно извайвани според формата на гърдите на своя притежател; повечето обаче се правели така, че да бъдат достатъчно удобни за всеки. Военачалниците и висшите офицери обикновено носели от най-красивите, изработвани от бронз и стомана и покривани със сребро. Имало и такива, които си позволявали дори да позлатяват броните си. Върху бронята си между гърдите и талията военачалникът и легатите му си опасвали тънък червен шарф, завързан отпред по специален начин.

Бурдигала — днешно Бордо в Югозападна Франция. Могъщият галски опидум, владение на аквитаните.

Ведиовис — типично римско божество, твърде потайно и без собствена митология. В днешно време се смята за възможно Ведиовис да е представлявал превъплъщение на младия Юпитер; дори Цицерон се е оказал твърде пестелив и уклончив по въпроса — навярно защото сам не е бил съвсем наясно със същността на въпросния Ведиовис. Със сигурност като бог не е бил олицетворение на щастието и радостта от живота, дори се смята, че е свързан под една или друга форма с подземния свят, а според някои дори бил бог на разочарованията. В Рим му били посветени два храма: единия на Капитолия, а другия на острова на Тибър. Доколкото знаем, освен в Рим не са го почитали никъде другаде, като изключим в Бовила, където в 100 г. пр.Хр. някой си Юлий построил в негова чест храм от името на цялата си фамилия.

Вексилуум — знаме или флаг.

Верпа — латинска мръсотия, използвана повече като псувня, отколкото като обидна дума. Отнасяла се до пениса — по всяка вероятност се имало предвид еректираният penis, когато кожичката се е дръпнала назад — и при използването ѝ се правели някакви бегли асоциации с хомосексуализма. Според литературните извори, както и по останалите от римско време графити д-р Ж. Н. Адамс стига до заключението, че под верпа се има предвид обрязан член.

Верцела — малък град в Италийска Галия. Намирал се от северната страна на река Пад, точно в началото на Долината на саласите. Около града се разпростирали малки поля, т.нар. Кампи Равдии, където в 101 г. пр.Хр. Марий и Катул Цезар разгромили кимврите.

Веста — римска богиня, чийто култ юди началото си от дълбока древност. Както много други стари римски божества Веста нямала нито форма, нито образ, нито митология, (вж. нумен). Представлявала огнището и затова се почитала особено много в дома и семейството, където ѝ отреждали място до пенатите и ларите. Официалният обществен култ към нея също бил доста важен и се съблюдавал лично от върховния понтифекс. Храмът на Веста на Форум бил много стар, малък и кръгъл по форма; намирал се в съседство с Регията, кладенеца на Ютурна и Домус Публикус, където живеел върховният понтифекс. В

храма на Веста постоянно горял огън, който за нищо на света не трябвало да го напуска.

Весталки — култът към Веста се обслужвал от специално жреческо съсловие, колегията на весталките, в която влизали шест жени. Отреждани били за тази длъжност още седем-осемгодишни и давали обет за целомъдрие. Служели на богинята в продължение на тридесет години, след което бивали тържествено освобождавани от обета си и били допускани обратно в обществото, където могли да се омъжат, ако пожелаят — нещо, което рядко правели, тъй като се смятало, че бракът ще им донесе нещастие. От тяхното целомъдрие зависел късметът на цял Рим, сиреч на държавата. Ако някоя весталка бъдела заподозряна, че е нарушила целомъдрието си, бивала привиквана пред специален съд, който се произнасял дали е виновна или не. Обвинените, че са прелюбодействали с нея, също били изправяни, но пред друг съд. Ако весталката бъдела обявена за виновна, хвърляли я в специално изкопана тъмница, където я зазиждали и оставяли да умре от глад. В републиканската епоха весталките живеели в същия Домус Публикус, в който живеел и върховният понтифекс, но естествено отделени от него.

Виен, Виена — днешният град Виен във Франция. Латинското име на този преден търговски пункт по течението на река Родан било Виена, но за да се избегне объркването със столицата на Австрия, предпочела съм да го наричам така, както звучи на френски.

Визургис, река — днешната река Везер в Германия.

Викус — градска улица, която не е главна, но и не е задължително да бъде къса. С думата се имало предвид не единствено самата улица, а също така и всички сгради на нея. Първоначално думата се използвала за колиби или малки селца, където всички къщи се намирили наредени на една-единствена улица. Както в Рим, така и в другите градове по онова време улиците не сменяли имената си в продължение на векове, освен в случаите, когато някой монарх или влиятелен политик не сметнел за необходимо да кръсти улица на свое име. Затова и при изготвянето на картата си на републикански Рим съм използвала имената на много улици от епохата на империята, които не са част от новоустроените при императорите градски квартали. Така например, Викус Инстеюс, Викус Югариус, Викус Тускус, Викус Патриции, Викус Лонгус и т.н. ще да са се наричали така открай време. Същото е с Алта

Семита и стръмните улички, водещи към хълмовете: Кливус Орбиус, Кливус Патрициус, Кливус Капитолинус, Кливус Аргентариус, Кливус Пулиус ин Тавернола и т.н. Трябва да се отбележи, че за разлика от нас, които ще кажем: „Еди-кой си живее на Вилус Куприус“, римляните са казвали по-скоро, че въпросният живее във Вилус Куприус. Някои от улиците в Рим носели имената си на специфичните дейности, които се вършели на тях: например Вилус Сандалариус („улица на обуцарите“), Кливус Аргентариус („хълм на сарафите“), Вилус Фабриции („улица на занаятчииите“); други носели имена на градове или области, например Вилус Тускус (Етрурия); трети просто били кръщавани според мястото, където водели, като например Вилус ад Малум Пуникум („улицата, водеща към пуническата ябълка“ — сиреч нарово дръвче).

Вила — провинциална резиденция, напълно самоизхранваща се и дори имаща първоначално характер на селскостопански център — с други думи, нещо като ферма. Издигала се около перистил или вътрешен двор, отпред се разполагали конюшните и стопанските пристройки, а жилищната част се строяла в дъното. До времето на Корнелия, майката на братя Гракхи, богатите римляни си строели вили най-вече като място за почивка, а не толкова, за да ги превръщат във ферми. Затова и архитектурата им започнала да се променя с времето. Много от вилите, строени за почивка, се намирали на морския бряг.

Вила Публика — парчето зелени площи на Марсово поле, което се използвало като обществена градина. Намирала се срещу Вилус Палатине, където участниците в триумфалното шествие се събирали много преди парадът да е започнал.

Вино — виното представлявало неотделима част от живота както на римляните, така и на гърците; при липса на каквито и да било средства за дестилация на концентрати или пивоварство в древността виното си оставало единственото познато алкохолно питие. Това го превръщало и в обект на дълбока почит (например в лицето на боговете на лозята и виното Дионис и Бакхус), и в същото време на уважение. За производството на вино се отглеждали различни сортове грозде, бяло и черно, което предполагало и разнообразия сред самите вина.

По времето на Гай Марий римското винарство вече било надминало гръцкото и се било превърнало за възможностите на времето в същинска наука. Римляните винаги са били добри градинари и овощари и познавали добре тайните на растенията, които ги

заобикаляли; с годините, когато много римски граждани си спечелили привилегията да обикалят свободно из Средиземноморието, те започнали да носят в Рим нови растения — понякога просто различни сортове на вече познати, а понякога и напълно непознати за съгражданите им. Безспорно към тези внесени растения принадлежи и лозата.

Римските винари били същински експерти в областта на присаждането и се били научили на множество хитрини, с които да предпазват реколтата от болести и буболечки. Така например внасяли добивания в Палус Асфалтитес (Мъртво море) асфалт от Палестина и мажели с него основата на лозовите храсти, за да ги предпазят от плесента. Когато били готови узрели, гроздовете се откъсвали, слагали се в бъчви и смачквали с крака. От сока, който се изстисквал най-напред, се правело и най-хубавото вино. След мачкането с крака гроздовете били доизстисквани в специални преси, твърде подобни на онези, които и досега се използват в немодернизираните винарни; от това, което се изстисквало в пресите, се правело обикновеното вино за по-честа употреба. След това гроздовете се изстисквали и за трети път — излизала тънка, кисела течност, която била толкова долнокачествена, че спокойно можела да се закупи в огромни количества дори от бедните, а пък богатите поели с нея робите си. Понякога на това третокачествено вино допълнително се повишавало алкохолното съдържание чрез добавяне на некипялата шира след ферментацията. Към самата ферментация се подходило повече или по-малко сериозно — според това, дали става дума за първия, втория или третия изстискан сок, или според намеренията на самия винар. Най-добрите вина ферментирали в бъчви, облепени от вътрешната си страна с пчелен восък, а другите в бурета, уплътнени с черна борова смола. Оставали така в продължение на няколко месеца, през което време на няколко пъти им се обирала пяната.

След като ферментирали, вината, предвидени за пряка консумация, се преливали в амфори или в кожени мехове. Но останалите вина, които трябвало тепърва да отлежават, първо се прецеждали внимателно през сито и през плат, и чак след това се „бутилирали“ в амфорите, запечатвани херметично с разтопен восък. Върху гърлото се отпечатвали годината на реколтата, името на избата, където е направено виното, сорта грозде, името на винаря, а после

всички амфори били складирани в хладни помещения. Някои от най-качествените вина се съхранявали и в дървени бурета.

Повечето вина се отваряли обикновено в рамките на четири години от преливането им в амфорите, но запечатаните с восък, които повече не можели да ферментират, били оставяни да отлежават понякога дори двадесет години, за да добият желания вкус. Тогава, както и сега, имало не един и двама изтънчени познавачи на вина, както и просто закоравели „ценители“. Един от най-известните познавачи, чието име достигнало и до наши дни, бил големият адвокат Квинт Хортензий Хортал, който при смъртта си в 50 г. пр.Хр. завещал на неизвестен свой наследник нито повече, нито по-малко 10 000 амфори вино; като се има предвид, че една амфора побирала двадесет и пет литра течност, излиза, че покойният Хортал е разполагал със запас от 250 000 литра вино в избата си. В онези времена не било прието да се пие виното чисто — задължително се разреждало с вода, като се следвали различни пропорции.

По времето на Гай Марий римлянките малко пиели вино; в зората на републиката било достатъчно патерфамилиас само да усети дъх на вино от устата на някоя от жените в къщата си и вече имал всички морални права да я екзекутира на място. Въпреки привидното въздържание на римляните и вечното разреждане на виното с вода и в античността алкохолизмът е съществувал като сериозен обществен проблем, също както и днес.

Вир милитарис — вж. мъж на войната.

Витиния — царство, заемащо азиатския бряг на Пропонтида, граничещо на изток с Пафлагония и Галатия, на юг — с Фригия, на югозапад — с Мизия. Известно с плодородните си земи и големите си богатства, управляващите го царе са предимно траки. Негов традиционен враг винаги е бил Понт.

Вия — широк път или улица.

Вия Аврелия Ветус (Стар Аврелиев път) — построен в 241 г. пр.Хр.

Вия Аврелия Нова (Нов Аврелиев път) — построен в 118 г. пр.Хр.

Вия Ания (Аниев път) (1) — построен в 153 г. пр.Хр.

Вия Ания (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Спори се дали пътят трябва да се нарича Вия Ания или Вия Попилия. На картите си съм го отбелязала като Вия Попилия, защото при преброяването на

източниците, с които разполагах, се оказа, че е упоменат един път повече като Вия Попилия.

Вия Апия (Апиев път) — построен в 312 г. пр.Хр.

Вия Валерия (Валериев път) — построен в 307 г. пр.Хр.

Вия Домиция (Домициев път) — построен в 121 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб.

Вия Егнация (Егнациев път) — построен навярно около 130 г. пр.Хр.

Вия Емилия (Емилиев път) — построен в 127 г. пр.Хр.

Вия Емилия Скаври (Път на Емилий Скавър) — завършен около 103 г. пр.Хр. Започнат бил да се строи от Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус в цензорството му през 109 г. пр.Хр.

Вия Кампана (Кампанийски път) — не се знае кога е бил построен.

Вия Касия (Касиев път) — построен в 154 г. пр.Хр.

Вия Клодия (Клодиев път) — построен някъде през трети век пр.Хр., но не се знае точно кога.

Вия Лабикана (Лабицийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Лата (Широкия път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Латина (Латински път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Минуция (Минуциев път) — построен в 225 г. пр.Хр.

Вия Остиенсис (Остийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Попилия (Попилиев път) (1) — построен в 131 г. пр.Хр.

Вия Попилия (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Наричат го и Вия Ания и все още не се знае кой точно е строителят му.

Вия Постумия (Постумиев път) — построен в 148 г. пр.Хр.

Вия Претория (пътят на пълководеца) — широката алея, която разделя римския военен лагер на две; започва от предния и завършва при задния му вход.

Вия Принципалис (главен път) — широката алея, разделяща римския военен лагер на две, започвайки от единия му страничен вход и свършвайки при другия. Кръстосвала се под прав ъгъл с Вия Претория. В точката на пресичане се издигала и палатката на пълководеца.

Вия Салария (Път на солта) — твърде стар, за да се датира. По всяка вероятност това е бил най-старият истински дълъг римски път

изобщо. Към него в 283 г. пр.Хр. се прибавила допълнителната отсечка на Цецилиевия път, а в 168 г. пр.Хр. и тази на Клавдиевия.

Вия Тибуртина (Тибурски път) — старото име на първата отсечка от Валериевия път, свързваща Рим с Тибур.

Вия Фламиния (Фламиниев път) — построен в 220 г. пр.Хр.

Военен Трибун — Трибунус милитум. Всеки един от офицерите, заемащи средна позиция в чиновата йерархия в римската армия — между пълководците и центурионите. Съществували изборни и неизборни военни трибуни. Най-висши били изборните (вж. следваща статия). Ако командващият дадена армия не е консул и оттам легионите му не се определят като консулски, начело на всеки един от тях може да застане и неизборен военен трибун. Неизборните военни трибуни служели и като началници на конните дружини.

Военен Трибун (изборен) — всяка година трибутните комиции избирали двадесет и четирима младежи на възраст между двадесет и пет и двадесет и девет години за военни трибуни — трибуни милитум, които да служели в консулските легиони. Понеже бивали избирани от името на целия народ в лицето на трибутните комиции, изборните военни трибуни представлявали истински магистрати. Назначавани били по шестима за всеки от четирите консулски легиона, където командването минавало в техни ръце. Когато по време на война повече от четири легиона били определяни като консулски, не се избирали допълнителни военни трибуни, а двадесет и четиримата били разпределяни поравно между всички легиони.

Воконти — келтско племенно обединение, населяващо земите по течението на река Друенция в Трансалпийска Галия. Земите им се намирили в съседство с тези на алоброгите, падащи се на север. Любимо занимание на воконтите било да нападат и плячкосват римските пътници по Домициевия път в отсечката му между Алпите и долината на река Родан.

Волки Тестосаги — келтско племенно обединение, заемащо средиземноморското крайбрежие на Галия, на запад от река Родан. Земите им стигали до Нарбон и Толоза (вж. още Брен (2) и Толоза).

Волски — един от народите, населяващи Централна Италия. Заемали източен Лациум и поселенията им се съсредоточавали около Сора, Атина, Анция, Цирцеи, Тарацина и Арпинум; съюзници им били еквите. Към края на четвърти век пр.Хр. волските вече били отдавна

погълнати от римската система и до голяма степен били изгубили културната си и социална идентичност. Не говорели латински, а свой собствен език, близък до умбрийския.

Върховен Понтифекс — главата на държавната религия и най-висшестоящият от всички жреци. По всичко изглежда длъжността му да е връстничка на републиката, тъй като с неговата поява по типично римски начин се заобикаляли известни препятствия, без да се нараняват излишно религиозните чувства на народа, свикнал да вижда в рекс сакрорум (титла, носена от римските царе) своя главен свещенослужител. Вместо да премахнат функциите на рекс сакрорум, новите римски управници в лицето на Сената просто измислили нов понтифекс, чиято роля и статут били по-висши от тези на рекс сакрорум. Върховният понтифекс бил избран по-скоро от народа, отколкото от жреческата колегия, с което се потвърждавала неговата позиция на държавник. Навярно в началото се е държало да бъде патриций, но от средата на републиканската епоха, изглежда, нещата са се обърнали и за върховен понтифекс са се избирали предимно плебеи. Работата му се състояла в това да наглежда всевъзможните членове на всевъзможните жречески колегии — на понтифексите, на авгурите, на фециалите, на останалите по-нисши жреци и на весталките. В републиканската епоха върховният понтифекс, който живеел на държавна сметка, заемал най-внушителния от всички Доми Публици, но го споделял заедно с весталките. Официалното му седалище (което се водело със статут на храм) била малката атара Регия на Форум Романум.

Вътрешно Море — името, което съм използвала да обозначавам Средиземно море, което по времето на Гай Марий все още не било получило по-късното си латинско название „Маре нострум“ — „Нашето море“. По времето на Марий се е наричало Маре Интернум.

Галия — вж. Дългокоса Галия, Трансалпийска Галия и Италийска Галия.

Гай Баний — в оригинала Луций Тидлипус. Желанието на авторката било да създаде нарицателно име за определен тип хора, от рода на американското „Джо Блоу“ или английските „Фред Блогс“, или когато се имало предвид някой аристократ, „Лорд Мък от Дънгил Хол“. Името трябвало да звучи поне малко по латинско му, но в същото време да не е свързано с някой чисто латински каламбур, който би останал

неразбираем за читателя. Опитвайки се на свой ред да преведа нейния латино-английски на латино-български, ми хрумна да се възползвам от почти латинско звучащото „Бай“ и като направя елементарната смяна на съгласните в двете думи, да се получи толкова красноречивото и в същото време звучащо като на истински римлянин име „Гай Баний“ — Б.пр. (Пък кой знае, нищо чудно и да е съществувала римска фамилия Баний...)

Гарум — хранителна подправка, високо ценена и любима на много римляни. Правена била от риба и според рецептата, останала до нас, от подобно нещо би му се повдигнало на мъж или жена в днешно време — най-малкото, защото заради изключителната си концентрация е воняла убийствено. Това не пречело на древните да обожават гарума. Той самият се е правел на различни места по Средиземноморското и Егейското крайбрежие, но най-известен е бил гарумът, изнасян от пристанищата на Далечна Испания.

Гарумна, река — днешна Гарона във Франция.

Генс (мн.ч. гентес) — римска фамилия или клан, в която всички носят общо име — така например Юлиите, Домициите, Корнелиите, Емилиите, Фабиите, Фабиите, Сервилиите или Юниите представлявали именно гентес. Всички членове на един гнес можели да проследят родословното си дърво обратно до общия предшественик. Самата дума била в женски род, заради което и на латински се казва: генс Юлия, генс Корнелия и т.н.

Германи (германци) — жителите на Германия, под което се разбират всички земи на север и на запад от Рейн.

Геторикс — типично келтско име, носено от няколко известни на историята келтски царе. Избрал съм го за име на неизвестния келтски цар, който предвождал обединените племена на тигурините, маркоманите и херуските по време на голямото германско преселение. Всичко, което знаем за него от историята, е, че е принадлежал към племето на тигурините, които са били келти.

Гетули — берберски народ, водещ номадски живот, чиито земи били навътре от крайбрежието на Северна Африка и се разпростирали по цялото огромно разстояние между Малката Сиртис и Мавритания.

Гладиатор — своего рода професионален боец, който използва уменията си, за да забавлява публиката. Гладиаторите били наследство от етруските, но техният занаят се ценял из цяла Италия и особено в

Рим. Гладияторите се набирали от различни места: някои са дезертъори от легионите, други — криминални престъпници, трети — роби или освободени роби, които доброволно са се записвали за гладиятори. Във всеки случай всеки гладиятор трябвало вътрешно да се е примирил със съдбата си, защото иначе не би си струвало изобщо да бъде обучаван. Гладияторите живеели в школите (огромната част от които се намирили около Капуа), където нито били държани като затворници, нито били третираны зле — за господаря си те представлявали твърде печелившо капиталовложение и той ценял труда им по достойнство. Обучението на гладияторите било в ръцете на доктор, а цялата школа била под ръководството на т.нар. ланиста. Имало четири основни дисциплини, които гладияторът можел да практикува: мирмилон, самнит, рециарий или тракиец, като разликата била в оръжието, което използвали. В епохата на републиката гладияторите служели в продължение на четири до шест години, като им се налагало да се бият средно по пет пъти на година. Сравнително редки били смъртните случаи — известният жест нагоре или надолу с палеца се появява по трибуните едва при империята. След като се оттегел, гладияторът обикновено си предлагал услугите като телохранител. Гладияторските школи принадлежали на делови люде, които натрупвали значително състояние от турнетата, които уреждали на своите възпитаници из Италия особено покрай организирането на заупокойните игри. Много сенатори и конници били собственици на гладияторски школи, някои от които наброявали около хиляда души, дори повече.

Големият Цирк — най-старият цирк, построен още от цар Тарквиний Приск, преди да е била установена републиката. Заемал цялата площ на Валис Мурция, разположена между Палатинския и Авентинския хълм. Трибуните му побирали между сто и сто и петдесет хиляди зрители дори в републиканската епоха. В онези години до цирка са се допускали единствено римски граждани и има достатъчно сведения, че щом се отнася за вход в цирка, освободените роби все още били смятани за роби и държани надалеч. Предполагам, че недопускането на освободените роби се е дължало не на друго, а защото броят на зрителите за всяко състезание е бил огромен. На жените им е било позволено да седят сред мъже.

Градски претор — претор урбанус. По времето на Гай Марий задълженията му почти се изчерпвали с правораздаване, което пък се

изразявало най-вече в произнасяне по жалби и спорове, възникнали между римски граждани в границите на Рим. Императорът му се простирал до петия километричен камък от Рим и не му се позволявало да напуска Рим за срок от повече от десет дни наведнъж. Ако и двамата консули се намират вън от Рим, градският претор като най-висш магистрат е упълномощен да свиква Сената на събрания, както и да организира отбраната на града при внезапно появила се опасност. Той единствен имал правото да определя дали спорът, възникнал между две страни, може да се представи пред съда. В повечето случаи предпочитал да раздава правосъдие на място, без да прибегва до същински съдебни процеси.

Гражданство — в смисъла, в който се използва в тази книга, римско гражданство. Правото на гражданство позволявало на мъжа да гласува в рамките на своята триба или центурия, ако принадлежи на някоя от петте имуществени класи (което между другото не е съвсем вярно — пролетариите също са имали теоретическото право на глас, което обаче е оставало без значение поради специфичната процедура за гласуване — Б.пр.), при провеждането на всички избори в Рим. Не е можело да бъде бит с камшик, можел е да се изправи срещу съд, съставен единствено от римски граждани, и е имал право на жалба. В различни години изискванията даден човек да бъде признат за римски гражданин са били различни — веднъж е било задължително и двамата родители да са граждани, друг път — само бащата (откъдето се е появил и когноменът Хибрида). Гражданинът е бил длъжен да служи в армията, макар че до времето на Гай Марий са били набирани единствено онези, които са притежавали достатъчно земя и пари, за да могат сами да се въоръжат и да се издържат по време на походите — заплатите, които държавата е трябвало да гарантира на всеки войник, са били твърде недостатъчни, за да покрият разходите му, а и са се плащали едва след привършването на кампанията.

Гракхите — известни и като братя Гракхи. Корнелия, дъщеря на Сципион Африкански и Емилия Павла, е била омъжена на осемнайсет години за Тиберий Семпроний Гракх, който тогава бил на четиридесет и пет; годината била 172 г. пр.Хр. и вече дванадесет години Сципион Африкански не бил между живите. Тиберий Семпроний Гракх бил веднъж консул в 177 г.пр.Хр., после цензор в 169 г.пр.Хр. и повторно консул в 163 г.пр.Хр. При смъртта си в 154 г.пр.Хр. вече бил станал

баща на дванадесет деца, но всички те били с крехко здраве и въпреки грижите си Корнелия успяла да отгледа до пълнолетие само три от тях. Най-голямото било момиче — Семпрония, която била омъжена веднага щом било възможно за братовчед си Сципион Емилиян; другите две деца били момчета. Тиберий Гракх бил роден в 163 г.пр.Хр., а брат му Гай в годината на смъртта на баща си — 154 пр.Хр. Така че и двете деца са били отгледани изключително от майка си, която си свършила добре работата.

И двамата братя Гракхи служили под командването на първия братовчед на майка си Сципион Емилиян — Тиберий се сражавал в Третата пуническа война, а Гай — в Нумантийските войни; и двамата се отличили с храбростта си. Тиберий Гракх бил пратен като квестор в Близка Испания в 137 г. пр.Хр., където на своя глава успял да издейства освобождаването на победения и пленения от нумантийците Хостилий Манцин и да спаси от унищожение армията му. Тъй или иначе Сципион Емилиян сметнал условията на сключения от шурей му договор за унижителни и успял да убеди Сената да не го ратифицира. Тиберий никога не му го простил.

В 133 г. пр.Хр. Тиберий бил избран за народен трибун и се заел да сложи край на държавната политика за даването на агер публикус под аренда на едрите земевладелци. Въпреки жестоката съпротива той прокарал своя поземлен закон, ограничаващ правото на даване под арендата обществена земя до 500 югера на човек (плюс още по 250 за всеки от синовете му) и създал комисия, която да разпредели останалата земя между безимотните римски граждани. Целта му била едновременно да облекчи самия Рим от най-ненужните му жители и да осигури за в бъдеще повече боеспособни войници за римската армия. След като Сенатът предпочел да удави законопроекта му в блатото на празнословията и безкрайните отлагания, Тиберий Гракх го отнесъл пред плебейското събрание, с което буквално стъпил в кошера с пчелите, защото постъпката му била безпрецедентна. Един от колегите му народни трибуни (между другото негов роднина) Марк Октавий наложил ветото си над законопроекта и бил свален по незаконен път от поста си — още един удар, нанесен от Тиберий Гракх върху мос майорум, сиреч установената практика. За противниците на Тиберий Гракх била важна не толкова законността или незаконността на неговите действия, колкото самият факт, че е дръзнал да се обяви срещу

установените политически порядки, независимо от това, дали са записани под формата на закон или не.

Когато в същата година умрял царят на Пергам Атал III и се оказало, че е завещал цялото си царство на Рим, Тиберий Гракх не признал на Сената правото да определи каква да бъде съдбата на новопридобитите територии, ами прокарал нов закон, според който земите отново щели да отидат за безимотните. Това била още една причина да предизвика недоволство както в Сената, така и на Форума.

И накрая, след като установил, че годината на мандата му ще изтече, преди да е довел докрай реформаторската си програма, Тиберий Гракх за сетен път пренебрегнал установените порядки и се кандидатирал повторно за народен трибун. Стигнало се до сблъсък между привържениците му и сенаторските сили, предвождани от братовчеда на Тиберий Сципион Назика, при който Тиберий Гракх и неколцина от сподвижниците му били пребити до смърт на Капитолийския хълм. Другият му братовчед Сципион Емилиян, който при инцидента се намирал все още под стените на Нуманция, публично оправдал убийците, обвинявайки Тиберий Гракх, че е целял издигането си за римски император.

За около десет години в Рим настъпило спокойствие, но то било нарушено, щом в 123 г. пр.Хр. за народен трибун бил избран по-малкият брат на Тиберий Гракх Гай. Гай Гракх бил със същата натура като брат си, но се бил поучил от грешките му, а и с личните си качества далеч го превъзхождал. Реформите, които на свой ред се заел да прокарава, били много по-широки и обхващали, освен поземления закон, законопроекти, свързани със снабдяването бедните в Рим с евтино зърно, с промени в организацията на армията, с основаването на колонии със статут на римско гражданство, със започването обществено благоустройство из цяла Италия, с отнемането съдебната власт от ръцете на сенаторите и предаването ѝ на конническото съсловие, с въвеждане системата на откупване данъците от азиатската провинция чрез сключването на обществени договори между частни лица и цензорите, с даването пълно римско гражданство на градовете, ползващи се с латинските права, и съответно с гарантирането на латинските права на всички италийски съюзници. Разбира се, за една година дейност като народен трибун Гай Гракх не би могъл да прокара изцяло започнатите реформи, но преди да е изтекъл мандатът му, той

вече бил постигнал невъзможното — успял за втори пореден път да си спечели вота на избирателите за народен трибун. Изправен срещу заканите на политическите си врагове, Гай Гракх продължил с реформите си и понеже и в края на 122 г. пр.Хр. те все още не били проведени докрай, кандидатира се за трети пореден мандат, но при изборите заедно с приятеля си Марк Фулвий Флак били победени.

След като още в 121 г. пр.Хр. Гай Гракх видял как първата работа на консула Луций Опимий и на бившия народен трибун Марк Ливий Друз била да се обърне назад хода на реформите, той преминал към открито насилие. Сенатът отвърнал с гласуването на първия „декрет — ултиматум“ в историята си, с който се помъчил да спре разрастващото се беззаконие, но в резултат постигнал единствено убийството на Фулвий Флак и двама от синовете му, както и самоубийството на бягащия от преследвачите си Гай Гракх в дъбравата на Фурина, в подножието на хълма Яникул. Занапред римската политика никога повече нямало да се води по старите правила вековната крепост на мос майорум получила първите пробойни.

Личният живот на братята Гракхи също преминал под знака на несъгласието с установеното. Тиберий Гракх нарушил вековната традиция на фамилията си и вместо да се ожени за някоя Корнелия Сципионида, взел за жена Клавдия, дъщеря на Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр.Хр. и заклет враг на Сципион Емилиан. От нея имал трима синове, но и тримата умрели рано, без да могат да поемат по пътя на баща си. Гай Гракх пък се оженил за Лициния, дъщеря на един от най-близките му сподвижници Публуй Лициний Крас Муциан; родила им се дъщеря Семпрония, която се омъжила за Фулвий Флак Бамбалио и на свой ред родила дъщеря Фулвия, омъжила се на три пъти: за Публий Клодий Пулхер, за Гай Скрибоний Курион и за Марк Антоний.

Грамастик — учител, но не по граматика, а по основи на риториката (вж. риторика).

Далечна Испания — Хиспания Ултериор, по-отдалечената от Рим римска провинция в Испания (за разлика от Близка Испания). По времето на Гай Марий границата между двете провинции била, общо взето, неустановена, но най-общо може да се каже, че под Далечна Испания се разбира целият водосборен басейн на река Бетис, богатите на руда планини, от които водят началото си Бетис и Анас,

атлантическият бряг от Олизипо при устието на Тагус до Стълбовете на Херкулес и средиземноморският от Стълбовете до Абдера. Най-големият град в цялата област бил Гадес, днешният Кадис, но седалището на управителя било в Кордова.

Дамно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели, за да обявят някого за виновен. Навярно е имало някаква разлика в смисъла между ДАМНО и КОНДЕМНО; най-вероятно ДАМНО е било по-категорично и е трябвало да убеди съдията да не проявява никаква милост към признатия за виновен.

Данастрис, река — днешната река Днестър в Молдавия. Древните са я знаели и като Тирас.

Данубий, река — днешният Дунав. Гърците, които са го наричали Истър, са знаели, че е огромна река, но не са го изследвали по-нагоре от течението от колониите си около устието му към Евксина. По времето на Гай Марий римляните познавали само алпийските му притоци, но както гърците, така и те имали някаква най-обща представа, че минавал през Панония и Дакия.

Двуколка — колесница с две колела, дърпана от две или четири впрегатни животни, най-често мулета. Била много лена и сравнително удобна — доколкото древните са могли да си го позволят, без да са познавали пружините и съвременните амортизатори — и затова представлявала предпочитаното превозно средство за всеки римлянин, бързащ да отиде от едно място на друго. Недостатъкът ѝ бил, че не гарантирала никаква защита срещу вятъра и дъжда. Латинското ѝ название било цизия. Съществували и закрити двуколки, доста по-тежки и по-тромави, които се наричали карпентум.

Делфи — знаменитото светилище на Аполон в подножието на Парнаската планина в Средна Гърция. От дълбока древност представлява важно култово средище, макар че е посветено на Аполон едва в седми или шести век пр.Хр. На мястото се виждал т.нар. омфал или пъп (голям, объл камък, най-вероятно паднал метеорит) и Делфи се е смятал за център на света. Светилището било обитавано от прочутия оракул, предаващ своите гадания чрез устата на старица, която за целта изпадала в епилептичен транс; знаели я като Пития или Питонката.

Демагог — първоначално гръцко понятие, използвано за политик, който разчита най-вече на влиянието си върху тълпите. Римските демагози предпочитали да говорят на арената пред комициите,

отколкото в Сената, но това далеч не е било политика за „освобождаване на масите“, както и слушателите му в основата си не са били представители на най-низшите класи. Терминът се е използвал най-вече от ултраконсервативните фракции в Сената по адрес на радикалните в своите искания народни трибуни.

Денарий — като се изключат редките серии златни монети, отсечени на един-два пъти по времето на Римската република, денарият е бил най-голямата парична единица. Съдържал е около 3,5 г. чисто сребро. 6250 денария правели един талант. Бил с големината на сегашните монети от 10 стотинки.

Дертонa — днешна Тортонa в Северна Италия.

Диадема — диадемата представлявала дебела бяла ивица плат с ширина около 25мм., бродирана по краищата и завършваща най-често с ресни. Носела се е завързана около главата — или върху челото, или върху косата, връзвала се е под тила и двата ѝ края са падали свободно над раменете. Първоначално символ на персийската царска власт, диадемата била възприета и от елинистическите владетели, след като Александър Велики я отделил от персийската тиара, убеден, че е далеч по-подходяща за един елин от корона.

Дивертикулум (мн.ч. — дивертикула) — в смисъла, използван в книгата, път, който свързва помежду им главните пътища, тръгващи от римските порти — околоръстен път.

Дигнитас — понятие, характерно за римското мислене. Дигнитас не съответства напълно на нашето „достойнство“. Най-общо с думата се обозначава личният дял на човек в делата на общността, към която принадлежи, и включва моралните му устои, репутацията, с която се ползва, и способността му да си печели уважение у околните. От всичко, което един римски благородник се смята, че притежава, именно дигнитас е онова, което е длъжен да пази повече от всичко друго; за да запази своята дигнитас, благородникът трябва да е готов по всяко време да отиде на война, да се оттегли в изгнание и дори да се самоубие или да ексекутира собствения си син. Предпочела съм да не превеждам думата, за което и в текста я използвам така, както звучи и на латински — дигнитас.

Дис — друго име на Плутон, бога на подземния свят.

Добрите люде — вж. бони.

Додона — храм, посветен на гръцкия бог Зевс. Намирал се във вътрешността на Епир, на около петнайсетина километра югозападно от езерото Памборис, и бил известен с оракула, живеещ в свещения дъб, станал дом на ято гълъби.

Долината на саласите — днешната област Вал Д'аоста в Италия (вж. също така Лугдунумски проход, саласи).

Доминус — буквално „господар“. Домина означавало „госпожа“, а доминила „малка госпожа, госпожица“. Използвала съм тези думи, за да предам най-ясно уважението на робите към своите господари, уважение — същото, каквото биха изпитвали слугите на един английски благородник.

Домус (мн.ч. — доми) — буквално, „дом, къща“. Думата се е използвала за градска къща и в книгата съм я използвала, за да отделя самостоятелните домове на някои от героите от апартаментите на друга.

Домус Публикус — сграда, притежавана от римския Сенат и народ, сиреч собственост на държавата. Имало поне няколко такива, а може дори броят им да е бил значителен, и както изглежда, всички са били обитавани от свещенослужители. Върховният понтифекс, весталките, рекс сакрорум и тримата върховни фламини — на Юпитер, Марс и Квириин — са живели в държавни здания. По всичко личи, че доми публици са се намирали около Форум Романум, както и че по времето на републиката върховният понтифекс и весталките са споделяли една и съща сграда (намираща се на същото място, където по-късно се издига Атриум Весте, но ориентирана на север); обикновено под „Домус публикус“ се е разбирала именно тя. Домът на рекс сакрорум, намираща се на Велия, се знаела като „царския дом“. На плана на центъра на Рим съм посочила напълно произволно разположението на жилищата на тримата върховни фламини, колкото да създам най-бегла представа къде са се намирали в действителност.

Драв, река — днешната река Драва в бивша Югославия.

Друенция, река — днешната река Дюранс във Франция.

Друидизъм — основната келтска религия, разпространена особено в Дългокоса Галия и Британия, носеща името си от жреците, наречени друиди. Сборищата на друидите се намирали в онази част от Дългокоса Галия, където властвали карнутите. Друидизмът бил мистичен и натуралистичен култ, който не се нравел на нито един от

средиземноморските народи, считащи принципите му най-малкото за странни.

Дурия, Голямата река — днешната Дора Балтея в Северна Италия.

Дурия, Малката река — днешната Дора Рипария в Северна Италия.

Дългокоса Галия — Галия Комата. Като се изключи римската Трансалпийска Галия, Дългокоса Галия обхващала цяла днешна Франция, Белгия, както и онази част от Холандия, която се намира на юг от Рейн. Представлява обширна, предимно равнинна земя, покрита с гъсти гори и дарена с изключително плодородна почва, която никой не използвал. Страната била напоявана от многобройни реки, сред които най-важните са: Лигер (Лоара), Секвана (Сена), Моза (Мъоза), Мозела, Скалдис (Схелде), Самара (Сома), Матрома (Марна), Дураний (Дордона), Олтис (Лот) и Гарумна (Гарона). По времето на Гай Марий огромната част от Дългокоса Галия била практически непозната за римляните, които нямало как да я проучат, ако изключим военните походи на Гней Домиций Ахенобарб в 122–121 г. пр.Хр. Населението ѝ било предимно от келтски произход, като изключим относително редките случаи на смесване с германските племена, прекосили Рейн (така например приема се, че белгите са смесено племе). Въпреки че галите, за които било характерно да си пускат дълги коси (откъдето и латинското наименование на страната им), знаели, и то твърде добре за римляните, всички те, като изключим онези техни племена, имали лошия късмет да живеят на самата граница с римската провинция, старателно отбягвали всякакъв контакт с нежеланите си съседи. Галите били привързани към земята, независимо дали се занимавали със земеделие или скотовъдство, и изпитвали отвращение към градовете, предпочитайки да живеят на малки селца или дори откъснати стопанства. Строели т.нар. опида (от опидум), своего рода крепости, в които съхранявали племенните ценности, запасите си от зърно, и пазели съкровената личност на своя цар. Като се изключат малкото племена, в които преобладавал германският елемент, в религиозното си мислене галите били под силното въздействие на друидите. Като цяло не можем да наречем галите войнолюбиви, защото никога не гледали на войната като на самоцел, но това не им пречело да са свирепи и жестоки бойци. Пиели са повече бира, отколкото вино, яли са повече месо, отколкото хляб, пиели са мляко и са използвали масло вместо

зехтин. Физически били високи и добре сложени, с руси или червени коси, със сини или сиви очи.

Дървеният мост — името, с което най-често са наричали Сублициевия мост над Тибър, построен от дърво.

Евксинско Море (Евксински Понт) — днешното Черно море. Гърците го опознали добре и колонизирали бреговете му още през седмия и шестия век пр.Хр., но отвъд бреговата му част вътрешността на Сарматия (към Европа) и Скития (към Азия) си оставала населена от варвари. Това не пречело да има прокарани множество търговски пътища, зорко пазени както от местното население, така и от колонизаторите. Който успеел да сложи ръка върху Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта, бил в изключително благоприятното положение да иска мито от всички кораби, минаващи от Евксина в Егейско море и обратно; по времето на Гай Марий проливите се владеели от царство Витиния.

Едепол — начин за изразяване на почуда или изненада, който възпитанието налагало мъжете да употребяват в присъствието на жени. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Полукс.

Едес — дом на боговете, който обаче не е смятан за култов храм, тъй като в момента на освещаването му не е било направено предсказание. Храмът на Веста, например не представлява същинско светилище, ами просто едес сакра.

Едил — название на четирима магистрати, чиито функции се ограничават в рамките на града Рим. Двама от тях са плебейски едили, а другите двама — куриатни едили. Плебейските едили се появяват за пръв път през 493 г. пр.Хр. и първоначалните им функции са били да подпомагат народните трибуни в техните задължения, както и да поддържат и охраняват съкровения за всички плебеи храм на Церера. По-късно на тях се прехвърля задължението да поддържат изобщо сградите в Рим, а също и да съхраняват документите с текстовете на плебисцитите, приети от плебейското събрание, както и на сенаторските укази, свързани по някакъв начин с въпросните плебисцити. Плебейските едили се избират от плебейското събрание. Длъжностите на двамата куриатни едили се появяват по-късно — в 367 г. пр.Хр., за да се позволи и на патрициите да вземат своя дял в поддържането и опазването на обществените сгради и архивите, но твърде скоро за куриатни едили започват да се избират както патриции,

така и плебеи. Куриатните едили се избират от трибутните комиции. От трети век преди Христа нататък и, едните, и другите отговарят за снабдяването на града с вода, за градската канализация, за уличното движение, за обществените сгради, за пазарищата, за мерките и теглилките, за организирането на публичните игри, за правомерното разпределяне на зърнените храни. Имат пълномощието да налагат глоби на гражданите, които са нарушили разпоредбите, свързани с всичко гореизброено, като сумите от тези глоби отиват в собствената им хазна и се използват при организирането на публичните състезания. Длъжност както на куриатния, така и на плебейския едил не се смята за част от курсус хонорум, но доброто организиране на игрите практически представлява задължително условие за всеки бъдещ кандидат за преторска длъжност.

Екастор — начин за изразяване на почуда или изненада, с който жените не нарушавали нормите за благоприличие. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Кастор.

Елизиум — римляните — републиканци не вярвали особено в пълното духовно оцеляване на индивида след смъртта, но това не им пречело да си представят подземния свят на „сенките“ — едни твърде обезличени и лишени от човешки разум превъплъщения на мъртвите. Така или иначе, и гърците, и римляните мислели, че някои хора, добили достатъчно слава (именно слава, а не истински заслуги) приживе, си спечелват благоволенията на боговете и биват пренасяни почти непокътнати от света на живите до мястото, наречено Елизиум или Елисейските поля. Тези привилегировани сенки също си оставали безплътни духове, но щом опитали сурово месо, можели да си възвърнат човешките чувства и желания.

Елинистически — понятието се използва за своеобразния синтез на гръцката и източната култура, който настъпва с разпространението на гръцкото културно влияние на изток при Александър Велики.

Емпориум — думата има две значения. С нея може да се обозначи пристанищен град, чиято търговия се води изключително по море (остров Делос например бил емпориум). Другото ѝ значение било голяма сграда срещу кея на някое пристанище, където били канторите на търговците.

Еней — принц на Дардания в Трояда. Син на цар Анхиз и богинята Венера (Афродита), според легендата напуснал горящата

Троя, пренасяйки възрастния си баща на гърба си и Паладия под мишница. След множество премеждия доплувал до Лациум и дал начало на рода, от който произлизали всички истински римляни. Вергилий твърди, че синът му Юл всъщност бил една и съща личност с Асканий, Енеевия син от троянската му съпруга Кревза, която придружила мъжа си по целия му път от Троя до Лациум; от друга страна, Тит Ливий смята, че Юл бил роден от латинската съпруга на Еней Лавиния. Но какво точно са мислели съвременниците на Гай Марий, всъщност не се знае, защото и Тит Ливий, и Вергилий са живели почти цял век по-късно.

Ен, река — днешната река Ин в Бавария.

Епикуреец — последовател на философската школа, основана от гърка Епикур в началото на трети век пр.Хр. Самият Епикур се обявявал за толкова изтънчен хедонизъм, че в действителност това, което търсел, се оказвало едва ли не същински аскетизъм; човешките удоволствия трябвало да бъдат толкова добре премерени и всеки миг толкова пълно оползотворяван, че всяко прекаляване със сладостите се смятало за неуспех на упражнението. На епикурейците се забранявало всякакво участие в обществения живот или вършенето на дейност, способна да наруши душевното им равновесие. Но в Рим тези принципи претърпели осезателни промени, така че нищо не пречело на един римски аристократ — епикуреец да гони публична кариера.

Епир — Молоската и Теспротийската области в Западна Гърция, изолирани от ядрото на гръцката култура както от Коринтския залив, така и от високите планини, които преграждат пътя към Средна Гърция и само с няколко прохода свързват региона с Беотия и Тесалия. След победата на Емилий Павел над македонската армия в 161 г. пр.Хр. около сто и петдесет хиляди епирци били насилствено изселени, оставяйки земите си на грабителите. По времето на Гай Марий епирските земи били в огромната си част притежание на едрите римски земевладелци, които ги използвали за пасища за многобройните си стада овце.

Епоредия — днешна Иврея в Северна Италия.

Етна Монс — днешният вулкан Етна. В античността известният сицилийски вулкан е бил също толкова активен, колкото и в модерната епоха, но това не е пречело земята около него да бъде използвана.

Етнарх — гръцката дума за градски магистрат.

Етрурия — римското наименование на някогашното етруско царство. То се разпростираше върху просторните крайморски равнини в северозападната част на полуострова, на юг стигало до Тибър, на север — до Арн, а на изток — до Апенините при горното течение на Тибър.

Закон за лукса — лекс сумтуария. Закон, който имал за цел да ограничи количеството на луксозни (разбирай скъпи) стоки и храни, които римлянинът имал право да купува или държи в къщата си, независимо от финансовото му положение. По времето на републиката подобни закони се приемали неведнъж и в някои случаи стигали дотам, че на жените им се забранявало да носят повече от определен брой скъпоценности, както и да се возят на носилки или колесници в пределите на Сервиевите стени. Някои цензори обаче били достатъчно наблюдателни да установят, че такива ограничения изведнъж превръщали римлянките в обществена сила, с която управниците трябвало да се съобразяват.

Заместник-консул — Консул суфектус. Когато се случело избраният консул да умре по време на службата си или по някаква друга причина бъде лишен от възможността да изпълнява задълженията си, на негово място Сенатът назначавал заместник, наричан суфектус. Суфектусът не бивал избран от народа. Понякога Сенатът бил склонен да назначи заместник дори когато мандатът на покойния консул бил почти пред края си; в други случаи си спестявал това назначение дори когато до края на консулската година оставало много време. Това непостоянство в принципите се дължало най-вече на преобладаващото сред сенаторите настроение в един или друг момент. Името на заместник-консула се записвало сред тези на римските консули и след изтичането на службата си официално бил признаван за консуларен сенатор.

Игри — едновременно начин на римляните да си прекарват времето и своеобразни обществени институции. Различните игри (луди) водели началото си поне от зората на републиката, но навярно от много по-рано. Първоначално се организирали единствено по повод триумфа на някой пълководец, но в 366 г. пр.Хр. луди Романи — първите игри, организирани изобщо — се установили като ежегодно събитие в чест на Юпитер Оптимус Максимус, чийто празник бил на 13 септември. Скоро луди Романи започнали да продължават повече от един ден и по времето на Гай Марий тяхното провеждане отнемало цели десет дни,

започвайки най-вероятно от петото число на месеца. Въпреки че имало състезания по бокс и борба (не особено популярни), в римските игри никога не се е изтъквала толкова атлетическата, физическата, най-общо спортната страна на съревнованията, тъй характерна за гръцките. В началото игрите се състояли най-вече от надбягвания с колесници, впоследствие към тях се прибавил ловът на диви зверове и дори театралните представления, изнасяни на построени специално за целта сцени. Игрите се откривали със зрелищно религиозно шествие из цирка, след което се провеждали едно-две надбягвания с колесници и се минавало към бокса и борбата. Следващите дни се изнасяли театралните представления: трагедиите никак не били популярни, вместо тях успех имали комедиите, а с узряването (и остаряването) на републиката дори и те изгубили някогашния си чар и се превърнали във фарсове и пантомима. С приближаването края на игрите идвала и кулминацията в надбягванията с колесници, чиято програма се раздвижвала с публичния лов на диви зверове. Гладияторските битки не са били част от програмата на някои игри по времето на републиката; подобни представления е имало единствено по време на т.нар. заупокойни игри и обикновено са се провеждали не по цирковете, а на Форума. Освен това, за разлика от игрите, платени от държавата, гладияторските „представления“ били субсидирани от частни лица. Всъщност и публичните игри получавали щедра помощ от частни лица, сиреч от джоба на едилите, които в желанието си да си създадат име и да спечелят електората за предстоящите избори, се бръквали доста дълбокичко, за да задоволят исканията на съгражданите си.

Първите игри в годината били т.нар. луди Мегаленсес в началото на април, следвани почти веднага от луди Церери и от луди Флорие, които продължавали и през май. В първите дни на юли идвало ред на луди Аполинарес, а след два месеца почивка и на луди Романи в първата половина на септември. По времето на октомврийските иди само в продължение на един ден се организирали луди Капитолини, за които заслуга имала една частна колегия. Последните игри в годината били луди Плебеи, които се провеждали в първата половина на ноември и продължавали най-дълго. Всички римски граждани, включително и жените, имали право да присъстват безплатно на игрите, като за жените били предвидени специални трибуни в театрите, но не и в цирка. Роби и освободени роби обаче не били допускани.

Изара, река — съществували няколко реки с това име. Едната била днешната Изер (във Франция, приток на Рона), друга — днешната Изар (в Германия, приток на Дунав) и трета — днешната Оаз (във Франция, приток на Сена).

Изарк, река — днешната Изарко в Северна Италия.

Изономия — гръцка дума, която първоначално означавала „равенство“. В шести век пр.Хр. атинският държавник Клистен, считан за създател на общественото устройство, което гърците наричат най-общо демокрация, прилепил към понятието „демокрация“ етикетът „изономия“.

Икозиум — днешният град Алжир.

Илва — днешният остров Елба. Навремето бил богат на желязна руда. Жителите на острова я копаели, претапiali я и я изливали във формата на брусове, които пращали за дообработка в Пиза или Популония.

Илирик — дивата планинска страна, заграждаща Адриатическо море от изток.

Илиум — латинското наименование на Троя.

Имаго (мн.ч. — имагинес) — красиво оцветена, покрита с перука маска, възстановяваща почти идеално лицето на някой славен предшественик — консул или понякога претор — на определена римска фамилия. Правела се е от пчелен восък (тези, които са били в музея на Мадам Тюсо, вече са разбрали колко реалистично изглежда нечие лице, направено от пчелен восък) и се е пазела от преките наследници на знаменития покойник в специални долапи във формата на миниатюрен храм, грижливо почитван от прах и мръсотия. Долапът, всъщност долапите, защото знатните фамилии обикновено имали повече от един предшественик, с когото да се гордеят, се поставял в атрия на дома, близо до олтара, посветен на домашния лар и домашните пенати. Маската и долапът, в който се пазела, били обект на особена почит. След смъртта на главата на семейството за церемонията по погребението му бил наеман специален актьор, който си надявал восъчната маска на някои от предците и възможно най-точно възпроизвеждал жестовете, походката му и т.н., такива каквито ги е запазил споменът за поколенията. Ако умрелият бил консул, била му правена маска и на него, която съвсем естествено заемала място до тази на предците му. Случвало се, когато покойникът е постигнал нещо

изключително през живота си, дори да не е бил консул, да заслужи подобна чест.

Император — буквално „главнокомандващ“. С тази дума най-общо са се наричали римските пълководци. С времето обаче терминът започнал да се употребява по адрес единствено на пълководците, спечелили важни сражения; за да получи от Сената разрешение да чества своя триумф, пълководецът е трябвало да докаже, че след спечелената битка войниците му официално са го провъзгласили за император. Съвременното значение на думата се появява по-късно.

Империиум — империиумът бил най-общо степента на пълномощията, които всеки куриатен магистрат или промагистрат получава за времето на своя мандат. Да притежаваш империиум, означава, че си поел пълната отговорност за делата си и в същото време никой не може да пречи на изпълнението на собствената ти политика (освен в случаите, когато тя излиза от рамките на получения империиум и законите, съблюдаващи изпълнението на задълженията ти). Империиумът се предавал според нормите, възприети в лекс куриата, и не можел да бъде държан повече от една година. Изключения се правели в случаите с промагистрати, които не са успели за едногодишен срок да изпълнят докрай конкретната мисия, която им е била връчена заедно с империиума. Продължаването срока на империиума се е решавала със съгласието на Сената и/или народа. Ликторите, носещи върху рамото си т.нар. фасции, свидетелствали, че човекът, когото придружават, е получил империиум.

Инсула — буквално „остров“. Използва се за многоетажните сгради, разделени на апартаменти, които най-често били обградени от всички страни от улици, площади и алеи и напомняли на острови. Римските инсули били доста високи (до 30м.) и понякога заемащи такава огромна площ, че вместо един, били нужни няколко вътрешни двора. В античността, тъй както и днес Рим е бил град, чието население е живеело предимно в апартаменти.

Ируматор — мъж, който при орален секс лиже пениса на партньора си. За римляните това била най-унизителната форма на плътски контакт, израз на нравствен упадък и в същото време на сервилност, която никой достоен човек не би допуснал (във всеки случай, когато ируматорът е всъщност ируматрис, сиреч жена, на деянието не се гледало толкова строго). Ако степенуваме латинските

обидни думи, тази е най-силната от всички. Самият акт се нарича ирумо или ирумацио.

Италийска Галия — или Цизалпийска Галия, сиреч Галия отсам Алпите. Нарекла съм я Италийска Галия за по-просто. Включвала всички земи на север от реките Арн и Рубикон и се разпростира на север до величествения полукръг на Алпите, които я откъсват от останалата част на Европа. Била буквално разсечена от изток на запад от могъщата река Пад (днешно По) и съществувала осезателна разлика между земите на север и на юг от Пад. На юг от реката населението било силно романизирано и много градове в областта притежавали латински права. На север населението запазвало келтския си характер, римското влияние било слабо, а по времето на Гай Марий единствено два града — Аквилея и Кремона — се радвали на латински права. Латинският език е отстъпвал по популярност на местните келтски наречия, а по някои места изобщо не се е говорел. В политическо отношение Италийска Галия тънела в пълна забрава, защото нито имала статут на римска провинция, нито се радвала — ако изобщо можем да се изразим така — на донякъде привилегированото положение на италийските съюзници. По времето на Гай Марий в римската пехота не са се наемали войници от Италийска Галия, дори като спомагателни части.

Италийски съюзници — хората, племената и народите (в различни извори населението на Италия се определя и като едното, и като другото, и като третото), които живеят на Италийския полуостров, но не се радват нито на римско гражданство, нито на латинските права. В замяна на военната закрила и на желаното от всички мирно съжителство те били принудени да осигуряват боеспособни войници за римските легиони и да заплащат издръжката им. По времето на Гай Марий именно италийските съюзници понасяли върху себе си най-тежкото бреме на данъците, събирани от цяла Италия, и често били принуждавани да дадат част от земите си за постоянно разрастващия се римски агер публикус. Много от съюзниците се вдигали на открит бунт против Рим (най-често самнитите) или пък в случаите, когато той е във война, заставали на страната на противниците му (каквото бил случаят с много кампанийски градове и Ханибал). Най-сполучливото средство, което римляните открили за противодействие на антиримската политика на италийските съюзници, било вклиняването на „колонии“

между техните градове. В колониите преобладаващото население, или поне най-активната му част, се състояло от римски граждани, а останалите колонисти се радвали на латинските права и се стремели също да получат пълно римско гражданство. Колониите упражнявали значително влияние над живота и политиката на италиийските съюзници, които ги заобикаляли. Естествено при всяко противоречие между съюзническите градове и Рим, а те били твърде много, колониите заставали на страната на Рим. В една или друга степен сред италиийските съюзници постоянно се проявявал стремеж или за отхвърляне на римското иго, или за изискване правото на римско гражданство, но до последните десетилетия на републиката Рим винаги съумявал да предотврати надигащото се недоволство и да спре в зародиша им политическите тежнения на съседите си. Последната съществена концесия, която се прави на италиийските съседи преди Съюзническата война, бил законът на останалия неизвестен за историята римски политик от 123 г. пр.Хр., който позволявал управителите на градовете с латински права да придобият за себе си, за цялото си семейство и за наследниците си римско гражданство.

Италия — в античността с това наименование се е обозначавал единствено Апенинският полуостров, и то без земите на север от реките Арн и Рубикон. Твърде съмнително е самите римляни, казвайки Италия, да са имали предвид някаква определена етническа общност.

Йол — днешният Шершел в Алжир.

Калабрия — доста объркващо за онези, които познават съвременна Италия, но ако сега Калабрия е върхът на „ботуша“, то в античността тя е била петата!

Кампания — баснословно богата и плодородна област, образувала се върху магмени скали с богато вулканично съдържание в почвата. Намира се между Самнийските Апенини и Тосканско (Тиренско) море, като стига на север до Тарацина, а на юг до Неаполския залив. Напоявана от реките Лирис, Волтурн, Калор, Кланий и Сарн, Кампания се превръща в най-обширната и най-развитата област в цяла Италия. Колонизирана отрано от гърците, впоследствие попада под етруско владичество. По-късно населението се обединява със самнитите, за да премине най-накрая под римска власт. Гръцките и самнитските елементи винаги са превръщали Кампания в съмнителен съюзник и в продължение на столетия в областта избухват бунтове и въстания.

Градовете Капуа, Теанум, Сидициум, Венафрум, Ацере, Нола и Интерама са важни търговски и административни центрове навътре в полуострова, докато пристанищата в ПUTEОЛИ, Неапол, Херкулан, Сурентум и Стабие нямат равни по целия останал западен бряг на Италия. ПUTEОЛИ е най-голямото и оживено пристанище в цяла Италия. През областта преминават Кампанският, Апиевият и Латинският път.

Кампус — най-общо равнина, обширно равно пространство.

Кана — апулейски град на брега на река Ауфидиус. На това място в 216 г. пр.Хр. Ханибал начело на картагенската си армия нанася съкрушително поражение на римските легиони, предвождани от Луций Емилий Павел и Гай Теренций Варон. До битката при Араузио в 105 г.пр.Хр. това се смята за най-голямата военна катастрофа на Рим. Загиват между тридесет и шейсет хиляди души. Оцелелите са били принудени да минат под хомота.

Капите цензи — буквално „глава от населението“. Терминът се използва за всички онези римски граждани, които са лишени от възможността да се причислят, към която и да е от петте икономически състоятелни класи и затова са били практически неспособни да участват с гласа си в работата на центуриатните комиции. Понеже по-голямата част от капите цензи както по произход, така и по местоживеене са били градско население, те принадлежали предимно към четирите градски триби, а това не им давало възможност да участват активно и в трибутните комиции, и в плебейското събрание (вж. още пролетарии).

Капитолий — Капитолийският хълм, един от седемте хълма, върху които лежи Рим, и единственият, върху който се издигат предимно култови и обществени сгради. Но въпреки че по времето на Гай Марий на върха на хълма е нямало нито един частен дом, в полите му вече са били построени първите богаташки къщи — най-скъпите в цял Рим. Самият Гай Марий също е живял в подножието на Капитолия.

Капуа — най-важният град във вътрешността на Кампания. Бунтовете на неговите граждани и неизпълнените обещания към Рим представляват цяла история и са причината за необичайно жестоките репресии от страна на римляните. С вековете Капуа напълно се лишава от изключително плодородните си обществени земи, които се превръщат в ядрото на кампанската агер публикус и са включвали така например фалернските лозя, от които се прави прочутото фалернско

вино. По времето на Гай Марий благополучието на Капуа е зависело от многобройните тренировъчни лагери около града, в школите за гладиатори и началните пунктове на търговията с роби. Всъщност поминъкът на цялото население на Капуа е било снабдяването на всички тези огромни по своите мащаби институции.

Карбункул — скъпоценният камък рубин. Думата се е използвала и за червен гранат.

Карина — един от най-люксовите квартали в Рим. Разполага се върху северната могила на Опейския хълм и върху западните му склонове. Започва от Велия — в горния край на Форум Романум — и стига до Кливус Пулиус.

Карнските Алпи — с това име съм обозначила онази част от Алпите, която опасва Северна Италия откъм изток и заобикаля крайбрежните градове Тергесте и Аквилея. По принцип римляните наричат тези планини Юлиански Алпи, а името Карнски Алпи се е използвало за днешния Тирол в Австрия. Но аз самата не можах да открия никакво свидетелство, че преди диктатора Гай Юлий Цезар друг от фамилията Юлии е могъл да има планина, кръстена на него, което естествено ме кара да смятам, че преди диктатора Гай Юлий Цезар Юлианските Алпи са се наричали другояче. И тъй като в изворите не съм се сблъскала с друго наименование (което не значи, че такова не е съществувало — просто аз не съм го открила), разширих топонима Карнски Алпи и върху Юлианските.

Карнути — едно от най-големите и могъщи племенни обединения в Галия. Земите им са се разпростирали по течението на река Лигер приблизително между вливането на Карис и точката, която съвпада по географска дължина с днешния Париж. Една от причините за превъзходството на карнутите над останалите галски племена е, че именно в техните земи са се намирили както култовите им средища, така и школите, в които са се обучавали друидите на цяла Галия.

Карцер — тъмница. Другото име на Тулианума е било просто Карцер.

Кастор — по-висшият от боговете — близнаци Кастор и Полукс (на гръцки Кастор и Полидевк), познати още и като Диоскурите. Техният храм на Форум Романум е достатъчно внушителен по размери и в същото време достатъчно стар, за да покаже, че култът към тези богове се е разпространил най-късно в царската епоха. Което подсказва,

че на тях не може да се гледа единствено като на заемка от гръцката митология, както например е случаят с Аполон. Може би причината за тяхното особено почитане в Рим (твърде вероятно е впоследствие римляните да са ги отъждествявали малко или много с ларите) се корени в самия факт, че и Ромул, и Рем, основателите на Рим, също са били близнаци.

Квадрига — колесница, теглена от четири коня.

Квестор — най-ниското звено, съставляващо сенаторския курсус хонорум. По времето на Гай Марий да бъдеш избран за квестор, не означавало, че автоматически ставаш член на Сената; това не пречело обаче на традиционната практика цензорите да допускат всички квестори в състава на сенаторите. Точният брой на квесторите, избирани за една година, засега все още не е ясен, но е бил навярно между дванадесет и шестнадесет. Възрастта, на която се приемало за препоръчително човек да се кандидатира за квестор, била тридесет години, колкото били нужни и за влизане в Сената. Основните задължения на квестора били фискални. За него съществували няколко възможности: да му бъде връчена римската хазна или някоя от по-незначителните държавни съкровищници, да бъде натоварен със събирането на търговските и пристанищните мита (по времето на Марий за подобна дейност са били необходими поне трима квестори — един за Остия, един за Путеоли и един за всички останали пристанища) или да бъде пратен да съблюдава финансите в някоя от римските провинции. Новоизбраният консул, за когото се знае, че на другата година ще управлява някоя от провинциите, имал правото лично да посочи името на човек, когото би желал да има за свой квестор — това било знак на личен престиж за всеки кандидат за квесторския пост и със сигурност му гарантирало избирането. При обикновени обстоятелства мандатът на квестора продължавал една година, но ако името на квестора е било предварително посочено от някой от консулите, той бил задължен да остане в управлявана от своя „покровител“ провинция до края на своя консулски или проконсулски мандат. Квесторите встъпвали в длъжност на пети декември.

Квири — един от най-представителните и типични латински богове. Квири бил божественото въплъщение на една определена идея. Навярно произходът му е повече сабински, отколкото латински, защото домът му се е намирал на Квириналския хълм, а там от самото

начало е съществувало сабинско селище. По-късно хълмът влязъл в пределите на латинския град на Ромул, а бог Квирин се омесил с бог Ромул. Кой точно е бил Квирин и какво е представлявал, никой не знае, но се смята, че е бил въплъщението на самото римско гражданство, богът на всички римляни, взети в едно. Личният му жрец, фламен Квириналис, бил един от тримата върховни фламини, а в чест на самия Квирин имало празненства — т.нар. Квириналия. Пред входа на храма му се издигали две миртови дървета — едното символизирило патрициите, а другото — плебеите.

Квирити — римските цивилни граждани. Това, което не знаем, е дали терминът „квирити“ не е използван конкретно за хора, които никога не са служили в армията; една бележка в спомените на Гай Юлий Цезар ни подсказва, че може би става дума точно за такива: в един случай той нарекъл разбунтувалите се войници квирити, с което изразил такова дълбоко презрение, че те веднага го помолили за прошка. Тъй или иначе, между времето на Гай и Марий и това на Гай Юлий Цезар настъпили много промени и затова ми се ще да вярвам, че в годините, в които се развива действието на книгата ми, определението „квирити“ е звучало като израз на уважение.

Келти — терминът е повече съвременен, отколкото античен и се отнася най-общо за варварската раса, която изниква от Централна и Северна Европа през първите векове на последното хилядолетие преди Христа. От 500 г. пр.Хр. нататък келтите се опитват да завладеят земите по европейските брегове на Средиземноморието. Но ако успяват в Испания и Галия, то от Италия и Гърция биват изтласкани обратно. Въпреки това отделни келтски групи и племена се разселват в Северна Италия, Македония, Тесалия, Илирик и Мизия, където постепенно се омесват с местното население. В Галатия в централна Мала Азия се е говорело на келтски много векове след Христа (вж. Брен (2)). Като раса келтите са се различавали от германците, но пък и в много отношения са си близки. Самите те обаче са се смятали за отделен народ. В келтските наречия има известни прилики с латинския език. Римляните рядко са използвали думата „келт“ — казвали са „гал“.

Келтибери — онези представители на келтската раса, които преминават Пиренеите и се настаняват в Испания — предимно в централните, западните и северозападните ѝ части. По времето на Гай

Марий те до такава степен били усвоили земите си, че римляните ги смятали за туземци.

Керкина, остров — днешна Керкина, остров близо до брега на Тунис. На него е била създадена от Гай Марий първата колония за ветерани. Бащата на диктатора Гай Юлий Цезар е бил пратен от Марий в Керкина, за да организира новосъздадените селища.

Кимври — голямо германско племенно обединение, населявало до около 120 г. пр.Хр. северната половина на Херсонес Кимврийски. Огромно природно бедствие ги принуждава да напуснат родните си места и заедно с южните си съседи, тевтоните, да започнат великото си преселение в търсене на нова родина. В продължение на близо двадесет години изминават хиляди километри, за да се окажат най-накрая лице в лице с римляните и Гай Марий.

Класи — петте икономически състоятелни съсловия, на които се делят римските граждани. За да бъдеш вписан в редиците на едно или друго, трябвало е да разполагаш със сигурен и постоянен източник на доходи. Най-богатите римляни са се включвали в първата класа, най-бедните — в петата. Пролетариите не са принадлежали към нито една от петте класи.

Клиvus — улица под силен наклон. В Рим, който е изграден в огромната си част върху хълмове, такива е имало много.

Клиент — на латински „клиенс“. Терминът се използва да обозначи свободен човек или освободен роб (не е задължително да бъде римски гражданин), обвързан чрез лични задължения към друг човек, наречен патрон („патронус“). Клиентът тържествено дава обет, че навсякъде и във всичко ще защитава интересите на своя патрон, както и че ще изпълнява неговите желания в замяна на услугите, които получава от него (най-вече парична помощ, даване на служба, застъпничество пред съда). Всеки освободен роб автоматически се превръща в клиент на бившия си господар, освен ако той самият изрично не го освободи от това му задължение, което се случва изключително рядко. Отношенията между клиента и патрона са изключително въз основа личния морал на клиента, за когото е въпрос на чест да изпълнява своите задължения. Да си нечий клиент, не означава непременно, че сам не можеш да бъдеш патрон; по-скоро означава, че твоите клиенти се превръщат в клиенти и на патрона ти. Създадени са закони, определящи правните отношения между патрона

и неговия клиент, когато той е чужденец, както и такива, в които се изясняват отношенията към цели царства и народи, приели Рим за свой патрон. Съществува закон, според който всеки патрон е длъжен да заплати откуп за свой отвлечен клиент — ако той е римски гражданин — и това е била една от причините в Средиземно море да процъфтява пиратството. Стига се дотам, че клиентела на даден римлянин може да бъде цял град, дори цял един народ.

Клиент — Владетел — чуждестранен монарх, който е поел лично задължение към Рим, а понякога и към отделен римски гражданин, обявявайки го така за свой патрон и покровител. Изразът „приятел и съюзник на римския народ“ доказва именно установяването на клиентни отношения.

Клитумн, река — река в Италия, областта Умбрия.

Клоака — канал, особено подземен. Без никакво съмнение още в ранната си история Рим е разполагал с изключително гъста канализационна мрежа. Тит Ливий съобщава, че когато в 390 г. пр.Хр. галите буквално сринали Рим със земята, при възстановяването му градът не бил построен както трябва. Понеже Сенатът се страхувал плебейското съсловие да не изпълни закана си да се пресели във Вейи, принуден бил да склони на всички условия, които плебеите поставили, включително и това те да определят новия градоустройствен план. Получило се така, че докато в стария град улиците били широки и минавали върху основните артерии на канализацията, то в новия те се стеснили, започнали да криволичат и така над каналите били построени къщи.

Клоака Максима — канализационната мрежа, отводняваща Субура, горната част на Есквилин, Капитолия, Форум Романум и Велабрума. Водите ѝ се изливали в Тибър между Емилиевия мост и Дървения мост, по-близо до първия. Първите канали всъщност следвали коритото на някогашната река Спинон.

Клоака Нодина — канализационната мрежа, отводняваща Палатин, долната част на Есквилин, Опийското възвишение, района около Големия цирк и част от Авентин. Следва коритото на някогашната река Нодина и нейните притоци и се влива в Тибър точно над Дървения мост.

Клоака Петрония — канализационната мрежа, отводняваща Виминал, Квиринал и Марсово поле и следваща коритото на

някагашната река Петрония и притоците ѝ. Вливала се в Тибър точно над остров Тибър. От тази точка надолу по течението Тибър ставал опасен за плуване.

Коански — думата идва от остров Кос срещу брега на Мала Азия, един от Спорадите. Прилагателното „коански“ всъщност се прикачвало на стоката, с чийто износ се славел островът — коанската коприна. Тя не била същинска, а дива коприна (същинска коприна се появява едва по време на ранната империя). Коанската коприна била особено ценена от проститутките, заради което и от един момент нататък започнали да ги наричат коанки.

Когномен — последното име, което мъжът римлянин си слага, за да се отличи от носещите същото лично и фамилно име като него. В някои фамилии станало необходимост човек да притежава повече от един когномен — да вземем например Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика! Когноменът обикновено подчертавал някоя типична черта във физиката или характера му — например големи уши, плоски стъпала, гърбица — или увековечавал някой боен подвиг — така в рода на Цецилии Метелите срещаме Далматик, Балеарик, Нумидик. Много от когномените имали саркастичен смисъл и в този случай си проличавала хорската находчивост.

Колегия — най-общо група хора, обединили се на принципа на нещо общо между тях. Така например съществуват жречески колегии, политически колегии като тази на народните трибуни, религиозни колегии като тази на ликторите, както и колегии на работещите в определен отрасъл. Създават се и своеобразни групи от хора, произлизащи от всички слоеве на населението (включително и роби), които се събират в колегии, за да бдят над римските кръстопътища и да организират годишните празници на кръстопътищата, т.нар. Компиталии.

Комиции — виж „събрание, народно“.

Комум — днешно Комо в Северна Италия.

Кондемно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели да признаят обвиняемия за виновен. Другата дума е ДАМНО.

Конници — Еквитес, членове на Ордо еквестер (конническото съсловие). Съсловие то се появило, когато римските царе привикали най-богатите жители на града в специално сформирания конница, в

която между другото конете се издържали за сметка на обществената хазна. В онази епоха конете били изключително рядко явление за Италия и в същото време непосилно скъпи. В края на царския период, когато се установила републиката, в конницата влизали хиляда и осемстотин души, разпределени в осемнадесет центурии. С разрастването на републиката нараствал и броят на конниците, но новопостъпилите в конницата трябвало сами да си купуват конете и да осигуряват издръжката им; хиляда и осемстотинте души, които пазели т.нар. „обществен кон“, се превърнали в най-старшият клон на конническото съсловие. Тъй или иначе в началото на втори век пр.Хр. Рим престанал да се грижи за конницата си — задължението по нейното организиране се прехвърлило у съюзниците му — и конническото съсловие се превърнало в обществена единица от изключително социален и икономически характер и първоначалният му смисъл на определена войскова част постепенно се изгубил напълно. Принадлежността към конническото съсловие започнала да се определя от цензорите на имуществен принцип и докато осемнадесетте центурии, пазещи „обществения кон“, си оставали от по сто души всяка, останалите (седемдесет и една на брой) започнали да наброяват все повече и повече членове, така че всеки, който достигне конническия ценз, да бъде включен в първата имуществена класа. До 123 г. пр.Хр. самите сенатори продължавали да се смятат за членове на Ордо еквестер; образуват отделно съсловие от триста души при Гай Гракх. Синовете им обаче, както и всички мъже във фамилията им, които не били членове на Сената, продължавали да бъдат конници.

За да бъдеш приет в конническото съсловие според ценза (за целта се организирал специален трибунал на Форум Романум), трябвало да притежаваш под формата на поземлена или друга собственост годишни доходи на стойност 400 000 сестерции. Въпреки че това правило не се спазвало стриктно, някои цензори настоявали периодично хиляда и осемстотинте конници, държащи „обществения кон“, да минават публично на парад, за да се провери дали се грижат както подобава за конете си. Парадът на обществения кон се провеждал най-вероятно на юлските иди, като цензорите седели на специално приготвената трибуна пред храма на Кастор и Полукс, а хиляда и осемстотинте конници минавали един подир друг пред тях, водейки конете си за поводите.

От времето на Гай Гракх до края на републиката в ръцете на конниците ту преминавала, ту отново им се изплъзвала властта над съдилищата, произнасящи се върху обвиненията в дребна измяна или злоупотреби в провинциите, отправяни срещу сенаторите, което естествено довеждало двете съсловия до чести търкания. Нищо не можело да възпре един конник, получаващ достатъчни доходи, за да влезе в Сената, да превърне това в реалност; единствената причина, която въздържала мнозинството конници от подобни аспирации, била любовта им към търговията, която си оставала забранен плод за сенаторите. В конническото съсловие (получило официално названието си при Гай Гракх) винаги предпочитали силните усещания в деловата сфера пред тези в политическата.

Консул — най-висшият римски магистрат, притежаващ империум. Консулската длъжност (или „консулството“ — да не се бърка със съвременното значение на думата на дипломатическо представителство) се е считала за връх в политическата кариера, последната стъпка от курсус хонорум. Всяка година центуриатните комиции са избирали за срок пак от една година двама консули. Първият сенатор — онзи, който най-напред си е спечелел одобрението на мнозинството от центуриите — получава и правото на фасциите за месец януари, което най-общо означава, че през това време управлява той, а колегата му само го придружава при изпълнението на задълженията му и чака своя ред да го замести през февруари (и т.н.). Консулите встъпват в длъжност в самото начало на Новата година, на първи януари. Всеки от консулите се обкръжава с дванадесет ликтори, но само придружаващите действително управляващия в момента имат право да носят фасции. По времето на Гай Марий за консули са били избирани както патриции, така и плебеи, при условие че двама патриции не могат да бъдат консули едновременно. Приема се, че най-подходящата възраст за консула е четиридесет и две години, дванайсет години след като е стъпил за пръв път в Сената. Консулският империум е бил практически безграничен. Властта му се е разпростирала не само в рамките на града, но и из цяла Италия, както и в отвъдморските провинции и консултът винаги е можел да заповядва на провинциалните управители — проконсули. Също така консултът е можел да застава начело на всяка една армия.

Консуларен — определение за всеки, който някога е бил консул. В Сената се е ползвал с почит от страна на колегите си и винаги е бил приканван да говори преди останалите сенатори. В случай на нужда Сенатът винаги е можел да му връчи управлението на някоя провинция. Би могъл да поеме и други задължения, като например снабдяването на града със зърно.

Консултум (мн.ч. — консулта) — думата, с която са се наричали сенатските укази. Подобни укази не са имали силата на закон; за да се превърне в закон, консултумът е трябвало да бъде представен за гласуване пред трибутните комиции или пред плебейското събрание, които решавали дали да го приемат, или отхвърлят. И все пак имало много консулта, които не са били поставяни за гласуване пред народа и все пак са се ползвали с тежест на закон; такива са били решенията на Сената относно това, кой ще управлява дадена провинция, дали да се обяви война, или да се продължи вече започната, кой ще получи командването на дадена армия. Обикновено външните дела на републиката са се водели единствено от Сената, без да е имало нужда решенията му да бъдат подлагани на обсъждане от народа.

Контуберналис — латинският термин за кадет — най-низшият офицерски чин в армията, без да се включват центурионите; никой центурион не може да бъде кадет. Центурионите са опитни, практически професионални войници.

Конфареацио — най-старата и стриктната от трите форми на бракосъчетание, прието в римското общество. По времето на Гай Марий само някои патриции продължавали да се придържат към нея — във всеки случай далеч не всички, след като това няма отношение към съсловната им принадлежност. Според закона при такава форма на брак младоженката минава от ръцете на баща си право в ръцете на съпруга си, без да ѝ бъде оставена ни най-малка свобода или самостоятелност. Това е и една от причините конфареациото да не бъде популярно, тъй като другите форми на бракосъчетание позволявали на жената по-голям контрол над зестрата ѝ и собствените ѝ дела. Другата причина се състои в трудностите, пред които се виждат изправени желаещите развод. На развода (дифареацио) се гледало като на нещо изключително неприятно, отнемащо излишно енергия за решаването на религиозните и правни проблеми, които създава. Поради това и всеки е гледал да го избягва, освен при твърде наложителни обстоятелства.

Концио (мн.ч. — конционес) — предварително заседание, на което и да е от трите народни събрания, където се обсъждат повторно вече приети закони и се решава дали ще бъде гласувано тяхната отмяна или не. Подобно заседание може да бъде свикано единствено от магистрат, който има правото да свика и съответното народно събрание — центуриатните или трибутните комиции (и съответно техните предварителни заседания) се свикват от консул или претор, а плебейското събрание — единствено от народен трибун.

Корона — венец или корона. Терминът се е използвал обикновено за най-високите войнски почести. Според значението и стойността им короните се разделят на няколко:

Корона Граминея — венец от трева, който се връчва на човека, спасил от гибел цял легион или — в изключителни случаи — цяла армия.

Корона Цивика — „гражданският“ венец, изплетен от обикновени дъбови листа. Връчвал се е на онези, които са спасили живота на бойни другари и не са отстъпили нито крачка от тях до самия край на сражението.

Корона Аврея — първата от по-скромните по своя смисъл награди (която е била с доста по-голяма материална стойност от предните две, което показва, че е била въведена значително по-късно). Златна корона, връчвана на победителя в единична хватка с врага и на онзи, който не е отстъпил по време на бой.

Корона Муралис — назъбена златна корона, връчвана на онзи, който при щурм на вражески град пръв прехвърли крепостните стени.

Корона Навалис — златна корона, украсена с фигурки на корабни носове, връчвана за проявена храброст по време на морско сражение.

Корона Валарис — златна корона, връчвана на първия, прехвърлил палисадите на вражи укрепен лагер.

Котабус — игра, с която са се забавлявали сътрапезниците в триклиния. Всеки бъркал в утайката на виното си и замервал с гъстата течност специално приготвени за целта плосък съд. Целта била в полученото се петно да се образуват най-много лъчи, но каква точно е била техниката, не знаем.

Кохорта — основна тактическа единица в римския легион, включваща шест центурии. Освен в необичайни обстоятелства легионът се състои от десет кохорти. Обикновено, когато една римска

армия наброява до три-четири легиона, живата ѝ сила се изчислява не в легиони, а в кохорти.

Кулибония — латинска мръсна дума, която според д-р Дж. Н. Адамс означавала проститутка, предлагаща на клиентите си анален секс; оттам и играта на думи, която си прави Публий Рутилий Руф с боните.

Кулус — основната латинска дума за анус.

Кума — първата гръцка колония в Италия, основана в началото на осми век пр.Хр. Намирала се на брега на нос Мизенум и по времето на Римската република се славела като морски курорт.

Кунум Лингере — доста груб латински израз, означаващ „да лижеш женски гениталии“.

Кунус — латинска мръсна дума, звучаща също толкова грубо, колкото и нашенската „путка“. Това и означавала.

Куратор Аноне — човекът, отговарящ за снабдяването на Рим със зърно от провинциите.

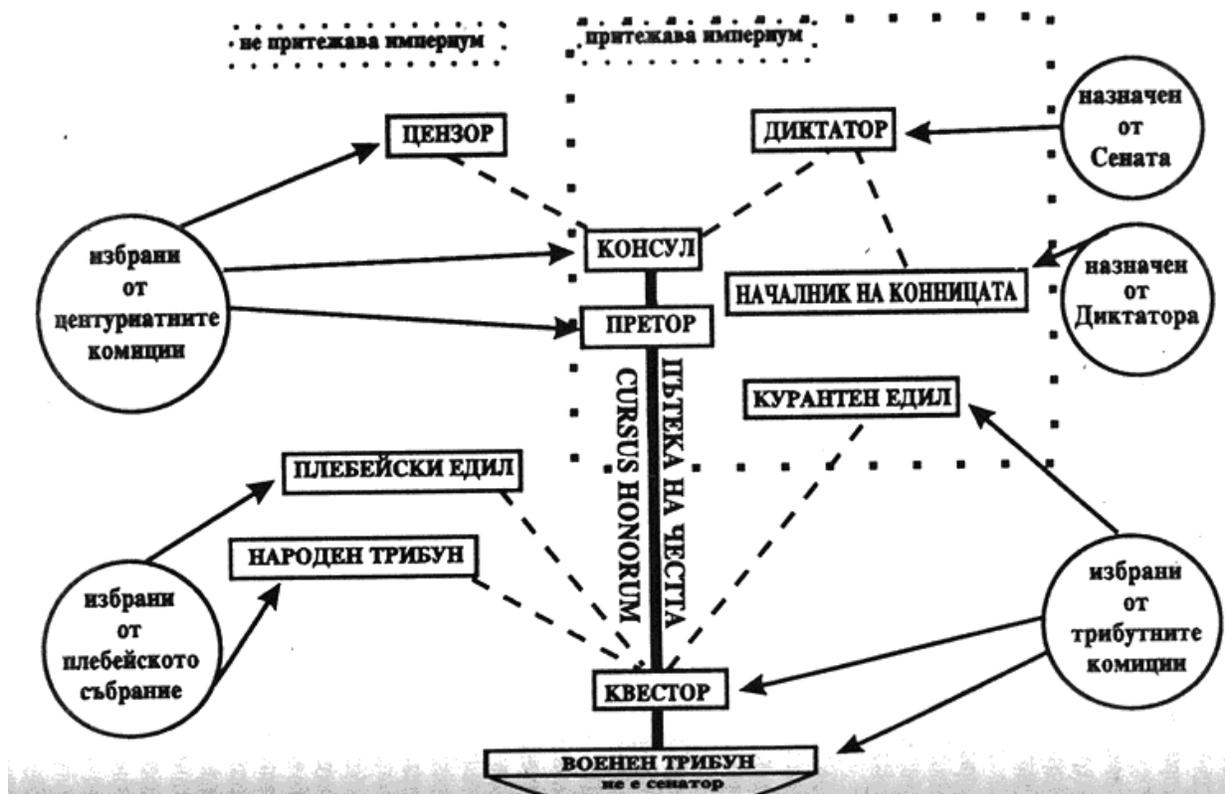
Куриатен стол — на латински, села курулис. Стол от слонова кост, пазен изключително за висшите римски магистрати; куриатният едил например можел да седи на такъв, но не и плебейският. Преторът и консултът също имали своите куриатни столове. Заедно с ликторите това бил вторият признак, по който си личало, че дадена личност е удостоена с империум. По принцип куриатните столове били изкусно издялвани, с крака, извити във формата на широко X; имали само две доста ниски облегалки за ръцете, без друга за гърба. Римлянинът, облечен в тога, седял винаги изправен и пестял жестовете и движенията си, да не би да размести опасаната с труд около рамената, едната му ръка и гърба му дреха.

Курия (мн.ч. — курие) — първоначално курията била една от тридесетте основни административни единици, на които били разделени римляните, преди да се образуват трибите и класите. Представлявали практически отделни кланове, които се събирали в специални помещения; всяка курия била оглавявана от своя курио, или главатар, който бил избран до живот. Залите за събрания, т.нар. курие ветерес, били накачулени една до друга на самия край на палатинския Палаций, точно над Триумфалния път. Макар и изгубили първоначалния си смисъл, куриете далеч не били забравени, дори напротив. Имало случаи, например осиновяването на патрицианско

момче от плебейско семейство или прехвърлянето на империум върху някой висш магистрат според лекс куриата, когато са се свиквали някогашните куриатни комиции, в които всяка курия бива представена от по един ликтор.

Курия Хостилия — зданието, в което заседава Сенатът. Смята се, че е било построено от цар Тулий Хостилий, третият римски цар, откъдето и името му („сградата за събрания на Хостилий“).

Курсус Хонорум — „пътеката на честта“. Ако човек си постави за цел да стигне до консулския пост, то той трябва да преодолее няколко стъпала: първо, да бъде допуснат до Сената (или като се кандидатира и бъде избран за квестор, или според съгласието на двамата цензори, които по времето на Гай Марий все още имали решаващата дума); второ, дори да е бил избран за сенатор по втория начин, да служи като квестор; трето, да се кандидатира за претор и чак тогава да посегне и към консулството. Четирите стъпала — сенатор, квестор, претор, консул — представляват, най-общо казано, курсус хонорум. Нито едилската (независимо дали става дума за куриатен или плебейски едил), нито трибунската длъжност се считали за част от курсус хонорум, но повечето имащи аспирации към консулската длъжност твърде добре си давали сметка, че за да се надяват на успех при изборите, трябва да са си спечелили име като народен трибун или едил. Цензорската длъжност, давана само на хора, били вече консули, също не се смятала за част от курсус хонорум (вж. магистрати).

Кълчица — груба тъкан от слепнали се влакна, която в древността се извличала от кленовия „памук“ или от най-жилавата част на леноното стъбло. Използвали се за уплътняване, но най-вече за фитили за лампа.

Ланувиум — днешно Ланувио.

Лар, Лари (лат.мн.ч. — ларес) — ларите били сред „най-римските“ от всички божества и не притежавали нито форма, нито пол, нито митология, нито дори имали установен брой. Били най-красноречивият пример за нумина (вж. нумен). Имало различни видове лари, които представлявали обикновено духове — закрилници или пък извор на жизнените сили на определено място в пространството (например кръстопътищата или границите), на определена социална прослойка (като семейството, което винаги си имало някой домашен лар), определена дейност (например мореплаването) или цял един определен народ (така например Рим се смятал за закрилян от своите обществени лари). В епохата на късната република ларите започнали да бъдат изобразявани под формата на малки статуйки като двойка младежи с куче, но е твърде съмнително да се смята, че в мисленето на

римляните ларите наистина са били само двама или че са притежавали точно тази или каквато и да била друга форма — просто непрекъснато усложняващият се живот изисквал и на ларите да бъде лепнат някакъв „етикет“.

Ларес Пермарини — ларите — закрилници на пътуващите по море.

Ларес Преститес — ларите-закрилници на държавата наричали ги още „обществени лари“.

Ларий, езеро — днешното езеро Комо.

Латински права — Определен граждански статут, стоящ по средата между статута на италиански съюзници и този на римските граждани. Радващите се на латински права споделяли много от привилегиите на римските граждани: поделяли поравно с тях военната плячка, можели да сключват договори с граждани и да търсят законова защита за тях, можели да сключват брак с римски граждани и имали право на обжалване на смъртна присъда. В същото време били лишени от правото на суфрагиум, сиреч от правото да участват в каквито и да било избори, както и от правото да участват в съдебните журита. След въстанието във Фрегеле в 125 г. пр.Хр. магистратите в латинските градове и области получили правото да придобиват пълно римско гражданство за себе си и за преките си наследници.

Лациум — онази област в Италия, в която се намирал Рим. Северната ѝ граница бил Тибър, южната — областта навътре от Цирцеи, а на изток граничела със земите на сабините и марсите.

Легат — на латински легатус. Легати се наричали най-висшите членове на римския военен щаб. За да бъде считан за легат, офицерът трябвало да бъде най-малкото сенатор, а често дори бивш консул (по всичко изглежда, че мнозина зрели политически мъже изпитвали непреодолимо влечение към армията и доброволно предлагали услугите си на пълководците, започващи обещаващи кампании). Легатите отговаряли единствено пред главнокомандващия и били по-висши по чин от военните трибуни.

Легион — най-малката единица в римската армия, която можела да води самостоятелно война (въпреки че подобни случаи били редки). По времето на Гай Марий, за да се впусне във военна кампания, римската армия трябвало да се състои най-малкото от четири легиона, но пък и рядко от повече от шест. Единични легиони, които не можели

да разчитат на подкрепления, играели ролята на местни гарнизони в области като Испания, където съпротивата на местните племена била ожесточена, но в доста случаи безпомощна. Легионът наброявал около пет хиляди души войници, разделени на десет кохорти, всяка от тях — на шест центурии. Към тях били прикрепени около хиляда души спомагателни части, които не влизали в сражение, както и сравнително скромни кавалерийски дружини. Всеки легион разполагал изключително със собствена артилерия и материална част. Ако е под върховното командване на консул, се предвожда от военни трибуни, най-много шестима на брой; ако главнокомандващият е бивш консул, легионът се командва или от него самия, или от легат. Редовните офицери били центурионите, по шестдесет и шест на легион. Въпреки че всички войници в легиона живеели в общ лагер, всеки бил разпределен по центурия, а в самата центурия — по групи от по осем души (една центурия всъщност включвала само осемдесет бойци — останалите двадесет души били от спомагателните части, които не влизали в сражение).

Легионер — най-общо войник, служещ в римската армия.

Лекс (мн.ч. — легес) — латинската дума за закон; използвала се понякога и вместо плебисцит, приеман от плебейското събрание. Законът се считал за влязъл в сила в мига, в който текстът му бѐдел изписан върху бронз или камък и поставен в подземията на храма на Сатурн. Логиката обаче подсказва, че престоят на закона в храма на Сатурн не е бил много дълъг, тъй като подземията трудно биха побрали всички таблици, съдържащи текстовете на действащите римски закони — дори по времето на Гай Марий. Още повече, че римската хазна също се пазела под Сатурн. Без никакво съмнение таблиците със законите имали навика да шестват насам-натам из различните храмове в града, преди да се установят за постоянно в едно от няколкото известни нам хранилища.

Лекс Апулея Агрария — първият от двата поземлени закона на Луций Апулей Сатурнин, които имали за цел преразпределението на част от обществения поземлен фонд между ветераните от Мариевите легиони. Този първи закон обхващал земите в Гърция, Македония, Сицилия и Африка. Би било логично да се приеме, че всички тези територии са били римско притежание от по-дълго време, но дотогава на тях се е гледало като на второстепенен проблем.

Лекс Апулея Агрария (секунда) — нарекла съм този закон „втори“ просто за по-удобно — така хем ще подчертая разликата между него и първия аграрен закон, прокаран от Сатурнин, хем ще спестя на непросветения в римското право читател пълното латинско название на законопроекта. Текстът на втория закон включвал клетвата за вярност и именно той бил причината за разгорещените дебати в Сената, предизвикани от нечии накърнени интереси. Какви точно са били тези интереси, и до днес се водят спорове из академичните среди. Аз самата съм си избрала за най-вероятна причина за споровете фактът, че оспорваните земи в Трансалпийска Галия и Близка Испания са били сравнително отскоро завзети и са били обект на ламтежите както на многобройните търговски съдружия, така и на едрите скотовъдци, които навярно са плели дългогодишни интриги новозавоюваните плодородни земи да им бъдат дадени на тях. Подобна хипотеза се потвърждава и от традиционното мислене у древните, че Западът е изключително богат на залежи на руди и минерали. Мисълта, че точно тези богати земи ще отидат за ветераните — пролетарии, навярно би се видяла на мнозина непоносима.

Лекс Апулея де Майестате — законът за държавната измяна, прокаран от Сатурнин по време на първия му мандат като народен трибун. Отнемал контрола над съда за държавна измяна от компетенцията на центуриатните комиции, тъй като при подобно положение било практически невъзможно да се повдигне обвинение срещу когото и да било, освен ако заподозреният сам не признае публично, че се е надигнал на война срещу Рим. Законът се занимавал и с различните степени на държавна измяна, без да забравя казусите с онези деяния, считани най-общо за „дребна измяна“. На конническото съсловие било връчено организирането на специален съд (квестио), който имал за задача изслушването единствено на дела, свързани с държавна измяна. В този съд и заседатели, и председател били единствено конници.

Лекс Апулея Фрументария — Сатурниновият закон за зърнените храни, който съм решила, че е бил приет по време на втория му мандат като народен трибун. След като почти четири години в Сицилия не затихва Второто въстание на робите, възможно е в Рим да е настъпила осезателна липса на зърно. Друга причина да смятам, че законът е приет през втория мандат на Сатурнин, са сведенията, с които

разполагаме, че точно тогава той започва най-целенасочено да ухажва бедните слоеве в града.

Лекс Вилия Аналис — прокаран в 180 г. пр.Хр. от народния трибун Луций Вилий. Посочвал определена възрастова граница за заемане куриатните магистратури (най-вероятно тридесет и девет години за претор и четиридесет и две за консул). По всичко личи, че в закона изрично се е държало да измине срок от поне две години между заемането на преторската и консулската длъжност, както и десет години между два последователни консулски мандата на един и същи човек.

Лекс Вокония де Мулиерум Хередитатибус — приет в 169 г. пр.Хр., законът строго ограничавал правото за наследство по завещание на жените. При никакви обстоятелства жена не може да бъде посочена като главен наследник, дори да е единствено дете на покойника — най-близките ѝ роднини от мъжки пол (естествено по бащина линия) я измествали на второ място. Цицерон споменава случай, при който се оспорвал въпросният закон, защото имуществото на покойния не било предварително оценено от ценза; което обаче не попречило на претора (Гай Вер) да лиши дъщерята от каквото и да било наследство. Най-вероятно са съществували начини законът да се заобиколи, защото са останали сведения за поне няколко наследнички от женски пол, които са се сдобили със завидно имущество покрай нечие завещание (например третата жена на Антоний Фулвия). В книгата си съм помогнала на Корнелия, майката на братята Гракхи, да си издейства официалния отказ от наследство на претендента сенатор. Друг възможен казус е при липсата на какъвто и да бил друг роднина по бащина линия покойникът умишлено да не е оставил завещание и в такъв случай според някогашния закон децата му да го наследят, независимо от пола си. Изглежда, решаващата дума по въпроса е имал градският претор, който имал свободата да решава сам как най-добре да постъпи с нечие наследство; по всяка вероятност не е съществувал съд, който да се занимава със законността на завещанията и градският претор се е оказвал последната инстанция.

Лекс Домиция де Сацердоциис — законът бил прокаран в 104 г. пр.Хр. от народния трибун Гней Домиций Ахенобарб и отнемал контрола върху членството в жреческите и авгурските колегии от вече приетите членове, които по традиция избирали новопостъпващите. Според новия закон бъдещите членове и на двете колегии щели да

бъдат избирани на заседание на трибутните комиции, при което ще участват представители само на седемнадесет от трибите, изтеглени при жребий.

Лекс Лициния Сумптуария — закон за лукса, прокаран от някой си Лициний Крас около 143 г. пр.Хр. Забранявал сервирането на определени ястия на публични банкети, включително стридите и сладководните змиорки. Също така забранявал да се носи прекалено често и фрапантно пурпур.

Лектистерниум — умиловителен религиозен акт, спазван при период на дълбока криза. Скулптурни изображения на най-важните божества се слагали две по две — мъж и жена — на легло, предлагала им се храна и им се отдавала висока почит.

Лемана, езеро — днешното Женевско езеро.

Лернейската Хидра — зловещо създание, убито от Херкулес. Имало седем глави, но щом някоя от тях бивала отсечена, на нейно място мигновено изниквала нова. Оттам думата придобила значението на проблем, който тъкмо изглежда решен веднъж завинаги, когато се налага човек повторно да се справя с него.

Лигер, река — днешната Лоара във Франция.

Лигурия — планинската област, намираща се между реките Арн и Вар и влизаща навътре в сушата до билото на Приморските Алпи и Лигурийските Апенини. Най-оживеното пристанище било Генуа, а най-големият град навътре в сушата — Дертоната. Тъй като обработваемата земя била малко, Лигурия била като цяло бедна. Славела се е най-вече с непраната си вълна, от която се шиели качулки и наметала, включително и войнишкият сагум. Другият широко разпространен местен поминък било пиратството.

Ликтор — една от няколкото появили се за пръв път в Рим обществени длъжности. Ликторът служел единствено на Сената и на народа. Съществувала Колегията на ликторите броят на членуващите в нея е неизвестен, но по всяка вероятност достатъчен, за да може да се осигури личният ескорт на всеки от магистратите, притежаващи империум, едновременно извън и вътре в границите на Рим, както и да се изпълняват различни други задачи. Сигурно няма да е пресилено, ако определим броя на ликторите на двеста или триста души. Ликторът трябвало да бъде римски гражданин, но като се имат предвид ниските им заплати, повече от сигурно е, че мнозинството ликтори произлизат

от бедните слоеве — ликторът винаги е зависел от щедростта на онези, които придружавал. В самата колегия ликторите били разделени на групи по десет души (декурии), всяка от които се командвала от т.нар. префект, които от своя страна се подчинявали на няколкото президенти. В рамките на Рим ликторът ходел облечен в бяла тога и нищо друго; извън Рим си слагал пурпурна туника и широк черен пояс, украсен с металически ръб; при погребение се слагала черна тога. За по-удобно върху картата си съм разположила сградата на Колегията на ликторите зад храма на ларите престити, в източния край на Форум Романум, но в действителност за това няма никакви свидетелства.

Лилибеум — главният град в западния край на остров Сицилия.

Лимец — особен сорт пшеница (*Triticum spelta*), от която се получава фино и меко брашно, неизползваемо за месене на хляб, но затова пък било идеално за сладкиши.

Лирус, река — днешната река Гариляно в Италия.

Лихнитес — терминът, използван от Плиний Стари за някакъв скъпоценен камък, открит в Западна Нумидия. В днешно време учените смятат, че става дума за турмалин.

Лугдунум — днешният Лион във Франция.

Лугдунумски проход — името, което избрах за днешния проход Малки Сан Бернар, свързващ Италийска с Трансалпийска Галия. Намирал се на много голяма надморска височина, но хората го знаели и още преди Гай Марий се случвало понякога да го използват. Големият проход Сан Бернар също бил познат на пътниците, но никой не минавал през него. И двата прохода били завардена откъм италийската им страна от келтското племе саласи, което населявало сегашната област Вал Д'аоста.

Луструм — латинската дума, която се използвала да обозначи едновременно петгодишния мандат на цензорите и церемонията, с която цензорите официално приключвали с ценза (преброяването) на римския народ на Марсово поле.

Мавритания — днешно Мароко. По времето на Гай Марий с това име се обозначавал крайният африкански запад. Границата между Мавритания и Нумидия била течението на реката Мулухат, на около 960 км западно от Цирта. Жителите на Мавритания се наричали маври; като раса принадлежали към берберските народи. Столица на страната им

бил град Тингис (днешен Танжер). Управлявали се от царе; по времето на Югуртинските войни мавританският цар се е казвал Бокх.

Мавър — с думата се обозначават берберите, населяващи Мавритания.

Магистрати — представителите на изпълнителната власт в Рим, публично избирани от Сената и народа. Докъм средата на републиканската епоха всички политически мъже, които заемали римските магистратури, трябвало да бъдат членове на Сената (избраните за квестори обикновено били допускани до Сената още при първата цензорска година), което давало определено превъзходство на Сената над народа — превъзходство, което на свой ред народът (в лицето на плебса) щял да неутрализира с присвояването правото на законодателна дейност.

Магистратите представлявали изпълнителното тяло на управлението. Подредени по старшинство, най-нисшият от всички магистрати бил военният трибун, който по принцип не бил навършил дори нужната възраст да бъде приет в Сената, но това не му отнемало правото да се смята за истински магистрат. След него идвал квесторът, а по-нататък народният трибун и плебейският едил. Куриатният едил бил най-нисшият от магистратите, притежаващи империум. Над него стоял преторът, а най-отгоре — консултът. Цензорът заемал специално място, защото макар че като магистрат не притежавал империум, не можел да получи поста си, ако преди това не е бил консул. Във време на голяма опасност Сенатът бил упълномощен да назове един-единствен магистрат, надарен с безгранична власт — диктатор. Диктаторът управлявал в период само от шест месеца, но след изтичането на мандата си не бил задължен да се отчита пред никого и за нищо, извършено от него или по негово нареждане по време на управлението си. Самият диктатор лично назначавал началника на конницата, който бил дясната му ръка в управлението и практически главнокомандващ.

Майестас минута — буквално „дребна измяна“, наричана така, за да се направи разлика от случаите, когато човек се лишава от римското си гражданство и се счита за официално обявил война на Рим. Пръв Луций Апулей Сатурнин при първия си мандат като народен трибун в 103 г. пр.Хр. сложил майестас минута в таблиците със закони и организирил специалните съдилища (квестио) да изслушват обвиненията в подобно престъпление, считано за криминално. В

състава на съдебните заседатели влизали изключително конници, а онези, които се изправяли пред съда, били сенатори. След въвеждането на закона на Сатурнин старата практика обвиненията в държавна измяна — пердуело — да се представят пред центуриатните комиции се прекратила.

Македония — за римлянина от републиканската епоха с този термин се обозначавала територия, далеч по-голяма от това, което представлява днес Македония. Започвала от източния бряг на Адриатическо море, на юг от Далмация, в една определена точка, където се е намирал град Лис; после границата слизала на юг и достигала Епир, а двете най-оживени пристанища на адриатическото крайбрежие, където пристигали повечето от корабите от Италия, били Дирахион (по-късно Драч, днес Дурас в Албания — Б.пр.) и Аполония (близо до дн. Фиери в Албания — Б.пр.). На север Македония граничела с Мизия; границата вървяла на изток по билото на планинската верига, от която извира Моравата, Аксий (Вардар), Стримон (Струма) и Нестос (Места). На юг Македония граничела с гръцка Тесалия, а от другата страна на Нестос била Тракия, като под Македония продължавала да се разбира тясната брегова ивица покрай Егейско море, стигаща чак до Хелеспонта. Македония била досегаема за цивилизацията единствено по протежението на големите реки; често обаче долините на Моравата, Аксий, Стримон и Нестос се оказвали широко отворени за варварските племена, нахлуващи от Мизия и Тракия — по времето на Гай Марий особено чести били нахлуванията на келтското племе скордиски и на тракийското племе беси. На юг единствената удобна връзка между Македония и Тесалия бил проходът при долината Темпе. Първоначалните жители на Македония били навярно от германско — келтско произход; с вековете няколко последователни вълни нашественици от дорийски, тракийски и илирийски произход се смесили с автохтонното население. Разделена в продължение на столетия от естествените си топографски бариери на малобройни племена и народи, склонни най-вече да воюват помежду си, Македония се обединила в политическо цяло едва при преките предшественици на Филип II. Именно Филип II и синът му Александър Велики не само извели Македония на световната политическа сцена, но дори ѝ отредили главната роля. След смъртта на Александър Македония била разкъсана от изтощителните династически борби

между претендентите за царския престол, което я превърнала в лесна плячка за Рим. Последният македонски цар Персей загубил окончателно властта си в 167 г. пр.Хр. след разгрома при Пидна от легионите на Емилий Павел. Римските опити за устройването на Македония в самоуправляваща се република се провалили и в 146 г. пр.Хр. Македония била включена в състава на разрастващата се Римска империя в качеството на провинция.

Малака — днешна Малага в Испания.

Мамилианска комисия — специалният съд, свикан от народния трибун Гай Мамилий Лиметан в 109 г. пр.Хр. Бил упълномощен да разследва сделките, които нумидийският цар Югурта се предполагало, че е сключвал в различни години с определени римляни, предимно висши магистрати.

Манипула — старата тактическа единица в римския легион. Състояла се само от две центурии войници и по времето на Гай Марий се оказала твърде малобройна, за да е боеспособна срещу огромните варварски пълчища, с които римляните трябвало да се сблъскат. Затова и Марий я премахнал окончателно като тактическа единица.

Манумисио — акт на даване личната свобода на роб. Буквално означава „изпускам от ръката си“. Ако господарят на роба е римски гражданин, то и освободеният роб автоматично получава римско гражданство и взимал за свое име името на господаря си, прибавяйки го към своето като когномен. Робът можел да получи свободата си по няколко различни начина: като сам се откупи със собствените си спестявания, като получи специалното благоволение на господаря си по повод някое знаменателно събитие, например навършването на пълнолетие на него или на някой от синовете му, като се навършат предварително договорените години служба или според завещанието на покойния господар. Въпреки че пред закона освободеният добивал равни права с бившия си господар, в действителност бивал задължен да се признае за негов клиент, освен ако официално не бѐдел освободен и от това си задължение. Иначе имал твърде малко случаи да се възползва истински от получената свобода, защото по закон се включвал в състава на някоя от двете (от общо четирите) градски триби — Есквилина или Субурана и по този начин личният му глас практически нищо не означавал пред трибутните комиции; почти задължителната за всеки освободен малоимотност не му позволявала да се запише и в някоя от

петте икономически състоятелни класи, което му отнемало възможността да гласува и в центуриатните комиции. Тъй или иначе, повечето роби в Рим мечтаели някой ден да бъдат освободени не толкова заради собствения си интерес, колкото заради децата си. Щом един роб получил свободата си, той започвал да се нарича официално „освобожденец“ и до края на живота си носел върху главата си малка, конусовидна шапчица, наричана „шапчицата на свободата“.

Маркомани — едно от трите негермански племена, участвали в германското преселение от 120 г. пр.Хр. Маркоманите били келти, близки до бойците от Бойохемум и прародината им била по горното течение на Елба в днешна Чехия. Присъединили се към кимврите и тевтоните около седмата година на голямото преселение — 113 г. пр.Хр.

Марси — един от най-многобройните народи, населяващи Италия в древността. Марсите живеели около езерото Фуцине, което им принадлежало изцяло. Поселенията им стигали чак до най-високите части на Апенините. Марсите контролирали планинските проходи откъм западната им страна — от страната на Рим. Историята показва, че са били винаги лоялни към Рим и никога не са се съюзявали нито със самнитите, нито с Ханибал. Били войнолюбиви, радвали се на големи богатства и се знае, че са възприели латинския език рано. Главният град в областта бил Марувиум; Алба Фуценс, надвишаващ го и по брой на жителите си, и по икономическо значение, бил колония, основана от римляните на марска територия и се ползвал със статут на латински град. Марсите почитали змиите и се славели като змиеукротители.

Марсово поле — намира се на север от Сервиевите стени, на юг е заградено от Капитолия, на изток — от Пинцийския хълм, а от всички други страни е заобиколено от голямата извивка на Тибър. На Марсово поле са се настанявали на лагер легионите, чиито пълководци са очаквали своя триумф, а през останалото време са се провеждали упражненията по бойна подготовка на римските юноши. Там са се намирали и конюшните на конете, използвани в надбягванията с колесници, провеждали са се събранията на центуриатните комиции и се е водела голяма част от търговията в града. Неизползваните площи са били превърнати в обществени паркове и градини. Марсово поле е пресечено от юг на север от Вия Лата (Фламиниевия път).

Марта — сирийската гадателка, която предрекла, че Гай Марий ще бъде римски консул седем пъти поред, преди той да е бил избран

дори веднъж. Накарала Марий да ѝ обещае, че ще я вземе със себе си в Рим, където до смъртта си живяла в неговия дом и скандализирала жителите на града с боядисаната си в пурпур носилка. Втората част на предсказанието ѝ, а именно, че племенникът на Мариевата съпруга Юлия ще стане още по-велик от своя чичо, е чисто моя измислица; подобно предсказание ми беше нужно, за да придам повече логика на събития, които ще има да се случват в друга книга.

Масилия — днешна Марсилия. Това великолепно пристанище в южна Трансалпийска Галия, намиращо се недалеч от устието на река Родан, било основано от гръцки колонисти около 600 г. пр.Хр. Масилиотите, както се наричали жителите на града, скоро прокарали търговски пътища към вътрешността на Галия, по които се осъществявал и културен обмен. Така станало възможно относителното елинизиране на галските племена, живеещи в близост до търговските пътища — нещо, което важи особено за волките тестосаги от Толоза, лигурите от Никея и Порт Херкулис Монеци (днешните Ница и Монако), както и някои други племена, живеещи по долното течение на Родан. Масилиотите донесли със себе си в Галия лозята и маслината. Жителите на града бързо установили реалния потенциал на Рим и по времето на Втората пуническа война се съюзили с него против Картаген. Именно жалванията на масилиотите от нападенията и издевателствата на кръвожадните салувии от Западна Лигурия подтикнали известната галска експедиция на Гней Домиций Ахенобарб в 122 г. пр.Хр. и основаването на провинция Трансалпийска Галия.

Мацелум — пазар от сергии на открито.

Медиоланум — днешно Милано.

Ментула — мръсната латинска дума за „пенис“.

Ментулам како — буквално: „Да ти сера на кура!“

Мерда — латинска мръсна дума, която повече се използвала за животински изпражнения, отколкото за човешки.

Метела Калва — сестрата на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус и на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Била жена на Луций Лициний Лукул и майка на братята Лукули. Една от малкото жени от епохата, за които изворите благоволяват да ни съобщят нещо; през целия си живот имала склонност да си избира любовници от низшите обществени прослойки и да обкръжава любовните си афери със скандали.

Миним — яркочервена естествена боя, с която триумфацият пълководец намазвал лицето си, за да заприлича на статуята от теракота на Юпитер Оптимус Максимус.

Минойски — това не е дума, която би използвал един римлянин! Терминът е използван в наше време (най-вероятно е да е бил измислен от сър Артър Еванс), за да се обозначи цивилизацията, появила се на остров Крит и просъществувала в континентална Гърция през голямата част от второто хилядолетие пр.Хр. Сложила съм термина в устата на Сула при един определен разговор единствено в интерес на простотата и яснотата. Без никакво съмнение римляните твърде добре са знаели за съществуването на въпросната цивилизация, но как точно са я наричали, за нас остава тайна.

Митридат — име, характерно за владетелите на Понт. Имало шестима царе на Понт, наричащи се Митридат, последният от които е и най-великият измежду тях. В династията на Митридатидите (както е правилно да я наричаме) твърдели, че са наследници на старите персийски царе, особено на Дарий Велики, но чертите по лицата на мъжете, изобразени върху прекрасните понтийски монети, подхождат повече на германци или тракийци.

Модий — мерна единица за зърно в Рим. Един модий тежал шест килограма.

Моза, река — днешната Мьоза (на холандски Маас).

Монс Генава, проход — как точно са наричали римляните днешния алпийски проход Монженевр, свързващ земите около горното течение на реката Дора Рипария в Италия с тези около горното течение на Дюранс във Франция, не знам. Затова си позволих да латинизирам съвременното френско название на прохода, с което да улесня читателя. Проходът бил навярно най-използваният, защото свързвал Емилиевия с Домициевия път.

Мулухат — днешната река Мулуя.

Мутина — днешният град Модена в Италия.

Мутул — река в централна Нумидия. Все още се водят спорове къде точно се е намирала. За книгата си съм предпочела да се съглася с Atlas of Classical History (ed. Richard J. A. Talbert) и да я изведа към река Баградас.

„*Мъж на войната*“ — Вир милитарис. Използвам думата за човек, който дължи цялата си кариера на службата си в армията и който

е продължил да служи като висш офицер и след като е участвал в задължителния брой военни походи, преди да му бъде разрешено да се оттегли. Подобни личности се впускали в политическата борба, разчитайки на успех пред избирателите си благодарение на славните си военни подвизи. В действителност мнозинството от истинските „мъже на войната“ нехаели за политиката, но правилата в римското общество били такива, че за да получат върховното командване на някоя армия, налагало се да потърсят избирането си поне за претор. Примери за „мъже на войната“ били Гай Марий, Квинт Серторий, Тит Дидий, Гай Помптин, Публий Вентидий и други. Но диктаторът Гай Юлий Цезар например, известен като най-великия римски пълководец на всички времена, никога не е бил „мъж на войната“.

Набедреници — метални пластини, сложени отпред на крака, за да пазят най-вече пищялите. Връзват се с ремъци зад коленете и глезените. Единствени в римската армия подобни са носили центурионите, за които набедрениците били нещо като знак за заеманата служба.

Нагръдник — малка метална плочка, най-често квадратна, но понякога кръгла, изкована от бронз или стомана, която се слагала на гърдите, за да ги предпазва от удар.

Нарбон — днешна Нарбона във Франция.

Народ — формално терминът обхващал всички римски граждани, които не са членове на Сената. В него се включвали както патриции, така и плебеи, както богаташи, така и пролетарии.

Народен трибун — службата на народния трибун се появила скоро след установяването на републиката, когато плебейското съсловие влязло в пълен разрив с патрицианското. Избирани от новосформиралата се институция на плебейското събрание, народните трибуни давали тържествено клетва, че ще се борят за закрилата живота и собствеността на всички членове на плебейското съсловие. До 450 г. пр.Хр. броят на народните трибуни нараснал на десет. По времето на Гай Марий колегията на народните трибуни била истински трън в очите на Сената, не само на патрициите, независимо от това, че всеки народен трибун ставал автоматически сенатор. Според така и ненаписаната черно на бяло римска конституция, формално те не се считали за притежаващи каквато и да е власт, понеже не били избирани от целия народ (сиреч както от плебеите, така и от патрициите). Властта

им обаче се основавала на клетвата, която от своя страна цялото плебейско събрание произнасяло пред тях — а именно, че ще уважава и защитава свещената неприкосновеност на своите избраници. Названието им „трибуни“ навярно се дължи на факта, че в плебейското събрание се гласува според принципа на разделение по триби. Действителната власт на народните трибуни се изразявала в правото им на вето не само върху всички закони, но и върху почти всички сфери на управленческата дейност изобщо: народният трибун можел да наложи своето вето върху решенията и действията на собствените си колеги трибуни, както и върху делата на всеки друг римски магистрат; можел да наложи вето си върху избора на някое от народните събрания, върху сенатските укази, дори върху въпросите, засягащи войната и мира и външната политика. Само диктаторът (и може би интеррексът) стоял над трибунското вето. В границите на своето плебейско събрание народните трибуни били всемогъщи: само те можели да го свикват на всеобщо заседание, само те можели да свикат и заседанията при ограничен състав, на които се обсъждали определени належащи въпроси (тези заседания се знаели като концио); само те можели да прокарват плебисцити и в крайна сметка притежавали правото да наказват със смърт всеки, който се осмелявал да попречи на прокарването на политиката им.

В ранния и средния период от историята на републиката народните трибуни не били членове на Сената, дори и след като с годините си присвоили правото да решават кога да свикват Сената на заседание. Но според приетия около 149 г. пр.Хр. лекс Атиния всеки, който бивал избран за народен трибун, автоматично ставал член на Сената. Това означавало, че да бъдеш избран за народен трибун се превръщало в принципно нов начин да намериш място в Сената — без да се съобразяваш задължително, както било допреди, с цензорите. По времето на Гай Марий на длъжността на народния трибун вече се гледало като на същинска магистратура, но той така и нямало да получи империум. Освен това всички правомощия на народния трибун се ограничавали до първия километричен камък вън от стените на Рим.

Било прието човек да служи само един път като народен трибун, да встъпва в длъжност на десети декември и да сдава властта си на девети декември следващата година. Гай Гракх обаче доказал, че обичаите в случая не били закон, и сполучливо се кандидатира за

втори пореден мандат като народен трибун. Истинската сила на трибунската длъжност се кореняла в правото му на вето, което превръщало функциите му повече в обструктивни, отколкото в инициаторски.

Неапол — една от най-големите и значителни гръцки колонии, основани в Южна Италия, независимо от факта, че попада под римско владичество още в края на трети век пр.Хр. По времето на Ханибаловия поход неаполитанците се оказали достатъчно мъдри да не останат лоялни на Рим и така да си спестят земите, които иначе римляните биха им отнели като наказание. По времето на републиката Неапол бил значително по-малко пристанище от ПUTEОЛИ, но това не пречело търговията в града да процъфтява.

Нектар — питието на боговете. Явно се е правело на основата на мед.

Немавз — днешен Ним във Франция. Намирал се от западната страна на солниците при делтата на Родан и от времето на Гней Домиций Ахенобарб (около 120 г. пр.Хр.) бил свързан с път с град Арелат от източната страна на делтата. Докато чакал германците в 104 г.пр.Хр., Гай Марий се заел с твърде необходимите възстановителни работи по пътя.

Немо — латинската дума за „никой“.

Нефас — латинската дума за „безбожно дело“.

Никомед — име, носено от мнозина царе на Витиния. Имало поне трима или четирима царе с това име — учените и до ден-днешен не могат да определят точно броя им.

Нобил — буквално „благороден“. Думата се използвала за човек, който вече е бил консул, и за преките му наследници; в действителност „нобилитетът“ представлявал изкуствено създадена аристокрация, която да задоволи плебейския стремеж за изравняване с патрицианското съсловие. Появата ѝ е свързана с все по-честата практика за консули да се избират плебеи, които във втората половина от историята на републиката заемали този пост по-често от патрициите. По времето на Гай Марий принадлежността към нобилитета имала огромно значение. Някои съвременни авторитети в науката разширяват смисъла на термина и го използват за всички, които са били претори, без задължително да са достигали до консулска длъжност. аз лично съм предпочела да го огранича в първоначалния му смисъл, водена от

съображението, че колкото повече нобили се нароят, толкова по-малко значение би имало от положението им като такива. Затова в книгата ми нобили са само онези, които принадлежат към фамилията на някой бивш консул.

Номен (мн.ч. — номина) — фамилното име или с други думи името на генса. Корнелий, Юлий, Домиций, Ливий, Марий, Марций, Сулпиций и т.н. са все фамилни имена. Гледала съм да не използвам много често думата генс в книгата си, защото покрай нея и имената ще минат в женски род — казвало се е не генс Юлий, а генс Юлия. За да спестя възможните обърквания на незнаещите латински, съм предпочела да пиша: „фамилията Юлий“ или още по-добре просто „Юлиите“.

Норикум — областта, която в днешно време бихме нарекли Източен Тирол или Югославски Алпи (а защо не просто Словения?). Жителите ѝ се наричали тавриски и били келти. Главният им град бил Норея.

Носилка — представлявала покрита дървена кабинка с четири крака, висящи отдолу, върху които се държала, щом я оставели на земята. От двете ѝ страни стърчали дълги, хоризонтални летви, за които можели да се хванат от четири до осем души носачи. Носилката била изключително бавноподвижна, но затова пък била най-удобното за самия пътник транспортно средство, което древните познавали.

Нуманция — малко градче с около четири хиляди жители келтибери, намиращо се по горното течение на река Дурий в Близка Испания. Нуманция се съпротивлявала успешно срещу няколко различни римски армии и пълководци, които я обсаждали безуспешно, като се почне от времето на Катон Цензор в 195 г. пр.Хр. и се свърши с безплодните опити на Хостилий Манцин в 137 г. пр.Хр. Едва в 135 г. пр.Хр., когато под стените на града се явил Сципион Емилиян и затегнал обръча около него в продължение на осем месеца, защитниците се предали. Сред обсадителите били Югурта Нумидиецът, Гай Марий, Публий Рутилий Руф и Квинт Цецилий Метел Нумидик, все членове на щаба на Сципион Емилиян. При падането на града в желанието си да даде пример за назидание на останалите келтибери, които все още се надявали на победа над римляните, Сципион Емилиян буквално го сринал със земята, избил на място част от населението, а останалата разселил насилствено.

Нумен (мн.ч. — нумина) — буквално „божествена сила“ (но в същото време „кимване с глава“). В действителност нумен е дума, използвана повече от днешните историци, отколкото от самите римляни, и с нея се обозначава своеобразната безтелесна природа на местните италиански и римски божества, ако изобщо можем да ги наречем божества. Повече би им подходило да ги определяме като духовни сили. Старите богове представлявали силите, които направлявали хода на нещата, като се почне от дъжда и вятъра, мине се през елемента, който ние наричаме „късмет“ и се стигне до отварянето и затварянето на една врата или правилното полагане на граничните камъни между нивите. Всички нумина били без лице, без пол и нямали разработена митология. С годините, когато в републиката станало признак на висока култура всичко да се върши по гръцки образец, много от първоначалните божества — нумина не само били кръстени с конкретни имена, но им бил отреден пол, дори в някои случаи и лице — това обаче не е причина да наричаме римската религия незаконороден хибрид на гръцката. За разлика от гръцката римската религия била толкова тясно обвързана с всички пластове на властта едновременно, че по никакъв начин едното не можело да бъде отделено от другото. Корените на това виждане върху живота трябва да се търсят още преди царския период, когато всички божества са били без име, пол и форма, а постепенното му изчезване от съзнанието на римляните чак до времето на всеобщата християнизация, когато самата императорска политика подкопава из основи старата държавна религия на Рим. По времето на Гай Марий, векове преди въпросната държавна религия да започне да губи почва, дори най-брилянтните умове сред римляните като Гай Марий или Гай Юлий Цезар се отнасяли съвестно към религиозните дела и не си позволявали никакви отклонения от предписаното. Най-вероятно е именно неясният характер на римските божества да е изпълвал римляните с неизбежното за всеки суеверие.

Нумидия — древното северноафриканско царство, което открай време е граничело с Картаген и го е заобикаляло от запад, юг и изток. По същия начин е заобикаляло и образуваната по-късно римска провинция Африка. Местното население било в основата си берберско и водело полуномадски живот. След разгрома на Картаген Рим в лицето на Сципионидите спомогнал за издигането царската династия на Масиниса. Столица на Нумидия бил град Цирта.

Одисей — легендарен цар на остров Итака. Един от главните герои в Омировата „Илиада“ и централна фигура в „Одисея“.

Олимпия — известното светилище на Зевс изобщо не се намира в близост до планината Олимп. Намира се в Елида, в западен Пелопонес.

Опидум — в смисъла, използван в книгата ми, укрепено селище, обикновено построено върху възвишение и имащо за цел да брани земите наоколо. Ограничила съм се да използвам термина единствено за твърдините в Дългокоса Галия.

Опус инцертум — най-старият от няколко различни начина, които римляните знаели за иззиждане на стени. Практически се започвало от облицовката — издигали се две успоредни тънки прегради от ситни камъни и хоросан и чак след това получената се кухня помежду им била запълвана с цимент — смес от черна поцолана, вар и натрошен чакъл. Археологическите разкопки свидетелстват, че въпросната техника на зидане датира не по-късно от 200 г. пр.Хр.; по времето на Гай Марий другите две познати на римляните техники все още не били изместили стария и опитан опус инцертум.

Ордо еквестер — вж. конници.

Освобожденец — роб, получил свободата си. Макар по закон вече да бил свободен (и съответно, ако господарят му е бил римски гражданин, да е станал също така римски гражданин), той оставал в клиентелата на бившия си господар и по времето на Гай Марий имал нищожни шансове да прокара своя собствен глас по който и да било въпрос — било прието всички освободени роби да бъдат причислявани към някоя от двете градски триби — Субурската или Есквилинската. В редки случаи се намирали достатъчно способни и безскрупулни освобожденци, които съумявали да натрупат състояние, да си спечелят нужното влияние и да направляват вота на трибата си.

Оскански — езикът, говорен от самнитите, луканите, френтаните, апулите, брутните и кампаните, населяващи се Италийския полуостров. В основата си е бил свързан с латинския, но различията били съществени. По времето на Гай Марий осканският език е бил все още широко разпространен, но истинските римляни се отнасяли с презрение към онези, които все още го използвали.

Остия — най-близкото до Рим морско пристанище, намиращо се на устието на река Тибър, на мястото, където в зората на римската държава се намирали най-богатите, ако не и единствените, солници в

цяла Италия. В епохата на републиката градът бил укрепен и по време на Пуническите войни представлявал главната морска база на Рим. Често затлачван от пясъчни плитчини и наноси тиня, Остия никога не могла да се превърне в удобно и сигурно пристанище, но това не пречело в града постоянно да кипи живот. Бързото течение на Тибър, което носело и купища тиня със себе си, позволявало само на най-малките търговски кораби да отплават нагоре по реката и да стигнат самия Рим, затова най-често стоката за града се стоварвала в Остия и била препращана до Рим с ладии или дори най-обикновени лодки. В Остия имало доста складове за зърно. Градът си имал собствен квестор, който отговарял за разтоварването и поемането нагоре по реката на зърното, идващо от провинциите, и в същото време се занимавал със събирането на митата и акцизите.

Пад, река — днешната река По в Северна Италия.

Памфилия — област в южната част на Мала Азия, намираща се между Ликия (която от своя страна се намира срещу остров Родос) и Киликия (обърната към Кипър). Изключително високите Тавърски планини се спускали право към морето и правели бреговата ивица на Памфилия насечена и труднодостъпна. Вътрешността се губела в обширни борови гори и областта като цяла трудно изхранвала жителите си, търсещи препитание в твърде подходящия за географските условия поминък на морското разбойничество.

Пантеон — дума, използвана в днешно време за съвкупността от всички божества, които принадлежат на определена политеистична религиозна система.

Пантомима — първоначално гръцка театрална форма, пантомимата намерила своите най-запалени почитатели сред римляните, където от трети век пр.Хр. не преставала да си печели все по-широка популярност. Докато комедийните и трагедийните актьори задължително носели маски и се придържали в репликите си към строго отмерения ритъм на текста в пиесата, мимове не криели лицата си и използвали по-скоро импровизаторска техника. Темите и ситуацияите в репертоара се повтаряли, но индивидуалните изпълнения не съдържали никакви заучени диалози. Любителите на класическата комедийна или трагедийна драма смятали пантомимата за вулгарна, безвкусна и какво ли още не, но покрай римските игри популярността на новия жанр се разраснала дотолкова, че официалната драма останала

на заден план. Не ще и съмнение, че пантомимата наистина е била смешна. Вероятно тя да е просъществувала чрез героите на комедия дел'арте — така например шареният костюм на Арлекин, използван изобщо от смешниците, напомня на т.нар. центункул, обличан най-често от идиота в пантомимното представление.

Папирус — бил открит гениален начин от сочните, гъбести стъбла на блатните тръстики в Египет да се произвежда материал, върху който да се пише; уви, единствено египетската тръстика се оказала подходяща за това производство, което между другото отнемало много време и търпение. Трудно е да се определи точно по кое време е била възприета техниката за преработване на суровото растително стъбло в гладки свитъци папирус, годни за писане и рисуване, но във всеки случай още преди възкачването на египетския престол на първия Птолемей в 322 г. пр.Хр. папирусът е бил въведен във всеобща употреба. Несъмнено именно широката употреба на папируса към 300 г.пр.Хр. е в основата на високата образованост, която започнала да се шири сред управляващите кръгове в Средиземноморието. Около 150 г.пр.Хр. римлянинът Фаний (вж. „Фаниева хартия“) открил нов процес, при който да се оползотворява дори най-злокачественият папирус — процес, който направил материалите за писане по-евтини и по-лесни за намиране.

Патавиум — днешна Падуа в Северна Италия. Най-процъфтяващият и бързо разрастващ се град в Италийска Галия.

Патерфамилиас — главата на семейството. Правото му да решава, както намери за добре, съдбата на членовете на семейството си било поддържано от римските закони.

Патра — днешен Патрас в Пелопонес. Намира се на изхода на Коринтския залив, откъм южната му (пелопонеската) страна и бил естествената (като се вземат предвид ветровете и морските течения) крайна спирка на пътуващите от Сицилия или Тарент към Гърция.

Патриции — първоначалната римска аристокрация. Патрициите били най-видните жители на полиса още преди в Рим да са се появили етруските царе и още тогава родовете им си изградили специалния статут на патриции, който им гарантирал престиж, недостижим за плебеите (независимо дали в рода им има, и то дори повече от един консул). Все пак с разрастването на републиката нараствала и политическата мощ на плебеите — паралелно с икономическата.

Правата и привилегиите, които допреди имали единствено патрициите, постепенно преминавали и у плебеите и по времето на Гай Марий като цяло патрициите дори отстъпвали по богатство на мнозина плебейски фамилии. Не всички патрициански родове водели началото си от една и съща епоха: фамилиите на Юлиите и Фабиите например със сигурност били с цели столетия по-стари от тази на Клавдиите. Патрициите сключвали особен брак, наречен конфареацио, чиито клаузи го превръщали практически в доживотен, а на патрицианските жени така и не били позволени известни волности, които никой не би помислил да забранява на плебейските. Някои жречески длъжности можели да се изпълняват единствено от патриции — рекс сакрорум и фламен Диалис. В Сената също имало постове, които можели да се държат само от патриции — тези на интеррекса и на принцепса. По времето на Гай Марий в Сената редовно влизали представители на следните патрициански фамилии (които в мнозинството си се добирали и до консулската длъжност): на Емилиите, Клавдиите, Корнелиите, Фабиите (но единствено посредством осиновяване), Юлиите, Манлиите, Папириите, Пинариите, Постумиите, Сергииите, Сервилиите, Сулпициите и Валериите.

Патрон — патронус. Римското републиканско общество било изградено върху системата на патронатно — клиентни отношения. Макар че е твърде вероятно най-дребните търговци и предприемачи в Рим, както и наемните работници да не са били обвързани с тази система, със структурите си тя е обхващала всички обществени слоеве, основавайки се на простия принцип, че патронът поема под своя закрила и предлага помощта си на онези, които приемат да се смятат за негови клиенти (вж. клиент).

Педагог — учител и наставник на малки деца. Задачата му била да се погрижи за началното образование на подрастващите — четене, писане и аритметика. Обикновено за педагози били наемани роби или освободенци, почти без изключение гърци, които живеели като членове на семейството. Все пак задължени били да преподават и гръцки, и латински.

Педарий — сенатор от втори разред, който не е заемал куриатна длъжност и е имал право само да се присъединява към изказано чуждо мнение, без да говори пред сенаторите си (вж. още Сенат).

Пелини — един от народите, населяващи Централна Италия, близък до марсите и сабините.

Пелопонес — Островът на Пелопс. Южната част на Гърция, свързана с континента единствено чрез Коринтския провлак. По времето на Гай Марий Пелопонес не е бил от никакво икономическо или стратегическо значение, още повече че е бил твърде рядко населен. Както и в някои области в Средна и Северна Гърция, и в Пелопонес била честа практика местното население доброволно да се продава в робство, за да се махне веднъж завинаги от родния си край.

Пенатес Публици — в началото това били царските пенати, обвързани лично с римския цар; впоследствие обаче с идването на републиката Пенатес Публици станали обект на всеобща почит като закрилници на обществения „килер“, сиреч на държавното благополучие.

Пенати — Ди Пенатес, боговете на килера с хранителните запаси. Едни от най-древните и същевременно най-безтелесните (вж. нумен) римски божества, пенатите се почитали във всеки римски дом заедно с Веста (закрилницата на домашното огнище) и семейния лар. Подобно на ларите те били изобразявани (обикновено под формата на бронзови статуетки) като младежи.

Пергамент — когато около 190 г. пр.Хр. египетският цар Птолемей V Епифан забранил износа на папирус от Египет, недостигът на материали, върху които да се пише, се оказал толкова тежък и непосилен в съседните страни, че твърде скоро в царство Пергам, в Мала Азия бил открит нов способ, който да замести липсващия папирус. Новият материал бил наречен пергамент, по името на царството. За целта се използвали кожите на млади животни, най-вече агнета и козлета, които се измивали, грижливо се оцавяли и излъсквали с пемза и креда. Тъй или иначе папирусът скоро отново се появил на световния пазар и изместил почти напълно пергаментата, който трудно би могъл да се надява на успешна конкуренция, като се има предвид, че изработката му била по-бавна и излизала много по-скъпо. Пергаментът обаче се запазил в държавните канцеларии и документите, които се считали за достатъчно важни, за да е нужно тяхното „запазване завинаги“, се пишели именно върху него.

Перипатетик — последовател на философската школа, основана от Аристотел, но развита от ученика му Теофраст. За нещастие преките

наследници на Теофраст не се занимавали пряко с написаното от Аристотел и поверили единствените преписи на трудовете му на Нелей от Скепсис, който си отнесъл у дома си в Скепсис (град в Трояда) и ги прибрал в избата си, където те останали забравени от всички в продължение на сто и петдесет години. Името „перипатетици“ последователите на школата получили заради закрития проход в сградата, в която тя се помещавала, където имали навика да се разхождат и да разговарят за философията. Говорело се, че самият Аристотел имал навика да се разхожда, докато говори. По времето на Гай Марий перипатетичната философия не била на почит, защото вече била изгубила голяма част от широтата на Аристотеловите интереси и се ограничавала единствено в литературата, литературната критика, в писането на биографии в претрупан и изпълнен с неточности стил, както и в проблемите на морала.

Перистил — затворена градина или вътрешен двор, заобиколен от колонада.

Песин — малък град в Източна Фригия, известен с най-голямото светилище на Великата майка.

Пиластър — колона или стълб, вмъкната в стена, така че да се подава само част от нея.

Пилум (мн.ч. — пила) — копието, използвано от римския пехотинец, особено след промените, които внася в него Гай Марий. Представлявало желязна пръчка, дълга около метър, завършваща с тънко желязно острие, покрито с коварни шипове, а отдолу се прикачвало на дървена дръжка, удобна за хващане. Марий го променил, като направил връзката между дървената и металната част достатъчно крехка, за да се строши, щом копието се заби в нечие тяло, удари се в щит или падне на земята — така дори да попаднело в ръцете на врага, се оказвало неизползваемо. Самите римляни обаче винаги държали нужните майстори в състава на легионите си, които с лекота да възстановят използваните пила.

Пипина — пенисът на малко момченце.

Пицентийци, *Пиценум* — онази част от Италийския ботуш, която бихме могли най-общо да назовем мускул на прасеца. На запад областта граничела с Апенините, на север — с Умбрия, а на юг със Западен Самниум. Заемала голяма част от адриатическото крайбрежие на полуострова и съвсем естествено се радвало на две оживени

пристанища: Анкона и Фирмум Пиценум. Най-големият град във вътрешността, който бил и политическият ѝ център, бил Аскултум Пицентум. Населението било отчасти с италиийски произход, отчасти — с илирийски, но след нашествието на първия цар Брен в областта се установили и голям брой келти, които често влизали в смесени бракове с местните. По времето на Гай Марий пицентийците вече отдавна се били омесили с келтите, особено в северните райони на областта.

Плаценция — днешна Плаченца в Северна Италия. Бил един от най-големите и важни градове в Италийска Галия и от 218 г. пр.Хр. се ползвал със статут на латински град. Значението му на търговски център нараснало изключително много след построяването по инициатива на цензора Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на удобен път, свързващ тиренското крайбрежие и Дертона с Плаценция и долината на река Пад.

Плебей, Плебс — всички онези римски граждани, които не били патриции, се считали за плебеи, т.е. принадлежали към плебса. В зората на републиката те нямали правото да бъдат жреци, куриатни магистрати или дори сенатори. Това положение обаче продължило твърде кратко. Една по една патрицианските институции преминавали в ръцете и на плебеите и по времето на Гай Марий само няколко политически маловажни обществени постове били останали запазени изключително за членове на патрицианското съсловие. В самия плебс започнали да се наблюдават процеси на отделяне на една икономически състоятелна и политически силна класа, която в желанието си да се превърне в нова аристокрация се кръстила сама „нобилитет“, а всеки плебей, който достигал до консулския пост, се наричал „нобил“, титла, която наследявали и потомците му.

Плебисцит — за да бъдем точни, законите, приемани от плебейското събрание, не се наричали легес, общоприетата дума за закон, а плебисцита (откъдето и използваната в днешно време дума „плебисцит“). От самото начало на републиката обаче на плебисцитите се гледало като на законови постановления, важащи еднакво за всички; формално това се уредило с лекс Хортензия от 287 г. пр.Хр. Оттогава практически и не съществувала смислова разлика между плебисцитум и лекс. По времето на Гай Марий почти всички писари, които отговаряли за записването на текстовете на законите върху глинени таблички, за да ги запазят за поколенията, си спестявали труда да уточнят дали става

дума за лекс или за плебисцитум. В съзнанието на чиновниците вече не съществувала разлика между едното и другото.

Пдекс — почти умилителна латинска мръсна дума, отнасяща се за задника.

Полукс — юмручният боец, „забравеният“ близък на Кастор. От четирите деца на цар Тиндар и Леда — родени всички като близнаци — само две били заченати от Тиндар, а другите две — от Зевс, който бил отвлякъл Леда, след като приел формата на лебед. Кастор и Елена били от Зевс, а Полукс (на гръцки — Полидевк) и Клитемнестра — от Тиндар (любопитно в случая е разминаването между гръцката и римската легенда — според гърците не Кастор, а именно Полидевк е синът на Зевс, заради което е и безсмъртен. Легендата разправя, че след убийството на Кастор при една разбойническа свада, воден от безграничната си обич към брат си, Полидевк му подарил половината си безсмъртие — така двамата получили правото да прекарват един ден на Олимп, но на другия заедно слизали в Подземното царство. Най-накрая възхитеният от саможертвата на Полидевк Зевс ги качил на небето и ги превърнал в съзвездието Близнаци. — Б.пр.). Обречен завинаги да бъде споменаван след брат си, Полукс често не бил споменаван изобщо. Римляните имали навика да наричат храма на Кастор и Полукс на Форум Романум просто „Касторовия“ (вж. Кастор).

Помериум — свещената граница на град Рим. Била отбелязана със специални камъни — ципи — и по традиция се смятало, че е определена от цар Сервий Тулий. До времето на диктатора Сула не била променяна. Помериумът не следвал плътно Сервиевите стени, една от причините да се съмняваме, че стените са били построени именно от цар Сервий Тулий, който би ги построил така, че да съвпадат с него. Помериумът опасвал целия Палатин, но оставял Авентина отвън, както и Капитолия. Според традицията помериумът можел да бъде разширен само от човек, разширил значително римската територия. Според религията само това, което се намирало вътре в помериума, можело да се смята за Рим — останалото било просто римска територия.

Понс — мост.

Понт — голямото царство, намиращо се от южната страна Евксинския понт (Черно море).

Понтифекс — латинската дума за свещенослужител; и до ден-днешен е останала непроменена в много съвременни европейски езици.

Много филолози са на мнение, че в най-ранна епоха понтифексът е бил този, който е строил мостовете, за които се е смятало, че са своего рода магически. Дали е така, или не, не знам, но със сигурност в републиканската епоха понтифексът бил с по-различен ранг и функции от останалите жреци; задължително членувал в някаква колегия и служел като съветник на римските магистрати по религиозните въпроси — след като римската религия по принцип се ръководела от държавата. Първоначално всички понтифeksi трябвало да бъдат патриции, но според приетия в 300 г. пр.Хр. лекс Огулния станало възможно членове на колегиите да бъдат и плебеи.

Популония — пристанищен град на западното, тиренското крайбрежие на Италийския полуостров.

Порта — порта.

Портикус — покрита колонада, или във формата на дълга, права аркада, или на правоъгълник, ограждащ вътрешен двор (перистил). Било най-удобното място за водене на търговски или обществени дела. Портикус Маргаритария, намиращ се в горния край на Форум Романум, получил името си от търговците на бисери, които си държали там сергиите и дюкяните. Под Портикус Метели, построен в съседство с храма на Юпитер Статор на Марсово поле, се били настанили службите на цензорите, както и на много делови люде. Портикус Минуция при Фламиниевия цирк приютявал канторите, в които едилите се занимавали със снабдяването със зърно, а редом с тях — на търговци и предприемачи. Потрикус Емилия, обърнат към доковете на римското пристанище, представлявал същински търговски център, в който се срещали едновременно вносителите и износителите на всевъзможни стоки.

Презраменен ремък — всъщност римляните са използвали два вида колани, на които да си окачат меча, в зависимост от самия него. Когато са били въоръжени с късия римски меч гладий, войниците са си слагали обикновени колани около кръста. Когато обаче са носели дългия германски меч, окачали са го на ремък, опасващ тялото им от едното рамо (обикновено дясното) до другия хълбок.

Преномен (мн.ч. — преномина) — първото име на римлянина. Използвали се в твърде ограничен брой — по времето на Гай Марий имало може би двадесетина различни лични имена, като поне половината от тях се използвали от броени фамилии. Всяка генс или фамилия имала предпочитания към определени преномина, което още

повече ограничавало възможността за избор. Съвременният учен може с лекота да установи само по преномена на човек, дали той е член на дадена генс или не: така например Юлиите кръщавали децата си само с три имена: Секст, Гай или Луций, така че един Марк Юлий най-вероятно не е истински патриций Юлий; Лициниите предпочитали Публий, Марк и Луций, Помпезите — Гней, Квинт и Секст, а Корнелиите — Публий и Луций. Някои фамилии предпочитали такива преномина, каквито не се срещали другаде: например Апий се наричали само в рода на Клавдиите, а Мамерк — в този на Емилий Лепидите. Една от големите загадки за съвременните историци е Луций Клавдий, който заемал поста на рекс сакрорум през късната република. По принцип преноменът Луций не се използвал от Клавдиите, но понеже въпросният рекс сакрорум трябва да е бил патриций, излиза, че е и истински Клавдий. Лично според мен е съществувал отделен клон на Клавдиевата фамилия, носеща преномена Луций и който по традиция заемал поста на рекс сакрорум.

Претор — преторската длъжност била втората по старшинство в римската система на управление и следователно предпоследна стъпка по „пътеката на честта“ (като изключим цензорството, което било специален случай). В началото на републиката двамата най-висши магистрати се наричали именно претори. Към края на четвърти век пр.Хр. те се прекръстили на консули, а в продължение на няколко десетилетия с названието „претор“ се обозначава един-единствен магистрат, по всяка вероятност градският претор, чиито задължения се ограничавали в рамките на град Рим (което развързвало ръцете на консулите да водят война далеч от пределите му). В 242 г. пр.Хр. се появил вторият претор чуждестранният. Впоследствие придобиването на отвъдморски територии направило необходимо създаването на нови институции, които да упражняват на място римската власт и така в 227 г. пр.Хр. се създали постове на нови двама претори, които да се грижат за Сицилия и Сардиния. В 197 г. пр.Хр. към тях се присъединили още двама, управляващи двете испански провинции. Така преторите станали шестима и задълго броят им нямало да се увеличи. По времето на Гай Марий преторите били все още трима на брой. Трябва все пак да допълня, че по въпроса се водят спорове: в съвременната историческа мисъл има две различни мнения по въпроса: едната, че преторите се увеличили от шест на осем при диктаторството на Сула и другото, че

преторите са станали осем още при един от двамата братя Гракхи. Аз самата предпочетох да се придържам към първото мнение, затова и в книгата ми преторите са само шестима.

Префектус фабрум — буквално „този, който съблюдава правенето на неща“. Една от ключовите фигури в римската армия, макар че всъщност функциите ѝ се изпълнявали от цивилен. Бивал назначаван лично от главнокомандващия. Отговарял за всичко, свързано с екипировката и продоволственото снабдяване на армията, като се почне от животните и фуража и се свърши с личния състав и неговото изхранване. Понеже именно той сключвал договори с търговците и предприемачите за бойното снаряжение и продоволствията, притежавал огромна власт и ако не бил с железни морални устои, имал невероятни възможности за забогатяване.

Приватус — най-общо казано, частно лице, римски гражданин. В книгата си обаче използвам термина, за да обознача сенаторите, които все още не са заемали каквато и да е държавна служба.

Примус интер парес — „първ сред равни“. Това бил девизът на всички римляни, впуснали се на политическата сцена. Представлявал целта, до която всеки римски политик се домогвал — да застане над и пред своите събратя. По определение се предполагало, че примус интер парес стои сред хора, които наистина са му равни — по произход, потекло, опит, лично положение, лични постижения и дигнитас. Стремехът един римски благородник да се обяви за първ сред равни подсказвал, че той не търси нито царската власт, нито диктаторската, което би го поставило над останалите. Римляните обичали съревнованията, а за такива всички трябвало да имат равен старт.

Примус Пирус — центурионът, командващ центурията, застанала начело на кохортата, която пък е начело на римския легион — следователно най-висшият центурион в целия легион. За да стигне до този пост, трябвало да мине през редица повишения и затова бил смятан за най-способния човек в легиона.

Принцепс Сенатус — на съвременен език бихме могли да го преведем като председател на Сената. Цензорите спирали избора си на определен сенатор — патриций с непоклатими морални устои и неуронен престиж, с висока дигнитас, както и с голяма аукторитас, и му връчвали почетната титла на Принцепс Сенатус. По всичко изглежда, че подобна почест не се връчвала за цял живот, ами на всеки пет години,

почти с встъпването си в длъжност новоизбраните цензори проверявали дали носителят ѝ не се е компрометирал междувременно и не следва ли да му я отнемат. Марк Емилий Скавър бил избран за Принцепс Сенатус сравнително млад — по всичко изглежда, че въпросната почест му е била отдадена още докато е бил консул в 115 г. пр.Хр. Понеже не била честа практика човек да бъде избран за Принцепс Сенатус, преди да е служил като цензор (самият Скавър бил избран за цензор в 109 г. пр.Хр.), удостояването на Скавър с титлата е било или знак на признателност за изключителните му лични качества, или (както мислят някои съвременни изследователи) следствие от простия факт, че във въпросната 115 г. пр.Хр. Скавър се е оказал най-висшестоящият сенатор — патриций, който можел да поеме подобно задължение. Той продължил да бъде Принцепс Сенатус до самата си смърт и доколкото знаем, никога не е бил под заплахата тя да му бъде отнета.

Провинция — сферата, в която има реална сила империумът, връчен на определен магистрат или промагистрат. Думата започнала да се употребява и за обозначаване конкретно мястото, където носителят на империума го използвал — с други думи, територията на Рим или на някое от неговите владения, останала под вниманието на намиращия се на място управител. По времето на Гай Марий всички римски провинции се намирали извън Италия и Италийска Галия.

Проконсул — човек, който се ползва с пълномощията на консул. Подобен империум обикновено се връчвал на онзи, чийто мандат като консул току-що е привършил, но който вижда консулските си пълномощия удължени (откъдето и представката „про-“), за да управлява определена провинция или да командва определена армия от името на римския Сенат и народ. Обикновено проконсулският мандат се ограничавал, също както консулския, в рамките на една година, но ако и до този срок врагът, с когото проконсулът е във война, не бил доведен до разгром, пълномощията най-често се подновявали за трети път. Ако не се намерел бивш консул, който да управлява някоя застрашена провинция, вместо проконсул на място се пращали някой от току-що освободилите се от длъжност претори, наречен затова и пропретор, който обаче също получавал проконсулски империум. Проконсулският империум се ограничавал в пределите на управляваната от него провинция или в пълномощията, които са

необходими за изпълнението на конкретната му задача, и губел изцяло своята сила, щом стъпел в рамките на помериума.

Пролетарии — с това име се обозначава най-общо най-нискостоящата прослойка в римското общество. Думата пролетариус произлиза от пролес, което означавало „поколение“, „потомство“, „деца“ в най-общия смисъл, и смисълът ѝ бил, че градската беднота не била способна да даде на Рим нищо повече от собствените си деца.

Пропретор — човек, който се ползва с пълномощията на претор. Пропреторският империум се връчвал или на все още изпълняващ длъжността си претор, или на такъв, чийто мандат току-що е приключил, и се давал, за да може носителят му да управлява дадена провинция или ако е нужно, да води война. Подобно на проконсулския пропреторският империум губел силата си в мига, когато носителят му пристъпил свещената граница на Рим. По силата на пълномощията пропреторската длъжност отстъпвала на проконсулската и обикновено се връчвала за управлението на провинция, в която цари относително спокойствие. Затова и по правило пропреторът нямал правото сам да обявява война на съседите си — можел да воюва само ако собствената му провинция бѣдела нападната.

Проход на Брен — днешният проход Бренер. Името му идва или от първия от двамата келтски царе, наречени Брен (вж. Брен (1)), който вероятно е нахлул в Италия през въпросния проход, или от келтското племе брени, което населява Алпите в близост до прохода. От всички алпийски проходи проходът на Брен бил на най-малка надморска височина и следвал долината на река Изарк, приток на Атезис. Това обаче не го правел предпочитан от пътниците заради негостоприемните земи на север от него.

Проход на саласите — в действителност два прохода — днешните Малък и Голям Сан Бернар (вж. Лугдунумски проход и саласи).

Птериги — кожени ленти, които се спускали от пояса до коленете като пола или от раменете до лактите като ръкави; понякога завършвали с ресни. Това бил традиционният отличителен знак на висшите офицери и пълководци в римската армия и не се носели от редовите войници.

Пунически — прилагателното, което се използва за всичко, свързано с Картаген и картагенците и от което носят името си трите

войни, водени между Рим и Картаген. Думата произлиза от финикийски.

Путеоли — днешен Поцеоли. По времето на Гай Марий градът бил най-голямото и оживено пристанище в Италия и по търговския си оборот превъзхождало дори остров Делос. Животът в Путеоли бил изрядно организиран и въпреки функциите си на пристанищен град той запазвал чара си на крайморски кът за почивка на богатите римляни. Най-видната фамилия в града била тази на Граниите, които били в родствени връзки с Гай Марий и други латински семейства в Арпинум.

Регия — малката къщичка на Форум Романум, останала от най-дълбока древност. Била с доста любопитна форма и гледала на север. Служела за седалище на върховния понтифекс, както и на жреческата колегия на понтифексите. Била осветена, като храм и в нея се намирали параклисите и олтарите на някои от най-старите божества — нумина — Опсиконсива, Веста, Марс. Покровител на свещените щитове и копия (вж. нумен). В Регията държал архивите си върховният понтифекс, но тя никога не му е служела като резиденция, въпреки че според устната традиция Регията била домът на Нума Помпилий, втория римски цар.

Рекс Сакрорум — в епохата на републиката бил вторият по важност понтифекс в жреческата йерархия. Трябвало да бъде патриций и бил обграден със също толкова табути, колкото и фламен Диалис.

Рем — братът — близък на Ромул. След като помогнал на Ромул да основе селището върху Палатина и да построи крепостните му стени, Рем бил убит от него, задето бил прескочил същите тези стени — явно това било считано за светотатство.

Рен, река — днешната река Рейн. В древността представлявала естествената граница между Германия и германските племена и Гали и галските племена. Била толкова дълбока, широка и бърза, че се смятало за невъзможно да се построи мост над нея.

Репетунде — незаконно събрани данъци. До времето на Гай Гракх нямало установена практика да се дават под съд управителите на провинции, които са използвали властта за собственото си обогатяване; един-два пъти са били съставяни извънредни съдилища или комисии да разследват деянията на конкретни управители и това било всичко. Освен това при тези първи опити за съставяне на квестионес, както се наричали въпросните съдилища, съставът на съдебните заседатели бил попълнен изключително от сенатори, заради което и процесите скоро се

оказали пълен фарс — никой съдия — сенатор нямало да си мръдне пръста да подведе под отговорност своя събрат управител на провинция. Но изведнъж в 122 г. пр.Хр. Маний Ацилий Глабрион, близък съратник на Гай Гракх, прокара своя лекс Ацилия, според който се създавал постоянен съд, за да се занимава с данъчните злоупотреби, попълнен от представители на конническото съсловие. Бил издаден списък с имената на 450 конници, които можели да бъдат повикани за съдебни заседатели. В 106 г.пр.Хр. Квинт Сервилий Цепион върнал всички съдилища, включително този за данъчните злоупотреби, в ръцете на Сената. В 101 г.пр.Хр. Гай Сервилий Главка на свой ред върнал въпросната юрисдикция на конниците, заедно с множество законови нововъведения, които щели да се превърнат в установена практика за всички видове съдилища. Всички случаи, разглеждани от съда за данъчни злоупотреби, за които имаме сведения, се отнасят конкретно до управители на провинции, срещу които имало доказателства, че са прибирали незаконно събрани средства от местните жители, но не е изключено след приемането на лекс Ацилия в 122 г.пр.Хр. същият този съд да се е занимавал с всякакви други обвинения в незаконно забогатяване. Били предвидени парични възнаграждения за гражданите — информатори, а неграждани, които успеели да докажат, пред съда нечии злоупотреби, получавали римско гражданство.

Република — първоначално терминът се състоял от две думи — рес публика — това, което представлява народът като цяло или с други думи неговото управление. В днешно време използваме думата „република“, имайки предвид избрано с общ вот правителство, което не признава над себе си никакъв монарх, но е твърде съмнително при създаването на своята република римляните да са гледали по този начин на нещата, въпреки че републиката е била от самото начало алтернатива на монархията.

Рея Силвия — дъщерята на Нумитор, цар на Алба Лонга по времето, когато Рим още не съществувал. Нумитор бил свален от власт от по-малкия си брат Амулий и Рея Силвия била превърната във весталка, за да няма никога деца. Но бог Марс я видял, отвлякъл я и я обладал. Когато Амулий открил, че Рея е забременяла, я затворил и я държал така, докато не й дошло времето да ражда. Взел двете й новородени момченца, сложил ги в кошница, изплетена от папурени

стъбла, и хвърлил кошницата в Тибър по времето на годишния му прилив. Кошницата доплувала до Фигус Руминалис, священото смокиново дърво в близост до бъдещите Какови стълби, водещи до върха на Палатина. Близнаците били открити от една вълчица, която ги откърмила в близката пещера. Били спасени от Фаустул и жена му Ака Ларенция, които ги отгледали до възмъжаването им. Близнаците — разбира се, става дума за Ромул и Рем — убили Амулий и върнали баща си Нумитор на престола в Алба Лонга. Другото име на Рея Силвия било Юлия.

Римско пристанище — римляните го наричали просто „пристанището“. Намирало се на брега на Тибър, от страната на града и надолу по течението от Понс Сублицуус или Дървения мост, където били построени много кейове и пазарища, които да поемат на място товара от постоянно прииждащите откъм Остия ладии и баржи, собственост предимно на дребни търговци. Римското пристанище било извън Сервиевите стени и трябвало да се побира на изключително тясната ивица земя, притисната между реката и скалите на Авентина, върху него се намирали държавните складове за зърно.

Риторика — изкуството на оратора, превърнато в нещо, твърде близко до науката както от гърците, така и от римляните. Добрият оратор говорел според строго определени правила, които далеч надхвърляли използването на определени думи и изречения; за речта били от основно значение и движенията на тялото, и жестовете с ръце. В ранната и средната република гръцките учители по риторика били обект на всеобщо презрение и понякога дори ги пѣдели със закон от Рим; Катон Цензор например бил заклет противник на гръцките ритори. По-късно обаче до голяма степен заради гъркофилството на Сципионовия кръг и на някои други високообразовани римски аристократи латинската опозиция отслабнала и по времето на братята Гракхи повечето римски младежи се обучавали при гръцки ритори. На свой ред латинските им колеги изпаднали в немилост. Съществували различни риторически стилове — Луций Лициний Крас Оратор предпочитал т.нар. азиански стил, по-образен и драматично звучащ от атическия. Трябва да бъде напоменено, че публиката, която се събирала, за да слуша публичните речи на ораторите, независимо дали се държат по политически въпроси или пред съда, била съставена почти изключително от познавачи в областта на риториката; затова

слушателите не изпускали нито дума от речта на говорещите и посрещали всичко с дълбока критика; правилата и техниките на риториката им били добре познати и вкусът им не бил лесен за задоволяване.

Рия — Плутарх (който пише на гръцки) твърди, че името на майката на Квинт Серторий било Рея, но такова латинско име няма. От друга страна, дори до ден-днешен Рия се среща като умалително от Мария, което пък е чисто латинско име, носи го например Гай Марий. Привързаността, която Квинт Серторий проявява към Гай Марий от самото начало на военната си служба и която не му позволява да го изостави дори когато Марий отблъсва с непоносимото си поведение и най-лоялните си съратници, ме кара да се замисля повече върху енигматичното име на майка му. Ако се вярва на Плутарх, Серторий изпитвал истинско благоговение към майка си. Защо тогава изведнъж майка му да не се окаже някоя Мария, наричана за кратко Рия, която да се пада кръвна роднина на Гай Марий? Ако това се окаже истина, тогава много въпроси биха намерили своите отговори. Така че от позицията на автор приех за изходна точка на отношенията между Серторий и Гай Марий предположението, че между двамата има някаква кръвна връзка. Трябва да си призная, че става въпрос за чиста измислица; не разполагам с никакви сериозни доводи, с които да подкрепя подобно твърдение.

Родан, река — днешна Рона. Обширната ѝ и плодородна долина, населявана от келтските племена на галите, попаднала сравнително рано под римско влияние. След походите на Гней Домиций Ахенобарб в 122 и 121 г. пр.Хр. цялото поречие на Родан чак до земите на хедуите и амбарите станало част от римската провинция Трансалпийска Галия.

Рома — латинското име на Рим.

Ромул — по-важният от братята — близнаци Ромул и Рем (вж. Рем, Ромул). След като построил града върху Палатина и убил брат си, Ромул събрал много мъже — заселници около себе си, обявявайки малката седловина между двете могили на Капитолия за свято убежище. Затова и се предполага, че първите заселници в Рим са били предимно престъпници, търсещи убежище от правосъдието. Понеже им било по-трудно да привикат при себе си и жени — заселнички, Ромул и съгражданите му поканили всички жители на сабинското селище на Квиринала на празненство, обезвредили със сила мъжете — сабини и

отвлекли сабинянките. Като следствие сабинското селище върху Квиринала станало част от разрастващия се град на Ромул, а влажната, мрачна, блатиста падина между Палатина и североизточните хълмове се превърнала в неутрална земя, където се появили първите пазарища и започнали да се провеждат първите публични събирания. С времето мястото получило названието Форум Романум. Самият Ромул царувал дълги години. Един ден обаче излязъл на лов в Козите блата на Марсово поле и бил застигнат от ужасна буря. След като не се завърнал у дома, всички римляни решили, че е бил отвличен от боговете и е станал безсмъртен.

Ростра — формата за множествено число на думата „рострум“, с която се означавал корабният нос, направен от бронз или здраво дъбово дърво. Със специална маневра ужасното оръжие се забивало точно под ватерлинията на вражия кораб и го потопявала. Когато в 338 г. пр.Хр. консулт Гай Мений нападнал флотата на волските в залива Анциум, той ѝ нанесъл такова съкрушително поражение, че цялата военна и политическа мощ на волските рухнала. За да отбележи знаменателната си победа, Мений откачил върховете на пленените вражи кораби и ги пъхнал в кладенеца на комициите точно под стената на ораторската трибуна на Форума. Векове след това ораторската трибуна на Форума продължавала да се знае като „ростра“ — като спомен за корабните носове, които били показани там.

Рузикада — най-близко намиращото се до нумидийската столица Цирта пристанище.

Сабаця — наричана още Вада Сабаця. Днешна Савона. Пристанище на лигурийския бряг.

Сабини — народ, говорещ оскански, който населявал земите на север и на изток от Рим — от самите му околности до билото на Апенините, но най-вече около някогашния път на солта — Вия Салария — към Адриатика. Сабините се славели със своята почтеност, храброст и свободолюбив. Най-важните им градове били Реате, Нерсия и Амитернум.

Сабис, река — днешната река Самбра във Франция.

Сав, река — днешната река Сава в Югославия.

Сагум (или сага) — войнишкото наметало, което пазело собственика си от всякакви природни стихии. Шило се от непрана вълна, която била най-непромокаемият материал, който древните

познавали, и представлявало широк кръг, в средата на който се изрязвала дупка за главата, и се спускало почти до глезените. Най-добрите саги се правели в Лигурия, където овчата вълна била най-подходяща.

Саласи — келтско племе, което заемало обширната алпийска долина на река Голяма Дурия, на север и на запад от Медиоланум. Римските нахлувания в долината през цялото второ столетие пр.Хр. принудили племето да се отдръпне в по-високите части, но и ожесточили съпротивата му срещу Рим. Това, което привличало римляните, било самородното злато, което се намирало в големи количества в коритото на Дурия, недалеч от Епоредия. Златотърсачите, които се осмелявали да продължат нагоре по течението, били под постоянната заплаха да бъдат нападнати от саласите. Гай Марий засилил римското присъствие в областта, като дал земя на някои свои ветерани в Епоредия, и така принудил саласите да се отдръпнат във високите планински части на Алпите, където практически затворили двата прохода за римляните.

Салтатрикс тонза — буквално „бръснатата танцърка“. С други думи мъж — хомосексуалист, който се обличал като жена и си предлагал плътските услуги.

Самнити, Самниум — оскански говорещ народ и областта, която заемал между Лациум, Кампания, Апулия и Пиценум. В голямата си част Самниум се покривал от планини и възвишения и земята му не била особено плодородна; градовете, сред които можем да изброим Бовианум, Цайета и Ескланум, били бедни и малки. Езерния и Беневентум, двата най-големи града в областта представлявали колонии, основани от Рим, и се ползвали с латински права. През цялата си история самнитите си оставали закleti врагове на Рим и на няколко пъти по време ранната и средната република нанасяли унищожителни поражения на римската армия. Но понеже не притежавали нито необходимия брой, нито нужните парични ресурси, така и не успели да отхвърлят напълно римската власт. Около 180 г. пр.Хр. самнитите били принудени да приемат на своя територия заселници, дошли от Лигурия по настояване на Рим, с което и привидно се сложил край на римските главоболия в северозападните части на областта. В началото римляните си мислели, че политиката им ще им донесе успех, но с времето новозаселилите се до такава степен се омесили със самнитите, че

започнали да таят към Рим същата неприязън и враждебност като тях. От това и самнитската съпротива започнала да черпи нови сили.

Сардиния — една от първите римски провинции. Представлява голям остров в Тосканско (Тиренско) море на запад от континентална Италия. Сардиния била планинска, но плодородна земя, в която отглеждали превъзходна пшеница. Първоначално била под властта на Картаген, но по-късно Рим му я отнел заедно с Корсика. Из острова върлували множество разбойнически банди и по времето на републиката Сардиния се смятала за най-безперспективната римска провинция, най-вече защото в някои области римската власт се оказвала чисто фиктивна. Римляните мразели от дъното на душата си сардинците и ги наричали закоравели крадци, мошеници и простаци.

Сатрап — титлата, която поучавали провинциалните управители в Персия от своя цар. Александър Велики възприел термина и на свой ред започнал да го използва, както и по-късните партийни царе от династията на Аршакидите. Областта, управлявана от сатрап, се наричала сатрапия.

Свещенонеприкосновен — народният трибун притежавал т.нар. сакроснактитас, което означавало, че личността му била неприкосновена; никой не можел да застане на пътя му или да попречи на изпълнението на задълженията му. Неприкосновеността им се гарантирала от плебса, който тържествено прочитал клетва, че ще уважава и почита светостта и неприкосновеността на своите магистрати, народните трибуни.

Свободен — всеки, който е роден свободен и никога не е бил продаден в робство (като се изключи дълговото робство, придаващо на длъжника особения статут на нексус — практика, която по времето на Гай Марий се е срещала изключително рядко сред римските граждани, но се е ширела сред италиийските съюзници, жертва на римската алчност).

Секвана, река — днешна Сена във Франция.

Сенат — самите римляни вярвали, че Сенатът бил основан още от Ромул, който включил в състава му стотината най-видни патриции, но е по-вероятно появата му да се дължи на някой от не чак толкова дълбоко забулените в мистерия по-късни римски царе. С установяването на републиката Сенатът се запазил като висш съвещателен орган и макар в състава му да продължавали да влизат

изключително патриции, броят им нараснал на триста. Сравнително скоро до сенаторския пост започнали епизодично да се добират и плебеи, но трябвало да изминат столетия, за да им се удаде да получат някоя от висшите магистратури.

Най-вече заради древния си характер Сенатът никога не получил точна дефиниция на функциите и правомощията си — с времето само частично се определили някои от тях. Сенаторството се смятало за пожизнено, което предразполагало Сенатът скоро да се оформи като своеобразна олигархия. Затова и през голяма част от неговото съществуване членовете му (а Сенатът просъществувал поне формално до самото падане на Константинопол в ръцете на турците в 1453 г. сл. Хр. — Б.пр.) се борели ожесточено за отстояване на естественото им — според собствените им виждания — право на превъзходство над останалите им съграждани. По времето на републиката човек можел да получи правото да влезе в Сената единствено от цензорите (които можели и да го отнемат). По времето на Гай Марий било отдавна възприета практика сенаторът да се ползва с годишен доход от поне един милион сестерции, въпреки че до самото падане на републиката това не било записано под формата на официален закон. Както много други правилото просто съществувало.

Единствено сенаторите имали правото да ходят облечени в характерната за тях туника с широк пурпурен ръб — т.нар. латус клавус. На краката си носели затворени, кафяви кожени обувки, а върху пръста на едната си ръка — сенаторския пръстен (който първоначално бил железен, но по-късно станал златен). Сенатът невинаги се свиквал в собствената си сграда — Курия Хостилия, но заседанията му можело да се провеждат единствено на предварително осветени за целта места. Така например новогодишните церемонии по встъпване в длъжност на консулите, както и първото заседание за годината се провеждали пред и вътре в храма на Юпитер Оптимус Максимус, докато събранията, на които трябвало да се обсъждат конкретни належащи въпроси, се провеждали в храма на Белона, намиращ се извън пределите на помериума.

Сред сенаторите съществувала строга йерархия, която определяла реда, по който се водели изказванията по време на събранията му. По времето на Гай Марий начело на сенаторския списък седяло името на Принцепс Сенатус, а както и навсякъде другаде патрициите винаги

говорели преди плебеите. Характерно било, че далеч не всички сенатори имали правото изобщо да говорят пред колегите си. Т.нар. сенаторес педарии имали правото единствено да гласуват. Речта на оратора не била ограничена нито по време, нито по съдържание — в смисъл, че можело да засяга всичко, което говорещият сметнал за важно да бъде засегнато. Оттам и популярната практика на протакане, която не можела по никакъв начин да бъде възпряна. Заседанията можели да се провеждат единствено от изгрев до залез-слънце и не можели да съвпадат по време със заседанията на комициите — но можели да се провеждат, ако в някой от определените за събрания на комициите дни такова не бъде свикано. Ако подложеният на гласуване въпрос бил маловажен или пък бил посрещнат с пълно единодушие, гласуването се извършвало просто с вдигане на ръка. Иначе се гласувало по принципа на разделяне Сената на две. Сенатът бил по-скоро съвещателен, отколкото законодателен орган и затова документите, които излизали от заседанията му носели наименованието консулта (от консултум), своето рода укази и молби към някое от народните събрания. Ако взиманото решение било важно, за гласуването му се е изисквал определен кворум, но в днешно време не се знае как точно кворумът е бил определян по времето на Гай Марий — може би е бил от една четвърт от всички сенатори? Със сигурност повечето заседания на Сената се провеждали при слабо присъствие, понеже сенаторът не бил длъжен да присъства редовно на събрания.

Било се превърнало в традиция някои области на управлението да остават изключително в компетенцията на Сената, независимо че той не притежавал пряка законодателна власт. Това важало особено за фиска, след като Сенатът контролирал държавната хазна, за външната политика, за войната и мира. В случай на граждански размирици, както при братята Гракхи, Сенатът можел да си присвои цялата изпълнителна власт, приемайки т.нар. Сенатус Консултум се република дефенденда — сенатския „декрет — ултиматум“.

Сенатори — както е било установено още през царския период, Сенатът на Рим се е състоял от стоте патриции, наречени патрес, което означава най-общо „отци“. С установяването на републиката обаче, когато в Сената започнали да се допускат и плебеи, броят на сенаторите нараснал до триста, а задължението за приемането на нови членове било прехвърлено на цензорите. По това време се появило и

определението „назначените отци“, защото на практика новоприетите сенатори били назначавани. По времето на Гай Марий терминът „назначени отци“ широко се е употребявал и много често сенаторите са били наричани именно така.

Септа — буквално „обор“ или всякакво оградено място за добитък. В републиканската епоха с това име се обозначавало едно определено празно пространство на Марсово поле, намиращо се недалеч от Вия Лата и от Вила Публика. На септата нямало нищо застроено, но точно тя била мястото, където се събирали центуриатните комиции. Понеже центуриите се свиквали най-вече, за да гласуват, септата била специално разделяна от временни огради, които да отредят мястото за всяка от петте класи.

Сервиеви стени — Мурус Сервии Тулии. Римляните били убедени, че стените, обикалящи републикански Рим, били издигнати по времето на цар Сервий Тулий. Някои свидетелства обаче подсказват, че стените са били построени едва след оплячкосването на Рим от галите на Брен (1) в 390 г. пр.Хр.

Сервий Тулий — или Сервий Тул. Шестият римски цар и единственият от седемте, който и да не бил родом от Рим, бил латин. Смятало се, че е издигнал наречените на негово име Сервиеви стени (което не е направил), но във всеки случай Агера, двойната крепостна стена, обърната към Есквилинското поле, ще да е била негово дело. Просветен владетел и законодател, Сервий Тулий сключил договор между Рим и Латинската лига, който до самия край на републиката бил изваждан понякога на показ в храма на Диана. Убийството му се превърнало в пример за най-жестоко престъпление — родната му дъщеря Тулия се била наговорила с любовника си Тарквиний Горди да убият първо съпруга ѝ, а после и баща ѝ. Сервий Тулий бил посечен наред улицата, някъде в близост до Кливус Орбиус, а Тулия на два пъти прегазила трупа му с колесницата си.

Сестерция — най-широко използваната римска парична единица, с която се извършвали всички сметки в римската държава, откъдето и най-честото ѝ споменаване в латинските извори от републиканската епоха. Името ѝ произлиза от словосъчетанието семис терциус, означаващо два и половина (аса). На латински било прието да се съкращава като HS. Сестерцията била малка сребърна монета и се равнявала на една четвърт от денария.

Сибилата, Сибилски книги — Сибилата била пророчица, която както повечето оракули произнасяла предсказанията си в състояние на екстаз. Най-известната Сибилата живяла в пещера в Кума на Кампанийския бряг. Римската държава пазела цяла поредица написани предсказания, наричани общо Сибилски книги, придобити, както се знае, при цар Тарквиний Приск. Сибилските книги били написани първоначално върху палмови листа (после били преписани върху папирус) на гръцки език. По времето на Гай Марий те били обект на такава почит, че за тяхното съхраняване се грижела цяла колегия от десетима нисши жреци — т.нар. децемвири сакрис фациундис — и по време на криза били тържествено преглеждани дали не съдържат някое предсказание, което да има смисъл в създадената обстановка.

Силан, Силен — глава на сатир — с грозно, тъпоносо лице и лукаво изражение, от което се изливала водата на римските обществени фонтани, построени от камък при Катон Цензор.

Синус — подчертана извивка или сгъвка. Терминът се използвал за различни неща, но в книгата си аз съм се придържала към две от значенията му. Едното е латинското понятие за, това, което ние наричаме „залив“ — например Синус Арабикус (Червено море), Синус Лигустикус (Генуезкият залив) или Синус Галикус (Лъвският залив). Второто се отнася до гънката на тогата, която се образува при минаването ѝ под дясната ръка и премятането ѝ през лявото рамо — практически синусът представлявал джобът на римския гражданин.

Сиракуза — главният и най-голям град в Сицилия.

Скептик — последовател на философската школа, основана от Пирон и ученика му Тимон и разпространила се първоначално около града Скеписис в Трояда. Скептиците отричали правото на съществуване на всякакви догми и вярвали, че на човек не е съдено да придобие истинско познание. Вследствие от това скептиците престанали да вярват в каквото и да било.

Скордисти — келтско племенно обединение, което в голямата си част се било смесило с илирите и траките. Скордистите населявали Мизия между средното и долното течение на Дунав и планините, заграждащи Македония от север. Могъщи и войнолюбиви скордистите безмилостно опустошавали римската провинция Македония и правели труден живота на не един римски управител.

„Слама върху рогата“ — в древността всички волове са били надарени с внушителни рога, но в същото време далеч не всички били с благ характер, независимо че ги скопявали. Буйстващите трябвало да бъдат набелязвани, за да се разпознават отдалеч. Около рога, с който животното нападало, била увивана слама; ако мушкало и с двата — и сламата се увивала около двата. Случело ли се пешеходците по римските улици да видят впрегнат в каруца вол със слама около рогата, веднага се разбягвали встрани. Изразът „слама върху рогата“ влязъл в употреба, за да обозначи човек, едър и привидно спокоен, който обаче изведнъж е доказал, че може да удря силно и изненадващо.

Смарагд — спори се дали камъкът, който древните са наричали по този начин, съвпада с нашия смарагд (или изумруд), макар че не е изключено тогавашните изумруди да са идвали от Скития. Иначе се знае със сигурност, че камъните, върху чийто добив от островите в Червено море държали монопол царете от династията на Птолемеите, били берили.

Смирна — днешен Измир в Турция. Едно от най-големите пристанища по егейското крайбрежие на Мала Азия. Намирало се близо до устието на река Херм. Основан като йонийска гръцка колония, в продължение на около триста година — от шести до трети век пр.Хр. — градът престанал да съществува. Едва при Александър Велики Смирна се въздигнала отново и повече никога не погледнала назад към тъмното си минало. Разраснала се предимно като търговски център, но с времето приютила и множество интелектуалци.

Созий — име, може би тясно свързано с търговията с книги в Рим. Знае се, че по времето на принципата на Август имало двама братя Созии, които се занимавали с издателска дейност, заради което и си позволих да използвам фамилията им и да им измисля незнаен предшественик няколко десетилетия по-рано. В крайна сметка в това няма нищо нелогично — в римското общество различните отрасли на търговията попадали обикновено у определен брой фамилии, в които занаятът се предавал от поколение на поколение. По времето на Марий търговията с книги вече била процъфтяваща. Та защо да не се занимавал с нея някой Созий?

Спомагателни Легиони — всички легиони, които воюват на страната на Рим, но са съставени от войници, непритежаващи римско гражданство. Самите войници също биват наричани „спомагателни“ и

терминът се е използвал дори за конницата. По времето на Гай Марий голямата част от спомагателната пехота е била съставена от италийци, докато спомагателната конница се е набирала предимно сред гали, нумидийци и траки, тъй като, за разлика от римляните, воюващи открай време единствено пешком, тези народи са владели до свършенство ездата.

Стибий — черен прах, базиран на антимон, който се разтварял във вода и се използвал за изрисване на миглите и веждите, както и на линии около очите.

Стоик — последовател на философската школа, основана от кипърския финикиец Зенон в трети век пр.Хр. Като начин на философско мислене стоицизмът особено се нравел на римляните. Основавало се на принципа, че светът се изграждал върху добродетелта (силата на характера) и нейната противоположност — слабостта на характера. Добродетелта била единственото добро, а слабостта на характера — единственото зло. Парите, болката, смъртта и всичко друго, което се сипе като напаст върху човека, не били от значение, защото добродетелният човек бил в самата си същност добър и затова по определение трябвало да бъде щастлив и доволен, дори ако живее в пълна беднота, ако е съпътстван от постоянна физическа болка или е осъден на смърт. Както с повечето неща, които възприемали от гърците, римляните не променили съществено стоическата философия — само избегнали най-трудносмилаемите ѝ съставки с помощта на будния разум. Пример за това бил Брут.

Стомана — терминът „Желязна епоха“ е доста подвеждащ, след като желязото само по себе си е почти неизползваемо. То замества бронза едва когато древните ковачи изнамерили начин да го преработват в стомана. Оттогава обаче именно стоманата е предпочитаният материал за направата на сечива, оръжия и всичко друго, за което е нужна едновременно твърдост, издръжливост и способност да се заостря по краищата. Аристотел и Теофраст, които живели в Гърция през четвърти век пр.Хр., пишат за „стомана“, а не за „желязо“. Самият процес обаче по преработката на желязната руда в използваем материал се провеждал при пълното незнание на майсторите за химичните и металургичните закони, които го правят възможен. Основната руда, от която се извличало желязото, бил хематитът; пиритите се използвали по-рядко заради силната токсичност

на серните отпадъци. Страбон и Плиний Стари описват метод на изпичане (оксидация) на рудата в пещи с каменни плочи, но по-ефективни се оказвали шахтовите пещи, които разтопявали повече количество руда едновременно и затова били предпочитани. Повечето металурзи обаче използвали едновременно и едните, и другите пещи и първоначалният продукт, който се получавал от рудата, били покрити с шлака брусове или слитъци. Слитъците били нажежавани до температура на топене, след което бивали обогатявани допълнително с въглерод чрез изчукване в дървени въглища. По този начин падала и голяма част от вредната шлака, но в древността стоманата така и не можела да се освободи напълно от нея. Римските металурзи познавали добре техниките по каляване, охлаждане и циментация (при последната желязото допълнително се обогатявало с въглерод). Всяка различна процедура по различен начин променяла основата на въглеродната стомана, така че крайният материал да се използва и за различни цели — за бръснари, остриета на мечове, ножове, брадви, сърпове, длета за дърво и за метал, пирони, метални пръти и т.н. Стоманата за режещи повърхности излизала твърде скъпо, така че за да не се хаби излишно металът, тънкото острие се заварявало (римляните познавали два метода на заваряване — чрез налягане или чрез разтопяване) за основа от по-евтина стомана. Мечовете, които използвали римските войници обаче, били изцяло от най-качествена стомана, чийто заострен край режел каквото му попаднело — стоманата се получавала чрез закаляване при температура от 280°C. (Онези читатели, които са достатъчно възрастни, за да са се сблъскали с ножчета и мачете от ръждаема въглеродна стомана, навярно си спомнят с носталгия колко коварни и опасни бяха остриетата им, далеч по-заострени от сегашните, неръждаемите — е, приблизително толкова остри са били и римските мечове.) В античността всички инструменти, използвани от ковачите — клещи, наковални, чукове, духала, тигели, огнеупорни тухли и т.н. — били добре познати и се срещали повсеместно. Но теоретичната страна на металургията били напълно погрешна: мислело се например, че естеството на течността, използвана при охлаждането, влияела на крайния резултат; а пък никой не можел да си обясни, че причината от желязната руда, добивана в Норикум, да се получава толкова първокачествена стомана, се кореняла в ограничения състав на чист

манган, незамърсен с фосфор, арсеник или сяра в рудата, и че следователно добиваната стомана била манганова стомана.

Субура — най-бедната и най-гъсто населената част от град Рим, Намирала се на изток от Форума, в падината, образувала се между Опийската могила на Есквилинския хълм и Виминала. Главната артерия в района, която била забележително права и дълга, носела в различните си части три различни имена: в долния си край — там, където се свързвала с Аргилетум, се казвала Фауцес Субуре; следващата отсечка се знаела като Субура Майор, а последната, която изкачвала полите на Есквилина, се наричала заради стръмния си наклон Кливус Субуранус. По посока на Виминалския хълм от Субура Майор се отделяли Субура Минор и Викус Патриции. В Субура се срещали изключително инсули и в целия район само едно-единствено място заслужавало внимание — т.нар. Турис Мамилия, очевидно някаква кула. Жителите на квартала били несравними полиглоти и изключително разкрепостени в мисленето си; в Субура живеели и много евреи.

Субурана — името на една от четирите градски триби, една от двете, в които се вписвали имената на новоосвободените роби (другата била триба Есквилина). По тази причина в републиканската епоха Субурана била и една от двете най-големи по брой триби от всички тридесет и пет.

Суоветаврилия — специално жертвоприношение, в което се заколвали прасе (су), агне (ове) и вол или бивол (тавър). Било извършвано в случай на критична опасност и се посвещавало на определени богове — един от тях бил Юпитер Оптимус Максимус, друг — Марс и т.н., другите не са известни. Церемонията, съпътстваща суоветаврилията, изисквала, преди да бъдат заколени, жертвените животни да вървят начело на тържествено шествие. Освен при споменатите изключителни обстоятелства, суоветаврилия се извършвала в още два случая: първият бил, когато в края на май земята символично се пречиствала от дванадесетте нисши жреци, наречени фратрес арвалес, полските братя, а вторият идвал веднъж на пет години, когато цензорите излизали с цялата си канцелария на Марсово поле и се заемали с провеждането на пълното преброяване на римските граждани.

Сцила — едното възможно решение на някоя заплетена дилема. Другата възможност се наричала Харибда (вж. статия).

Сципион (1) (Сципион Африкански) — Публий Корнелий Сципион Африкански бил роден в 236 г. пр.Хр. и починал към края на 184 г.пр.Хр. Още много млад се отличил в битките при Тицин и при Кана и само на двадесет и шест години, преди още да е бил приет в Сената, получил, и то по волята най-вече на римския народ, проконсулски империум, за да поведе борбата с картагенците в Испания. В продължение на пет години се справял прекрасно със задачата си, разгромил напълно картагенските войски и спечелил за Рим двете му испански провинции. Въпреки жестоката сенаторска опозиция в 205 г.пр.Хр. в качеството си на консул (за какъвто бил избран само на тридесет и една години) получил разрешение да нахлуе в Африка, прехвърляйки войските си през Сицилия. В крайна сметка завладял както Сицилия, така и Африка, откъдето и към името му бил прибавен когноменът Африкански. В 199 г.пр.Хр. бил едновременно избран за консул и назначен за Принцепс Сенатус, а в 194 г.пр.Хр. отново станал консул. С политическата си прозорливост Сципион Африкански предугадил плановете на Антиох Велики да нападне Гърция и своевременно предупредил за това Рим. Когато сирийският цар действително нахлул в Гърция, Сципион Африкански бил назначен за висш военен легат от брат си Луций и придружил римската армия във войната срещу Антиох. По все още неизяснени причини обаче той си спечелил съперничеството на Катон Цензор, който подложил на политически гонения всички представители на рода на Корнелий Сципионите, и най-вече братята Публий и Луций. По всичко личи, че в разигралата се политическа драма победител е излязъл Катон Цензор, защото в 184 г.пр.Хр. Луций (който си спечелил прозвището Азиаген) бил лишен от качеството си на конник, а по-късно същата година брат му Публий починал. Сципион Африкански бил женен за Емилия Павла, сестра на покорителя на Македония. Имал двама сина, които не се отличили особено, и две дъщери; по-голямата се омъжила за братовчед си Публий Корнелий Сципион Назика Коркул, а по-малката била Корнелия, майката на братята Гракхи.

Сципион (2) (Сципион Емилиян) — Публий Корнелий Сципион Емилиян Африкански и Нумантийски се родил в 185 г. пр.Хр. По рождение не бил Корнелий от рода на Сципионидите, а син на покорителя на Македония Луций Емилий Павел, който го дал за осиновяване на големия син на Сципион Африкански Старши. Понеже

Павел имал четирима синове, още един от братята му бил даден за осиновяване този път в рода на Фабии Максимите. Личната трагедия на Павел е в това, че тъкмо двамата му синове, които останали при него, починали в разстояние само, на няколко дни един от друг в 167 г.пр.Хр., оставяйки баща си без преки наследници. Майката на Сципион Емилиян била от патрицианската фамилия на Папириите, а жена му била единствената оживяла до пълнолетие сестра на братята Гракхи Семпрония, която била близка родственица със съпруга си.

След като се отличил по време на Третата пуническа война в 149–148 г. пр.Хр., Сципион Емилиян бил избран за консул в 147 г.пр.Хр., макар че още не бил навършил считаната за необходима за този пост възраст, заради което и си навлякъл неодобрението на голяма част от сенаторите. Изпратен в Африка, за да се заеме лично с командването на римската армия под стените на Картаген, той още тогава показал в пълна сила упоритостта и твърдостта, с която по-късно щял да се прослави; преградил с изкуствени диги картагенското пристанище и така блокирал напълно града. В 146 г.пр.Хр. Картаген се предал и по заповед на Сципион Емилиян бил сринат със земята. Съвременните историци се съмняват в истинността на легендата как земята била посята със сол, за да се попречи веднъж завинаги Картаген да надигне глава, но самите римляни й вярвали. В 142 г.пр.Хр. Сципион Емилиян бил избран за цензор, но заради личната вражда между него и колегата му практически бил лишен, от каквато и да е власт. В 140–139 г.пр.Хр. поел на пътешествие по море на изток, придружаван от двамата си гръцки приятели, историка Полибий и философа Панеций. В 134 г.пр.Хр. бил избран повторно за консул и му била възложена обсадата на град Нуманция в Близка Испания. В продължение на петдесет години под стените на малкото градче вече били капитулирали не една и две римски армии. Когато обаче пред града се явил Сципион Емилиян, на Нуманция й оставали да издържи още само осем месеца. След превземането й от римляните я сполетяла съдбата на Картаген и от града не останал нито камък. Всички жители на Нуманция били екзекутирани на място или отведени в робство.

По време на нумантийската обсада до ушите на Сципион Емилиян достигнала новината за подриването на мос майорум — установената обществена практика — от шурей му Тиберий Гракх и той лично подкрепил противниците на Гракх, особено общия си с Тиберий

братовчед Сципион Назика. Въпреки че при завръщането на Сципион Емилиян в Рим в 132 г. пр.Хр. Тиберий Гракх не бил вече между живите, общественото мнение дълго време смятало именно зет му за подстрекател на убийците му. В 129 г. пр.Хр. Сципион Емилиян внезапно починал, заради което и дълго време след това се е говорело, че е бил убит. Главната заподозряна за това злодеяние била жена му Семпрония, сестра на Гракхите, тъй като било обществена тайна, че ненавиждала съпруга си.

По характер Сципион Емилиян бил любопитна фигура. Като интелектуалец той обожавал всичко гръцко и стоял в центъра на един обществен кръг, закрилящ и поддържащ личности като Полибий, Панеций или латинския драматург Теренций. Като приятел бил именно приятелят, за когото всеки би мечтал; като неприятел обаче се отличавал с жестокост и безскрупулност. Притежавал забележителни организаторски способности, но това не му пречело да прави недопустими грешки, както например по отношение на Тиберий Гракх. Високата му култура и вкус, както и природната му дарба за широк поглед върху нещата не му пречели да остава морално закостенял.

Събрание (народно събрание, комиции) — всяко едно събиране на римския народ по повод взимането на решения от управленски, законодателен или избирателен характер. По времето на Гай Марий съществуват три различни народни събрания: центуриатните комиции, трибутните комиции и плебейското събрание. При центуриатните комиции гражданите гласуват разпределени според имущественото си положение — разделени са на шест класи и общо сто деветдесет и три центурии (които по времето на Марий включват значително повече от сто души, но остават непроменени, за да не се изгуби относителната им тежест, такава каквато е била при първоначалното им обособяване) и са били пряко свързани с организацията на войската. Центуриатните комиции избират консулите, преторите и (на всеки пет години веднъж) цензорите. Другите две народни събрания се организират на териториално — племенен принцип. Трибутните комиции носят името си от тридесет и петте триби, между които са разпределени римските граждани по териториален признак, и са се свиквали по волята на консул или претор и са се занимавали с изработването на закони и избирането на куриатните едили, квесторите и военните трибуни. Действали са и като върховен съд. В плебейското събрание по принцип

не се допускат до участие представители на патрицианските фамилии. Свиква се по волята на народен трибун. Плебейското събрание притежава пълномощието да издава закони (познати като „плебисцити“) и да раздава правосъдие. Пак то избира плебейските едили и народните трибуни. В нито едно от трите народни събрания индивидуалният глас на гражданина няма реална стойност; в центуриатните комиции гласуването се извършва по центурии и всяка центурия гласува според мнението на мнозинството от своите членове; в трибутните комиции и плебейското събрание се гласува по същия принцип според трибите и мнозинството във всяка една от тях я представлява цялата пред останалите.

Съсловие — ордо. За римляните съсловието имало смисъл най-вече на обществена група с приблизително еднакъв произход и богатство.

Съюзници — понятието „приятели и съюзници на римския народ“ се появява още в ранната римска република и с него римските магистрати са се обръщали към онези племена и народи, които са помогнали на Рим при голяма (най-вече военна) опасност. С течение на времето всички италиийски племена и народи, които не получават римско гражданство и не стават субект на т.нар. латински права, започват да се считат за „съюзници“. В замяна на въоръжени подкрепления всеки път, щом Рим има нужда от тях, съюзниците се ползвали с неговата военна закрила, както и с някои търговски концесии. Понятието започва да се използва и за народи, населяващи земи извън Италийския полуостров, като например хедуите в Дългокоса Галия или за царство Витиния. Щом в мозайката на римските политически съюзи се намесват и чужди народи, италиийците остават просто „съюзници“, докато пълното определение „приятели и съюзници на римския народ“ се използва единствено за отвъдморските народи.

Таблиний — латинската дума, с която наричали стаята във всеки римски дом, която принадлежала изключително на патерфамилияс; много често малкото му спално помещение и другото, още по-малко, което му служело вместо гардероб, се отваряли направо към таблиния. В книгата си го наричам и кабинет.

Тавразия — днешно Турينو. Името, което може да се срещне по старите римски карти, е Августа Тавринорум, но по всичко личи, че

това си име градът е получил едва по време на принципата на Август. След щателна проверка се натъкнах на името Тавразия, явно останало отпреди времето на Август.

Тавриски — келтско племенно обединение, населяващо Норикум, днешен Източен Тирол и Словения.

Талант — единица мярка за тегло, което условно означавало товара, който един-единствен човек е способен да носи. В таланти се пресмятали най-вече благородните метали, както и големи суми пари изобщо, но терминът се е използвал и за други неща. Според съвременните мерни единици един талант се равнява на около 25 кг.

Танаис, река — днешен Дон в Русия.

Тапробан — днешна Шри Ланка (Цейлон). Древните знаели, че представлявал голям островен масив с крушовидна форма, който се намирал на югоизток от носа, с който завършвала Индия. Славел се с подправките си, особено с черния си пипер, и с океанските си перли.

Тарацина — днешна Терацина в Италия.

Тарент — днешно Таранто. Намира се на подметката на Италийския ботуш и бил основан като гръцка колония от спартанците около 700 г. пр.Хр. Първоначално именно до него стигал Апиевият път, но впоследствие с продължаването на пътя до Брундизиум градът изгубил част от важността си. Това не му пречело да си остане предпочитаното пристанище за всички пътуващи към Патра и Южна Гърция.

Тарквиний Горди — седмият и последен римски цар. Завършил строежа и осветил храма на Юпитер Оптимус Максимус, но си създал повече репутацията на войник, отколкото на строител. Възкачването му на престола било вследствие на заплетена интрига, в която си намирали място едно убийство и една жена (Тулия, дъщерята на цар Сервий Тулий, убила собствения си баща), а свалянето му преминало по почти същия сценарий. Бунтът на патрициите, предвождани от Луций Юний Брут, принудил Тарквиний Горди да търси спасение с бягство и довел до установяването на републиката. Тарквиний Горди потърсил убежище последователно при няколко настроени против Рим племенни главатари и в крайна сметка умрял в Кума. Разправя се любопитната история как Тарквиний Горди приключил с войната срещу град Габии: когато го попитали как да постъпят със знатните жители на Габии, Тарквиний не казал нищо, а отишъл в маковата си градина и с меч си отсякъл

цветовете на всички цветя, стърчащи повече от другите. Синът му, който се намирал в Габии, изтълкувал правилно посланието на баща си и обезглавил всички по-видни мъже в превзетия град. Много малко хора днес знаят истинските корени на т.нар. „синдром на високите макове“, въпреки че изразът се използва често, за да обозначи политическите убийства, целящи премахването на политическия, икономическия и интелектуалния елит на определена социална група или народ.

Тарквиний Приск — Тарквиний Стари, петият римски цар. Името му се появява за пръв път в Цере и по всяка вероятност носителят му бил грък по произход. В един момент се оказал етруск, а в следващия — имигрант в Рим. За него се говори, че е пресушил блатата около Форума, както и че в построил голяма част от градската канализация. Пак той започнал строежа на храма на Юпитер Оптимус Максимус и на Големия цирк. Бил убит от двамата синове на Анк Марций, които заговорничели да му отнемат престола; жената на Приск обаче предусетила намеренията им и въпреки че не могла да предотврати убийството на мъжа си, спомогнала за това на трона да се качи шестият римски цар Сервий Тулий.

Тарпейската скала — все още се спори относно точното ѝ местоположение, но се знае, че се е виждала от долния край на Форум Романум и най-вероятно е представлявала канара, надвисваща от върха на Капитолия. Понеже от скалата до дъното на пропастта нямало повече от осемдесет стъпки, то под нея трябвало да се намира друга скална издатина или тераса. Тарпейската скала била традиционното място за извършване на публичните екзекуции на уличените в убийство или държавна измяна римски граждани. Осъдените или са били хвърляни, или са били принуждавани сами да скочат в бездната. На картата си съм определила местоположението ѝ в съседство с храма на Опс.

Тарс — най-големият и важен градски център в Киликия, в югоизточна Мала Азия.

Тартар — онази част от подземния свят, където според древните се пращали за наказание най-големите грешници от света на смъртните: така например Сизиф вечно търкалял своя камък към върха, Иксион се въртял вързан на колело, а Тантал напразно се протягал да достигне храната и водата, които го примамвали. И тримата били смъртни, които

по един или друг начин си били спечелили безсмъртието от боговете и затова не могли да бъдат наказани просто със смърт. Въпреки сериозните дискусии между такива мислители като Питагор, Платон и Аристотел нито гърците, нито римляните успели да си изградят ясна концепция за безсмъртието на душата. За тях смъртта означавала изчезване на всеки витален принцип; всичко, което оставало след смъртта, не било повече от една сянка, лишено от разум и плът подобие на умрелия. За великите философи душата била... от женски пол! Пеперудоподобно създание.

Tata — нежното латинско умалително от „баща“ — татко.

Театри — в републикански Рим бил забранен строежът за постоянни театри. Затова ги сковавали от дърво преди игрите, включващи в програмата си театрални представления. В ранните години на републиката театърът се считал за деградираща нравите сила и подобно отношение продължило да се усеща кажи-речи до времето на Помпей. Било забранено на жените да седят редом с мъжете. Само общественият натиск, особено от страна на градската беднота (която обожавала фарсовете и пантомимата), успял да принуди римските магистрати и Сената да позволят провеждането на театралните представления с това ограничение, че не трябвало да се строят постоянни театри. Дървените конструкции били във формата на амфитеатър и имали собствени естради и сцена (на български се получава двусмислица, но в древността под „сцена“ се разбирало не подиумът, върху който се играело действието, а всичко зад и около него — Б.пр.), включително кулиси и скрити входове за актьорите. Конструкцията на сцените (или „скене“ на гръцки) достигала на височина до последния ред от трибуните (т.нар. кавеа) за публиката. При закриването на игрите дървените театри били разглобявани и отнасяни. По всяка вероятност дървеният материал, от който били построени временните театри, се разпродавал на пазар, а спечеленото се прибиращо в постоянния фонд за изграждане и поддръжка на театъра (причината за тази своеобразна строителна „стратегия“ се дължи на факта, че както повечето антични градове, така и Рим не разполагал с достатъчно просторни складови помещения, които да поберат, макар и в разглобен вид материала за конструкция, която може да носи десет хиляди души публика върху себе си).

Тевтони — германско племенно обединение, което в ранната си история населявало основата на полуострова, наречен Кимврийски Херсонес. Около 120 г. пр.Хр. тевтоните заедно с кимврите поели по дългия път на своето преселение. Като народ те изчезнали от лицето на земята след битката при Аква Секстия в 102 г.пр.Хр.

Тергеста — днешен Триест.

Термопили — крайбрежният проход, свързващ Тесалия с Централна Гърция. От едната страна го заграждало Егейско море, от другата — високи и непристъпни скали. Това обаче не го правело идеалното място за защита, тъй като из планините наоколо били прокарани множество тайни пътеки. Най-известната пътека, излизаща в тила на евентуалните защитници, била Анопейската, а пък най-известният защитник на прохода бил спартанският цар Леонид.

Тесалия — Северна Гърция. На запад била заградена от насечените планински вериги на Епир, на изток — от Егейско море. По времето на Гай Марий областта била част от римската провинция Македония.

Тибур — днешно Тиволи. В епохата на републиката градът представлявал малко селище на брега на река Анио, на мястото, където тя внезапно излизала от планините и поемала из долината на Тибър. По времето на Гай Марий жителите на града все още не били получили пълно римско гражданство.

Тибър — реката, миеща бреговете на град Рим. Извирала във високите Апенини отвъд Арециум и се вливала в Тосканско (Тиренско) море при град Остия. Рим бил разположен на североизточния бряг на Тибър. Реката се водела плавателна чак до Нарния, но в действителност силното ѝ течение превръщало в рискован всеки опит да се плава срещу него. Тибър често се оказвал причина за катастрофални наводнения, особено в Рим.

Тигурини — келтско племенно обединение, заемащо част от територията на днешна Швейцария в съседство с племенното обединение на хелветите. Около осмата година от началото на голямото кимврийско и тевтонско преселение към тях се присъединили и тигурините — последни, които образували едно цяло с другите келтски племена — на маркоманите и херуските. В историята се приема, че в 102 г. пр.Хр. обединените тигурини, маркомани и херуски нахлули в Италийска Галия откъм изток през Норикум и Аквилея, но като

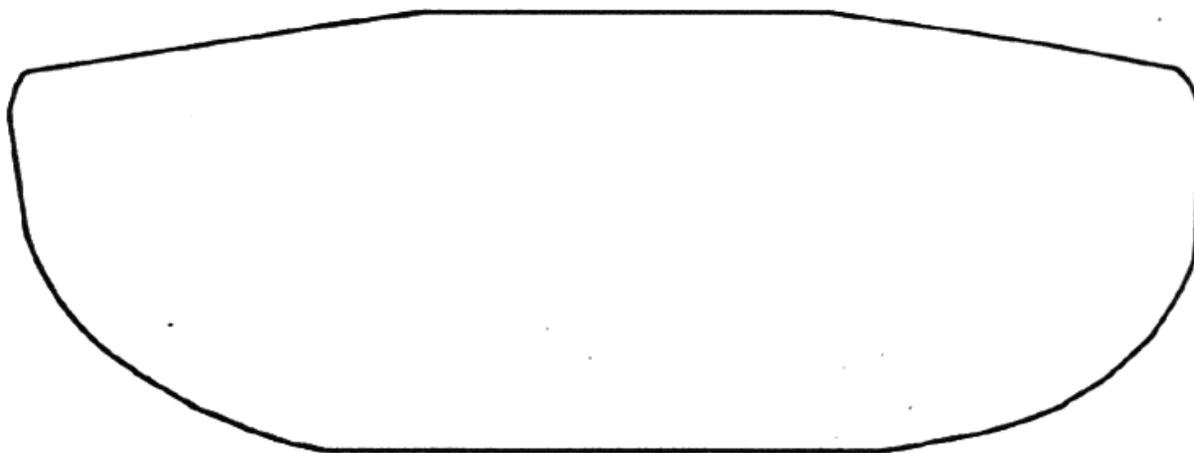
научили за катастрофалното поражение на тевтоните при Аква Секстия, се обърнали назад и се върнали по родните си места. Така избегнали трагичната участ на тевтоните и кимврите.

Тингис — днешен Танжер. Столица и най-голям град в мавританското царство. Намирал се на Атлантическия океан отвъд Херкулесовите стълбове.

Тингитанска маймуна — или „варварската“ маймуна. Макак, безопасата или ходеща по земята маймуна. В античността маймуните и приматите не били често срещана гледка по Средиземноморието, но макакът, който все още може да се срещне в Гибралтар, винаги е населявал Северна Африка.

Тиро — новак, начинаещ.

Тога — дреха, която можел да носи само римски гражданин. Била изтъкана от лека вълна и притежавала доста характерна форма (това обяснява и защо по всички холивудски филми на облечените в тога герои все нещо им куца — в Холивуд никога не са проучвали внимателно нещата от предишни епохи или поне не и от античността). След подробни изследвания и многобройни експерименти д-р Лилиън Уилсън открил какви са били формата и размерите на идеалната тога. Така например тогата, която щял да носи мъж с ръст метър и седемдесет и пет и обиколка на талията 90 см, трябвало да бъде широка около 4,6м. и дълга 2,25м. Под дължина разбирате тази страна, която следва тялото от горе на долу, а под ширина — онази, която се увива около него. Но трябва да се има предвид, че тогата не е била с формата на правоъгълник. Изглеждала е така:

Ако не бъде ушита точно както съм я показала на рисунката си, тогата просто няма да може да се облече по начина, по който са я носели римляните в древността. Републиканската тога от времето на Гай Марий била много широка (размерите на тогата се променяли на няколко пъти от царския период до края на пети век сл.Хр. — та това са повече от хиляда години). Мисля, че ще е нужно да направя още едно необходимо уточнение върху тогата, което е плод на собствените ми наблюдения: доказах, че римлянинът, облечен в тога, не е възможно да е носил каквито и да било други дрехи, т.е. препаска или каквото и да било бельо, под тогата и туниката си. Самата тога лишавала облечения в нея, от каквато и да е възможност да използва лявата си ръка, особено в областта на собствения си корем — при всяко движение в повече може да се наруши балансът и за броени мигове тежката дреха да се развие напълно. Но когато тогата е облечена правилно, тя можела да бъде разтворена твърде лесно само с дясната ръка, с която мъжът можел спокойно да надигне и туниката си и да уринира прав — да, но не и ако под туниката си носи друга дреха! Отбелязвам този любопитен факт, защото съвременните учени все още масово споделят мнението, че римляните са носели някаква форма на бельо под горните си дрехи. Но ако е бил облечен в тога, човек просто не е можел да си позволи подобно нещо — иначе би му се наложило при всяка малка нужда да вика роба си да му помага, което моралът на един римлянин — републиканец не би позволил за нищо на света.

Тога алба (или Пура) — чисто бялата тога. В действителност обаче ще е била по-скоро кремава.

Тога кандида — специално избелена тога, която си слагали кандидатите за определена магистратури, когато се представяли при образуването на кандидатските списъци (думата „кандидат“ произлиза именно от тога кандида). Носели я и докато обикаляли Рим, за да агитират гражданите му, както и при самите избори в комициите. Тогата придобила белия си цвят, след като била оставяна известно време да съхне на слънце, а след това равномерно се покривала със стрита на прах бяла креда.

Тога пикта — пурпурната тога, която носел триумфиращият пълководец. Дрехата била избродирана (най-вероятно със злато) с картини на знаменателните събития, които се честват, както и с портретите на участниците. Навремето и римските царе ходели

облечени в тога пикта, както била облечена и статуята на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолия.

Тога претекста — тога с пурпурен ръб, която носел куриатният магистрат; носела се и от бивши куриатни магистрати, както и от невръстните им деца, независимо от пола им.

Тога пула — траурната тога, ушита от вълна с цвят, възможно най-близък до черния.

Тога трабеа — „полуоцветената тога“ според определението на Цицерон. Това била раираната тога на авгурите, а твърде вероятно е да са я носили и понтифексите. Подобно на тога претекста и тя имала пурпурен ръб, но иначе цялата била раирана с червени и пурпурни линии.

Тога вирилис — буквално тогата на „възмъжаването“. Става дума за тога алба или тога пура.

Толоза — днешна Тулуза във Франция. Намирала се в долината на река Гарумна и била политическият център на племенното обединение на волките тестосаги.

Торк — дебела, кръгла метална огърлица, направена най-често от злато. Нямала формата на пълен кръг, защото точно над гърдите завършвала с отвор от около 2,5 см. Приема се за доказано, че първо се слага около врата, а след това се извива навътре — най-вероятно веднъж сложен, никога не се маха. Носенето на торк било характерно за келтите, но го носели и в някои германски племена. Обикновено извитите краища на огърлицата завършвали с различни декорации топчета, спирали или дори животински глави.

Тракия — онази част от Балканския полуостров, която се намира между западния бряг на Хелеспонта и мислената линия точно на изток от Филипи; бреговете ѝ се миели от Егейско море и Евксинския Понт, а на север територията ѝ се простирала до границите със Сарматия. Римляните считали за западна граница на Тракия река Нестос (дн. Места). Тракия така и никога не успяла да се организира в единна политическа организация. След приключването на войните за наследството на Атал III в Мала Азия в 129 г. пр.Хр. егейското крайбрежие на Тракия минало под властта на римския управител в Македония. Римляните построили Игнациевия път, свързващ Адриатика с Хелеспонта — най-краткият и бърз път за прехвърляне на войски от Италия в Мала Азия, и затова за тях било от жизнено

значение да не позволят на траките излаз на Егейско море. Енос (пристанищен град на устието на река Хеброс) — Марица — и Абдера (пристанищен град на изток от устието на река Нестос) били най-значителните градове на егейския бряг на Тракия. Най-големият град в Тракия обаче била старата гръцка колония на Тракийския Боспор Византион.

Трансалпийска Галия — римската провинция в Галия (за разлика от Цизалпийска Галия). Малко преди 120 г. пр.Хр. територията ѝ била завладяна от римляните след блестящите победи на Гней Домиций Ахенобарб, който осигурил по този начин безопасен сухоземен път между Италия и Испания. Провинцията включвала бреговата ивица от Лигурия до Пиренеите, като на две места навлизола дълбоко навътре в страната: при Толоза в Аквитания и нагоре по течението на Родан (Рона) чак до търговската колония Лугдунум (Лион).

Триба — още от зората на републиката за римлянина трибата не представлявала повече форма на племенно разделение, а териториална единица, подчинена единствено на интересите на държавата. Общо броят на римските триби бил тридесети пет; от тях тридесет и една били селски, а само четири — градски. Шестнадесетте първоначални триби носели имената на шестнадесет патрициански фамилии, което сочело, че членовете им са били или членове на въпросните патрициански родове, или предците им са живели на земя, владяна от тях. През ранната и средната република, когато владяната от Рим територия започнала да се разпростира из цяла Италия, били създадени нови триби, в които се вписвали и новополучилите римско гражданство свободни италийци, така те на свой ред взимали активно участие в изграждането на римската политическа система. Колониите със статут на римско гражданство се превърнали в естествени ядра на новосъздадените триби. Четирите градски триби се смятат за основани от цар Сервий Тулий, въпреки че действителната дата на основаването им трябва да се търси по-късно, в годините на ранната република. Последната основана триба датира от 241 г. пр.Хр. Всеки член на дадена триба имал право на един глас при гласуванията вътре в нея, но сам по себе си този глас нямал почти никакво значение. При гласуванията в трибутните комиции първо се преброявали гласовете във всяка една триба поотделно и според мнозинството в нея тя определяла своя общ глас, който единствен имал значение за крайното решение на

комициите. Това означавало, че при никой случай огромният действителен брой на гражданите, вписани в четирите градски триби, не можел да повлияе на крайното решение на трибутните комиции, където селските триби имали почти осемкратно превъзходство. Практически това означавало, че ако при дадено гласуване се появят само двама представители на дадена селска триба и гласуват единодушно, то техният глас се равнявал по сила на гласа на всяка от четирите градски триби поотделно, независимо че те на свой ред са могли да бъдат представени от по няколко хиляди души. Нищо не принуждавало членовете на селските триби да живеят извън пределите на Рим — почти всички сенатори и консули например принадлежали на селските триби.

Трибун — официално упълномощен представител на определена политическа страна в римското общество, който защитава интересите на институцията, издигнала го на този пост. Думата първоначално се използвала за хората, защитаващи интересите на отделните триби (от триба — трибун), но с промените, настъпили в политическия живот на републиката, с нея започнали да се наричат представители на различни институции, които не било задължително да са свързани по някакъв начин с трибите.

Трибун на хазната — Трибуни ерарии. Съществува известна неяснота около истинските функции на трибуни ерарии. Изглежда, първоначално така били наричани служителите във войската, чието задължение било да изплащат заплатите на войниците (като се има предвид финансовото състояние на римската армия от Предмарианската епоха, подобна длъжност едва ли би се оказала доходоносна), но със сигурност по времето, когато Гай Марий въвеждал своите преобразувания в армията, трибуни ерарии вече нямали нищо общо с нея, защото заплатите се давали от квесторите. Приела съм, че трибуни ерарии са цивилни лица. Въпреки че римският Сенат и народ гледали с лошо око на бюрокрацията и с всички средства възпирали увеличаването броя на различните обществени служители, с нарастването териториалните придобивки на Рим поне един от клоновете на държавното управление (SPQR) се нуждаел от нови попълнения и това била хазната (ерариумът). По времето на Гай Марий ще да е имало значителен брой цивилни служители, които да направляват различните функции на държавната хазна (а в годините

след Гай Марий техният брой нараснал драстично). Трябвало да се събират всевъзможни данъци както у дома, така и в чужбина; трябвало да се намерят достатъчно пари, за да се подsigури закупуването на зърно, да се осъществят благоустройствените програми на цензорите, както и да се осигурят някои наглед дребни разходи, като например прасетата, които градският претор трябвало да даде за Компиталиите. И ако избраният на квесторската длъжност магистрат давал само общи насоки по всеки от тези въпроси, то той е трябвало да разполага с нужните хора, които да ги превърнат в реалност. Затова държавата се е нуждаела от висши цивилни служители, хора, чието положение да е по-различно от това на обикновените писари; без съмнение въпросните чиновници са произлизали из уважавани фамилии и по всяка вероятност трудът им се е заплащал добре. Възможното съществуване на подобна класа може да обясни затрудненията, които Катон тицензис сам си причинил в 64 г. пр.Хр. с назначаването на квестор на хазната — по всяка вероятност квесторите отдавна били изгубили навик да работят пряко, а пък и в 64 г.пр.Хр. хазната вече е представлявала внушителна по мащабите си институция.

Триден — днешно Тренто в Италия.

Триклиний — римската трапезария. Обикновено в семейния триклиний (най-често помещението било квадратно) се разполагали три кушетки (ложета) във формата на буквата П. Ако застане на вратата и погледне към празния център на буквата, лявата кушетка се нарича лектус сумус (горно ложе), средната — лектус медиус (средно ложе), а дясното лектус имус (долно ложе). Всяка от трите кушетки била широка около метър и двайсет и пет или дори повече, а на дължина била поне два пъти по толкова, навярно и повече. В единия край на кушетката имало възглавница за главата. Срещу всяка от кушетките на височина малко под тяхната стояла масичка, дълга от единия до другия край на кушетката. Хранещите се се облакътявали на лявата си ръка, като за целта нагласявали специални облегалки; събували се преди ядене и можели да поискат робите да им измият краката. Домакинът се разполагал в левия край на кушетката в средата, който се смятал за долния; десният, считан условно за горен заради възглавницата за главата, се оставял за най-почетния гостенин — мястото се наричало локус консуларис (мястото на консула). По времето на Гай Марий жените рядко се излагали подобно на мъжете, освен ако не им се носи

съмнителна слава, а вечерята е ергенска. Жените от семейството сядали на малки столчета в центъра на буквата П, влизали с първото ястие и се оттегляли с последното; по правило им се позволявало да пият само вода.

Триокала — най-недостъпната крепост, която построили разбунтувалите се сицилийски роби в планините в южната част на острова. Била обсадена от Луций Лициний Лукул в 103 г. пр.Хр., но паднала едва в 101 г. пр.Хр.

Трипод — всякакъв предмет, монтиран върху поставка от три крака. На триподи сядали гадателките. Върху триподи се държали и жарниците с жертвените или авгурските огънове. Масите също били често на три крака.

Триумф — най-знаменателният ден в кариерата на победоносния римски пълководец. По времето на Гай Марий, за да получи правото на триумф, пълководецът първо трябвало да бъде акламиран като император от собствените си войници, след което да представи писмена петиция пред Сената; само Сенатът бил упълномощен да удостои някого с правото на триумф и понякога, макар и сравнително рядко, се случвало достоен за честта пълководец да бъде несправедливо лишен от нея. Самият триумф представлявал внушителен парад, който следвал определения от традицията маршрут от Вила Публика на Марсово поле през специалната порта в Сервиевите стени, наречена Порта Триумфалис, през Велабрум и Форум Боариум до Големия цирк, след което по Вия Триумфалис и по Вия Сакра се излизало на Форум Романум, а оттам се изкачвал на Капитолийския хълм, за да стигне шествието до храма на Юпитер Оптимус Максимус. Триумфирацият пълководец и ликторите му влизали в храма и поднасяли на бога лавровите си венци, получени за победата, след което давали началото на триумфалния пир.

Триумфатор — така се наричал триумфирацият пълководец.

Трофей — за трофей се смятало пълното бойно снаряжение на пленения или убит вражи предводител. Спред практиката, установена още в архаичната епоха от гърците, пленените доспехи се окачвали върху забито в земята копие наред бойното поле и се поднасяли като дар на боговете, помогнали на победителите. Римляните променили гръцката практика, като започнали да издигат по бойните полета каменни паметници, а трофеите отнасяли със себе си в Рим. Там те се

излагали на показ при триумфа на пълководеца — победител, след което се посвещавали на някое божество по избор и се оставяли за вечни времена в храма му. Метел Македоник бил първият римлянин, построил храм от мрамор, и след като го посветил на Юпитер Статор, дарил го с пленените от легионите му трофеи. Гай Марий издигнал храм на Честта и Добродетелта и също го дарил с пленените от войските му трофеи.

Тулианум — знае се също като Карцер. Малка къщичка с единствено помещение и подземие, което се използвало за единствената килия за екзекуции в цял Рим. Всички видни военнопленници, след като били превеждани из Рим заедно с парада на триумфа, щом шествието започвало да изкачва Капитолийския хълм, били отвеждани в подземната килия на Тулианума и били удушавани с въже. Трупът на жертвата бил хвърлян през отворите на подземие то към градската канализация. Друга практика (до която обаче се прибягвало по-рядко) било осъденият да се затвори в подземие то и да се остави да умре от глад.

Тул Хостилий — третият римски цар. Доста тъмна фигура. Голям войнолюбец, той нападнал, превзел и сринал със земята Алба Лонга, а жителите ѝ довел в Рим и ги присъединил към населението му; управляващата класа в Алба Лонга станала част от римския патрициат. Тул Хостилий също така построил сградата на Сената, наречена в негова чест Курия Хостилия.

Туника — основната дреха у почти всички древни народи по Средиземноморието, включително у гърците и римляните. Така както са я носели римляните по времето на Гай Марий, туниката е била в основата си правоъгълна, без шев около гърдите; навярно за по-удобно платът се е изрязвал при врата, вместо просто да се съшият един с друг правите краища на предницата и гърба. Ръкавите или представлявали просто правоъгълни парчета, тръгващи от раменете, изрязвани заедно с останалата част от дрехата, или са се пришивали допълнително. Със сигурност древните шивачи са можели да шият ръкави, защото в изворите от епохата се споменава за дълги ръкави, които между другото били пришивани отделно. Възприетото мнение, че между страничния шев, свързващ предницата и гърба, просто са се оставяли дупки за ръцете, не се потвърждава от статуите — може би просто статуи са заслужили само онези, които са могли да си позволят и по-специални

туники. Но така или иначе на статуите, изобразяващи военни, ясно се виждат ръкави, къси ръкави, които не се различават съществено от нашите. Туниката се пристягала над пояса или с кожен колан, или просто с въженце и винаги е била по-дълга отпред, отколкото отзад — разликата била от около 7,5 см. Конниците носели върху туниката си тънка пурпурна ивица на едното рамо, сенаторите — по-широка. Смятам, че ивиците са се шиели от дясната страна, както се вижда от една фреска в Помпей, показваща човек, облечен в тога претекста, на чието дясно рамо ясно се вижда пурпурната ивица. Забелязвам, че същото е и при моделите на д-р Лилиън Уилсън.

Туника Палмата — туниката, която носи пълководецът триумфатор. Не е било задължително да е от пурпур, но със сигурност по нея били избродирани палмови клонки.

Тускулум — град, намиращ се на Латинския път, на около 25 км от Рим. Бил първият латински град, получил пълно римско гражданство за жителите си — още в 381 г. пр.Хр., и винаги бил напълно лоялен с Рим. Катон Цензор произхождал от Тускулум, където родът му държал от поне три поколения римския „обществен кон“.

Удължаване на пълномощията — акт, според който даден магистрат практически оставал в длъжност и след изтичането на мандата си. Подобна практика се използвала по отношение управлението на отвъдморските провинции или воденето на определена военна кампания, но не се отнасяла за самите магистратури.

Управител — с думата най-общо се назовават преторите, проконсулите и пропреторите, които обикновено за срок от една година управляват дадена римска провинция от името на римския Сенат и народ. Силата на управителския империум била различна, тъй както и конкретните пълномощия, които получавал. Но какъвто и да бил по закон империумът, управителят можел да се разпорежда като цар в провинцията си. Отговарял едновременно за нейната защита, администрация, за набирането на данъците и глобите и за още куп неща.

Утика — град в Африка, при устието на река Баградас. След разрушаването на Картаген от войските на Сципион Емилиян в 146 г. пр.Хр. Утика се превърнала в най-големия град и пристанище в римска Африка, където се намирало и седалището на римския управител.

Фалери — кръгли, гравирани с орнаменти сребърни или златни дискчета с диаметър от 75 до 100мм. Първоначално ги носели римските конници като знак за положението си, както и върху парадните сбруи на конете си. Около средата на републиканската епоха фалерите се превърнали в знак за военно отличие, връчван на бойците от конницата, но по времето на Гай Марий вече ги връчвали и на пехотинци. Обикновено фалерите, връчвани за бойни заслуги, били подреждани по девет заедно (в три реда по три) и се окачали върху кожени доспехи, които се носели върху бронята.

Фаниева хартия — някой си Фаний, римлянин, който е живял приблизително в средата на втори век пр.Хр., се захванал да преобразува най-долнокачествения пергамент в хартия, която по качествата си можела да съперничи с най-съвършения папирус. Братята Гракхи са използвали Фаниева хартия, което и свидетелства приблизително по кое време Фаний е достигнал до откритието си. Фаниевата хартия била далеч по-евтина от оригиналния египетски папирус, а и далеч по-лесна за намиране.

Фанум Фортуне (буквално „храм на съдбата“ — Б.пр.) днешно Фано в Италия.

Фасти — латинската дума за „празненства“, която започнала да се използва изобщо за календара. Календарът бил разделян на диес фасти и диес нефасти и бил окачван по стените на някои обществени сгради, включително Регията, както и по ораторските трибуни на Форум Романум. Предизвестявал римските граждани кои дни могат да се използват за дела, кои са отредени за заседания на комициите, кои са празници и кои вещаят лоша поличба и най-накрая — кога точно се падат неустановените на точна дата празници. Понеже годината се състояла от 355 дни, календарът рядко се съобразявал с годишните времена — освен в случаите, когато колегията на понтифексите не се заемела сериозно със задълженията си да изчисли допълнителните двадесет дни, които трябвало да се прибавят на всеки две години след края на февруари. Най-често обаче колегията дори не си помръдвала пръста, още повече че самите римляни не виждали особен смисъл в подобно начинание. Дните в месеца не се броели по начина, който правим ние, последователно — първи март, втори март и т.н., а се броели отзад напред с начална точка някоя от трите основни дати в месеца: календите, ноните и идите. Така, вместо да каже: „трети март“,

римлянинът ще каже „четири дни преди мартенските нони“, а вместо „двадесет и осми март“ „четири дни преди априлските календи“. Разбира се, на нас ни изглежда обърквашо, но за римляните подобно броене е било съвсем естествено.

Фасции — снопчета брезови пръчки, навързани с кръстосани един спрямо друг червени кожени каиши. Първоначално това била емблемата на старите етруски царе, но с времето символичният ѝ смисъл се запазил, и то дори до епохата на империята. Фасциите се носели от ликторите, които проправяли път за куриатния магистрат (както и за проконсула или пропретора), и били знак, че му е бил даден империум. В границите на помериума сноповете били само от пръчки, което подсказвало, че на ликторите е дадено правото да налагат единствено телесни наказания; извън помериума между пръчките била пъхвана и двуостра брадва, което означавало, че куриатният магистрат има пълномощието да раздава смъртни наказания и да ги изпълнява. По броя на пръчките (фасциите) в снопа се разбирало колко голям е империумът на магистрата — ако е диктатор, фасциите били двадесет и четири, ако е консул или проконсул — дванайсет, ако е претор или пропретор — шест, а ако е куриатен едил само две.

Феликс — буквално „галеник на съдбата“, а не както бихме били склонни да кажем: „щастливец“. Навремето като че ли са били поткровени с материалната страна на нещата. Латинската дума феликс е свързана с богинята Фортуна, с късмета.

Фелатор — груба дума в латинския, с която се обозначавал мъжът, който при орален секс се е оставял да му лижат пениса. Във всеки случай това положение се е смятало за по-достойно от обратното — ти да си лижещият (вж. ируматор).

Ферентинум — днешно Ферентино в Италия.

Фирмум Пиценум — днешно Фермо в Италия.

Фламен Диалис — специалният жрец на Юпитер и най-старшият от петнадесетте фламими. Животът му никак не бил лек. Трябвало да бъде патриций, да е сключил брак — конфареацио с патрицианка и двамата му родители трябвало да бъдат живи в момента на избирането му, а длъжността му била пожизнена. Фламен Диалис бил обграден от всевъзможни забрани и табути: не трябвало да вижда или докосва мъртвец, не трябвало да се докосва до желязо, да носи някъде по себе си възел, да му се стриже косата или брадата с желязо, да носи върху

себе си кожа от животно, одрано специално за целта, да докосва кон, да яде варива или квасен хляб. Жена му — фламиника Диалис — била жертва на почти същите ограничения.

Фламин — жрец, член на колегията, обслужваща култа към най-старите римски богове. Имало трима върховни фламини и дванайсет нисши. Фламинес майорес обслужвали: 1.) Юпитер, 2.) Марс, 3.) Квириин. Като се изключи фламен Диалис (Юпитеровият фламин), останалите не били натоварени с кой знае колко тежки задължения, но и тримата върховни фламини живеели в държавни домове. Без съмнение това се дължало на факта, че фламините представляват най-старите римски жреци.

Фламиниевият цирк — намирал се е на Марсово поле, близо до Тибър и Форум Холиториум. Построен бил в 221 г. пр.Хр. и понякога, когато събранието им е трябвало да се проведе извън границите на помериума, на него са се свиквали трибутните комиции или плебейското събрание. На територията на Фламиниевия цирк са били издигнати няколко светилища, едно от които на Вулкан, а друго — известно с изящния си стил — на Херкулес и деветте музи.

Флумен — латинската дума за река.

Фортуна — римската богиня на съдбата и едно от най-почитаните божества в целия римски пантеон. В чест на Фортуна се изграждали множество храмове, като всеки от тях бил посветен на някоя от множеството ѝ природи. Благоклонността на Фортуна означавала изключително много за политици и пълководци, които без изключение — дори и когато става дума за такива интелигентни военачалници като Гай Марий, Луций Корнелий Сула и диктатора Гай Юлий Цезар — били убедени в скритите ѝ ходове.

Форум — отворено градско пространство, предназначено за всевъзможни дейности — делови, частни и обществени.

Форум Боариум — пазарът за месо. Намирал се в северния край (Велабрум) на Големия цирк. Думата „боариум“ означавала „добитък“, но по времето на Гай Марий на пазара се продавали всевъзможни меса.

Форум Каструм — плацът вътре в римските военни лагери, намирал се пред самата палатка на военачалника.

Форум Писцидум — пазарът за риба. Истинското му местоположение и до ден-днешен представлява тайна, но от някои бележки на Цицерон знаем, че ветровете в Рим разнасяли най-често по

посока на Форум Романум и зданието на Сената воня на риба. Затова съм избрала за пазара мястото точно на запад от Вия Нова, във Велабрум.

Форум Романум — средището на римския политически живот, обширно празно пространство, отредено за политика, правораздаване, дела и религия. Според мен по времето на Гай Марий из базиликите покрай Форума не е имало сергии. Кипящият политически живот, да не говорим за постоянно провеждащите се съдебни процеси, и множествата, които е способен да доведе всеки миг на площада, биха помели всякакви препятствия, които пък от своя страна най-много биха запречили пътя на тълпата и предизвикали безредици. Двата големи пазара, намиращи се в близост — Мацелум от обратната страна на Емилиевата базилика и Мацелум Купеденис отвъд Кливус Орбиус, предлагали достатъчно търговска площ, за да не се блъскат продавачи и по Форума.

Форум Фрументариум — пазарът за зърно. Местоположението му върху картата ми е напълно хипотетично, но имам основания да смятам, че е и напълно възможно. Първо, смятам, че едрите частни търговци на зърно (а такива е имало много) са продавали редом с държавните. Държавните запаси са се разпродавали в две различни части на града: на Минуциевата врата на Марсово поле, където се намирали службите на куриатните едили, издаващи съответните разрешителни, и пред обществените складове, намиращи се под самите скали на Авентина, в съседство с римското пристанище. Знае се също, че е имало складове и покрай Викус Тускус в подножието на Палатина, които били построени наново от Агрипа по времето на принципата, но в годините на републиката навярно са представлявали частна собственост. Затова съм разположила Форум Фрументариум във Велабрум, на крачка от складовете край Викус Тускус.

Форум Холиториум — пазарът за зеленчуци. Намирал се е вдясно от брега на Тибър, като наполовина са били от вътрешната страна на Сервиевите стени, а наполовина — от външната. Навярно първоначално са били изцяло от вътрешната. Местоположението на пазара улеснявало стопаните, отглеждащи зеленчуци на Марсово и Ватиканското поле.

Фракции — терминът, с който съвременните историци най-често обозначават различните политически групи в римската република. И дума не може да става за политически партии в съвременния смисъл на

думата, защото били изключително гъвкави, а и съставът им семенял постоянно според случая. Вместо да се обедини около определена идеология, римската фракция най-често се завъртала около нечия личност, сдобила се с респектираща ауторитас и дигнитас. Гледала съм напълно да избегна понятията „оптимати“ и „популари“, за да не остане читателят с впечатлението, че наистина са съществували утвърдени политически партии.

Фрегела — латински град, намирал се на мястото, където Вия Латина пресича река Лирис, на самата граница със Самниум. Винаги е бил лоялен към Рим до 125 г. пр.Хр., когато избухва въстание против римляните, удавено в кръв от претора Луций Опимий. Градът бил сринат със земята и впоследствие мястото му на процъфтяващ търговски център било заето от построения от римляните на отсрещния бряг на Лирис град Фабратерия Нова („новонаправен“).

Фригия — една от най-дивите и рядко населени области в Мала Азия, чието име за древните звучало също тъй мистично, както имената на нимфи, дриади, сатири и всякакви други приказни същества. В същото време местното население представлявало в огромната си част беззащитни селяни, които ставали лесна плячка за ловците на роби. Фригия се намирала навътре в сушата от Витиния, на юг от Пафлагония и на запад от Галатия. Областта принадлежала на Аталовото царство Пергам, като територията ѝ била покрита с планини и гъсти гори. След войните за пергамското наследство след смъртта на Атал III римският проконсул Маний Аквилей буквално продал по-голямата част от Фригия на понтийския цар Митридат V и прибрал златото за себе си.

Ханибал — най-известният от пуническите принцове, предводител на картагенската армия във войните ѝ с Рим. Роден в 247 г. пр.Хр., Ханибал започнал от дете да се обучава във военното изкуство в родната си Испания, където прекарал цялата си младост. В 218 г. пр.Хр. нахлул в Италия и с блестящата си стратегия изненадал цялата римска армия в гръб; прекосяването на Алпите (включително с няколко десетки слона) през прохода Монженевр и досега се смята образец във военната теория. В продължение на шестнадесет години войските му кръстосвали във всички посоки Италия и Италийска Галия, нанасяйки на римските легиони поражение след поражение — при Требия, Трезимене и най-накрая при Кана. В крайна сметка армията му била доведена до изтощение от тази на Квинт Фабий Максим Верукозис

Кунктатор, чиято стратегия била да не се откъсва нито за миг от картагенците и в същото време да избягва всякакво генерално сражение. Заради близостта на Фабий — Максимовата армия Ханибал така и не посмял да нападне самия Рим. Един по един съюзниците, които си бил спечелил с победоносния си поход из Италия, се отметвали от Картаген и Фабиевите легиони постепенно изтласкали Ханибал на юг, особено след като от ръцете му се изплъзнала цяла Кампания. Скоро Ханибал изгубил Тарент, а в същото време брат му Аздрубал претърпял поражение на север в Умбрия, при реката Метавър. Притиснат до самия връх на италиятския ботуш — Брутий, в 203 г. пр. Хр. Ханибал бил принуден да прехвърли към Картаген по море така и непобедената си в нито едно сражение армия. Претърпял поражение едва при Зама от войските на Сципион Африкански, след което като държавен глава на Картаген започнал да плете интриги срещу Рим в съюз със сирийския цар Антиох Велики. В крайна сметка се наложило да търси убежище при Антиох, но след поражението на сирийските войски от римляните Ханибал отново трябвало да бяга, този път при витинския владетел Прузий. В 182 г. пр. Хр. Рим изрично поискал от Прузий да му бъде предаден Ханибал, но последният се самоубил. Непримириим противник на Рим, Ханибал в същото време винаги е бил един от най-уважаваните от самите римляни пълководци и политици.

Харибда — митичен водовъртеж, който в различни извори се появява на съвсем различни места из Средиземноморието — например между Сицилия и Италия или при Херкулесовите стълбове. Харибда е винаги неразделна със Сцила, чудовище с навързани около пояса си лаещи кучета, което живеело толкова близо до водовъртежа, че никой моряк не можел да мине безопасно покрай едната, без да попадне на другата. В древността изразът „хванат между Сцила и Харибда“ е бил равнозначен на сегашните „между два огъня“ или „между чука и наковалнята“.

Хаста — старомодното копие на римския пехотинец с листоподобен връх. След промените, които Гай Марий внася в пилума, хастата излязла от употреба.

Хедуи — могъщо келтско племенно обединение, заемащо част от централна Дългокоса Галия. След като в 122–121 г. пр. Хр. Гней Домиций Ахенобарб покорява традиционните им врагове, арверните, хедуите губят от своята войнственост и враждебност спрямо

римляните, с времето сами се романизират и си спечелват покровителството на Рим.

Херкулесовите стълбове — тесният пролив, свързващ Средиземно море с Атлантическия океан, открай време се е знаел като Херкулесовите стълбове заради двете огромни канари, надвиснали над него — Калпе (днешен Гибралтар) откъм европейския бряг и Абидус откъм африканската.

Херм — пиедестал, върху който първоначално е била поставяна главата на бог Хермес; по традиция по средата на цокъла се окачали мъжки гениталии с еректирал penis. В елинистическата епоха станало обичай върху така оформените пиедестали да се слагат бюстове не само на Хермес, но и на действителни личности, а терминът „херм“ започнал да се отнася единствено до своеобразните пиедестали, обкичени с мъжки гениталии. Посетителят на съвременните музеи ще забележи, че при множество антични бюстове по средата на височината на цокъла зее квадратна дупка; на нейно място навремето гордо са стърчали тестиси и еректирал penis, но в християнската епоха „хермовете“ били безжалостно осакатени.

Херсонес — гръцката дума за полуостров, използвана от древните географи с далеч по-широко съдържание от сегашните. Запазили са се имената на Херсонес Тракийски, Херсонес Таврически, Херсонес Кимврийски и др.

Херсонес Кимврийски — днешният полуостров Ютланд, или с друга думи Дания.

Херуски — германско племенно обединение, населявало земите по течението на река Амизия (дн. Емс) и на река Визургис (дн. Везер). Около 113 г. пр.Хр. част от херуските напуснали родните си места, за да се присъединят към масово преселващите се тевтони и германи.

Химетски мед — мед, събиран по склоновете на Химетския хълм в Атика. Причината точно този мед да се слави по цялото Средиземноморие не била в по-особените цветя, посещавани от пчелите, а във факта, че единствено химетските пчелари не опушвали кошерите, преди да съберат меда.

Хипанис, река — днешната река Буг в Белорусия.

Хипо Региус — днешният град Анаба в Алжир.

Хиспания — днешна Испания. Наричана била още Иберия.

Хиспания Ултериор — вж. Далечна Испания.

Хиспания Цитериор — вж. Близка Испания.

Хомот — хомотът представлявал дървена летва, която се облягала върху вратовете на впрегатните животни, когато трябвало да теглят каруца или нещо друго. В преносен смисъл се превърнал в символ на сервилността, на признаването на чуждата власт над себе си. Някъде в района на Карина бил сложен на публично място хомот, под който трябвало да минат всички млади римляни и римлянки, за да изразят своето подчинение; наричал се Тигилум и по всяка вероятност смисълът на минаването под него било да се покаже, че младежът вече се е подчинил на теглата и грижите, съпътстващи възрастния. Терминът обаче имал и друго значение, а то било свързано с войската. Тъкмо в това си значение хомотът ѝ се възприемал като нещо изключително важно. Още от дълбока древност римската армия (а може би преди нея етруската) възприела като традиция след всяка своя победа на бойното поле да принуждава пленените врагове да минат „под хомота“. За целта се забивали две копия в земята и върху тях се закачало хоризонтално трето — достатъчно ниско, за да бъде принуден човек, който минава отдолу, да се наведе. За нещастие на римляните обаче много от техните врагове възприели унижителната традиция и на свой ред започнали да принуждават пленените римски войници да минават под хомота. За римляните това представлявало непоносимо унижение — дотолкова, че в Сената неведнъж се изразявало мнението как било по-добре цяла една римска армия да се бие до последния човек, отколкото победените да се предадат и минат под хомота, пожертвайки римската чест и дигнитас. Обикновените жители на Рим, дори и пролетариите гледали на минаването под хомота като на велико унижение и искали сметка от всички римски войници и офицери, предпочели да се унижат, вместо да загинат с достойнство.

Хубрис — гръцка дума, използвана и до ден-днешен. Означава надменност, високомерие.

Цебена — планинските земи и възвишенията в Южна и Централна Галия, западно от река Родан. В днешно време някогашната Цебена се разпределя между областите Севен, Оверн, Ардеш и фактически целия Централен масив.

Цезарово сечение — хирургическа намеса, до която се прибегва, когато детето не може да се роди по естествен път. Легендата разправя, че по такъв начин се е появил на бял свят диктаторът Гай Юлий Цезар,

на когото била кръстена операцията. Предпочела съм да не обръщам внимание на тази история, защото се знае, че майката на Цезар Аврелия е доживяла седемдесетгодишна възраст и по всяка вероятност до смъртта си се е радвала на добро здраве. Докато в античността дори и да се е извършвало цезарово сечение, и дори понякога детето да е бивало спасено, участието на майката е била все същата — смърт. Първият истински успешен опит с цезарово сечение е извършен в Италия, в град Павия през април 1876 г., когато доктор Едуардо Поро извадил от утробата на родилката Джулие Ковалини новороденото й дете — и майка, и дете оцелели.

Цела — буквално „стая“. Повечето стаи в римските домове получили собствени названия, но всяко друго помещение, което си няма специално име, се е наричало най-общо цела. Името обаче се е запазило за всички вътрешни помещения в храмовете.

Цензор — най-висшият римски магистрат, независимо че не е притежавал империум и следователно не се е придружавал от ликтори. За да се кандидатира за цензор, човек задължително трябва да е бил преди това консул, а само онези консуларни сенатори, които са се радвали на огромна лична ауторитас и дигнитас са си правели изобщо труда да се кандидатираат. Да бъдеш избран за цензор, представлява крайната точка на една политическа кариера, защото се знае, че по-нагоре няма къде да се отиде. Цензорът (избирани са по двама наведнъж) запазва поста си в продължение на пет години, но в действителност упражнява функциите си само през първите осемнайсет месеца от мандата си. Заедно със своя колега проверява и коригира списъка на сенаторите, на конническото съсловие и на т.нар. пазители на държавния кон (осемстотинте най-влиятелни конници в Рим), както и организира всеобщия ценз (преброяване) на римските граждани не само в пределите на Рим, но и в цяла Италия и задморските провинции. Пак цензорът записва и имущественото състояние на всеки гражданин и го причислява към съответната класа. Всички договори, сключени от държавата, преминават през неговите ръце, а огромният дял от общественото благоустройство е вследствие неговата инициатива.

Центуриатни Комиции — вж. събрание, народно.

Центурион — офицер на редовна служба както в римските, така и в спомагателните легиони. Погрешно е да се смята центурионът за

аналог на съвременния подофицер. Центурионите са били истински професионалисти и статутът им не е бил усложняван от съвременните обществени различия. Когато някой римски пълководец загуби дадено сражение, той едва ли би съжалил за загубата на някой и друг военен трибун, но навярно би започнал да си скубе косите за всеки убит или пленен центурион. При самите центуриони съществуват различни функции и чинове: най-младшият центурион командва отряд от осемдесет войници и двадесет невъоръжени помощници, наречен центурия. След реорганизацията, която Гай Марий въвежда в републиканската армия, шест центурии съответно с шестима центуриони — образуват една кохорта, начело на която стои т.нар. пилус приор, най-старшият от тях, командващ едновременно с цялата кохорта и една от центуриите. Десетимата началници на кохортите, съставляващи един легион, също се подреждат по старшинство, като най-старшият пилус приор отговаря единствено пред началника на легиона (или някой от избраните военни трибуни, или някой от назначените от главнокомандващия легати). По времето на републиката всяко повишение в чин е ставало по волята на войниците.

Центурия — термин, който може да се използва за всяко събиране на сто души, но което в началото е означавало отряд от стотина войници. Центуриите в центуриатните комиции включват в състава си много повече от сто души и макар че в началото са били сформирани като войскове подразделения, с времето изгубват военните си функции. Центуриите, от които се образуват легионите, обаче продължават да наброяват точно сто души.

Церера — древна италианска богиня на земята, чиито задължения се отнасят най-вече до житните култури. Храмът ѝ се намира на Форум Боариум, от страната на Авентин (следователно, и извън пределите на помериума) и се смята за най-красивата култова сграда, издигната през републиканската епоха. Бива построен от плебса по време на първата сецесия (494 г. пр.Хр.), когато патрициите владеят Рим изцяло, за да могат плебеите да имат свое култово средище извън рамките на града. Фактически отцепилите се плебеи се отдръпват не по-далеч от Авентинския хълм, но това е достатъчно да срина устоите на римското общество и техните искания да бъдат удовлетворени. По времето на Гай Марий храмът на Церера се е знаел като сборно място

на плебейското съсловие, където, освен това са изпълнявали дължността си плебейските едили.

Циник — последовател на философската школа, основана от Диоген Синопски. Всъщност определението „школа“ не бива да се разбира твърде академично, още повече че циниците не са спазвали кой знае колко сложни правила на поведение. Най-общо циникът е вярвал в простотата на нещата и вътрешното освобождаване чрез освобождаването от собствеността. Циниците изпитвали дълбоко недоверие към смисъла на всяко човешко начинание и желание, определяйки ги единствено като форма на себичност.

Цирк — мястото, където са се провеждали надбягванията с колесници. Самото трасе е вървяло в дълга и тясна елипса, по средата на която се издига т.нар. спина — дървена преграда с два каменни конуса в двата края — наречени мети, които колесниците трябвало да заобиколят при завоите. Гледката се допълвала от дървените пейки за зрителите, издигнати от всички страни върху открити трибуни. Седемте обиколки, които трябвало да направят състезаващите се, били отброявани с помощта на седем яйца и на седем делфина. Навярно и делфините, и купите с яйцата са съществували от самото зараждане на надбягванията, но със сигурност Агрипа е дарил на Големия цирк похубави делфини от дотогавашните. За, седемте обиколки са били нужни двадесет и пет минути. Предполага се, че четирите цветове, с които са се състезавали различните колесници през епохата на късната империя синият, зеленият, белият и червеният, са били възприети още във времето на републиката. (Според една легенда цветовете са били установени от самия Ромул. — Б.пр.)

Цирцеи — областта, която заедно с планината Цирцеи представлява границата между Лациум и Кампания. Едноименният град се разполага на едноименния нос, откъм страната на Тарацина и в републиканската епоха се е използвал като морски курорт.

Цитадела — най-общо казано, крепост, изградена върху хълм и използваща за защита стръмните му и труднодостъпни склонове, или укрепена част на селище, оградена от мощна стена и служещо за защита на населението при нападение.

Чуждестранен Претор — претор peregrinus. Носи името си заради това, че се занимавал изключително със съдебни дела и спорове, в които поне едната страна е неримски гражданин. По времето на Гай

Марий задълженията на чуждестранния претор се ограничавали в това да раздава справедливост; често се налагало за тяхното изпълнение да обикаля цяла Италия, понякога дори да я напуска. Под юрисдикцията му попадали и деянията на неграждани в пределите на самия Рим.

Югер — римска мерна единица за площ. Един югер се равнява на 0,252 хектара (приблизително една четвърт). Онези, които използват метричната система, ще бъдат близо до сегашното измерване в хектари просто като разделят броя на югерите на четири.

Юл — син на троянския герой Еней. Както в днешни времена, така и в античността съществува пълно объркване относно майката на Юл. Според някои тя била троянската съпруга на Еней Кревза, според други — латинката Лавиния. Вергилий държал на Кревза, Тит Ливий — на Лавиния. Това, което не знаем, е самите Юлии коя от двете биха предпочели да им бъде родоначалничка. Юл се наричал също така Асканий, което пък е името, дадено на Кревзиния син от Омир. Освен това, като се има предвид, че Вергилий е бил официалният римски поет, покровителстван от самия Август, един Юлий, най-вероятно Август е държал да се знае, че родословното му дърво води и двата си корена от Троя. Това обаче не означава, че и осиновителят му диктаторът Цезар е мислил като него — Август е имал склонност да нагажда човешкото мислене на божествения си чичо според собствените си цели и желания. В крайна сметка не е и толкова важно да се знае точно коя е майката на Юл; важното е, че Юлиите винаги са се смятали за преки наследници на Еневия син, а следователно на самата Венера (Афродита), майка на Еней и баба на Юл. Като се има предвид, че от идването на Еней в Италия и рождението на Гай Юлий Цезар в 100 г. пр.Хр. е минало кажи-речи също толкова време, колкото между завладяването на Англия от Уилям Завоевателя и днешно време, и като се знае, че и досега се намират англичани, убедени, че могат да проследят родословието си чак до някой от норманските барони на Уилям, нищо чудно Юлий Цезарите наистина да се окажат наследници на Еней.

Юлила — според книгата ми по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар. Никъде няма изрично сведение, че Цезар не е имал две дъщери; това, че в изворите се споменава само за една, Юлия, може да се приеме донякъде като довод, че втора не е имало, но пък и ни дава свободата да си я измислим, ако трябва. Аз самата винаги съм се учудвала на

способностите на древните автори да се прехласват по определени въпроси, които считат за важни, и в същото време да мълчат по множество други, явно смятани за маловажни. Най-надеждният ни свидетел за епохата, съвременникът на Марий Цицерон е писал за пред хората на своето време и от текстовете му личи предубеждението, че читателят знае за какво става дума и следователно не си струва трудът да се впускаме в подробности. За Юлия се знае, че е доживяла до дълбока старост и е била една от най-забележителните и уважавани жени за времето си. Била е съпруга на великия Гай Марий и майка на един син, който също е заел своето място сред римските знаменитости. Нищо чудно тогава, че името ѝ е успяло да достигне до нас, както и нищо чудно Цезар и Марция да са имали и друга дъщеря, която обаче да не си е спечелила нужното име, за да бъде запомнена. От друга страна, знаем от Плутарх, че първата жена на Сула се е казвала Юлия, но след нея той се е женил още три пъти, а само двете му последни съпруги са заслужили да бъдат споменати и в други извори за епохата. Като се има обаче предвид огромната пропаст, зейнала впоследствие между Марий и Сула, твърде е възможно в своите мемоари (които са били използвани от по-късните историци като Плутарх) Сула умишлено да си е спестил думите за възможния си брак с една Юлия — при публикуването на спомените му вдовицата на Гай Марий е била все още между живите.

Затова читателят ще ми прости, задето в интерес на разказа оженвам Сула за някаква си по-малка сестра на Мариевата съпруга Юлия. Все пак имам си и други причини да смятам, че подобно нещо е възможно. Историческите факти ясно свидетелстват, че в началото на политическата и военната си кариера Сула е бил силно обвързан с Гай Марий. Колкото и да се рови човек в свидетелствата от онова време, никъде няма да открие сведения, че във въпросните години нещо е нарушило колегиалните, дори дружески отношения между Марий и Сула. Споменаването за опитите на Сула да обяви сам себе си за победител в Югуртинските войни, задето лично бил заловил Югурта, водят своето начало от две различни места — мемоарите на самия Сула и мемоарите на Квинт Лутаций Катул Цезар — със забележката, че и едните, и другите са били издадени дълги години след въпросните събития. Когато са писали своите спомени, и двамата свидетели са имали личен интерес да отнемат от престижа на Гай Марий. И все пак,

ако се вгледаме внимателно в преплелите се една в друга политически кариери на Марий и Сула в годините 107–100 пр.Хр., не е възможно от случилите се събития да се заключи, че между двамата е съществувала някаква неприязън или враждебност. Напротив, фактите говорят по-скоро, че двамата са продължавали да бъдат близки колеги и съратници и че са си имали доверие един на друг. Ако заради въпросните недоказани претенции на Сула относно Югуртинските войни между двамата се е породил конфликт, то на какви основания за похода си в Галия Марий би взел със себе си като висш легат тъкмо Сула, а не някой друг? Но изведнъж Сула се появява в Италийска Галия под командването на Катул Цезар тъкмо в мига, когато на Марий му е предстояло сражение с настъпващите тевтони от другата страна на Алпите. Това обаче според мен не се дължи на някакъв разрыв между Сула и Марий. Това, което знаем, е, че в един миг Катул Цезар повежда легионите си нагоре по течението на Атезис, после избухва някакво тайнствено въстание и той се обръща назад. Нищо обаче не стига до Рим; Катул Цезар дори не съобщава пред Сената, за каквото и да е въстание, ами чисто и просто остава да чака в Плаценция завръщането на Мариевата армия. В това време не се чува нищо за Сула, макар че се води висш легат при Катул Цезар. Вярно е, че няма как да се твърди със сигурност, но колкото е възможно раздялата на Сула с Марий да се дължи на личен конфликт, още по-възможно е Сула да е бил изпроводен умишлено от Марий при Катул Цезар, с цел да предотврати пращането на гибел на цяла една армия, която Рим не е могъл да си позволи да изгуби.

Ако се върнем в 108 г. пр.Хр., ще видим как Марий напуска Африка и отива в Рим, за да се кандидатира за консул и как в същото време лично търси услугите на Сула като свой квестор, защото след като изтича едногодишният му мандат, Сула остава в Нумидия при Марий — постъпка, на която е способен само човек, лично обвързан със своя началник. Безспорно е, че Сула се завръща у дома не по-рано от самия Марий. Дори квесторската си длъжност той дължи преди всичко на Марий. А как така Марий ще опознае толкова добре Сула, че да търси услугите му, ако двамата не са служили заедно, което е факт, ако помежду им има седемнадесет години разлика във възрастта и стига да вярваме на Плутарх, ако животът, който са водели, е бил толкова различен? От друга страна, Плутарх споменава, че първата съпруга на

Сула се е казвала Юлия. Ако първата жена на Сула е била сестра на Мариевата жена Юлия, то тогава всичко идва по местата си. Не е изключено двете Юлии да са били братовчедки и близки приятелки. Но за всеки романист, който разработва тема като тази, ще е за предпочитане рамката на творбата му да не се разширява прекомерно, затова най-добре би било двете Юлии да се окажат сестри. Благодарятя, Плутарх, че споменаваш името на първата жена на Сула! Като се има предвид, че за един римлянин семейството му винаги излиза на преден план, какво по-логично от това Марий и Сула да се окажат свързани по сватовска линия? И какво по-логично от това родителите на жена му да потърсят помощта му за втория си зет, който тепърва поема по курсус хонорум. Ето как се роди Юлила, по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар и първата жена на Луций Корнелий Сула.

Юнона Монета — Юнона Предупреждаващата или по-скоро Напомнящата. Именно нейните свещени гъски се разкрякали в онази нощ на 390 г. пр.Хр., когато галите се опитали да изкатерят през нощта скалите на Капитолия, и разбудили спящия Марк Манлий. Монетният двор се намирал в кухнята под подиума на храма й в Аркс на Капитолия. Оттам идва и нашата дума за „монета“.

Ютурна — едно от божествата, родом от Рим, и следователно с характер на нумен, сиреч лишено от образ и собствена митология в гръцкия смисъл (макар и в по-късна епоха благодарение на усилията на Вергилий да се сдобива с такава). Ютурна било водно божество и му били посветени малко изкуствено езерце и храм в съседство с Весталските стълби, водещи към Палатина. Смятало се, че водите в езерцето имат лечебна сила и затова храмът бил посещаван от множество поклонници.

ПРЕВОД НА ВСИЧКИ КОГНОМЕНИ — ПОСЛЕДНИТЕ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА НА ГЕРОИТЕ В КНИГАТА

Авгур — „авгур“
Агеласт — „който никога не се усмихва“
Албин — „възбял“
Африкански — от Африка
Ахала — не се знае
Ахенобарб — „с рижа или златиста брада“
Балеарик — от Балеарските острови
Бамбалио — не се знае
Бестия — „звярът“
Брокх — „с щръкнали зъби“
Брут — „тъп като животно“
Варон — „кривокрак“
Вация — „патрав“
Верукозис — „покрит с брадавици“
Вописк — „оцелелият от двама близнаци“
Галба — „шкембе“
Гета — „дошъл от края на света“
Главка — „сивкаво — зеленикав“
Гракх — „чавка“ (?)
Далматик — от Далмация
Дентат — „роден със зъби“
Диадемат — от диадемата, символ на царска власт
Дивес — „божественият“
Друз — не се знае
Ебурн — „от слонова кост“
Калв — „плешив“
Калд — „равнодушен“
Камил — не се знае

Капрарий — „козел“
Карбон — „опърлен“ или „пепеляв“
Катон — „хитър, но избухлив“
Катул — „кученце, малко животно“
Кота — „винено леке“ (?)
Крас — „тлъст“
Кунктатор — „който възпира“
Ленас — „жреческа одежда“
Лентул — „бавен, муден“
Лепид — „прекрасен човек“ (по модерно му — „пич“)
Лиметан — от граница
Лонгин — „в далечината“
Лукул — „малка дъбрава“
Магнус — „велик“
Македоник — от Македония
Максим — „най-великият“
Мактатор — „джелатин“
Манцин — „сакат“
Маргарита — „бисер“
Меминий — от галите мемини
Мерула — „кос“
Метел — „освободен наемник“
Мус — „мишка, плъх“
Назика — „шумен“
Нерва — „жилав“
Нумидик — от Нумидия
Оратор — „оратор“
Орест — „майка му е умряла при раждането му“
Павел — „дребосък“
Пизон — „смилам те“
Пипина — „пишле“
Порцела — „прасе“ или „гениталии на малко момиченце“
Постум — „роден след смъртта на баща си“
Пулхер — „красавец“
Равила — „прегракнал от говорене“
Регин — от „царица“
Рекс — „цар“

Рузон — „селяндур“
Руфин — „от семейство червенокоси“
Руф — „червенокос“
Сатурнин — от Сатурн
Серан — от „сърп“ или — „назъбен“
Сесквикул — „мръсник и половина“
Сикул — от Сицилия
Силан — „мутра“
Силон — „чипонос“
Скавър — „с подути крака“
Стих — робско име (гръцко)
Страбон — „кривоглед“
Сула — не се знае
Сцевола — „левичар“
Сципион — „церемониална пръчка“
Туберон — „гърбица“ или „пропаднал морално“
Филип — от Филипи
Фимбрия — „който си подстригва косите на бретон“
Флак — „дългоух“
Цезар — „с буйни коси“
Цезонин — не се знае
Цек — „сляп“
Цепион — „продавач на лук“
Цицерон — „нахут“

Издание:

Колийн Маккълору. Любимци на съдбата. Част I: Диктаторът

Редактор: Лилия Анастасова

Художник на корицата: Димитър Стоянов — Димо

ИК „Плеяда“, 1999 г.

ISBN 954-409-185-8

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.